

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM
Kış 2015 • Sayı 48

Karadeniz Araştırmaları
Journal of the Black Sea Studies

Karam Yayınıdır
Cilt/Volume 12 Sayı/Number 48
Kış/ Winter 2015 ISSN 1304-6918

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Owner and Managing Editor
Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Editörler/Editors
Osman KARATAY - M. Seyfettin EROL

Yazı İşleri / Secretariat
Umut ÜREN

Tasarım/ Design
Ali BALCI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Bernt Brendemoen (Oslo Üni.)
Prof. Dr. Haydar Çakmak (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Necati Demir (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Peter Golden (Rutgers Uni.)
Prof. Dr. Sadettin Gömeç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hakan Kırımlı (Bilkent Üni.)
Dr. Yuri Kochubey (NAS of Ukraine)
Prof. Dr. Mihai Maxim (D.Kantemir Kültür Mrk.)
Prof Dr. David Mcdonald (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Hikmet Öksüz (KTÜ)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Yücel Öztürk (Sakarya Üni.)
Prof. Dr. Dan D.Y. Shapira (Bar-Ilan Uni.)
Doç. Dr. Feridun Tekin (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Uli Schamiloğlu (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. İliya V. Zaitsev (Moskova Devlet Üni.)

İdare Merkezi / Adress

Hoşdere Cad. 179/6
06690 Çankaya / ANKARA
Tel: 0536 760 55 42
www.karam.org.tr
karadenizarastirmalari@gmail.com

Yayın Türü / Types of Periodicals
3 aylık, uluslararası / quarterly, international

Baskı / Printed by

Vizyon Kirtasiye Ofset Matbaa
(Fatih Cad. 198/A Keçiören/ANKARA Tel: 312.380 05 11)

Basım Yeri ve Tarihi / Issue Location and Date
ANKARA/Aralık (December) 2015

İçindekiler/ Contents

- 1-30** Krizin İlk İki Yılında Suriye Krizinin Çözümü/ Çözumsuzlüğünde Rusya - *Russia in the Resolution/Non-Resolution of the Syrian Crisis During The First Two Years*
Neziha MUSAOĞLU
- 31-41** Rusya'nın Jeopolitik ve Kimlik Kodları: Klâsik Kuramlar Çerçevesinde Yakın Çevre Algısı Örneği - *Geopolitical and Identity Codes of Russia: The Case of Close Periphery Perception in Terms of Classical Theories*
Aidarbek AMİRBEK
- 43-58** Birleşmiş Milletler'in Küresel Güvenlikteki Rolü ve Çevre Güvenliği Bağlamında Karadeniz Havzasındaki Faaliyetleri - *The Role of the United Nations in Global Security and Facilities in the Black Sea Area in the Context of Enviromental Security*
Bilal KARABULUT
- 59-78** Doğu Karadeniz Kıpçakları - *Kiptchaks in the Eastern Black Sea*
İbrahim TELLİOĞLU
- 79-98** Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1791 Seferi Esnasındaki Yazışmalarına Dair Bir Defter (7 Temmuz 1791- 10 Ağustos 1791) - *A Defter on the Communications of Grand Vizier Koca Yusuf Paşa during the Campaign in 1791 (July 7th 1791 - August 10th 1791)*
Alper BAŞER
- 99-110** İstanbullu Türkolog Hikmet Cevdetzâde'nin Aile Arşivine Göre Gürcistan ve Rusya'daki Yaşamı ve Türkçe Öğretim Faaliyetleri - *Life and Turkish Teaching Activities of Hikmet Jevdetzade, a Turcologist from Istanbul, in Georgia and Russia According to his Family Archive*
İlyas ÜSTÜNYER - Gülnara DIASEMIDZE
- 111-123** Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç (1954-1961) - *Hüseyin Pertev Sanaç, The Deputy of Democrat Party from Trabzon (1954-1961)*
Zehra ARSLAN
- 125-142** Türkiye'de Kurulması Düşünülen Nükleer Santrallere İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Sinop Örneği) - *A Review of the Opinions of University Staff Concerning the Nuclear Power Plants Planned to Be Built in Turkey (The Case of Sinop)*
İrfan MUKUL
- 143-164** Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme - Decoration in Traditional Sakarya Houses
Yusuf ÇETİN
- 165-174** A Study on the Violations of Vowel Harmony (Disharmony) in the Dialects of Azerbaijan Turkish in Iran - *Güney Azerbaycan Ağızlarında Ses Uyumunun İhlali Üzerine Bir Çalışma*
Amir KHALİLZADEH
- Kitap Değerlendirme / Book Review**
- 175-177** Yakov Gordin, *Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş*
Didem ÇATALKILIÇ
- 178-181** Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası 1853-54 Tuna Seferi*
Hasip SAYGILI
- 182-186** Hornyák Árpád, *Magyar-Jugoszláv Diplomáciai Kapcsolatok 1918-1927*
Emre SARAL
- 187-188** Ülkü ÖNAL, *Ardanuç Şavşat ve Posoftan Halk Hikâyeleri ve Masallar*
Elif Serra ÇİÇEK
- 189-196** Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*
Serkan ACAR
- 197-204** Yayın İlkeleri/ Editorial Principles

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra AYYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin DURUKAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ruhi ERSOY	Gazi Üniversitesi/TBMM
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla JORMA	University of Turku
Prof. Dr. Şenol KANTARCI	Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Barış METİN	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit SERTÇELİK	Ankara Üniversitesi/TBMM
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. A. Nezih TURAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Dr. Aidarbek Amirbek	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Arslan	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zafer Atar	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Necmettin Aygün	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Bayram	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bengül Bolat	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Naile Çevik	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun Çimke	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İhsan Çomak	TOBB Üniversitesi
Doç. Dr. Sertif Demir	İzmir Üniversitesi
Prof. Dr. Yelda Demirağ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Barbaros Gönençgil	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Karatay	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezgin Kaya	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Nezih Musaoğlu	Trakya Üniversitesi
Dr. Hasan Oktay	KAFKASSAM
Doç. Dr. Hakan Özdemir	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Özkan	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ali Şahin	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Şahin	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İshak Taşdelen	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Nur Timor	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hacer Topaktaş	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ersel Çağlıtütüncügil	Katip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Reha Yılmaz	Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel	İstanbul Üniversitesi

Dergimizi Tarayan Veritabanları / Scanned by Databases

ASOS, CEEOL, DOAJ, EBSCO, Index Copernicus, Index Islamicus, MLA International Bibliography, International Medieval Bibliography, ProQuest, Serials Solutions, TÜBİTAK-ULAKBİM, Ulrich's periodicals directory, CNKI, InfoBase

KRİZİN İLK İKİ YILINDA SURİYE KRİZİNİN ÇÖZÜMÜ/ ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜNDE RUSYA

Nezih Müsaoglu*

ÖZET

Tunus'ta başlayıp Ortadoğu'ya yayılan "Arap Baharı" süreci bölgede köklü değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu sürecin en son ve sancılı halkasını Suriye oluşturmaktadır. Bölge dışı aktörlerin soruna ilişkin kendi aralarındaki çatışmacı yaklaşımları ve Suriye'nin kendine özgü koşulları nedeniyle Kuzey Afrika'da yaşanan "Arap Baharı" Suriye topraklarında uzun süren bir iç savaşa, uluslararası düzeyde ise karmaşık bir uluslararası çatışmaya dönüşmüştür. Uluslararası politika açısından Suriye sorununu karmaşıklaştıran temel faktör, sürece doğrudan/dolaylı müdahil olan bölgesel ve küresel aktörlerin birbirinden farklı ve çatışan çıkar, yaklaşım ve pozisyonları olmuştur. Aktör temelinde, Türkiye'nin eleştirel tutumu; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nin (AB) Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'a iktidarı bırakma çağrısı karşısında İran'ın Şam yönetimini koşulsuz desteklemesinin yanı sıra Rusya ve Çin'in Birleşmiş Milletler Örgütü'nün (BM) Suriye'ye yaptırım kararlarını veto etmeleri, tarafların çatışan pozisyonlarının genel görünümünü yansıtmaktadır. Çıktıları itibarı ile Suriye sorununun gerek Ortadoğu'nun gerekse dünya politikasını etkileme potansiyeli güçlü görünmektedir. Çalışmanın genel olarak amacı, Rusya'nın güncel bir uluslararası sorun olan Suriye meselesine yaklaşımını ve çatışmanın çözülmesi konusunda yaptığı diplomatik girişimleri etraflıca analiz etmektir. İlk olarak "Arap Baharı" yaklaşımı genel çerçevesi içine yerleştirecek olan Suriye sorununu Rusya'nın kendi çıkarları ve dünya siyaseti açısından nasıl algıladığı ve tanımladığı ele alınacaktır. Daha sonra Suriye sorunu konusunda Rusya'nın yaklaşımının biçimleşmesinde etkili olan içsel ve dışsal faktörler ve dinamikler temelinde Moskova'nın "Arap Baharı" çerçevesinde izlediği politikalar meydana gelen değişim ya da kalıcılık açısından tartışılacaktır. Son olarak, Rus dış politikasının konseptüel dayanakları temelinde "insani müdahale" kavramı ve uygulamalarına muhalif yaklaşımı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rus dış politikası, Suriye krizi, egemen demokrasi söylemi, insani müdahale

ABSTRACT

The process of "Arab Spring" beginning in Tunisia and spreading to the Middle East brings radical changes together in the region. Syria forms the recent and the most painful chain of this process. Because

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, nezihmusaoglu@gmail.com

of the conditions special to Syria, the Arab Spring which is experienced in North Africa has led to a long-lasting instability in Syrian territory. The main factor complicating the Syria issue in terms of international politics has been the different and conflicting approaches and positions of the regional and global actors being directly and indirectly involved in the process. By being an actor, the critical attitude of Turkey, the Iran's unconditional support to the Assad regime against The USA and E.U's calls to the Assad government to leave the power and the Russia's and China's vetos to the United Nations' sanctions, all reflect the general aspect of the parties' conflicting positions. In terms of its outcomes, Syria conflict seems to have the potential both to affect Middle East and world politics. The aim of this study is to analyze in detail the approaches of Russia to the Syrian conflict as a current international issue as well as Russia's attempts to solve the problem. Russia's foreign policy, as a regional and global actor, includes both normative and realist components. With a deductive methodology, the Syrian conflict which is firstly placed in the general framework of Russia's approach to Arab Spring would be analyzed in respect to Russian's perception and understanding of its own interests and world politics. The internal and external factors and dynamics being effective on the formation of Russia's approach to the Syrian conflict would be discussed in terms of the continuity/change in the policies that are pursued by Russia within the framework of Arab Spring. Finally, on the conceptual basis of Russian foreign policy, its counter position to the humanitarian intervention and practice would be evaluated.

Keywords: Russian Foreign Policy, Syrian Conflict, sovereign democracy discourse, humanitarian intervention

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda dñnyanın bñyñk bir kısmı için Soğuk Savaş dñnemi kapanırken Ortadoğu bñlgesi için tam tersine bir tablo şekillenmeye başlıyordu. 1991'deki Kñrfez Savaşı ile birlikte bu bñlge adeta "yeni bir Soğuk Savaş" aşamasına giriyordu. Filistin-İsrail savaşı gibi kronik sorunlar yanı sıra bñlgeyi ve dñnyayı yakından ilgilendiren yeni siyasi, askeri ve ideolojik sorunlar, bñlgeyi dñnyanın en kritik çatışma alanına dñnñřtñrmeye devam ediyordu. Uluslararası gñvenliđi kñresel olçñde tehdit etme potansiyeline sahip olarak algılanan Ortadoğu özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) karşı dñzenlenen 11 Eylñl 2001 uluslararası terñr saldırıları sonrasında gerek askeri gerek siyasi olarak barışçıl ve barışçıl olmayan araçlar kullanılarak dñnñřtñrñlmesi gereken öncelikli bñlge haline getiriliyordu. Ortadoğu için tasarlanan "Demokratik barışın" yolu adeta "demokratikleştirme savaşından" geçiriliyordu.

Ortadoğu'nun demokratikleştirilme temelinde yeniden dñnñřtñrñlmesi sñrecinin ilk aşamasında "diktatñr" Saddam Hñseyin'in Irak'ı yer almıştı. Irak deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın ABD'nin bñlgedeki "demokratik konsolidasyon" misyonu başkalaşım geçirerek sñrdñrñlmñřtñr. 2011 yılı boyunca Kuzey Afrika'yı sarsan ayaklanmalar domino etkisi

göstererek Ortadoğu'ya sıçramıştır. Metaforik olarak "Arap kışına" dönüşen "Arap baharının" (Poidevin www.e-ir.info (22.08.2012) uğrak yeri bu kez Suriye olmuştur. Uzun sürme olasılığı olan ve iç savaşa dönüşecek kadar şiddetli bir biçimde gelişen Suriye sorunu, ortaya çıktığı andan itibaren zaten istikrarsız olan Ortadoğu bölgesinde jeopolitik değişim sancılarını tetikleyecek etkiye sahip bir uluslararası kriz niteliğindedir. Kayhan Bargezar'ın sözleriyle daha şimdiden, "Arap ayaklanmaları, ideoloji ve Orta Doğu sorunlarının daha fazla siyasallaşması anlamında, uluslararasılık karşısında bölgeselliği güçlendirerek ve değişik seviyede aktörler arasında rekabeti yoğunlaştırarak, bölgesel güç yapısı ve politikaları üzerinde büyük jeopolitik etkilere yol açmıştır." (Bargezar www.eng.globalaffairs.ru (20.08.2012)).

Suriye sorununun kısa bir sürede bölgesel bir sorundan uluslararası bir soruna dönüşmesinde içsel ve dışsal bir dizi etken belirleyici olmuştur. Beşar Esad sonrası Suriye ve Ortadoğu'nun dönüşümünde/dönüştürülmesinde bu faktörlerden bir kısmı etkili olmaya devam edecektir. Çalışmanın amacı bütün boyutlarıyla son derece karmaşık olan Suriye sorununu ele almak olmayacaktır. Başta ABD ve Rusya arasında küresel rekabetin ve sorunun uluslararası düzeyde çözümlenmesini engelleyen görüş/yaklaşım farklılıklarının varlığı nedeniyle Suriye sorununun analizinde öncelikle genel olarak Rus dış politikası ana çizgileriyle ortaya konulacaktır. Bu bağlamda dış politikanın Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptlerinde ne şekilde tanımlandığı önem kazanmaktadır. Rusya'nın uluslararası yönetim, uluslararası politika vizyonu bağlamında, son uygulama vakasının Libya'nın oluşturduğu günümüz uluslararası çatışmaların çözümlenmesinde başvuru olan "insani müdahale" kavramının normatif boyutta okuması yapılarak Rusya'nın Suriye'ye müdahale konusundaki karşı çıkışı irdelenecektir.

Öte yandan Rusya dâhil Suriye sorununu çözüme sürecine müdahil olan hiçbir uluslararası oyuncu salt normatif olarak yaklaşmadığı ve ilgili oyuncuların siyasal, ekonomik ve jeopolitik çıkarları da belirli ölçüde (duruma göre az/çok/tamamen) devreye girdiği için çalışmamızda Rusya'nın Suriye sorununa yaklaşımında ulusal çıkarlarının Suriye özelinde Ortadoğu ve dünya genelinde reel politik'ini biçimlendiren etkenler analiz edilecektir. Arap Baharı bağlamındaki gelişmeler sırasında aktif bir angajmandan uzak duran Rusya'nın Suriye sorunu konusunda izlediği pro-aktif politikasını doğru kavramak açısından izlediği politikanın reel ve normatif boyutlarının bir arada analiz edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Rusya'nın özellikle Putin döneminde geliştirdiği "egemen demokrasi" söylemi genel bağlamı içinde "Suriye söylemini" ilişkilendirerek incelemek yararlı olacaktır. Bu sorunların yanıtları, Rusya'nın Suriye sorunu konusunda uluslararası müdahaleye muhalefetine neden bu kadar ısrarlı olduğunu ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) nezdindeki uluslararası diplomatik gücünü bu denli kararlılıkla kullandığı kavramada yardımcı olacaktır. Çalışma sonrasında varılan sonuçların Esad sonrası Ortadoğu'daki jeopolitik dönüşüm-

lere ışık tutması ve bir ölçüde Rusya'nın orta erimli Ortadoğu angajmanındaki pozisyonunu konusunda bazı öngörülerde bulunulması amaçlanmaktadır.

Rus Dış Politikasında Çok Boyutluluk ve Çok Kutupluluk

Daha Sovyetler Birliği yıkılmadan önce Rusya Gorbaçev'in iktidarı döneminde başlatılan radikal reform politikaları sonucunda Soğuk Savaş boyunca dış politikasının özünü oluşturan sosyalist ideolojiyi terk ederek Batı ile tam bütünleşme stratejilerine yönelmiştir. Ancak SSCB'nin dağılmasından sonra da Rus dış politikasında tercih edilen "Atlantikçi" çizgi "sürdürülebilir" olamamıştır. Çünkü dağılan Sovyet enkazını miras olarak devralan dış politika kapasitesi bu bağlamda Rusya'nın başarılı ve etkin politikalar izlenmesi için yeterli olmamıştır. Öte yandan kendileri ile ileri düzeyde işbirliği yapılma arzusu edilen "Batı ulusları, Rusya'yı kurumlarında eşit bir üye olarak kabul etmeye hevesli" olmamışlardır (Tsygankov 2012: 3). NATO'nun 1994 tarihli genişleme kararı ve BMGK kararı olmaksızın Sırbistan'a müdahalesi, Rusya'nın Batı ile "çok kutupluluk", "çok yönlülük" ve "bölgesel güç" üzerine temellendirdiği Batı politikasını gözden geçirmesine yol açmıştır. Yevgenii Primakov'un Dış İşleri Bakanlığı döneminde Rusya, ortaya koyduğu "çok değişkenli" (multi-vector) dış politika konsepti çerçevesinde Batı ile tek yönlü ilişkiler yerine Avrasyalı bir büyük güç olarak Çin, Hindistan ve İslam dünyası gibi bölge oyuncularını ile çok yönlü işbirliğine yönelmiştir. Bununla birlikte Rus dış politikasındaki söz konusu olan bu çok boyutluluk aslında tam anlamıyla, çok kutupluluğa karşılık gelmemektedir. Nitekim "Moskova, uluslararası politikada BM'in merkezi konumunu vurgulamaya ve Rusya'nın geleneksel küresel yönetim yapıları içindeki rolünü kuvvetlendirmeye çalışmaya devam etmektedir." (Tsygankov 2012: 3).

Putin'in iktidar döneminde "çok kutupluluk" kavramına yeniden güçlü bir vurgu yapıldığına tanık olunmaktadır. Ancak bu kez, Primakov döneminden farklı olarak Moskova çok taraflılığı çok kutupluluğun önüne geçirmiş ve Rusya'nın Batı merkezli uluslararası kurumsal düzenlemelere katılma hakkını kullanma konusundaki kararlılığı ortaya koymuştur. Nitekim bu dönemde Rusya'nın, terk edilen Anti Balistik Füze Antlaşması yerine Batı ile ortak güvenlik kurumlarını birlikte tasarlanarak gerçekleştirmesi, DTÖ adaylığı/üyeliği, NATO ile daha sıkı bir işbirliği ve Orta Asya bölgesinde kolektif güvenliği sağlamak üzere kendi önderliğinde Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün kurulması gibi dış politika girişimleri, Rusya'nın dış politikasında "çok taraflılık" temelli küresel yönetim anlayışının uygulamaya aktarılmasını ifade etmektedir. Buna dayanarak Başkan Putin, Münih Konferansında ABD'ni "tek taraflılık" ve uluslararası hukukun temel ilkelelerini göz ardı etmekle itham etmiştir. Batı'nın Rusya'nın "çok taraflılık" konusundaki niyet ve çabalarını yeniden görmezden gelmesi nedeniyle Rusya, Şangay İşbirliği Örgütü ve BRIC gibi Batı merkezli olmayan bölgesel platformları kullanmayı tercih etmiştir. Rusya'nın kurucusu olması nedeniyle

lider konumunda bulunduğu Batı dışı/karşısı bu örgütler, “ dengeli demokratik ve çok kutuplu bir dünya düzeni” kurulması gereği üzerinde sağlanan uzlaşının beyan edildiği ve bu yöndeki Rus tezlerinin uluslararası meşrutiyet kazandığı uluslararası zemini oluşturmaktadır (Tsygankov 2012: 3).

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin ABD’nin hegemonik üstünlüğünü sağlayan tek kutupluluk yerine Rusya’nın savunduğu “çok kutupluluk” modelinin söylemden pratiğe aktarılmasında Rusya’nın dış politika potansiyeline ilişkin ciddi kısıtlayıcı unsurlar bulunmaktadır. Rusya’nın hala önemli ölçüde üstesinden gelemediği yolsuzluk, ekonomide petrol ve doğal gaz gibi hammaddelere aşırı bağımlılık, otoriter rejim, demografik küçülme, kimlik krizi gibi iç çevre sorunları nedeniyle uluslararası sistemde bağımsız bir kutup ya da merkez olarak kendini konumlandırması reel olarak şimdilik pek olanaklı görülmemektedir (Tsygankov 2012: 5). Bu nedenle Moskova çoğunlukla denge politikaları izlemeyi tercih etmektedir; Batı ile olan ilişkileri genelde rekabetçi ancak çatışma potansiyeli düşük olan ilişkilere sahiptir. Rusya, karşılıklı bağımlılık temelinde Batı ile ilişkilerini çatışmadan kaçınarak sürdürmeyi tercih etmektedir. Buna karşın yaşamsal çıkarlarının olduğu yakın çevresi, genel olarak Sovyet sonrası coğrafya söz konusu olduğunda çoğunlukla Moskova Batı ile ilişkilerinde çatışma olasılığı güçlü olan politikalara yönelmektedir.

Uluslararası sistemin Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılandırılmasına ilişkin Rusya’nın yaklaşımı Batı’yı oluşturan AB ve ABD’den önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Rusya defalarca Avrupa medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olduğu savına dayanarak uluslararası sisteme hâkim olan tek kutupluluğu aşmada AB’yi doğal müttefik olarak görmüştür. Örneğin Vladimir Putin, 2012 başkanlık seçimi arifesinde yayınladığı yazısında, Rusya’nın Büyük Avrupa’nın ayrılmaz bir parçası olduğuna işaret ettikten sonra Lizbon’dan Vladivostok’a uzanan bir coğrafyada ekonomik bir bütünleşme yapılması yönünde Rusya’nın daha önce de dile getirdiği amacını yinelemiştir (www.premier.gov.ru).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasını izleyen ilk 20 yıl boyunca Rus dış politikası genelde tamamen tepkisel olmuştur (www.rt.com (22.05.2012)). Ancak özellikle Putin’in iktidarı devraldığı 2000’li yıllarından başlayarak Rusya dış politikasında daha proaktif bir tutum sergilemeye başlamıştır. Dış politikasında enerji kaynaklarını özellikle doğalgaz ve petrolü kaldıraç olarak başarı bir biçimde kullanmaya başlayan Rusya “devrik süpergüç güçsüzlüğünü” ardında bırakmaya başlamıştır ve uluslararası politikada Batı’nın kendisi eşit bir muhatap olarak alması gerektiği içerikli söylemini sıkça tekrarlamıştır: Başkan Putin bir konuşmasında “Ortaklarımızın, Rusya’nın görüşlerini ve çıkarlarını dikkate almayan tek taraflı adımlarının değerlendirilmesi yapılacak ve cevap olarak gerekli karşılığı bulacaktır.” Şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (Putin www.putin2012ru (22.05.2012)). Gene bu bağlamda Putin kendisine ait internet sitesinde yayımladığı bir makalesinde “Bunun da ötesinde, dünyada güvenliğin, onu “atlatmaya” çalışarak, jeo-

politik konumunu zayıflatarak, savunma kapasitesine zarar vererek değil sadece Rusya ile birlikte sağlanacağından eminim. “Uluslararası politikada, bütün devletler için en önemli unsurlardan birini, güvenliğin bölünmezliği, aşırı güç değişiminin kabul edilmezliği ve değişmez ilkelerine koşulsuz olarak uyma oluşturmaktadır. Bu unsurlara dikkat edilmediğinde uluslararası ilişkilerde istikrar ortadan kalkar.” (Putin www.putin2012ru/program (22.05.2012) gibi ifadeler kullanmıştır.

Aynı zamanda Moskova, dış politikasında risklerden kaçınan ve “egemenlik ve müdahale etmeme ilkelerinin geleneksel anlamını koruyan” muhafazakâr bir oyuncu olarak genelde bekle ve gör taktiği izlemektedir (Erenler 2012: 181 (Dannreuterer’dan 2011: 2) ve Tsygankov 2012: 2). Bu bağlamda Rusya’nın kendi ve herhangi bir uluslararası oyuncunun uluslararası politikanın etkin bir öznesi olarak en fazla vurgulanan özelliğini “egemenlik” ve egemenliğe ilişkin olarak bağımsızlık, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde ulus-devletin başat aktör, ulusal çıkarlarının dış politikayı belirleyen temel unsur, anarşik bir uluslararası sistemin devletlerin aralarındaki ağırlıklı olarak çatışmacı ilişki düzeninin hakim olduğu günümüz uluslararası politikada “Soğuk Savaş” benzeri olay ve olgular, küreselleşmenin etkisiyle zaman zaman gücü sarsılan “egemenlik” mitosunu, özellikle uluslararası krizlerle ilgili olarak, yeniden kuvvetli bir biçimde canlandırmaktadır. Emerson’un ifadesiyle, “egemenlik” ve “iç işlerine karışmama” gibi uluslararası hukuk normları” son derece önemli ilkelerdir, 1648 Vestfalya Antlaşmasından bu yana zamanın onurlandırdığı ilkelerdir. Ancak uluslararası sistem ve küreselleşme, böyle bir sistem var olduysa eğer, bu “saf” düzenden uzaklaşmıştır. Uluslararası İnsan Hukukun, Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulması ve 2005’te BM Genel Kurulu tarafından onaylanan Koruma Sorumluluğu Doktrini (Responsibility to Protect Doctrine (R2P), hepsi uluslararası norm, hukuk ve kurumların egemen dünya devletlerin politikalarını ihlalleri arasında yer almaktadır.” (Emerson www.ceps.eu (28.04.2012). Günümüzde dünya, hibrid bir dünya olma özelliğine sahiptir: güç ve normların birinin diğerini öncelediği ya da yerine geçtiği yalın bir dünyadan söz edilmesini olanaksız kılacak kadar karmaşık hale gelmiş bulunmaktadır. Küreselleşme olgusunun çatışmacı dinamiklerinin belirlediği güncel uluslararası politikada ulus-devletler egemenlik ile insan hakları arasındaki kritik dengeyi tutturmak zorundadırlar. Bu açıdan bakıldığında, Moskova’nın “insani müdahale” karşıtlığını dayandırdığı “egemenlik” vb normlara dayalı yaklaşımı inandırıcılığını yitirmektedir. George Friedman’ın yaptığı tespit “Rusların, insan hakları kaygıları üzerine temellendirilen Batı’nın müdahale çağrısına karşı çıkmışlardır, çünkü kendilerine karşı kullanılabilirliğinden endişe duymuşlardır” denilmektedir (Friedman www.stratfor.com (28.07.2012).

Yine de Rus dış politikasında “egemenlik” kültü, en azından normatif düzeyde Rusya’nın bir devlete müdahale etmeme ya da “insani müdahale”

konusundaki karşıt duruşunu değerlendirmede önemli bir kalkış noktası oluşturmaktadır.

Rusya'nın "Egemen Demokrasi" Söylemi

Uluslararası politikada gücünü pekiştirdiği ölçüde Rusya, Atlantikçi ve Avrasyacı yönelimlerinden uzaklaşarak özellikle Putin'in iktidarı sırasında pragmatik bir anlayışla uluslararası sistemde kendisini daha güçlü bir biçimde konumlandırmaya başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Moskova'nın geliştirdiği küresel yönetim perspektifi "çok kutuplu çok tarafılık" olmuştur ("multipolar multilateralism"). Rusya, öngördüğü küresel yönetim modelini "istikrarlı, adil, özellikle, BM'nin devletler arasında dengeli ve işbirliği ilke ve amaçları dâhil uluslararası hukukun genelde kabul edilen normları üzerine temellendirilen bir demokratik dünya düzeni" olarak tanımlamaktadır (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2000 www.mid.ru). Önerilen bu dünya düzeni modelinde, uluslararası sorunların çözümlenmesinde kolektif sorun çözme, hukukun üstünlüğü ve uluslararası ilişkilerin demokratikleştirilmesi" yer almaktadır (Kiel 2012: 12). Oysa Moskova yönetimine göre günümüzde dünya derin bir "demokrasi krizi" içinde bulunmaktadır. Rus uzman Motroshilova bu krizin nedenleri şöyle sıralamaktadır:

1. Kendilerini "model demokrasi" ilan eden devletlerin antidemokratik uygulamaları;
2. Zora başvurularak ya da bir devletin içişlerine müdahale boyutunda demokratikleştirme eylemlerinde artış;
3. Devletler-arası ilişkilerde "demokratik açık" sorununun varlığı;
4. Küresel düzeyde "ekonomik demokrasi"nin eksikliği;
5. Demokrasiye inanç kaybında artış ve
6. Demokratik formların erilleşmesi (Motroshilova 2009: 39).

İnsan hakları ihlallerini engelleme ve demokratik konsolidasyon amacıyla bazı devletlerin "başarısız" diğer bazı "başarısız devletlerin" ("failed states") iç işlerine müdahalelerin gerçekleştirilmesi özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemin genel geçer eğilimi gösteren bir pratiği haline gelmeye başlamıştır. "Zorla demokratikleştirme" dalgası, Orta Doğu'dan sonra Rusya'nın doğal etki alanı olarak kabul ettiği Sovyet sonrası coğrafyaya da yayılmıştır. Siyasal sistemini demokratikleştirme yönünde dönüştürme sorunları ile karşı karşıya kalan ve Batı tarafından sıkça başarısızlıkla suçlanan Moskova doğal olarak bu dalğanın kendisine sıçraması olasılığını ciddiye almıştır ve demokrasi ihracına karşı tedbir olarak siyasal söyleminde "egemen demokrasi" konseptini geliştirmiştir. Bu söylemde ithal demokrasinin sadece Rusya açısından değil Batı dışındaki bütün diğer devletler için ortak tehdit olduğu düşüncesi yer almaktadır. İthal demokrasilerin sakıncaları, toplumsal istikrar ve güvenlik için kaotik etki, Batı ile işbirlikçi elitlerin iş başına geçmesi, sözde demokratik reformların toplum açısından yıkıcı etki-

leri ve bütün bunların sonucunda ülke vatandaşlarının demokrasiye şüpheyle yaklaşımları olarak ortaya çıkmaktadır (Motroshilova 2009: 35).

“Egemen demokrasi” söylemi, Rusya’nın demokratikleşme sürecinin yol haritası ve Batı’ya geciken, ağır aksak ilerleyen demokratikleşme süreci için ileri sürdüğü mazeretlerinin argümanlarından fazlasını ifade etmektedir. “Egemen demokrasi” söylemi, Rusya’nın uluslararası sistemi biçimlendiren küreselleşme ile tek kutupluluk karşıtı duruşunun ve daha somut olarak ABD’nin dünya politikasında ortaya koyduğu hegemonik duruşuna karşıtlığının ifadesidir.

Rusya’nın geliştirdiği “egemen demokrasi” söyleminin Rus dış politikasına nasıl yansımaları göstermesi açısından 2011 yılı Rus dış politikasını değerlendiren Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov’un konuşmasında şunlara yer verilmektedir:

“Dünyanın bazı bölgelerinde, özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da artan istikrarsızlık, demokrasiyi ve hukuk kurallarını yayma gibi ilkelerin sadece iç politikada değil aynı zamanda uluslararası ilişkilerde gözetilmesi gerektiği tartışmasız gerçeğinin altını çizmektedir. Biz, sivillere karşı işlenecek her türlü şiddete karşıyız, fakat biz aynı zamanda bir iç çatışmanın taraflarından herhangi birinin lehine uluslararası askeri bir müdahaleye de şiddetle karşıyız. Biz aynı zamanda, kriz durumları ile ilgili BMGK kararlarının sorumsuzca uygulanmasına da karşı çıkmaktayız. Bununla birlikte, “Libya senaryosu” diye adlandırılan senaryonun diğer çatışmalara uygulanması yönündeki girişimlerin kesinlikle kabul edilemez olduğunu mütalaa ediyoruz.” (www.rt.com (22.05.2012).

Rusya’nın “İnsani Müdahale” Karşıtlığı

İki kutuplu uluslararası sistemin istikrarının sonlandığı Soğuk Savaş sonrası dönemde realist paradigma, en azından söylem temelinde, büyük ölçüde sarsılmıştır. Soğuk Savaş sonrası post-modern retoriğinde “egemenlik” mitosu tartışmaya açılmış ve uluslararası politikada insan hakları diplomasisi, klasik diplomasinin yerine geçmemekle birlikte kendine çok daha güçlü bir yer edinmeye başlamıştır. Bu bağlamda “insanlık ve evrensellik adına” artık devletin dokunulamaz egemenliğine dokunulmaya başlanmıştır. “İnsani müdahale” kavramı değişen bu zihinsel dokunun ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Holzgreve’in tanımlamasında “insani müdahale”, “...bir devletin sınırlarının ötesinde bir devlet (ya da devletler grubu) tarafından kendi vatandaşları olmayan bireylerin temel insan haklarının yaygın ve ciddi ihlallerini önlemek ya da sonlandırmak amacıyla, topraklarında bu şiddetin uygulandığı devletin izni olmaksızın güç tehdidi ya da kullanımını” ifade etmektedir (Holzgreve 2003). Literatürde “insani müdahale” kavramı “koruma sorumluluğu” ilkesi ile ilişkilendirilmekte ve bu şekilde kavramlaştırılan pratiklerin meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. (Responsability to Protect (R2P) ilkesi, ilk kez 2001’de Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komis-

yonu (ICISS-International Commission on Intervention and State Sovereignty) tarafından tanımlanmış ancak bugüne kadar Libya'ya karşı gerçekleştirilen uluslararası müdahale dâhil gerçek anlamda uluslararası politika da yer almamıştır. Bunun nedeni uluslararası hukuk açısından kavramın meşruiyetinin son derece tartışmalı ve bağlayıcılıktan yoksun olmasıdır (Hasler 2012: 12). Ian Hurd'ın bununla ilgili şöyle bir tespiti bulunmaktadır: "Güncel uluslararası hukuk hem "insani müdahale"ye izin veren hem de yasaklayan olarak okunabilir ve insani müdahaleler etrafındaki bilinmezlik ayağı temeldir ve çözümlenemezdir." (Hurd 2011: 311). Gerçekte bizzat BM onayıyla da olsa gerçekleştirilecek herhangi bir uluslararası müdahale tartışmalı bir doğaya sahiptir. Uluslararası hukuk çerçevesinde ve uluslararası sözleşmeler temelinde "insani müdahale" hakkı ancak BMGK tarafından kullanılabilir. Müdahale, BM Sözleşmesinin Bölüm VII madde 39'a dayanarak gerçekleştirilebilir (Hurd 2011: 311).

Rus siyasi elitleri defalarca Rusya'nın "insani müdahale" konusundaki karşıtlığını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte Moskova, bir uluslararası çatışmanın çözümlenmesi için dış müdahaleye taktik olarak başvuru olasılığını tamamen reddetmemektedir. "Herhangi bir müdahale türüne (diplomatik, ekonomik ve/veya askeri) izin verilmesini Rus siyasi seçkinleri iki koşula bağlamaktadır: 1. bir devletin nükleer silah peşinde koşması ve kayda değer ölçüde komşuları üzerinde istikrarsızlaştırıcı etkiye sahip olması 2. bu tür bir devletin terörizmi desteklemesi (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2000, www.mid.ru). 2000 tarihli Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptinde, Rusya'nın, BM Sözleşmesi'nin ihlal edilerek güç kullanımının hukuk dışı ve uluslararası ilişkiler sisteminin tamamını istikrarsızlaştırma tehdidi (olarak) algıladığı ifade edilmektedir. 2008 tarihli Dış Politika Konseptinde ise devletlerin egemenliklerine ilişkin şu ifadeler yer almaktadır: "Uluslararası ilişkilerin temel unsuru olarak egemen devletin rolünü azaltmak ve devletlerin farklı hak ve sorumluluklar (açısından) sınıflandırma yönündeki girişimler, uluslararası hukukun uygulanmasını baltalar ve egemen devletlerin keyfi olarak iç işlerine karışmaya yol açmaktadır." (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2008 www.mid.ru 1.05.2012).

Moskova yönetimi, ABD ve Batı'nın temel uluslararası politika sorunlarına yaklaşımlarında tek taraflı çözümler üretmelerine ve uygulamalarına karşı çıkmaktadır (The National Security Concept of the Russian Federation 2000, www.mid.ru (1.05.2012). Bunun yerine, 2000 Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptinde ifade edildiği gibi, Rusya uluslararası barışı tesis etmek üzere izlenilecek barışçıl politikaların "BM ve diğer uluslararası örgütlerin gözetiminde" olması gerektiğini savunmaktadır (The National Security Concept of the Russian Federation 2000 www. mid.ru (1.05.2012). "BMGK" in onayı olmaksızın, yani uluslararası hukukun ortaklaşa kabul edilmiş ilke ve normlarını hiçe sayarak ve uluslararası güvenliğin sağlanmasında (kullanılan) mevcut mekanizmalara itibar etmeksizin-başta BM ve AGİT olmak

üzere-“insani müdahalelerin” gerçekleştirilmesi uluslararası sistemi son derece istikrarsızlaştırıcı etkiye sahip eylemler olarak görülmektedir.” (The National Security Concept of the Russian Federation 2000, www.mid.ru, (1.05.2012).

Rusya, Dış Politika Konseptlerinde de belirtildiği üzere normatif olarak “insani müdahale” olgusuna karşıdır. Buna karşın izlediği reel dış politika-sında bu tavrını bu güne kadar açıkça ve tutarlı bir biçimde ortaya koya-mamıştır. 11 Eylül 2001 uluslararası terör saldırıları sonrasında ABD ön-derliğinde önce Afganistan’a (2001) ve birkaç yıl sonra Irak’a (2003) karşı gerçekleştirilen uluslararası müdahalelere Rusya’nın tepkisi ikircikli olmuştur. Taliban’a karşı Afganistan’da gerçekleştirilen müdahaleye Rus hüküme-ti tam destek verirken Irak’takine şiddetle karşı çıkmıştır. Gerekçe olarak son müdahalenin BMGK kararına dayanmadığı ve uluslararası meşruiyete sahip olmadığını öne süren Moskova, ABD’nin gerçekleştirdiği askeri mü-dahaleleri kalıcı bir dünya hegemonyası kurma sürecinde atılan ilk adım olarak algılamaktaydı. Bununla birlikte güç kapasitesinin ABD’nin tek taraflı politikaları engellemede yetersiz olması nedeniyle Moskova, dış ve güvenlik politikalarının dayanağı olarak BMGK’ndeki üyeliğini ve nükleer caydırıcılı-ğını kullanmayı tercih edecektir.

Rusya’nın “Arap Baharı” Bakiyesi: “Libya Sendromu”

Soğuk Savaşın bitimini takip eden ilk yıllarda, dağılan Doğu bloğu üyesi Orta Avrupa ve Balkanlar yanı sıra çöken Sovyetler Birliği’nden ayrılıp bağımsız-lığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri, siyasal rejimlerini Batı liberal modeline uygun olarak dönüştürme yönünde ciddi adımlar atmış-lardır. Clinton yönetimindeki ABD yumuşak gücünü kullanarak bu yeni dev-letlerin demokratikleşme süreçlerini desteklemiştir. Buna karşın Bush yön-etimi demokratikleşme sürecine sert güç kullanarak müdahil olmaktan yana bir tutum sergilemiştir (Gambill www.meforum.org (13. 05. 2012). “Demokratik Barış Yaklaşımı”nın ürünü olan Büyük Ortadoğu Girişi-mi/Projesi, (Efegil vd. 2007: 2) 11 Eylül 2011 uluslararası terör saldırıları-nın katalizör işlevi görmesi ile Saddam Hüseyin’in totaliter yönetiminin devrilmesi amacıyla ilk önce Ortadoğu’da uygulamaya konulmuştur. Daha sonra demokratikleştirme olgusu renkli devrimler dalgası şeklinde bu kez yumuşak güç kullanılarak 2000’li yılların ilk yarısında Rusya’nın doğal etki alanı olarak kabul ettiği coğrafyaya, Kafkasya ve Orta Asya’yı da içine alacak şekilde genişlemiştir. Siyasal rejimini demokratikleştirme noktasında hala sıkıntılı olan ve Batı’nın sert eleştirilerine muhatap olmaya devam eden Moskova o dönemde bu dalganın kendisine sıçraması olasılığını ciddiye almıştır. “Arap Baharı”nın yaşandığı yeni ortamda da Rusya, bu yeni dalga-nın yakın çevresini ve bizzat kendisini içine alma olasılığını ulusal güvenliği açısından tehdit olarak tanımlamaktadır.

17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Buazizi adlı Tunus’lu işsiz bir gencin kendini ateşe vermesiyle başlayıp Devlet Başkanı Zeynel Abidin

Ali'nin 23 yıllık iktidarını bırakıp Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalması ile devam eden ayaklanma dalgası Mısır'a sıçramış ve burada da aynı şekilde 30 yıldan beri Devlet Başkanı görevinde bulunan Hüsnü Mübarek'in görevden alınarak "sansasyon yaratacak" bir biçimde (demir bir kafes içinde) yargılanması ile sürmüştür. Batı'nın ironik bir "iyimserlikle" "Arap Baharı" diye adlandırdığı Kuzey Afrika'yı saran bu gelişmelerin bir sonraki kritik ayağını Muammer Kadafi'nin 42 yıldan beri iktidarı elinde tutan Libya oluşturmuştur.

Rusya, otoriter rejimlerle yönetilen bu devletlerdeki rejim değişikliği girişimlerine gerek kendi rejiminin benzer özelliklere sahip olması gerek Batı ve özellikle ABD'nin "demokrasi ihracı" politikalarına prensipte karşı olduğu için tepkisiz kalmamıştır. Suriye krizi devam ederken Rusya ile birlikte hareket eden Çin'in de benzer kaygılarla gerek Libya'ya gerek Suriye'ye bazı devletlerin gerçekleştirilmeyi arzuladıkları uluslararası müdahale kararını aynı gerekçe ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde reddetmektedir.¹

Katz ve Fairfax'ın tespitlerine göre, Rusya'nın "Arap Baharına" yaklaşımı "karışık" ve tutarsız olmuştur. Tıpkı Batılı devletler gibi Moskova da bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmıştır (Katz vd. 2011: 4). Magen'e göre, "Arap Baharı" sırasında Rusya'nın düşük profilli bir dış politika izlemesinin nedenleri şunlardır: a) buradaki otoriter yönetimlerin Rusya için tehdit oluşturmaması b) görece istikrarlı ve kökten dinci İslamcı unsurlar üzerindeki denetimleri; c) iyi ticari ortaklıklarının bulunması (Magen 2011: 252).

Demografik yapısındaki etnik ve dinsel türdeşsizlik nedeniyle sınırları içinde yaşayan Müslüman nüfusla ilgili Rusya kendini çok rahat hissetmemektedir. Moskova'nın ister Kuzey Afrika'da ister Ortadoğu'da olsun bölge düzeyinde yaşanan krizler ve çatışmalar sonucunda git gide alevlenen köktendincilik ve siyasal İslam konusunda ciddi güvenlik kaygıları bulunmaktadır. Bu bağlamda Rusya Kuzey Afrika'daki "Arap Baharı" diye adlandırılan gelişmeleri endişe ile takip etmiştir. Hatta otoriter rejimlerin varlıklarını sürdürmelerini tercih ettiği de öne sürülebilir. "Moskova, bu rejimlerin düşmesinin sadece hasım İslami radikal rejimlerle değiştirilmesine yol açabileceğinden değil aynı zamanda devrimci dalganın eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman cumhuriyetlerine ve belki de Rusya'nun Kuzey Kafkasya'sına yayılmasından endişe etmektedir." (Katz vd. 2011: 6).

Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov "Tarihin Doğru Tarafında" ("On the Right Side of History") başlıklı makalesinde Rusya'nın yaklaşımını, "Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki değişimlerin uzun vadede, huzurlu ve evrimci bir biçimde yaşanması" gerektiği şeklinde değerlendirmektedir. Adı geçen

¹ Pravda gazetesi, 4-7 Haziran 2012 tarihli Şangay İşbirliği Örgütü zirve toplantısında, üye devletlerin olası bir "Arap Baharı" senaryosu durumunda alacakları önlemler konusu görüşülmüş ve uzlaşıya varıldığı, 08.06.2012 tarihli "ŞİÖ devletleri "Arap Baharı" nı kendilerine yaklaştırmayacaklardır" başlığı ile duyurmuştur (www.pravda.ru (17.07.2012)).

yazısında NATO'nun Libya'da BM kararlarını ağır bir biçimde ihlal ettiğine işaret eden Lavrov, "Libya'da yaşananların Suriye'de sahnelenmesine razı" olmayacaklarını belirtmiştir. Yazıda ayrıca "BM Güvenlik Konseyi'nde alınacak kararların yeterince açık ve bunları uygulayacak olanların kendi takdirlerine bağlı olarak hareket etmelerine izin vermeyecek kadar net olmamaları" durumunda ancak Rusya bu tür müdahaleleri kabul edilir olarak destekleyebileceği ifade edilmektedir (Lavrov www.huffingtonpost.co.uk (16.07.2012)).

Libya'ya karşı gerçekleştirilecek uluslararası müdahale konusunda BMGK'de alınan 1973 sayılı kararın oylamasında Rusya'nın çekimser oy kullanması ve söz konusu kararın NATO tarafından hayata geçirilmesi aşamasında yaşanan sorunlar, Rusya'nın Suriye'ye gerçekleştirilecek olası bir dış müdahale konusundaki tavrını büyük ölçüde belirleyen faktörlerin başında yer almaktadır (www.diplonews.com (27.08.2012)).

Dönemin Rusya Devlet Başkanı Medvedev, "Financial Times"a verdiği mülakatta BMGK'in 1973 sayılı Libya'ya müdahale kararına katılımı konusunda Rusya'nın hata yaptığını ifade etmiştir: "Rusya trajik bir hata yapmıştır. "1973 sayılı karar"ın bu şekilde yorumlanacağını bilseydik, karara karşı oy kullanılması talimatını verirdik" şeklindeki açıklamayla diplomatik bir üslupla Rusya'nın Batı tarafından "aldatıldığını" örtülü bir biçimde dile getirmiştir. (www.pravda.ru (17.07.2012)).

Benzer bir şekilde NATO'nun BMGK'nin Libya'ya müdahale kararının dışına çıktığı konusunda eleştiride bulunan RF Dışişleri Bakanı Lavrov müdahale kararının kesin olması gerektiğini ifade etmiştir: "Hepimizin paylaştığı bir amacı gerçekleştirmek üzere güç kullanılması için bir yetki alınması herhangi biri tarafından istenildiğinde, kararda bu herhangi birinin kim olduğu, bu yetkiyi kimin kullanacağı, angajman kurallarının ne olacağı ve güç kullanımının sınırlarının ne olacağını kesinleştirmeleri gerekecektir." (Hasler 2012: 67).

Suriye'deki savaşta sivil can kayıplarının artarak devam etmesinin nedenini Rusya, yabancı aktörlerin muhalif güçleri desteklemesinin, "Libya senaryosunun" Suriye'de de tekrarlanacağı beklentisini güçlendirmesine yol açma olasılığı olarak görmektedir. Bu durumun tehlikeli bir oyun olarak algılayan Rus yönetimi, bütün Ortadoğu için telafisi güç sonuçlara yol açabilecek türden ve güç dengesini bozabilecek bir kararın BMGK'nden çıkmasına karşı çıkmaktadır. Moskova'dan bakıldığında benzer girişimlerin Ortadoğu'da Sünni-Şii çatışmasına yol açma olasılığı güçlü görünmektedir. Rusya yabancı güçlerin bir devletin iç işlerine müdahale etmemesi dolayısıyla bu devletin egemenliğini koruması ve bizzat kendisi tarafından kullanılması gerektiğini savunmaktadır (Studneva www.interaffairs.ru (12.06.2012)).

Rusya'nın Ulusal Çıkar Tanımlaması ve "Suriye Söylemi"

7 Mayıs 2012 tarihinde üçüncü kez seçilerek göreve başlayan Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin kendisine ait internet sitesinde yap-

tiği açıklamada Devlet Başkanlığına devraldığı Medvedev'in Suriye konusundaki görüşlerini² teyit etmiştir³ Nitekim Suriye krizinin başlangıcından bu yana Rusya'nın pozisyonunda herhangi bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Moskova, yabancı ("insani" ya da değil) her tür müdahale, rejim değişikliği gibi barışçıl olmayan ve uluslararası hukuk ilke ve normları açısından meşruiyeti eksik ya da tartışmalı olan tek taraflı uluslararası girişimler yerine sorunun barışçıl düzenlemelere başvurularak çözülmesi yönündeki ısrarcı tutumunu sürdürmektedir.

Rusya'nın algısında Suriye sorunu, bizzat Suriyelilerin sorudur ve bu nedenle diğer devletler çatışma taraflarından herhangi birini desteklemek yerine tarafların en kısa zamanda ulusal diyalog temelinde sorunu çözümlenmeleri için diplomatik baskı uygulamaları gerekir.⁴ Zira diyalog kurma olasılığı zayıfladıkça Moskova, Suriye'nin hızla bir iç savaşa sürükleneyeceği endişelerini sıkça dile getirmektedir.

Teorik açıdan tanımlı ulus devletlerin uluslararası sistemdeki davranış ve ürettikleri politikalara yön veren sadece güç ve çıkarları olmayıp aslında devletler "uluslararası politikada bulunan egemenlik ve müdahale etmeme gibi temel ilkeler" den etkilenerek ya da bu temel normları dikkate alarak hareket ederler (Steans vd. 2010: 193). Normların ve çıkarların iç içe ya da karşı karşıya bulunan günümüz dünyada "yine de insan haklarının egemenlik ve müdahale etmeme karşısında dengelenmesi gerekir" (Steans vd. 2010: 193). Bununla birlikte ulus devletler bazen bu normlara sırf normatif bir aktör oldukları için başvuramazlar reel çıkarlarını gerçekleştirirken

² Rusya'nın bir önceki dönemin Devlet Başkanı Medvedev, BMGK üyeleri ile gerçekleştirdiği operasyonel toplantıda Suriye sorununa ilişkin Rusya'nın görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "Rusya, siyasi rejimlerin değiştirilmesine yönelik tek taraflı her türlü önlemin Güvenlik Konseyi aracılığıyla meşrulaştırılma girişimlerine karşı çıkacaktır. BM bu amaçla kurulmamıştır ve sonuç olarak ülkesinin kaderini belirleyecek olan halktır, ister bu durum Yakın Doğu'da olsun, ister Avrupa ya da Amerika'da olsun" (www.kremlin.ru (10.07.2012)).

³ "Libya senaryosu" nun birilerinin Suriye'de gerçekleştirmeye niyetlenmesine izin verilmelidir. Uluslararası toplumun gayretleri Suriye'de ulusal düzeyde bir uzlaşmaya varılması yönünde olmalıdır. Ulusal düzeyde diyalogun başlatılmasının ön koşulu, çatışmaların sonlandırılmasıdır. Uzlaşma, ön koşulsuz, yabancı müdahale olmadan ve devletin egemenliğine saygı gösterildiği koşullarda gerçekleştirilmelidir. Suriye hükümetinin ilan ettiği demokratikleşme reformlarının hayata geçirilmesi için elverişli koşulların sağlanması gerekir. Rus diplomasisinin asıl amacı, Suriye'deki çatışmaların kanlı bir iç savaşa dönüşmesini engellemektir. "Libya senaryosunun" birilerinin Suriye'de gerçekleştirmeye niyetlenmesine izin verilmemelidir. Uluslararası toplumun gayretleri, Suriye'de ulusal düzeyde bir uzlaşmaya varılması yönünde olmalıdır. Ulusal düzeyde diyalogun başlatılmasının ön koşulu, çatışmaların sonlandırılmasıdır. Uzlaşma, ön koşulsuz, yabancı müdahale olmadan ve devletin egemenliğine saygı gösterildiği koşullarda gerçekleştirilmelidir. Suriye hükümetinin ilan ettiği demokratikleşme reformlarının hayata geçirilmesi için elverişli koşulların sağlanması gerekir. Rus diplomasisinin asıl amacı, Suriye'deki çatışmaların kanlı bir iç savaşa dönüşmesini engellemektir.

⁴ Başında, Konsey Başkanı A. Sida'nın bulunduğu muhalif Suriye Ulusal Konsey'inin 11 Temmuz 2012 Moskova'da gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ile yapılan görüşmede Rusya'nın Suriye sorununun barışçıl yollardan çözümü yönündeki görüşü teyit edilmiştir. (www.mid.ru (16.07.2012)).

meşruiyet aracı olarak kullanabilirler. Olgusal düzeyde siyasi tarih sayfaları bu tür örneklerle doludur. Nitekim son olarak Libya'ya karşı gerçekleştirilen uluslararası müdahalede ABD, Fransa, Almanya gibi sürece etkin olarak müdahil olan Batı devletlerin hiç biri salt insanlık adına bunu yapmamışlardır. Stefan Hasler bu üç oyuncunun Libya'ya müdahalesi sırasında izledikleri politikaları karşılaştırmaları olarak analiz etmiş ve aşağıdaki sonuca ulaşmıştır:

“Batı toplumlarında normlar çok önemliymiş gibi görünüyorsa da diğer çıkarlar söz konusu olduğunda ya da müdahale etmeme bir (devletin) bizzat kendi halkını ilgilendirmiyorsa cüzi bir öneme sahiptir (onların normları) uluslararası politikada etkisi belirleyici değildir.” (Hasler 2012: 155).

Gerek Libya gerek Suriye krizleri sırasında Rusya da Batılı devletlerin yaklaşımlara benzer bir biçimde salt egemenlik ve müdahale etmeme gibi temel uluslararası hukuk ilkelerine dayalı olarak politikalar üretmemiştir. Libya ile karşılaştırıldığında çıkarlarının çok daha belirgin olduğu Suriye sorununa yaklaşımında Rusya'nın politikalarına yön veren ulusal çıkarındaki ekonomik, siyasal, askeri ve jeopolitik öncelikler olmuştur.

Rusya'nın Suriye krizine ilişkin geliştirdiği söylem Batı karşıtı bir söylem olmuştur. Bu söyleminin oluşturulmasında tek ve en önemli belirleyici olmamakla birlikte, Moskova'nın Suriye ile ikili ilişkilerinde ekonomik ve siyasal çıkarları doğal olarak tartışmasız bir etkiye sahip olmuştur. Ekonomik çıkarlar açısından bakıldığında Suriye Rusya'nın önemli bir silah alıcısı devlet konumundadır. Rusya, Suriye'nin Sovyet dönemine ait 13. 4 milyar Dolar borcunun %73'nü silmiştir. 2011 yılında Suriye, Rusya'nın beşinci sırasındaki silah alıcısı haline gelmiştir (3.5-3.8 milyar dolarlık silah alımı) (Troyansky www.ojcs.siue.edu (8.08.2012)). Stockholm International Peace Research Institute'un bir araştırmasına göre, silah satışı, 2002-2006 döneminden 2007-2011 dönemine kadar %580 oranında artış göstermiştir. Moskova, son beş yılda Suriye'nin toplam silah alımının %78'ni sağlamıştır, Rusya'nın Suriye'deki ekonomik çıkarları açısından silah ihracatı dışında önemli bir diğer boyutunu buradaki ekonomik yatırımlar oluşturmaktadır. 2009 yılında Rusya'nın Suriye'deki yatırımları 19. 4 milyar dolara ulaşmıştır (Troyansky www.ojcs.siue.edu (8.08.2012)).

Rusya'nın Soğuk Savaş döneminde sadık müttefiki olan günümüz Suriye ile askeri açıdan da önemli ortak çıkarları bulunmaktadır. Rusya'nın Suriye'deki askeri çıkarları açısından Akdeniz kıyısında yer alan Tartus deniz üssü belirleyici bir işleve sahiptir. Askeri anlamının fazla olmamasına karşın, askeri üs Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz bölgelerinde stratejik angajmanını simgelemektedir.⁵ Rusya ayrıca Temmuz 2012'den beri Akde-

⁵ Rus ordu mensupları, asker üs kavramı yerine “Rus donanması için askeri ve teknik tedarik noktası” kavramını kullanmayı tercih etmektedirler.

niz'e.⁶ rotası Tartus üssü olan on bir askeri gemi sevk etmiştir. Rusya, 1971'te SSCB-Suriye arasında imzalanan bir anlaşma gereği kurulan Tartus üssündeki haklarından Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da yararlanmaya devam etmiştir (Williams www.sundaytimes.lk (15.06.2012). Suriye'deki Tartus deniz üssü, Ukrayna'nın Rusya'yı Sivastopol'dan çıkarması durumunda Akdeniz'de alternatif bir üs olarak stratejik bir değer taşımaktadır (www.strategic-culture.org (18.05.2012). Öte yandan Tartus deniz üssünün ABD tarafından Rusya'nın hinterlandı olarak kabul ettiği Sovyet sonrası coğrafyaya erişim noktası olarak kullanma olasılığı bulunduğundan (Kafkasya'daki renkli devrimlerde oynadığı rol nedeniyle) Rusya'nın bu bölgelerde etkisinin korunması açısından üssü elinde tutması önem taşımaktadır (Erenler 2012: 177).

"Suriye" söyleminin, Rusya'nın Suriye'deki ekonomik ve askeri çıkarlarının ötesinde Rusya'nın iç politikaya yönelik bir boyutu da bulunmaktadır. Aralık 2011 Parlamento seçimleri ve Mart 2012 Devlet Başkanlığı seçimleri ile iktidardaki Birleşik Rusya Partisine yönelik muhalefetin artması iktidarın arkasındaki halk desteğinin zayıf olduğunu göstermiştir. Milliyetçi ve Batı karşıtı söylem, kamuoyu desteğinin güçlendirilmesinde kullanılan bir mekanizma haline gelmiştir. Suriye'deki muhalefetin aşırılarıyla birlikte hareket etmelerinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle Rusya, Suriye'deki hükümet karşıtı güçleri "terörist" olarak tanımlamıştır (Euronews TV Channel, 9 Eylül 2011). Amaç, Rus kamuoyu algısında "muhalefet" olgusunu olumsuz bir unsur olarak yerleştirmek şeklinde bir algı yönetimi söz konusu olabilir. Rus siyasal sisteminin aşmakta hala sıkıntı yaşadığı demokrasi açığı⁷ dikkate alındığında Rusya'daki "Suriye" söyleminin geçici olarak kamuoyunun dikkatinin dış çevreye yönlendirme amaçlı bir manipülasyon aracı olarak kullanılması olarak değerlendirilmek mümkündür.

Rusya'nın geliştirdiği "Suriye" söyleminin iç çevreye yönelik boyutundan çok dış çevreye yönelik bir boyutu bulunmaktadır. "Suriye" söylemi burada ifadesini daha kapsayıcı olan "egemen demokrasi" konseptinde bulmaktadır. Rusya'nın dış politikasına yön veren "egemen demokrasi" konsepti açısından devletlerin iç işlerine müdahale pratiği kabul edilemez bir durumdur. Rusya, Suriye krizi özelinde bu normatif pozisyonunu reelpolitığıne aktarmış bulunmaktadır. Yeterince güçlü olmadığı için Rusya, Batı'nın Miloseviç'in Sırbistan'ına (2000), Saddam'ın Irak'ına (2003) ve Kaddafi'nin Libya'sına (2011) yaptığı müdahalelere karşı koyamamıştır. Ancak "Moskova, "Libya senaryosunun" uluslararası pratiğe kazanmasını

⁶ Rusya Savunma Bakanlığı, 2012 Temmuz ayının ilk yarısında 11 Rus askeri geminin Akdeniz'e sevk edileceğini duyurmuştur. Interfax haber ajansının verdiği bilgiye göre bu gemilerden 7 tanesi yakıt ikmali amacı ile Tartus limanına uğrayacaktır.

engellemek açısından (Suriye krizini) son test olarak görmektedir.” (Putin 2012).

Rusya, dış müdahale karşıtı bir tutum izlemekten ziyade kullanılan yöntemlere ve üslubuna karşı bir duruş sergilemektedir. Oyunu kurallarına uygun oynanması gerektiğini savunan Moskova yönetimi, yumuşak güçle yakın çevresinde etkisini güçlendirme yönündeki politikalarına bir anlamda uluslararası meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır.

Ortadoğu’da Rus Jeopolitik Çıkarları ve Rus-Amerikan Rekabeti

Ekonomik ve askeri çıkarları dışında Rusya’nın Suriye politikasını biçimlendirmesinde jeo-politik çıkarları önem kazanmaktadır. Rus Dışişleri Bakanı Sergei Lovrov’un değerlendirmesiyle, “Şam yönetimini devirmek için yapılan girişimlerin, büyük bir jeopolitik oyunun parçası olduğu görülüyor. Bu planlar açıkça İran’ı hedeflemektedir. İçinde, ABD, NATO ülkeleri, İsrail, Türkiye ve bölgedeki bazı devletlerin yer aldığı bir büyük devletler grubu, bu ülkenin bölgesel gücünü zayıflatmayı amaçlamaktadır.” (Lavrov www.huffingtonpost.co.uk (16.07.2012). ABD’nin 2003’ ten beri işgal ettiği Irak’tan çekilmesi, 2012 Amerikan başkanlık seçimi nedeniyle Obama yönetiminin Libya’ya yapılan müdahaleden sonra Suriye krizinin çözümlenmesinde görece isteksiz davranması nedeniyle Rusya Ortadoğu bölgesine yönelik jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla Libya krizi ile karşılaştırıldığında görece daha proaktif bir politika izlemektedir. Rus hükümeti, Suriye’de sivil bir savaşın çıkmasını riske etmede ve çatışmanın bütün bölgeye yayılmasında çıkarı olmamasına karşın son güçlü müttefiki olan İran’ın zayıflatılmasından ve ABD’nin Ortadoğu’da etkisinin artmasından endişe etmektedir. Bazı uzmanlar Suriye’deki çatışmayı, eski süper güç ile son kalan süper güç arasındaki jeopolitik çatışmanın yeni bir bölümü” olarak görmektedirler (Trenin www.foreignaffairs.com (16.04.2012).

Georges Friedman’a göre, ABD ile Rusya arasında yaşanan bu jeopolitik rekabetin odağında İran bulunmaktadır. Bu bağlamda, Rusya ve Çin’in yapmak istedikleri şey, zayıflatılan ve Batı’dan tecrit edilen Suriye’nin İran’ın etki alanına dâhil etmektir. Suriye’nin İran’a bağımlılığı, ABD’nin çekildiği Irak’ın bağımlılığından fazla olacaktır ve bu sayede Afganistan’dan Lübnan’a uzanan bir kuşak üzerinde İran’ın jeopolitik üstünlüğü sağlanacaktır (www.stratfor.com (24.07.2012).

Kuzey Afrika gibi Ortadoğu da, Rusya’nın dış politika öncelikleri arasında birinci sırada yer almamaktadır. Bu bölgelerde yaşanan sorunlara Moskova’nın yaklaşımlarının konjonktürel olması nedeniyle bütüncül, tutarlı, kalıcı ve uzun vadeli bir politikadan söz etmek pek olanaklı görülmemektedir (Bourtman www.meria.idc.ac.il (22.08.2012). Genel olarak ifade edilecek olursa Rusya’nın Ortadoğu politikasının en belirgin özelliği pragmatik ve realist olmasıdır (Tsygankov 2010: 129-201; Kreutz 2007: 68). Suriye krizinden dolayı Rusya’nın Ortadoğu bölgesinin güç dengesi açısından büyük ölçüde önemseydiği konu, Suriye sonrası dönemde Rusya’yı çev-

releyen bu bölgede İslami köktendinciliğin yayılma ve daha somut olarak radikal dincilerin eline geçen bir Suriye'nin elinde bulundurduğu silahları, Rusya ve BDT ülkelerine karşı kullanma olasılığıdır (Dolgov www.interaffairs.ru (16.07.2012); Katz 2011: 6). İktidar karşıtları arasında Müslüman Kardeşlere mensup kişilerin yoğun olması nedeniyle Rusya bu olasılıkları ciddiye almaktadır (Engdahl 2012). Irak ve Suriye'de başlayıp Batı'ya ve Rusya'ya yönelik IŞİD terör örgütünün küresel boyut kazanan terör eylemlerin artması, Rusya'nın güvenlik endişelerini o denli arttırmıştır ki Rusya, Mısır'da düşürülen yolcu uçağı ve IŞİD tarafından üstlenilen eylemden sonra Suriye'de hava operasyonları düzenlemeye başlamıştır.

Rusya'nın Ortadoğu politikasını, Ortadoğu'ya ilişkin olmayan iki prizma belirlemektedir. Birincisi, Rusya'da 2011-2012 tarihinde yapılan meclis ve devlet başkanlığı seçimleri; İkincisi ise "Rusya-ABD ilişkilerinin geniş bağlamı, özellikle Obama yönetimi tarafından Rusya-ABD ilişkilerinde uygulanan "resetleme" ajandası." (Dannreuterer 2011). Rusya-ABD ilişkilerinde Obama iktidarı döneminde yaşanan görece "esneklik" ve "yumuşamanın" gereği olarak Rusya'nın ABD'ne verdiği bazı tavizler dikkat çekmektedir: ABD ve NATO'nun Afganistan politikalarına verilen destek; İran'ın nükleer programı konusunda daha az iddialı ve kışkırtıcı politika izlemekten kaçınılması; bu çerçevede BM'de alınan kararları desteklenmesi ve İran'a S-300 füze sistemlerinin satışından vazgeçmesi gibi.

Öte yandan ABD'nin Suriye'ye ilişkin geliştirdiği söylemde ağırlıklı olarak insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmektedir. ABD'ne göre, Rusya ve Çin'in liberal olamayan devletleri destekleme politikaları (Gopin www.scar.gmu.edu (18.06.2012)). Suriye sorunu ile ilgili yürütülen diplomatik girişimlerde çoğu zaman iki küresel aktörü karşı karşıya getirmektedir. ABD'nin zaman zaman Rusya'yı bu konudaki eleştirilerde tehditkâr bir üslup kullandığına da tanık olunmaktadır. Örneğin Temmuz 2012 başında ABD Dışişleri Bakanı H.Clinton, Suriye konusunda uluslararası bir toplantının düzenlenmesinden söz etmiştir ve Rusya ile Çin'in muhalif tutumlarından dolayı bir bedel ödeyecekleri tehdidinde bulunmuştur. (www.strategic-culture.org (16.07.2012)). Krizin seyrine bağlı olarak sertleşen diplomatik üsluba karşın ABD ile Rusya'nın yaklaşım farklılıklarını nedeniyle aralarındaki diyalogun daha fazla bozularak krize yol açması beklenmemelidir. ABD, Suriye'ye uluslararası bir müdahale düzenlenmesi konusunda isteksiz davranmaktadır. İçsel neden olarak, ABD'de 2012 yılının sonunda başkanlık seçimlerinin yapılacak olması, tartışmasız önemli ölçüde belirleyici bir faktördür. Amerikan kamuoyunun müdahaleye olumsuz yaklaşımı yanı sıra Suriye hükümetinin askeri kapasitesinin yüksek olması nedeniyle ABD'nin başarısız olma riski göze almaması gibi başka içsel dinamikler de rol oynamaktadır. İsrail faktörü, ABD'nin müdahale yanlısı olmayan tutumunu belirleyen en önemli dışsal etken olma özelliğini korumaktadır. "İsrail'in Suriye'deki duruma ilişkin tutumu açıkça belirlenmiş olmadığı için Obama, ABD'deki değişik siyasi akımlar dâhil İsrail-yanlısı lobinin istekleri-

ni ulusal düzeyde dengelemek zorundadır.” (Hasler 2012: 112). Suriye krizinin bölgede etniler-arası ya da mezhepler-arası çatışmaları tetiklemesi, bunun sonucunda bölgesel bir güç vakumunun oluşması ve köklü bir biçimde güç dengelerini alt üst etme olasılığı, ABD ve Rusya'nın ortak endişelerini oluşturmaktadır (Dannreuterer 2011: 3; Bellin vd. www.brandeis.edu (15.06.2012).

Rusya'nın İran'ın nükleer programını kısmen de olsa desteklemesi, İsrail-Filistin barış sürecinde Filistin halkından yana olması ve güncel olarak Suriye sorununda Suriye hükümetinin arkasında durması gibi olgusal gelişmeler, Moskova'nın Ortadoğu bölgesindeki jeo-stratejik angajmanlarının güçlü ve kalıcı olacağına işaret etmektedir. “Moskova'nın Ortadoğu'daki büyük güç inisiyatifi arabulucu olarak formüle edilmiştir. Suriye, Rusya'nın üzerine arabuluculuk rolünü yerleştirdiği ayaklardan bir tanesini oluşturmaktadır. Aslında Rusya, İsrail ile Suriye arasında çözümü amaçlayan herhangi bir girişimin parçası olmaya çalışmaktadır.” (www.usak.org.tr (13.08.2012).

Rusya'nın, Ortadoğu'daki diplomatik angajmanları yanı sıra askeri angajmanları da bulunmaktadır. Suriye'de mevcut uluslararası güvenlik mekanizmalarının çöktüğüne işaret eden Rus uzman Andrey Baklanov, Rusya'nın, Ortadoğu'da kurulacak olası yeni bir güvenlik sistemi ile ilgili inisiyatifi üstlenebileceğini ileri sürmektedir. (Baklanov www.eng.globalaffairs.ru (20.08.2012).

Rusya'nın Suriye Sorununa İlişkin Uluslararası Alanda ve BM Düzeyindeki Diplomatik Girişimleri

Rusya, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de dış politika potansiyelinin değişmez unsuru olan BMGK daimi üyeliği konumunu dış politikasında etkin bir biçimde kullanmayı sürdürmektedir. BMGK daimi üyeliği, Rusya'ya kendi ulusal çıkarlarına uygun bir biçimde uluslararası çevreyi dizayn etme; çıkarlarına uygun olmayan herhangi bir kararı veto ederek diğer GK üyeleri kendisi ile işbirliği yapmaya zorlama ve küresel bir güç statüsünü ifadelendirme/gerçekleştirme gibi avantajlar sağlamaktadır (Katz 2011: 5). Moskova'nın öne sürdüğü küresel yönetim modelinde BM ve savunduğu norm ve ilkeler, Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sisteminin normatif düzeyde işlevselleştirilmesini sağlayacak temel unsurlardır. Buna karşın uluslararası sorun ve çatışmaların çözümlenmesinde küresel bir oyuncu olarak BM'nin bertaraf edilmesi, Rusya açısından uluslararası sistemin istikrarsızlık ve kaosa sürüklenmesi anlamını taşımaktadır. Suriye sorununun çözümü için uluslararası düzeyde yürütülen diplomatik çalışmaların BM'nin çatısı altında gerçekleştirilmesi konusunda büyük bir hassasiyet gösteren Rus yönetimleri, Suriye sorununun çözümüne ilişkin BMGK'ne getirilen üç farklı karar tasarısını (sırasıyla 5 Ekim 2011; 4 Şubat 2011 2012 ve 19 Temmuz 2012 tarihli karar tasarıları) veto etmiştir (Blockmans www.ceps.eu (29.08.2012). Rus Dışişleri Bakanı Sergei

Lavrov'a göre, Rusya ve Çin'in Batı'nın BM'deki Suriye karar tasarılarını veto etmelerinin nedeni, BM'nin egemenliğe ve toprak bütünlüğüne saygı ve egemen bir devletin içişlerine karışmama prensiplerini savunmalarından kaynaklanmaktadır (www.turkish.ruvr.ru (28.08.2012).

Böylece Rusya (Ryan www.merip.org (25.05.2012) BM'nin Suriye sorununun çözümündeki etkinlik ve işlerliğine büyük ölçüde gölge düşürmektedir. Hatta Katz'ın belirttiği gibi, Suriye'deki durum ağırlaşarak devam ettikçe Rusya'nın BMGK'deki vetosunun hükmü kaybolabilir. Irak örneğinde olduğu gibi BMGK kararı olmaksızın, ABD liderliğinde oluşturulacak bir "gönüllüler koalisyonu" Suriye'de uluslararası bir müdahale düzenleyebilir (Katz 2011: 7).

Libya ile karşılaştırıldığında Güvenlik Konseyi'nin genel olarak Suriye'ye ilişkin eylemlerinin kararlılık ve bütüncüllükten uzak olduğu dikkat çekmektedir (Mohamed www.asil.org (22.08.2012). Libya'ya karşı düzenlenen uluslararası müdahalenin tartışmalı olan meşruiyeti gerçekleştirilmesi olası bir uluslararası Suriye müdahalenin meşruiyetine büyük ölçüde gölge düşürmüştür (Hasler 2012: 150). Libya konusundan farklı olarak Batılı devletlerin müdahaleye farklı gerekçelerle de olsa pek istekli davranmamaları da sürecin yavaş ilerlemesine yol açmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı ile Rusya arasındaki rekabetin BMGK'e taşınması ve karar alma sürecin bloke edilmesi dışında krizlerin "zamanlama" faktörü de önemli bir rol oynamıştır. Suriye'de şiddet olayları başladığında Arap Baharı dört ayını tamamlamış; Tunus ve Mısır'da liderler (Ben Ali ve Mübarek) iktidardan uzaklaştırılmış; Libya'ya askeri müdahale bir gün önce başlatılmıştı. Mart 2011 tarihinde Suriye hükümetinin göstericilere karşı harekete geçtiğinde BMGK ve dünya kamuoyu Libya'daki olaylara odaklanmıştı.

Libya'dan sonra Suriye krizi konusunda BMGK nezdinde ortaya çıkan gelişmeler ve alınan kararlar BM'nin "Koruma Sorumluluğu" ("Responsibility to Protect") normunun reelpolitikte sınırlarını ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır. BM'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası sorun ve çatışmaların çözümünde etkin bir mekanizma olmadığı yönündeki eleştiriler Suriye krizi gündeminde bir kez daha gündeme gelmektedir.

Mayıs 2011'de Suriye'nin Homs şehrinde Devlet Başkanı Beşar Esad'ı protesto eden muhalif göstericilere karşı Suriye askeri birliklerinin şiddet kullanarak cevap vermesi ile başlayan siyasi gelişmeler her gün kaygı verici sayıda sivilin yaşamını yitirmesiyle devam etmektedir. Suriye'deki bu gelişmelerin BMGK'nin gündemine yerleşmesi ilk kez İsrail-Filistin sorununun görüşüldüğü sırada olmuştur. ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya, Suriye hükümetinin göstericilere karşı uyguladığı şiddeti kaygı ile izlediklerini belirtilirken Rus temsilciler Suriye'ye karşı düzenlenecek herhangi bir uluslararası müdahaleye karşı çıkmışlardır (U.N.SCOR, 66th Sess., 6520mtg.at 13,15,21,27 U. N. Doc. S/PV.6520 (Apr.21, 2011) hereinafter Security Council 6520th Meeting). Aynı hafta içinde BMGK ilk kez Suriye gündemi ile

toplantıdır. Rus temsilciler, “Suriye’de güncel durumun, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmamaktadır.” (Security Council 6524th Meeting, supra note 4, at 6a10) gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Rusya’nın karşı tutumu nedeniyle daha sonra Suriye hükümetinin şiddet içeren eylemlerin BMGK tarafından kınanması konusunda İngiltere ve Fransa’nın girişimleriyle bir kararın alınması da mümkün olmamıştır. Nihayet Ağustos ayında BMGK bir Başkanlık Bildirisi çıkartarak bu tikanıklığı giderilmeye çalışmıştır. BMGK’nin ilk kolektif eylemi olan bu bildirin önemi; a) BM’nin Suriye konusunda sesini duyurmasından; b) şiddet olaylarının derhal durdurulması yönünde Suriye yapılan önemli bir uluslararası çağrı olmasından; c) Suriye’nin egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı şerhi içermesinden; d) BMGK’nin Suriye sorunun çözümüne dâhil olma kararlılığı göstermesinden kaynaklanmaktadır. Kasım 2011’de Fransa, Portekiz ve İngiltere’nin hazırladıkları Başkanlık Bildirisinde yer alan hususlara yer verildiği taslak karar da Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir.

4 Şubat 2012 tarihinde BMGK yeni bir karar taslağı oylamıştır. Karar taslağı, Suriye’de her iki tarafın da şiddeti kesmesi, Suriye hükümetinin bütün vatandaşlarını koruması, ordu ve diğer silahlı grupların işgal ettikleri şehir ve köylerden çekilmesi gibi önlemleri içermekteydi. Bu tasarı da Rusya ve Çin tarafından reddedilmiştir (Lauria Wall St.J. Mar.13 2012).

Rusya şiddetin bir an evvel kesilmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte rejim değişikliğinin kabul edilemez olduğunu gerekçesiyle karar sürecini bloke etmiştir. Kararının gerekçesini planda Esad’ın görevden uzaklaştırılmasının yer alması oluşturmuştur. Bu durumu olası bir rejim değişikliği olarak algılamış olan Moskova, bu tür baskıcı diplomasi yöntemleri ile Suriye’de “yıkıcı bir iç savaşının fitilinin ateşleneceği ve bölgeyi istikrarsızlaştıracak” (SC/10534 Jan 31, 2012) iddia etmiştir.

Şubat 2012’de Moskova yönetimi bu yaklaşımını daha da somutlaştırmıştır: Başkan Putin, “Libya senaryosunun” tekrarlanmasına izin verilmesi gerektiğini beyan etmiştir (Putin www.ria.ru (23.05.2012). Moskova’ya göre, sorunun çözümüne yönelik uluslararası toplumun sarf ettiği çabalar, bir dış müdahale yerine sorunun taraflar arasında uzlaşılarak çözümünü sağlayacak çabaların desteklenmesi ve Suriye’nin egemenliğine saygı gösterilmesi noktasında dikkatli davranılması şeklinde olmalıdır.

4 Şubat 2012 kararın veto edilmesinden sonra 16 Şubatta BM Genel Kuruluna sunulan benzer öneri metni, 137 lehte, 12 aleyhte ve 17 çekimser oy olmak üzere kabul edilmiştir. Aleyhte oy kullanan devletler: Rusya ve Çin’in yanı sıra Beyaz Rusya, K.Kore, Zimbabve, İran ve Suriye, Bolivya, Küba, Nikaragua, Ekvator ve Venezüella olmuştur. Oylamada Rusya’nın güçlü bir pozisyonda bulunduğu BRİC üyesi devletlerin demokratlar ve antidemokratlar şeklinde bölündüklerine tanık olunmuştur (Emerson www.ceps.eu (28.04.2012). BMGK, Suriye hükümetinin şiddeti durdurması ve Annan Planını uygulamaması durumunda BM Sözleşmesinin 7. Maddesini uygulamaya koyacağı uyarısında bulunmuştur. Bunun için Suri-

ye'ye 22 Temmuz 2012 tarihine kadar süre verilmiştir (www.haberler.com (12.07.2012)).

Rusya ve Çin son olarak ABD'nin desteklediği 19 Temmuz 2012 tarihli BMGK kararını, Suriye'ye müdahaleye yol açacağı gerekçesiyle üçüncü kez veto etmişlerdir (www.voltairenet.org (22.07.2012). "Hague" karar tasarısı 10 gün içinde Suriye hükümetinin sivil yerleşim yerlerinden çekilmesi yanı sıra Suriye askeri birliklerinin ağır silahlarını bırakıp kışlalara dönmesini öngörmekteydi. Rusya, çatışmaya taraf "Özgür Suriye Ordusu'nun" Suriye hükümeti ile aynı muameleye tabi tutulması gerektiğini öne sürerek bir kez daha BMGK karar tasarısını veto etmiştir. Böylece Moskova, Batı'yı bir kez daha Suriye sorunu konusunda uluslararası bir çatışmanın tarafı olmakla suçlamıştır (Heath www.busienessweek.com (2.02.2012)).

BMGK, Esad rejiminin şiddeti durdurulmaması ve Annan Planını uygulamaması durumunda BM Sözleşmesinin 7.Maddesini uygulamaya koyacağı uyarısında bulunmuştur. Bunun için Suriye'ye 22 Temmuz 2012 tarihine kadar süre verilmiştir (www.haberler.com (12.07.2012)). BM Güvenlik Konseyi toplantısı sonrasında basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Rusya'nın BM Temsilci Yardımcısı Alexander A. Pankin Rusya'nın 7.Maddenin uygulamasına karşı olduğunu ifade etmiştir: "Annan Planının uygulanması için sadece Suriye hükümetine değil, bütün taraflara baskı yapılmalıdır. 7.Madde ise en son çare olarak düşünülme(si) gerekir." (www.haberler.com (12.07.2012)). Aynı şekilde Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Gennadii Gatilov da yaptığı açıklamada, "Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 7. Maddenin devreye sokmanın bizim için kabul edilemez olduğunu birçok kez söyledik. Bu karar tasarısını kullanarak gelecekte güç kullanımına başvurmak, bizim için kesinlikle kabul edilemez" demiştir (www.aksam.com.tr (12.07.2012)).

Rusya, BM platformu dışında da aktif olarak konuyla ilgili uluslararası faaliyetlere katılarak Suriye krizine yönelik diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Moskova, sorunun barışçıl çözümüne ilişkin hazırlanan 6 maddelik Annan Planını desteklemiştir. Planın başarıyla uygulanması amacıyla Rusya'nın inisiyatifiyle başkent Moskova'da düzenlenen konferansta konuşan Rus Dışişleri Bakanı Lavrov, Annan Planının başarıyla uygulandığını savunmuştur (Studneva www.interaffairs.ru (12.06.2012)).

Annan Planından sonra Moskova için Suriye sorununun çözümünün uluslararası meşruiyet açısından tartışmasız nitelikteki diğer bir kaynağını da, BM-Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan'ın davetiyle 29 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de gerçekleşen toplantı kararları oluşturmaktadır. Toplantının resmi içeriğinde 6 maddelik Annan Planının uygulanmasına ilişkin hususların ele alınacağı duyurulmuştur. Ancak Suriye'de geçiş sürecinin hızlandırılmasını öngören bazı önlemlerin (ulusal birlik hükümetinin kurulması, Esad'ın görevi yardımcısına bırakması gibi) tartışılması da söz konusu olmuştur (www.mid.ru (12.09.2013)).

Cenevre Konferansı kapanış beyanında, ilgili tüm tarafların katılımı ile ve oйдаşma temelinde bir geçiş hükümetinin kurulması öngörüldüğü belir-

tilmiştir. Bu arada mevcut Suriye hükümetinin başı Esad'ın görevinden uzaklaştırılmasıyla ilgili görüş farklılıklarının giderildiği görülmektedir. Kofi Annan'ın Esad'ın görevden uzaklaştırılmasına ilişkin görüşü ile Rusya'nın görüşü arasında bir yaklaşım farkı bulunmamaktadır. Annan'ın ifadesiyle, "Esad'ın görevinden ayrılması ve süreci devam ettirecek temsilcinin atanması zamanı geldiğinde, o buna hazır olmak zorundadır." Cenevre Konferansında Rusya'nın Esad'ın görev süresi ile ilgili diğer Batılı devletlerine taviz verdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rus Dışişleri Bakanı Lavrov: "Biz, Beşar Esad'ı desteklemiyoruz. Biz, herkesin üzerinde uzlaştığı hususları destekliyoruz: Kofi Annan Planı, Güvenlik Konseyi kararı ve Cenevre Bildirisi... biz tamamen bu dokümanları destekliyoruz" demiştir (www.strategic-culture.org (19.07.2012)). Rus uzman Sergei Filatov'a göre, Esad'ın görevden uzaklaştırılması konusunda Moskova yönetimi, Batı'nın kolayca manipüle edeceği yeni bir Suriye yönetimi istediğini düşünmekte ve bu yolla Rusya ve Çin'in zayıf karnı olan Avrasya'nın merkezine yolu açacağından endişe etmektedir (Filatov www.interaffairs.ru (17.07.2012)).

Moskova için Suriye sorununun barışçıl yollardan çözümlenmesinde uluslararası meşruiyeti olan dokümanlar Annan Planı, Cenevre Bildirisi ve BMGK kararı olup bu çerçevenin dışına çıkılarak geliştirilecek herhangi bir çözüm BM'nin bertaraf edilmesi olarak algılanmaktadır. Nitekim bu bağlamda Rus yönetimi, birincisi Tunus'ta, ikincisi İstanbul'da, üçüncüsü de Paris'te toplanan "Suriye'nin Dostlarının" hiçbir girişimini desteklememiştir ve bu konuda ABD ile karşı karşıya gelmiştir (www.mid.ru (16.07.2012)).

Suriye Savaşında Son Perde: Türkiye-Rusya İlişkilerinde ve Ortadoğu'da Sert "Soğuk Savaş" Rüzgârları

Soğuk Savaşın sona ermesi ile dağılan Sovyetler Birliği'nin ardılı konumundaki Rusya Federasyonu, vazgeçilmez birincil çıkarlarının bulunduğu yakın çevresi dışında yaklaşık çeyrek yüzyıldan sonra ilk kez bölgesel bir krize küresel bir güç olarak bu denli aktif bir biçimde ve askeri araçlar kullanarak angaje olmaktadır (Ayad vd www. lemonde.fr (20.10.2015)). Oysa ki Suriye savaşının başladığı dört yıla yakın süre boyunca Moskova sorunun çözümünde etkin küresel bir uluslararası aktör olarak belirleyici bir rol üstlenmiş ve bu bağlamda diplomatik araç ve mekanizmalarını kullanmakla yetinmiştir. Muhafazakar bir oyuncu olarak Rusya'nın Suriye savaşına ilişkin izlediği geleneksel "bekle gör" politikasındaki radikal değişim, 31 Ekim 2015 tarihinde 224 sivilin yaşamını yitirdiği bir Rus yolcu uçağının Mısır'da düşürülmesi ve olayın IŞİD terör örgütü tarafından üstlenmesi ile meydana gelmiştir. ⁸ Moskova Suriye'de bulunan IŞİD hedeflerine karşı yoğun hava bombardımanları ile saldırıya geçmiştir.

⁸ Söz konusu saldırı ile ilgili yaptığı değerlendirmede Rus Devlet Başkanı Putin "Sina'da bizim (vatandaşlarımızın) katledilmesi, can kaybı sayısı açısından en kanlı katliamlardan bir tanesidir...(...) Zaman kaybetmeden harekete geçmemiz ve sorumlularını adlarıyla bilmek zorun-

Viyana'da 14 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen Suriye toplantısında (www.bbc.com (25.11.2015)). Suriye sorununun çözümüne ilişkin Batı ile Rusya arasında başta Suriye Devlet Başkanı Esad'ın geleceğinin ne olacağı gibi bazı noktalara karşın genel olarak bir uzlaşmaya varıldığı görece umut verici bir atmosferin hakim olduğu bir ortamda Moskova'nın Suriye savaşına fiilen askeri araçlarla müdahil olması sadece Suriye'nin savaş sonrası statükonun değil aynı zamanda Ortadoğu bölgesindeki güç dengelerinin ne olacağı soru ve endişelerini beraberinde getirmektedir (Taşpınar www.bbc.com 30.11.2015). Moskova'nın Suriye politikasındaki bu radikal taktiksel değişim, sadece farklı ve çoğunlukla çatışan çıkarlara sahip olan Suriye savaşının doğrudan taraflarını ve bölgedeki illegal terör örgütleri değil özellikle Türkiye gibi bölge aktörlerini ve ABD, NATO başta olmak üzere bölgedışı küresel aktörlerin izleyecekleri politikalara da yansımaktadır.

Suriye savaşının gelişiminde ve Ortadoğu bölgesindeki güç dengelerinin yeniden şekillendirilmesinde son dönemin ikinci büyük depremi, 24 Kasım 2015 tarihinde 2012 tarihli angajman kurallarını çiğnediği ve Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle bir Rus askeri uçağının düşürülmesi ile yaşanmıştır. NATO üyesi bir devletin Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana Rusya'ya karşı düzenlediği ilk meydan okuma olma özelliğine sahip olduğu düşünülen bu gelişme (www.france24 (24.11.2015)), sadece Türkiye-Rusya arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemekle kalmamış aynı zamanda ikili ilişkiler boyutunu aşarak bölge dengeleri açısından kritik bir boyuta taşınmıştır. Beril Dedeoğlu, Türkiye tarafından uçak düşürme olayı ile ilgili krizi tırmandırmadaki nedeni, Rusya'nın NATO'yu harekete geçirmeye zorlama olarak tanımlamakta ve etkisinin Rusya'nın beklentisine karşın NATO şemsiyesi altında Batılı devletlerin dayanışmalarını güçlendirme, "yeniden Batı" bloğu olmalarına davetiye" olarak değerlendirmektedir (Dedeoğlu www.haber.star.com.tr (28.11.2015)).

Rusya, ABD'ne karşı düzenlenen 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Afganistan'a yapılan uluslararası müdahalede Batı ile ilk kez birlikte hareket etmiştir; daha sonra hiçbir uluslararası krizin kolektif çözüm mekanizmasına dahil olmamıştır. Irak, Libya ve son olarak Suriye sorununa Batı ile farklı yaklaşımları nedeniyle çatışmadan kaçınmakla birlikte işbirliğinden de uzak durmuş, uluslararası diplomatik girişimlerle yetinmiştir. IŞİD terör örgütünün Rus uçağına karşı Mısır'da düzenlediği saldırı Suriye sorununa ilişkin izlediği politikasının değişimde katalizör görevi görmüştür. Rus politikasındaki günümüzde tanık olunan bu radikal değişimin nedenleri genel olarak, Soğuk Savaş sonrası süreçte biçimlenen ve dönüşen Rusya'nın genel dış politika amaçları, stratejik seçim ve yönelimleri ile ilişkilidir. Küresel oyuncu olarak "Neo-Rusya" söylemi Suriye savaşının bu aşamasında test alanı bulmaktadır. "Bir bakıma Rusya, Putin'in " Yeni Dünya Düzeninin" "tek

dayız. Onları saklanabilecekleri her yerde arayacağız, dünyanın her yerinde onları bulacağız ve cezalandıracağız" (www.lemonde.fr (20.11.2015).

kutuplu” olmasına karşı çıktığı 2007 deklarasyonunu Suriye olayı üzerinden somutlaştırarak bu söylemin sadece retorikten ibaret olmadığını aksine Neo-Rusya’nın “reel politika” konsepti olduğunu vurgulama fırsatı bulmuştur.” (Ertekin www.bilgestrateji.com 149-150). Benzer bir biçimde Dedeoğlu, ABD ile Rusya arasında Doğu Avrupa’dan sonra Ortadoğu’da petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımına dair bir “Büyük Oyun”un varlığına işaret etmektedir (Dedeoğlu www.haber.star.com.tr 28.11.2015).

Dış çevre faktörlerine bağlı olarak Rusya’nın Suriye politikasındaki değişim, ABD başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Suriye savaşına etkin bir çözüm üretmede isteksiz davranmaları; Rusya’nın Batı bloğu içindeki uyumsuzluk ve farklılıklardan yararlanması; BM başta olmak üzere uluslararası örgütler düzeyinde çözüm girişimlerinin etkisiz olması gibi nedenlere dayalı olarak analiz edilebilir. Sayıları 4 milyona (www.un.org (23.10.2015) ulaşan Suriye savaşının kurbanı sivillerin Avrupa’ya kitlesel göçü ile ölüm denizine dönüşen Akdeniz’in sularının ısınması Suriye sorununa ilişkin diplomatik alandaki çabaların artmasına yol açmıştır; IŞİD terör eylemlerinin Ortadoğu bölgesinden çapının genişlemesiyle yakın komşu Ortadoğu ülkelerinden (Türkiye, Lübnan) Akdeniz’e (Tunus, Mısır (Sina’da Rusya’ya karşı düzenlenen saldırı) ve oradan da Avrupa’nın içine kadar (Fransa’ya) genişlemesi sonucunda küresel bir boyut kazanması ve 13 Kasım 2015 tarihli “İkinci 11 Eylül” vakası olarak nitelendirilebilecek olan Paris terör saldırıları ABD, Rusya, Fransa ve Büyük Britanya arasındaki IŞİD karşıtı uluslararası bir koalisyon oluşturma sürecine ivme kazandırmıştır (www.pravda.ru (3.12.2015). Aralarındaki bazı yaklaşımların farklılıklarına karşın Batı’nın küresel güçleri ile Rusya’yı geniş bir uluslararası terörle mücadele koalisyonunda buluşturan unsur IŞİD ve benzer terör örgütlerin Irak ve Suriye’de yıkıcı faaliyetleri olmuştur. Bu arada Rusya’nın IŞİD ile mücadele gerekçesiyle Esad güçlerine destek vermesi Batıyı belli ölçülerde kaygılandırmaktadır (www.whitehouse.gov (27.11.2015).

Rusya BM başta olmak üzere böyle bir koalisyonun oluşum sürecinde aktif bir rol oynamıştır. Terörizmin finansmanı ile ilgili gayri meşru yollardan petrol gelirlerinden elde edilen finansmana ilişkin mücadele, BMGK’nin 2199 (2015) sayılı kararıyla uluslararası hukuk açısından geçerlilik kazanmasında Rusya’nın önemli bir etkisi olmuştur. Başkan Putin BM Genel Kurulu’nda 28.09.2015’de yaptığı konuşmasında (A/70/Pv.13) terörle mücadelede çıkarlar değil evrensel değerler temelinde kolektif bir savunma mekanizmasının oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Paris saldırıları sonrasında Fransa’nın BMGK’nin 7565 sayılı 20 Kasım 2015 tarihli ve gündemi “terör eylemlerinden kaynaklanan uluslararası barış ve güvenliğine yönelik tehditler” olan oturumda Rus temsilci Çurkin, Suriye sorunun çözümünde Suriye Eylem Grubunun 30 Ekim 2015 ve 14 Kasım 2015 dokümanlarının yanı sıra Cenevre Bildirisi esaslarının temel alınması gerektiğine dikkat çekmiştir (S/PV.7565). Son olarak 14 Kasım 2015 tarihli Viyana görüşmeleri kapanış bildirisinde bir kez daha terör örgütü olarak anılan IŞİD, An Nusra

ve diğer terör gruplarıyla mücadele teyit edilmiştir (www.mid.ru (20.11.2015)).

Rusya'nın askeri olarak Suriye konusunda harekete geçmesi⁹ ile yeniden şekillenen Ortadoğu'daki güç dengelerinin Türkiye Rusya arasındaki ikili ilişkilere, Türkiye'nin Suriye politikası ve Batı ile ilişkilerine yansımaları derinlemesine bir analizi gerektirmektedir ve çok sayıda yeni çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlı bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda "Türkiye'nin stratejik olarak önemli ve güvenilir ortağı" (www.turkish.ru (22.05.2015) olan Rusya ile ilişkileri, düşürülen Rus uçağının fitilledığı krizden nasıl çıkacaktır? İki ülke arasında Soğuk Savaş dönemi dahil yaşanan en şiddetli krizlerden biri olan güncel kriz nasıl yönetilecektir; kriz sonrası aşamada siyasi, ekonomik ve ticari açıdan ilişkiler nasıl rehabilite edilecektir? Moskova'nın ekonomik yaptırımlarla sınırlı kalmayacağına beyan ettiği yaptırımlar (www.bbc.com (6.12.2015) (www.pravda.ru (26.11.2015) Moskova'nın genelde dış politikasında en büyük kozu olan doğalgazı içerecek midir? (Erdil www.hurriyet.com.tr (10.12.2015). Rus uçağını düşüren Türkiye'yi "geniş bir jeopolitik çatışmaya" dönüştürme olasılığı bulunan "planlı bir provokasyon" yapmakla suçlayan Moskova yönetimi, (www.france24.com (27.11.2015) IŞİD'e karşı yürüttüğü mücadelede Kürtlerle ittifak yapacak mıdır? (Lulko www.pravda.ru (2.12.2015). Bu ittifakta ABD yer alacak mıdır? NATO üyesi olan Türkiye ile Rusya arasında yaşanan krize nasıl yaklaşacaktır? NATO'nun Suriye ve Ortadoğu'daki politikaları güncel gelişmelerden nasıl etkilenecek ve bütün bu gelişmeler Türkiye-NATO arasındaki ilişkilere nasıl yön verecektir? Türkiye- Rusya arasında alevlenen Soğuk Savaş dönemi propagandasını (www.pravda.ru (03.12.2015) çağrıştıran "Neo-Osmanlı" (www.pravda.ru (05.12.2015) "Neo-Rusya" söylem düellosu nasıl sonuçlanacaktır? "Söylem savaşı"nın ötesinde Rus Dışişleri Bakanı Lavrov'un söz ettiği "Ankara ile "ciddi" olarak gözden geçirilecek ilişkilerin "(www.france24.com (27.11.2015) çatışmacı boyutu ne olacaktır?" gibi sorulara yanıt aranacaktır.

Sonuç

Güncel bir uluslararası sorun olarak uluslararası politikada gündemin hala birinci sıralarındaki yerini koruyan ve bir süre daha uluslararası kamuoyunu meşgul etmesi beklenen Suriye sorunu, uluslararası düzeyde sarf edilen yoğun diplomatik çabalara karşın iç savaşa dönüşecek kadar içinde uyuşmazlık, şiddet, binlerce can kaybı nedeniyle de vahşet içermektedir. Sokaktaki sıradan Suriyeli vatandaşın uğradığı ve her gün uğramaya devam ettiği şiddet insan hakları ihlalleri açısından ve evrensel insanlık için daha şimdiden onarımsız yaralar açarken dünya devletleri heyecanlı bir biçimde Esad

⁹Ankara, Rusya'nın Suriye savaşına müdahil olmasından ve başlattığı hava operasyonları Türk Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu'nun açıklamasında yer aldığı biçimiyle "kaygı verici" olarak nitelendirmiştir (Aslan www.bbc.com (18.11.2015).

sonrasını tartışmalara de yönelmişlerdir. Suriye’de yaşanan çatışmaların iç savaşa dönüşerek zaten istikrarsız olan Ortadoğu’nun kırılğan mezhepsel ve etnik dengeleri iyice allak bulak edecek bir biçimde etkili olması olasılığı yalnızca bu coğrafyada bulunan devletleri ve halkları ilgilendirmemektedir aynı zamanda yakın komşu devlet ve bölgeler yanı sıra bölge dışı küresel aktörleri de yakından ilgilendirmektedir. “Küresel köye” dönüşen dünyamızda gerek Suriye’nin gerek Ortadoğu’nun Esad sonrası statükosunun belirlenmesinde birçok faktör ve az sayıda uluslararası oyuncu etkili olacaktır. Suriye sorunu için üretilen çözüm büyük bir olasılıkla başta Suriye devleti ve vatandaşları olmak üzere kimseyi yeterince tatmin etmeyecektir ve uzun vadede kalıcı olmayacaktır.

Küresel bir soruna dönüşen Suriye krizinin ilk iki yılında Rusya’nın izlediği dış politikanın analizi sonucunda şu genel saptamalar yapılabilir:

1. Libya ile karşılaştırıldığında ekonomik, siyasal ve askeri çıkarları daha belirgin olan Rusya’nın Suriye sorununa ilişkin izlediği politika pragmatiktir; klasik bir ulus devletinin dış politikasında akılcılığın ve çıkarıcılığının dikte ettiği gerekler doğrultusunda oluşturulmaktadır.

2. Bu politikalar salt pragmatik değildir; normatif boyutu da bulunmaktadır.

3. Normatif boyutu, klasik “egemenlik”, “müdahale etmeme” gibi uluslararası hukuk düzeninin korunmasına ilişkin olup Batı’nın “insan hakları” ve “demokrasi” temelli normatizminden farklılaşmaktadır.

4. Rusya, siyasal manipülasyona açık olması nedeniyle Batı’nın “insani müdahale” üzerine temellendirilmiş normatizmine karşı çıkmaktadır. Batı’nın bu söylemine karşı Rusya’nın geliştirdiği “egemen demokrasi” söylemi belli ölçülerde dış politikasına yön vermektedir. “Egemen demokrasi” söylemi Rusya’nın ABD’nin hegemonyasını küresel normatif bir güç olarak dengeleyebilir. Bununla birlikte Gramsci-vari “hegemonya-karşıtı” “bir alternatif değerler seti” (Steans vd. 2010: 113) oluşturmaya muktedir olmayabilir. (en azından şimdilik) SSSCB’ in Soğuk Savaş döneminde geliştirdiği Batı karşıtı söylem bir alternatif olmuştur. Ancak Soğuk Savaş sonrası Rusya Batı’ya alternatif küresel bir söylem geliştirememiştir. Ulusal kimlik arayışları Rusya’nın karşı karşıya bulunduğu kimlik krizini aşmada yeterli olmamaktadır.

5. Rusya, Sovyet döneminden farklı olarak Batı ile çatışmacı ilişkiler düzeni yerine küreselleşmenin ivme kazandırdığı karmaşık karşılıklı bağımlılık mantığı ile çatışma olasılığı zayıf olan işbirliğine dayalı ilişkiler düzenini tercih etmektedir.

6. Dış politika potansiyelinin elverdiği ölçüde Rusya dünya politikasındaki yerini pekiştirmeye çalışmaktadır. Küresel bir aktör olma fırsatını kendine sunabilecek uluslararası sorunların kolektif çözüm üretme mekanizmalarında daha aktif olarak yer almaktadır. Birinci Körfez Savaşından başlayarak güncel olarak tartıştığımız Suriye krizine kadar uluslararası sorunlara Rusya, genelde konjoktürel olarak yaklaşmış ve klasik muhafaza-

kâr bir oyuncu olarak dış politika çıktıları üretmiştir. Uluslararası bağlam uygun olduğunda da çıkarlarını gerçekleştirmek için görece daha aktif davranmıştır. Bir Rus yolcu uçağının IŞİD tarafında Sina çölünde düşürülmesi, Rusya'nın 4 yıl boyunca izlediği "bekle gör" politikasını terk etmesine ve IŞİD'e karşı mücadele için oluşturulan uluslararası koalisyonu katılarak Batı ile birlikte Suriye sorunu üzerinden Ortadoğu bölgesinin yeni güç dengelerini etkin bir küresel güç olarak şekillendirmeye yöneltmiştir. Rus dış politikasındaki bu radikal değişim, ilk aşamasında daha Suriye sorunu konusunda farklı yaklaşımlara sahip Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere ciddi bir kriz olarak yansımıştır.

KAYNAKÇA

- BAKLANOV Andrey (2012) "Syria as a Systemic Failure of Security Mechanisms", *Russia in Global Affairs*. www.eng.globalaffairs.ru/number/Syria-As-a-S, (20.08.2012).
- BARGEZAR Kayhan (2012) "A Turning Point in the Middle East Geopolitics", *Russia in Global Affairs*, www.eng.globalaffairs.ru/number/A-Turning_P, (20.08.2012).
- BELLIN Eva and Peter Krause (2012) "Intervention in Syria: Reconciling Moral Premises and Realistic Outcomes", *Middle East Brief (64)*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, www.brandeis.edu/crown, (15.06.2012).
- BLOCKMANS Steven (2012) "Preparing for a post-Assad Syria: What role for the European Union?", *CEPS*, www.ceps.eu, (29.08.2012).
- BOURTMAN Ilya (2006) "Putin and Russia's Middle Eastern Policy", *MERIA*. X, www.meria.idc.ac.il/journal/.../ju10n02a1.html, (22.08.2012).
- Cenevre Konferansının Kapanış Beyanı, 30 Haziran 2012, www.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/5DE7DB80197C52D644257A2C0046FD1A, (1.08.2012).
- DANNREUTERER Roland (2011) "Russia and the Arab Revolutions", *Russian Analyst Digest (98)*, www.css.ethz.ch/publications/pdfs/RAD-98.pdf, (5.09.2014).
- Dmitry Medvedev's Interview to the Euronews TV Channel, 9 Sept. 2011, www.en.kremlin.ru/events/president/news/12623, (17.07.2012)
- DOLGOV Boris (2012) "Syrian Crisis Escalating", www.interaffairs.ru/read.php?item=340, (16.07.2012).
- EFEGİL Ertan ve Nezih Müsaoglu (2007) "Ortadoğu'da Büyük Ortadoğu Projesi uygulanabilir mi?", *Akademik Ortadoğu*, I (2), 1-18.
- EMERSON Michael (2012) "The European View of Putin's Foreign and Security Policy", *CEPS Commentary*, www.ceps.eu, (28.04.2012).
- ENGDAHL William (2012) "Putin's Geopolitical Chess Game with Washington in Syria and Eurasia", www.globalresearch.ca/putin-s-geopo

- litical-chess-game-with-washington-in-syria-and-eurasia/32019, (3.01.2014).
- ERENLER Muharrem (2012) "Russia's Arab Spring Policy", *Bilge Strateji*, IV (6), s.167-191.
- FİLATOV Sergei (2012) "Tantsii s volkami" vokrug Sirii v Jeneve", *Jurnal Mejdunarodnaia Jizn*, www.interaffairs.ru/print.php?item=8574, (17.07.2012).
- FRIEDMAN George (2012) "Consequences of the Fall of the Syrian Regime", *Stratfor Global Intelligence*, www.stratfor.com/weekly/consequences, (28.07.2012).
- GAMBILL Gary C. (2004) "Jumpstarting Arab Reform: The Bush Administration's Greater Middle East Initiative", *Middle East Intelligence Review*, VI (6-7), www.meforum.org/meib/articles/0407_m, (13.05.2012).
- GOPIN Marc. (1969) "A Different Approach to Russia, China, in terms of Syrian and Global Governance", *Conflict Analysis&Resolution*, George Mason University, www.scar.gmu.edu/magazine-article/13745, (18.06.2012).
- "Güvenlik Konseyi'nin Batılı Üyelerinden Suriye'ye Ültimatom" [www.haberler.com/güvenlik-konseyi-nin-batili-uyelerinden-suriye-ye-3777532-\(12.07.2012\)](http://www.haberler.com/guvenlik-konseyi-nin-batili-uyelerinden-suriye-ye-3777532-(12.07.2012)).
- HASLER Stefan (2012) *Explaining Humanitarian Intervention in Libya and Non-Intervention in Syria*, Thesis, California: Monterey
- HEATH Michael (2012) "Russia Won't Allow Libya-Style Syria Solution", *Bloomberg Businessweek*, [www.businessweek.com/news/2012-01-31/russia-won't-allow-libya-style-syria-solution-lavrov-says.html](http://www.businessweek.com/news/2012-01-31/russia-won-t-allow-libya-style-syria-solution-lavrov-says.html), (2.02.2012).
- HOLZGREV J. L. (2003) "The Humanitarian Intervention Debate in Humanitarian Intervention", eds. J.L.Holzgreve and Robert O.Keohane, Cambridge: Cambridge University Press.
- HURD Ian (2011) "Is International Intervention Legal? The Rule of Law in an Incoherent World" *Ethics &International Affairs* XXV (3), 293-313.
- JOE Lauria (2012) "US and Russia Clash Over Syria, as Children Are Reported Killed in Homes", *Wall St.J.* Mars 13.
- KATZ Mark N. and Va Fairfax (2011) "Russia and the Arap Spring" *Russian Analytical Digest* (98), 4-6.
- KİEL David B.S. (2012) *Russia in Word and Deed: An Analysis of Russian Foreign Security Policy in 21st Century*, Thesis, Graduate Program: Center for Slavic and East European Studies.
- "Kofi Annan, BM Güvenlik Konseyi ile Suriye Sürecini Değerlendirdi", [www.haberler.com/kofi-annan-bm-güvenlik-konseyi-ile-suriye-sürecini-3777976-haberi](http://www.haberler.com/kofi-annan-bm-guvenlik-konseyi-ile-suriye-surecini-3777976-haberi), (2.08.2015).
- LAVROV Sergei (2012) "On the Right Side of the History", *Huffpost Impact*, www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-right-side-of-history, (16.07.2012).

- "Libya's case is one explanation of Russia's veto on Syria", www.diplonews.com/articles/2012, (27.08.2012).
- "Liviiskaia lovushka dlia Bashara Asada", www.pravda.ru/world/asia/middleeast/10-07-2012/1121496-gafurov-0/?mode=p, (17.07.2012).
- MAGEN Z. (2011) "Russia in the New Middle East", *INSS Insight* (252).
- MOHAMED Saira (2012) "The U.N. Security Council and the Crisis in Syria", *Insights*, March 26, XVI (11), www.asil.org/insights/volume/16/issue/11/un-security-council-and-crisis-syria, (22.08.2012).
- POIDEVIN le Danielle (2012) "The Syrian Crystal Ball and the Upholding of EU-Turkey Relations", *International Relations*, www.e-ir.info/2012/08/04/the-syrian-cryst, (22.08.2012).
- PUTİN Vladimir (2012) "Nelzia dopustit realizatsii "liviiskogo ctsenaria" v Sirii", *RIA Novosti*, www.ria.ru/vybor2012_putin/20120227/575712898.html, (23.05.2012).
- PUTİN Vladimir (2012) "Russia and the Changing World", *Moskovskie Novosti*. 27 February, www.valdaiclub.com/politics/339300.html, (13.09.2014).
- PUTİN Vladimir. (2012). "Silnaia Rossia v slojnom mire", www.putin2012.ru/program/5, (22.05.2012).
- "Russia to block any UN decision on foreign intervention in Syria-FM", 18 January 2012, www.rt.com/politics/official-word/russia-syria-foreign-minister-061, (22.05.2012).
- Russian President Office, "Dmitry Medvedev's Interview to the Euronews TV Channel", 9 September 2011, www.en.kremlin.ru/events/president/news/12623, (28.07.2014).
- "Rusya'dan, Suriye karşiti karar tasarısına tepki", www.turkiyesel.com/dunya-haber/414168-rusyadan-suriye-karsiti-karar-tasarısına-tepki-aksam.html, (18.08.2014).
- Rusya'nın Sesi Radyosu, "Rusya ve Çin BM prensiplerini savunuyor", 15.08.2012, www.turkish.ruvr.ru/2012_08_15/rusya-çin-BM, (28.08.2012).
- RYAN Curtis. "The New Arab Cold War and the Struggle for Syria", Middle East Research and Information Project, MER (262), www.merip.org/mer/mer262/new-arab-c, (25.05.2012).
- Security Council 6524th Meeting, supra note 4, at 6a10.
- Strategic Culture Foundation, "West inviting civil war in Syria-Lavrov", www.strategic-culture.org/pview/2012/07/16/west-inviting-civil-war-in-syria-la. (16.07.2012).
- STUDNEVA Elena "Moskovskaia Konferentsia po Sirii- test dlia vneshnih igrokov", *Mejdunarodnaia Jizn*, www.interaffairs.ru/print.php?item=8540, (12.06.2012).
- Strategic Culture Foundation, "Syria: the Cost of Crisis", www.strategic-culture.org/pview/2011/08/17/syria-the-cost-of-crisis.html, (17.08.2011)

- The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2008, www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f, (1.05.2012).
- The National Security Concept of the Russian Federation 2000, www.archive.mid.ru//bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/36aba64ac09f737fc32575d9002bbf31!OpenDocument, (22.9.2012).
- TRENIN Dimitri (2012) "Russia's Line in the Sand on Syria" *Foreign Affairs*, www.foreignaffairs.com/articles/137078/dimitri-trenin/russians-line-in-the-sand-on-syria/,(16.04.2012).
- TROYANSKY Vladimir (2012) "Russia's support for al-Asad's Syria: Reasons Old and New", www.ojcs.siue.edu/ojs/index.php/ssa/article/view/2710/675, (8.08.2012).
- TSYGANKOV Andrei P. (2010) *Russia's Foreign Policy*, Plymouth: Rowman & Littlefield.
- TSYGANKOV Andrei P. (2012) "Russia and Global Governance in the Post Western World", *Russian Analytical Digest* (114), 2-4.
- U.N.SCOR, 6520th mtg. at 13,15,21,27, U.N. Doc. S/PV. 6520 Apr. 21, 2011.
- U.N.SCOR, 66th Sess., 6520 mtg.at 13, 15, 21, 27 U. N. Doc. S/PV.6520 Apr.21, 2011 hereinafter Security Council 6520th Meeting.
- VOLTAIRE Network (2012) "Russia, China veto UN resolution on Syria for third time", www.voltairenet.org/Russia-China-veto-UN-resolution-on, (22.07.2012).
- WILLIAMS Stuart (2012) "Russia's Tartus base: symbol of Kremlin Power", www.sundaytimes.lk/index.php?option=, (15.06.2012).

RUSYA'NIN JEOPOLİTİK VE KİMLİK KODLARI: KLÂSİK KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE YAKIN ÇEVRE ALGISI ÖRNEĞİ

Aidarbek AMİRBEK*

ÖZET

Rusya'nın jeopolitik geleneği ve temel karakteri değişime uğramadan mirasçılık konumunu devam ettirmiştir ve ülkenin iç (yönetim yapısı) ile dış politikası bu geleneğe göre şekillenmiştir. Yani Rusya'da her dönemin iç ve dış politika öncelikleri bir diğer aşamada oluşturulmaya çalışılan farklı görünümdeki ideolojik yapıyla devam ettirilmiştir. Bunun sonucunda Rusya'nın iç ile dış politikasının kökenini oluşturan bazı temel özelliklerinin (karakterinin) alt yapısı da değişime uğramadan süregelmiştir. Böylece Rus emperyal yayılım mantığı siyasal kültürün ayrılmaz parçası haline gelerek, değişime uğramayan geleksel dış politika değerleri olarak Rus eliti ile halkının benliğini şekillendirmiştir. Böyle bir benliğin şekillenmesinde klâsik ve günümüz Rus jeopolitik kuramcılarının da rolü ile etkisi büyüktür. Makalede Rusya'nın dış politika kodlarının şekillenmesini sağlayan klâsik ve günümüz Rus jeopolitik kuramlarının temel yaklaşımları yakın çevre ve Karadeniz havzası örneğiyle açıklığa kavuşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, jeopolitik kodlar, güvenlik, yakın çevre, Karadeniz Havzası, dış politika.

ABSTRACT

Russia's geopolitical tradition and the basic character of the inheritance position continued without change and the country's internal (management structure), foreign policy has been shaped according to this tradition. So the attempt to create another stage in domestic and foreign policy priorities of each period in Russia has continued with the structure of different ideological views. As a result, some of the distinguishing features of the origin of Russia's domestic and foreign policy (character) have remained unchanged from the infrastructure. Thus becoming an integral part of the Russian imperial logic of propagation of the political culture, the traditional foreign policy values have shaped the identity of the Russian elite and people. The effect of the role of the classical and modern Russian geopolitical theorists in the formation of such identity is great. The article deals with the shaping of Russia's foreign policy code from classical to modern Russian geopolitical theories will be clarified by the example of the Black Sea basin and near abroad.

* Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, aidarbek.amirbek@iktu.kz

Keywords: Russia, geopolitical codes, security, near abroad, Black Sea Basin, foreign policy.

SSCB'nin dağılmasıyla oluşan yeni Rus elit zümresi yeni dünya şartlarına uygun olarak Rusya'nın dünyadaki konumunu güçlendirmek için Rus kültür ve kimlik kodlarını temel alan jeopolitik kuramlarının gelişiminin sağlanması gerektiğini dile getirmişlerdir (Muhaev, 2010: 3). Bu bağlamda Rusya'nın elit tabakasında büyük alanları içeren stratejik derinliğe sahip yakın çevre algısı oluşmaya başlamıştır. Aynı zamanda ülkede Anglo-Sakson devletlerinin önerdiği bir dünya düzenine alternatif sağlayabilecek ve Rus kimlik kodlarına dayalı jeopolitik ve jeoekonomik kuramları güçlendirmekle mümkün olduğu inancı da pekişmiştir. Bunun sonucunda klâsik Rus jeopolitik kuramları revize edilerek, Rusya'nın çıkarları ile güvenliğinin korunduğu yeni uluslararası sistemi öngören Rus jeopolitik kuramları ortaya çıkmıştır.

Rus jeopolitik kodları Rusya'nın güçlü ve bağımsız bir devlet olarak ayakta kalabilmesi fikirlerine göre şekillenmiştir ki, yakın çevrede varlığını ve etkisini güçlendirme hedefi bu fikrin temellerini oluşturmaktadır (Polyakov, 1992: 17). Aynı şekilde Rusya'nın bulunduğu coğrafi mekân dış politikada sürekli olarak güvenliği ön plana çıkarmıştır ki, Rus jeopolitiğinin temellerini güvenlik kaygısını giderme tezleri oluşturmaktadır. Kısacası Rus jeopolitik kuramların büyük çoğunluğu kimliği (benliği) tanımlama ile büyük alanlar üzerinden dünyadaki konumunu sağlamlaştırmayı öngören fikir akımların bütünü olarak kabul edilebilir.

Rusya'nın Jeopolitik ve Kimlik Kodları: Klâsik Kuramlar Yerinden Gelişim Konsepti

Konsept milliyetçi Avrasyacılar tarafından geliştirilmiştir ve Rusya'nın sadece Avrupalı ya da sadece Asyalı bir devlet olmadığını, aksine her iki kıtanın kültürüyle yoğrulan ve böylece kendine özgü Üçüncü Yolu temsil eden bir Avrasyalı devlet olduğu tezini geliştirir (<http://www.stoletie.ru>). Yerinden gelişim konseptini savunanlara göre Rusya'nın hiçbir kimseden örnek almayan, kendine özgü bir kimlik anlayışının olması gerektiğini dile getirirler ki, ancak bu şekilde devletlerarası hiyerarşideki güçlü konumunun korunabileceğinin altını çizerler.

Konseptin savunucuları Rusya'nın dünyadaki diğer güçlü aktörler tarafından dikkate alınmasını, ülkenin büyük alanlar üzerinde sağlayacağı nüfuzla bağladıklarını okuyabiliriz. Yani onlara göre Rusya uluslararası hiyerarşide büyük devlet statüsüne ulaşmakla dünya politikasındaki itibarını arttırabilir, büyük devlet statüsüne ulaşmak için ise büyük alanları kendi etki ve nüfuzu altında bulundurmak gerekmektedir. Rusya Başkan'ı Putin bu konseptin felsefi anlayışından etkilenmiş olmalıdır ki, bir konuşmasında aynen şöyle demiştir: *Bizim temel hedeflerimiz Rusya'nın egemenliğini korumaktır,*

müttefiklerimizin saygısını kazanmaktır ve istikrarlı bir dünyayı inşa etmektir. Bu hedeflere ancak güçlü olarak ulaşabiliriz (<http://www.rg.ru>).

Konuşmanın içeriğinden anladığımız gibi, Putin ülkesinin gücü oranında dünyadaki saygınlığının söz konusu olduğuna inanmaktadır ve bundan dolayıdır ki, kendisinin izlediği dış politikasının Realist ekole daha yatkın olduğunu ispatlamaktadır. Zaten Avrasyacılar'ın felsefi anlayışıyla özdeşleşen Yerinden Gelişim Konsepti temsilcileri de, uluslararası ilişkileri Realist ekolün tezleriyle yorumlamaktan yana olduklarını görürüz. Onlara göre uluslararası sistem değişime doğru evrilmektedir ve böyle bir dönem-de bölgesel güce sahip her devlet değişime doğru evrilen dünya konjonktürünü fırsat bilerek, daha fazla nüfuz alanları elde etmeye çabalarlar ve bundan dolayı birbirleriyle acımasız rekabet, mücadele ve çatışmaya girerler. Böyle bir durum doğal olarak, devletin dış politikasında güvenlik, ulusal çıkar ve dengeleme anlayışını ön plana çıkarır.

Akımın temel savunucuları Ruslar'ın doğup geliştikleri ve zamanla yayılarak güçlü bir imparatorluğu inşa ettikleri coğrafi topraklara Yerinden Gelişim Alan'ı olarak adlandırılırlar ve Ruslar'ın kimliğine doğup geliştikleri, aynı zamanda diğer kültürleri nüfuzu altına aldıkları coğrafi alanların büyük etkisinin olduğunu vurgularlar (Vernadski, 2000: 21). Ruslar'ın doğduğu ve geliştikleri, zamanla nüfuzunu yaydıkları alanlara ise Hazar ile Karadeniz'in çevresindeki bölgeleri dahil ederler ki, burada yaşayanları Avrasyacı millet olarak nitelendirirler. Konsept'in temsilcilerine göre Rusya güçlü bir imparatorluk kurmak istiyorsa, ifadesi ettiğimiz Yerinden Gelişim Alan'ı bünyesindeki coğrafi toprakları elinden kaçırmamalıdır ve burada nüfuz ve etkisini güçlendirmelidir. Meselâ, konseptin klâsik temsilcilerinden Petr Savitski, Rusya'nın yakın çevresini merkez-çevre ilişkisi bağlamında inceleyerek, Ruslar'ın güçlü bir millet olarak ayakta kalabilmelerini Çin'den Batı Avrupa'ya kadar uzanan büyük alan üzerindeki nüfuza bağlı olduğunu beyan etmiştir (Savitski, 1997: 332).

Yerinden Gelişim Konsepti'nin diğer önemli bir tezi ise Rusya'nın bir deniz gücü olarak değil, aksine karasal bir devlet olarak yayılmaya yatkın olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, Rusya günümüz anlamındaki sert gücü oluşturan askeri enstrümanlarla nüfuzunu koruyabileceğini varsaymaktadır ve ancak bu güçle büyük alanlara yayılabileceğini düşünmektedir. Bununla birlikte bu akım Rusya'nın geniş yüzölçümü ve toprakları altındaki kaynaklarının bol olduğunu, uluslararası arenada devletin daha bağımsız ve özerk hareket edebilme kabiliyetini güçlendirdiğini vurgulayarak, Rusya'nın hakimiyetini sağlamlaştırması gerekli alanları ikiye ayırır:

(i) Asya alanında Çin, Hindistan ve İran sınırlarına kadar uzanan devletler üzerinde sağlanması gerekli hakimiyet alanı.

(ii) Avrupa alanında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tamamını içine alan bir nüfuzun sağlanmasıdır.

Rusya gerçek anlamda Avrasyacı bir güç olmak istiyor ise bu iki alan üzerindeki hakimiyetini kurmakla, güçlendirmekle ve sürdürmekle müm-

kün olabileceği vurgulanır (Karsavin, 1992: 41), bu şekilde Rusya'nın nüfuz etmesi gerekli büyük alanın da sınırları çizilir.

Yerinden Gelişim Konsepti'nin diğer önemli bir savunucusu Lev Gumilev'dir. Gumilev Batı'nın dünya algısını tez, Doğu'nun algısını ise anti-tez olarak görür ve bunları sentezleyen Avrasyacılık adı altındaki bir dünya görüşünü geliştirir. Gumilev'e göre Rusya'nın karasal bir ülke olarak yayılımı, kimliğine Türk ve Slav kültürlerinin özelliklerini barındıran Rus Süperetniği'ni ortaya çıkarmıştır. Bilimsel çalışmasında şunu dile getirmiştir: *Ruslar ne sadece Slav, ne de sadece Turan kültürüne aittirler. Biz her iki kültürün kalıntılarını kendimizde barındıran Ruslar'ız* (Gumilev, 2005: 38).

Gumilev'in savunduğu tezler günümüz Neo-Avrasyacılığın temellerini oluşturmuştur ve Batı ile Doğu'nun dünya görüşlerini sentezleyen bir kimlik anlayışını beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı Avrasyacılar güçlü bir Ortodoksluk dini inancına sahip olmakla beraber, sadece Slavcılık kimlik anlayışını tutunmakla Rusya'nın büyük alanlara yayılamayacağını, güçlü bir imparatorluk için Slav ve Türk benliğini taşıyan ulusları kendi nüfuzu altında barındırmanın şart olduğunu çizerler (Karsavin, 1992: 66).

Rusya'nın Ulusal Özellikleri Konsepti

Konseptin temellerini Rus bilim adamı Nikolai Berdiyayev atmıştır. Bundan dolayı konseptin savunduğu tezleri anlayabilmemiz için Berdiyayev'in bilimsel çalışmalarına değinmemiz gerekir.

Berdiyayev kendi çalışmalarında Rus halkının psikolojisine değinir ve Ruslar'ın sürekli olarak nüfuzu ile etkisini belli alanlara yayma güdüsünü taşıdığını dile getirir. Yani Berdiyayev, bir anlamda Ruslar'ı nüfuz alanlarını genişletmede doyumsuz bir karaktere sahip halk olarak tanıtır ki, yayılma anlamına dayalı böyle bir doyumsuzluğun, Rusya'nın devlet olarak varlığına olumsuz yansiyabileceğini de vurgular (Berdiyayev, 2008: 62).

Ulusal Özellikleri Konsepti'nin savunucuları tezlerini Berdiyayev'in fikirlerine dayandırarak, Rusya'nın derin anlamdaki yakın çevreye yayılımını iki döneme ayırarak incelerler. Birincisi Büyük Petro dönemine kadar olan süreyi içerirken, ikincisi ise Büyük Petro'dan sonraki ülke gelişimi dönemini kapsamaktadır. İlk dönemde Rus halkının daha çok içe kapalı, Doğu kültürü ile Asya alanındaki toprakları içeren yakın çevreye genişlemekle sınırlı kaldığını, buna karşın Büyük Petro dönemi ile Rus halkının gözü Avrupa'ya açılarak, Petro'nun acımasız reformlarıyla ülkenin kalkınmasının sağlandığını, Rusya'nın yakın çevre algısının Avrupa topraklarını kuşatacak şekilde genişlediğine dikkat çekerler.

Tarihsel örnekler üzerinden tezlerini geliştiren konsept savunucuları, Rus emperyal eylemlerinin temelinde Avrasyacılık anlayışının yattığına vurgu yaparlar ve Büyük Petro dönemine kadar Rus halkının Baltık ile Karadeniz'in etrafına etkisini genişlettiğine değinirler. Büyük Petro dönemiyle birlikte Niştad Anlaşması'nın yapıldığını, böylece Rusya Kuzey Avrupa'daki hâkimiyetini sağlamakla kalmayarak, aynı zamanda bir kıta gücü olarak

dünya arenasına çıktığının altını çizerler. Büyük Petro sonrası dönemde ise Rus nüfuzunun sağlandığı yakın çevre alanı kapsamına Doğu ve Orta Avrupa, Asya'nın Merkezi ve Güney Doğu'su dahil edilmiştir. Bundan dolayı Rusya'nın temel nüfuz alanlarının Avrasya coğrafyasında olduğuna vurgu yapılır ve bu alanın kapsamına Kazan, Astrahan, Azov'un çevresinde yaşayanların toprakları, Kırım, Kafkasya, Sibirya, Orta Asya, Uzak Doğu'yu (Sibirya) dâhil etmektedirler (Muhaev, 2010: 252). Böylece Rusya'nın asıl hâkimiyetini sağlaması gerekli yakın çevre alanının bu bölgelerin olduğunu, bunlar üzerinde kurulan nüfuzla Rusya'nın dünyadaki saygısının ölçülebileceğini savunurlar.

Konsepti savunan günümüz Rus bilim adamları, ifadesi geçen bölgelerin Rusya açısından Lebensraum'u, yani Hayat Saha'sını oluşturduğunu, bundan dolayı bu alan Ruslar açısından hayati çıkara sahiptir ve alan üzerindeki nüfuzun düşmeye evrilmesi, Rusya'nın itibarının azalmasıyla eşdeğerde tutulmaktadır. Kısacası adını açıkladığımız bölgelerde diğer güçlü aktörlerin nüfuz etmesini Rusya hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini öngörebiliriz.

Rusya'nın Antropocoğrafya Kuramı

Kuramın temellerini Lev Meçnikov atmıştır. Meçnikov çalışmalarında bir ülkenin yakın çevre alanını devletin varlığını koruyacak ve gücünü doruk noktaya ulaştıracak bölgelerin tamamı dâhil ederek analiz etmiştir. Bu bağlamda Meçnikov bir devleti dünya arenasında güçlü konuma yükseltecek herhangi bir bölgeyi ya da bölgeleri, onun coğrafi anlamdaki yakınlığına ve uzaklığına bakmaksızın yakın çevre sınırları içerisinde incelemenin önemi- ne değinmiştir (Meçnikov, 2006: 220).

Antropocoğrafya kuramı devletlerarası ilişkileri insanlararası ilişkilerin daha gelişmiş bir türü olarak ele alır ve insanlar arasında hangi kural ile kaideler geçerli ise aynısının devletler arasında da geçerli olduğunun altını çizer. Bundan dolayı kuramın temel tezine göre, nasıl ki insan oğlunun temel hedefi daha fazla iktidar ve güç elde etmektir, aynı şekilde devletin de temel amacı daha geniş, yani büyük alanlara hâkimiyetini yaymaktır.

Kuramın geliştirdiği tezlerin bir diğeri de, devletin yakın çevre alanını uluslararası hiyerarşideki konumuyla bağlantılı olarak açıklamaya çalışmasıdır. Bir anlamda kuramın savunduğu tezleri günümüz uluslararası ilişkiler anlayışına göre açıklarsak, her devletin gücü oranında dünyadaki hiyerarşik sıralamada bir yeri vardır ve ülke yöneticileri bu sıralamadaki yeri dikkate alarak yakın çevre alanlarının sınırlarını çizerler. Örneğin, eğer bir devletin hiyerarşideki statüsü süper ülke konumunda ise bu devletin varlığı ve hayati çıkarlarına bağlı olarak, dünyanın herhangi bir köşesi bile yakın çevresi olarak belirlenebilir. Aynı şekilde bir devletin dünya hiyerarşisindeki yeri büyük devlet statüsünde ise doğal olarak bu devletin yakın çevre algısı süper devlete göre daha sınırlı coğrafyayı kapsar. Bölgesel güç aktörlerinde ise büyük devlete göre daha da dar yakın çevre algısı mevcuttur. Bu şekilde

bir devletin dünya hiyerarşik sıralamasındaki yerine bağlı olarak, yakın çevre algısı da değişiklik arz eder, fakat her devlet dünya ölçeğinde daha büyük alanları nüfuz altına almaya çabalar ve bunun için milli gücüne güç katmanın gayretleri içerisinde olduğunu gözlemleriz (Meçnikov, 2006: 270). Kısacası Antropocoğrafya kuramının savunduğu tezleri kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

(i) İnsan doğasında olduğu gibi, devletin de doğasında elindekilerle yetinme ve sürekli genişleme, yani yeni nüfuz alanları edinme hedefi vardır. Bu hedefe devlet milli gücünü ve uluslararası sistemin özelliklerini dikkate alarak ulaşmaya çalışır. Bundan dolayı uluslararası hiyerarşik yapıda bazı devletlerin büyük alanlara yayılabilmeleri için güç ve iradeleri yeterli iken, yeterli olmayanların ise genişlemekten ziyade, hayatta kalma ve savunmaya dayalı stratejiyi izlerler ki, bunun günümüzdeki anlamı dengeye dayalı çok taraflı dış politikadır. Örneğin, hiyerarşik anlamda Türkiye ve Rusya ilk kategoriye giren devletler iken, Orta Asya ülkeleri ise ikinci, yani bağımsız bir devlet olarak hayatta kalmaya çabalayan devletler konumdadırlar.

(ii) Devletler genelde kültürel (kimliksel) varlığını güçlendirebildiği ölçüde yakın çevredeki ülkelerini kendilerine bağlayabilirler. Güçlü devletlerin yakın çevresindeki nüfuzlarını sağlamlaştırabilmeleri için maddi güç (ekonomi, askeri vs.) yetersizdir. Asıl önemli olan, onları yumuşak güç üzerinden kültürel anlamda kendilerine bağlamaktır ki, bu şekilde sağlanan etki ve nüfuzun daha sağlam ve kalıcı olacağını savunurlar.

(iii) Devletin büyük alanlara genişleyebilmesi için ülke içi istikrarın ve bütünlüğün sağlanması şarttır, içteki birlikle desteklenen dış politika daha etkili ve başarılı olacaktır ki, bu durum zamanla devletin büyük alanlara yayılmasını beraberinde getirecektir.

Antropocoğrafya kuramının yakın çevreler ve büyük alanlarla ilgili savunduğu milli güç, güçlü bir kimlik ve iç bütünlüğe yönelik görüşleri günümüzde de geçerlidir. Örneğin Rusya gücünü arttırmak ve yakın çevredeki varlığını sağlamlaştırmak için hem milli gücünü arttırmaya çalışırken, hem de Avrasyacılık adı altında yeni bir üst kimliği geliştirerek halkın ağız birliğini sağlama gayretlerini sergilediğini gözlemlemekteyiz.

Vasili Kliyuçevski'nin Jeopolitik Sentez Konsepti

Rusya'nın jeopolitik ekolleri arasında halkın psikolojik yapısı ile belli bir coğrafi mekâna yayılımını derinden analiz edenlerden biri Vasili Kliyuçevski'dir. Kliyuçevski bir devletin büyük alanları kapsayan yakın çevre algısını halkın psikolojik kodlarını dikkate alarak inceler. Nitekim Kliyuçevski'ye göre devleti yönetenlerinde halkın içinden çıkan birer fertler olduklarını ve halkın derin psikolojik kodlarından etkilendiklerini, dış politikayı bu psikolojik kodları gözönünde bulundurarak belirlediklerinin altını çizer. Yani Kliyuçevski bir devletin dış politikasını anlayabilmek için halkın derin psikolojik kodlarının incelenmesi gerektiğini ve halkın geçmişte nüfuz ettikleri

bölgelerin yakın çevre algısının şekillenmesinde büyük rol oynadığını vurgular. Aynı zamanda bir halkın kendi ruhuna, benliğine ve kültürüne (kimliğine) yakın, yani akraba hükmünde algıladıkları coğrafi alanları yakınlığı ve uzaklığına bakmadan yakın çevresi sınırlarına dâhil edilebileceğini savunur (Kliyuçevski, 1993: 10).

Jeopolitik Sentez Konsepti bir devletin yakın çevre alanındaki varlığının devamını iki konuya bağlı olarak inceler. Bunlardan ilki, halkın güçlü bir ruhani ve inanç yapısıyla devlete olan bağlılığı ve diğeri ise halkın çıkar ile güvenliğini herşeyin üstünde gören milliyetçi devlet adamıdır. Konseptte göre bu ikisi birleştiği zaman, bir devletin sınırlarına mücavir ve onun ötesinde yer alan bölgelere yayılımı hem kolay olur, hem de buralardaki varlığı uzun süre korunur (Kliyuçevski, 1993: 13).

Jeopolitik Sentez Konsepti'nin bir diğer temsilcisi Veniamin Semenov Tiyan Şanski'dir. 1915 yılında kaleme aldığı bilimsel çalışmasında, Rusya'nın sömürü yoluyla yakın çevresine nasıl genişlediğini ve Rusya'nın büyük alanları nasıl oluşturduğunu yazmıştır. Veniamin Semenov Tiyan Şanski bir devletin yakın çevreye üç şekilde yayılabileceğini savunur (<http://www.spatial-economics.com>):

(i) Askeri güç kullanarak sınırına mücavir ve onun ötesindeki devletleri doğrudan istilâ ederek.

(ii) Diğer güçlü bir aktörün hakiyet sürdürdüğü alanları ele geçirerek, kendi etki ve nüfuz alanındaki coğrafi alana dâhil etmekle.

(iii) Denizden denize yakın çevre alanını genişletmektir. Tiyan Şanski'nin en fazla üzerinde durduğu yayılma türü ise budur. Nitekim ona göre tarihsel anlamda bu stratejiyi Rusya, ABD ve İngiltere aralarındaki rekabeti kazanmak için kullanmışlardır. Ancak zamanla böyle bir yayılım sisteminin zengin merkez ve fakir çevre arasındaki uçurumun açılmasını sağlamıştır ve merkez ile çevrenin çeşitli anlaşmazlıklarına yol açarak, güçlü aktörün çevre ülkeler üzerindeki nüfuzuna olumsuz yansımıştır.

Konsept savunucuları Rusya'nın federasyon yapısına karşı çıkararak, yönetim şeklinin Çarlık döneminde olduğu gibi imparatorluk şeklinde oluşması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Rusya'nın geniş alana yayılan yakın çevresini kontrol edebilmesi için Büyük Petro'dan örnek alarak, ülke başkentini Ekaterinburg şehrine taşımayı önermişlerdir. Diğer taraftan yakın çevre üzerinde nüfuzun kalıcı olması için ekonomik ve kültürel bağımlılığı yaratmak gibi stratejiyi uygulamak gerektiğini dile getirmişlerdir.

Aleksei Vandam (Yedrihin)'in Büyük Strateji Konsepti

Rusya'nın dünyadaki konumunu güçlendirilmesi için jeopolitik ve jeostratejik anlamda birçok bilimsel çalışmaları kaleme alan isimlerden biri Aleksei Efimoviç Vandam (Yedrihin)'dir. 2002 yılında Yedrihin'in bütün çalışmaları tek bir kitap olarak yayınlanmıştır. Yedrihin'in çalışmalarını incelediğimiz zaman, dünya politikasında bitmeyen bir güç mücadelesinin

söz konusu olduğunu ve Rusya'nın bu mücadeleden galip çıkabilmesi için Büyük Strateji'yi uygulaması gerektiğini savunur.

Yedrihin'in Büyük Strateji'den kast ettiği ise Rusya devletinin büyük alanları elde edebilmesidir ve bunun için daha fazla güneye genişlemesi gerektiğini, bunu önlemeye çalışan Anglo-Sakson ülkelerine karşı özel bir stratejinin geliştirilmesidir. Yedrihin'in klasik çalışmasını kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Vandam, 2002: 8).

(i) Rusya'nın en büyük düşmanı Anglo-Sakson ülkeleri ile onlarla müttefiklik eden devletlerdir. Bu ülkeler Rusya'nın güçlenmesini ve devletlerarası hiyerarşide lâıyk olduğu yeri kazanmasını hiçbir zaman istemeyeceklerdir. Bundan dolayı, Rusya'da bu ülkelerin dünyadaki ağırlıklarını azaltmak ve onların etkilerini baltalamak için, Anglo-Sakson siyasetine karşıt olan bütün devletlerle müttefiklik ilişkilerini genişletmelidir. Ancak böyle davranmakla, Rusya büyük bir güney alanına sahip olabilir.

(ii) Rusya'nın büyük bir güney yakın alanı sınırlarına Karadeniz ve çevresi, Güney Kafkasya, Orta Asya, İran körfezi ve çevresi ile sıcak denizlere inmeyi sağlayacak bütün devletler dâhil edilmelidir. Rusya dünyada konumunu sağlamlaştırmak ve gücünü arttırmak istiyorsa, bu alan kapsamındaki devletleri ilgi odağından ayırmamalıdır.

Günümüzde Rusya yöneticileri Yedrihin'in Büyük Strateji Konsepti'ni iki şekilde dış politikaya taşıdıklarını gözlemlemekteyiz. İlk olarak, Anglo-Sakson ülkelerinin dünyadaki etkilerini sınırlan- dırmak ya da dengelemek adına, başta Çin olmak üzere, çok kutuplu dünya düzeninin kurulmasını isteyen bütün aktörlerle güçlü bir işbirliğini geliştirme sürecini başlatmışlardır. İkinci olarak ise BDT alanını dış politikanın temel öncelikleri arasına dâhil ederek, bu alan üzerindeki Rus nüfuzunu Avrasya Birliği Projesi üzerinden sağlamlaştırmayı, bu alanda başka da güçlü aktörlerin üstünlük sağlamasını önlemeyi ve böylece güneye daha fazla açılan Rus Monroe alanından taviz vermemeyi uygulamaya koymuşlardır (<http://www.rg.ru>).

Konstantin Leontyev'in Bizans Kuramı

1800'li yılların sonlarına doğru Rus jeopolitik kuramcısı Konstantin Leontyev kültürel yayılma fikrine dayalı Bizans teorisini geliştirmiştir. Ona göre Rusya'nın genel anlamda yakın çevre alanına, özel anlamda Rus halkı ve devletinin özelliklerinin sadece Bizans teorisiyle kavranabileceğini dile getirmiştir. Leontyev'in savunduğu temel tezi ise Rusya'nın yakın çevre alanının sınırları ve ona yönelik izlediği dış politikası sadece Slav halklarıyla sınırlı olmadığı, aksine bu sınırın daha geniş dinsel-kültürel halklara kadar yayılabileceği fikridir.

Bizans teorisinin geliştirdiği temel mantıksal dayanağı Rusya'nın süper güç olması gerektiği ve bunun hayata geçirilmesi ise sadece Rus halkının daha fazla kendi dinine sarılarak, devletin yapısını dinsel değerlere göre şekillendirmekle mümkün olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda Ortodoks

Hristiyanlığın Rus halkının yeniden canlanışında büyük rol oynayabileceğini dile getirmiştir.

Ona göre Bizans imparatorluğu Rusya'nın süper güç olma yolunda çok önemli bir örneği teşkil edebileceğini düşünmüştür ve Bizans kültürel ile dinsel reformlarını Rusya'da aynen uygulamanın mümkün olduğunu savunmuştur (Leontyev, 2000: 29).

Leontyev'e göre Rusya'nın yakın çevre alanını etkisi ve nüfuzu altına almasının üç temel yolla mümkün olduğunu dile getirmiştir:

- 1) Sınıra yakın ülkeleri günümüz anlamında yumuşak (soft) güç kullanarak kendi merkezli kenetlenmesini sağlamak.
- ii) Yakın çevreyi kendisine daha fazla bağlayarak, sonradan ortaya çıkabilecek sorunları yumuşak ve sert (hard) güçleri sentezleyen, günümüz anlamıyla akıllı güçle çözmeye dayalı stratejiler.
- iii) Yakın çevre alanındaki devletlere daha seçici davranarak, gerçek müttefikleri ayırt etmek ve ona göre dış politika stratejisini belirlemektir (Leontyev, 2000: 96).

Leontyev Rusya'nın yakın çevre alanına yayılımı anlamında ikinci yolun seçici olduğunu ve Roma kabuğundan sıyrılan Bizans imparatorluğunu örnekleyerek, Roma imparatorluğu dağılmasına rağmen onun doğu kanadını oluşturan Bizans'ın sert ve yumuşak gücü sentezleyerek, bir anlamda Roma'nın kültürel ile dinsel varlığını devam ettirdiğini ve aynı şekilde Rusya'nın da benzer taktiği uygulayarak kendi dinsel ve kültürel değerleri yaşatabileceğini ve hatta daha geniş alana yayılımını sağlayarak yeniden bir süper güç olarak ortaya çıkabileceğini vurgulamıştır (Leontyev, 2000: 105).

Kendi kalemiyle ele aldığı kitabında aynen şunları dile getirmiştir: *Beniz hipotezim Rusya'nın güçlü devlet olarak sadece ülke içi bütünlüğünün sağlanmasıyla mümkün olduğudur... Önümüzde devletin gelişimi açısından iki önemli örnek mevcuttur: İngiltere ve Rusya'dır. Rusya'nın güçlü devlet olmasındaki jeopolitik kodları halkın ağız birliğine bağlı olarak gelişmiştir. İngiltere ise konjonktürün elverdiği duruma göre yeni bölgesel alanları kendi egemenliğine alarak, daha çok savunmayı gerektiren önlemlere başvurmuştur. Ancak onların izlediği siyasetin sonucu olarak galip gelen İngilizler ile mağlup olan halklar arasında öyle bir sistem oluşturulmuştur ki, bir çatı altında birbirlerini rahatsız etmeden yaşayabilme kabiliyetini sergilemişlerdir. Ruslar ise yakın çevre alanına yayılma anlamında İngiltere'ye göre daha tecrübe sahibi olarak, daha çok mağlup ettiği yeni topraklardaki halklarla içli dışlı olmadan, kendi Slavcılık fikirlerini hep dorukta tutmanın gururuyla yaşamıştır ve tek millet yapısını öne sürmüştür. Bu durum doğal olarak Rusya'nın diğer halklar ile içli dışlı olabilmesinin zorluğunu ortaya çıkarmaktadır (Leontyev, 2000: 151).*

Genel olarak, Rus siyasal yöneticiler ile günümüz jeopolitik teorisyenleri Leontyev'in Bizans teorisini Rusya'nın yakın çevreye yayılabilme kabiliyetinin iç istikrarlığı ile bütünlüğü sayesinde mümkün olabileceğini teyit için kullanmaktadırlar.

Sonuç

Rusya'nın sınırına mücavir devletlere yönelik dış politikasını anlayabilmek için ülkenin tarihsel süreç şeklinde devam eden jeopolitik ve siyasi kültür kodlarının özelliklerinin kavranmasıyla mümkündür. Rusya'nın jeopolitik ve siyasi kültür kodlarının çözülmesi, aynı zamanda Rusya devletinin uluslararası arenadaki dış politika mantığının anlaşılmasını sağlayacaktır. Günümüz Rusya yöneticileri sürekli olarak, Rusya'nın Ortodoks Hıristiyan toplumu olduğunu ve liberal-demokratik değerleri içeren günümüz Batı değerlerine uymadığını, kendisine özgü jeopolitik, siyasi ve kültürel kodları barındırdığını dile getirirler.

Bununla birlikte Rus jeopolitik kuramcılar XIX asrın ikinci yarısından başlayarak, Rusya'nın yakın çevreye yayılımını coğrafi ve tabiat kanunlarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Nitekim onların savına göre Rusya'nın asırlarca kendi varlığını koruma güdüsüyle hareket ettiği için daha çok savunmacı ve askeri eylemlere hazırlıklı ruhla yetişmiştir. Rusya açısından böyle bir ruhi yapının oluşmasında sürekli dış baskılara maruz kalması ve tüm gücünü devletin hayatiyetini, çıkarlarını sağlamaya ve korumaya harcamasının rolü büyük olduğu kabul edilir. Bundan dolayı Rusya yönetim şekli açısından sürekli otoriter düzene başvurmuştur, şahsi çıkarları devletin çıkarlarına boyun eğdirmiş ve kişisel özgürlükleri güvenlik gerekçesiyle sınırlandırmaya yeğlemiştir.

Kısacası Rusya'nın jeopolitik ve kimlik kodları ile siyasi kültürünü devletin hayatiyetini sağlamaya dayalı fikirler üreten klâsik Rus kuramcılarının teorileri ile anlamlandırmak mümkündür. Bu kuramların devlet yöneticilerine aşılacak istediği temel anlayış ise Rusya'nın güçlü aktör olarak sadece bağımsız ve egemen devlet sıfatıyla ayakta kalabileceğini, bu amaca ulaşmak için ise güvenliğine daha fazla ehemmiyet vererek, iç bütünlüğü sağlamak ve halkı devletin hayati çıkarlarını savunmak için mobilize edebilme kabiliyetini geliştirmekle mümkün olduğunu savunurlar. Nitekim günümüz Rusya devlet Başkanı Vladimir Putin'in uygulamaya koyduğu temel stratejisi klâsik Rus jeopolitik kuramcılarının fikirleriyle özdeşleştiğini gözlemleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- BERDİYAYEV Nikolai (2008), *Sudba Rossiya*, Eksmo: Moskova.
GUMİLEV, Lev. (2005). *Etnogenez i Biosfera Zemli*, AST: Moskova.
KARSAVİN Lev (1992). *Evrastivo: Opit Sistematiçeskogo İzlojeniya*, Evrozistvo: Moskova.
KONSTANTİN Leontyev (2000), *Pozdniya Osen Rossii*, Agraf: Moskova.
LATUHİNA Kira (15 Şubat 2013), *Avtoritet Rossiya v Mire Budet Ukrepli-yatsiya*, <http://www.rg.ru/2013/02/15/politika-site.html> (16.02.2013)
MEÇNİKOV Lev (2006), *Sivilizasiya i Velikiye Reki*, Pangeya: Moskova.

- MUHAEV Raşid (2010), *Geopolitika*, İkinci baskı, Yuniti Dana: Moskova.
- POLYAKOV Yuriyi (1992), "Rossiskiye Prostorı: Blago İli Proklatiye?", *Svobodnaya Mısıl*, 12.
- PUTİN Vladimir (20 Şubat 2013), *Bit Silnımı: Garantiyi Nasionalnoi Bezopasnosti Dliya Rossiyi*, <http://www.rg.ru/2012/02/20/putin-armiya.html>
- REŞETNİKOV Leonid (23 Eylül 2013), *Mı Doljny Vibratsiya Na Svoi, Tretyi Put Rossiyi*, http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/leonid_reshetnikov_my_dolzhny_vybratsa_na_svoj_tretij_put_rossii_348.htm
- SAVİTSKİ Piyotr (1997), *Kontinent Evraziya*, Agraf: Moskova.
- SEMENOV, Tiyan Şanski (1 Şubat 2008), *O Moguşestvennom Territorialnom Vladeni Primenitelno k Rossiyi. Oçerk Politiceskoi Geografi*, http://www.spatial-economics.com/images/spatial-econimics/2_2008/semenov2.2008.pdf
- VANDAM (YEDRİHİN), Aleksei (2002), *Geopolitika i Geostrategiya*, Kuçkovo-pole: Moskova.
- VERNADSKI Vladimir (2000), *Naçertaniye Ruskoı İstoriyi*, Lan: Sankt Peterburg.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN KÜRESEL GÜVENLİKTEKİ ROLÜ VE ÇEVRE GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA KARADENİZ HAVZASINDAKİ FAALİYETLERİ

Bilal KARABULUT*

ÖZET

Uluslararası barış ve güvenliği koruma ve sürdürme girişimleri, tarihin her döneminde çeşitli araçlarla elde edilmeye çalışılan en öncelikli küresel değer olmuştur. Bu bağlamda tarihsel süreçte çok sayıda uluslararası andlaşma imzalanmış, yine çok sayıda bölgesel ya da küresel ittifaklara gidilmiştir. Fakat tüm bu çabalar göreceli olarak başarısız olmuştur. Zira devletlerin kendi ulusal çıkarlarını küresel barıştan daha öncelikli bir konuma koymaları tüm bu barış ve güvenlik ideallerini boşa çıkarmıştır. İşte Birleşmiş Milletler insanoğlunun barış ve güvenlik idealinin en geniş kapsamlı kurumsal yapılanmasıdır. Bu devasa örgütün uluslararası barış ve güvenliği ne kadar sağladığı? Örgütün objektif kriterler üzerinden mi yoksa güçlü üyelerinin ulusal çıkarları doğrultusunda mı yönetildiği? Ve son olarak Birleşmiş Milletler'in geleceğinin ne olacağı cevap vermesi pek de kolay olmayan ciddi sorunlardır. Güvenliğin genişleme ve derinleşme sürecinde ortaya çıkan yeni tehditler, örgütün yükünü ve küresel sorumluluğunu daha da arttırmıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler'in reformu tartışmaları da kaçınılmaz bir şekilde daha sıklıkla dillendirilir hale gelmiştir. Karadeniz Havzası söz konusu olduğunda, özellikle son yıllarda Rusya'nın saldırgan politikaları dünyanın ilgisini bu bölgeye yöneltmesine sebep olmuştur. 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı ve 2014 yılında patlak veren Ukrayna Krizi, Karadeniz havzasının güvenliği noktasında yaşanan önemli gelişmelerdir. Bu olaylar nedeniyle Birleşmiş Milletler'in Karadeniz havzasına olan ilgisi artmış ve bölgeye yönelik faaliyetlerini sıklaştırmıştır. Bölgenin geleceğinde Birleşmiş Milletler'in ne denli etkin bir rol oynayacağı ise şimdilik soru işaretidir. Bunun yanı sıra çevre güvenliği gibi yeni güvenlik alanlarında Karadeniz Havzası'nın Birleşmiş Milletler'in öncelikli ilgi alanlarından biri olması gerekmektedir. Zira bölge, çevresel tehditler noktasında belki de dünyadaki en korumasız alanlardan biridir. Hâlihazırda bölgenin çevre güvenliğinin sağlanması bağlamında oldukça geri planda duran Birleşmiş Milletler'in ilerleyen dönemlerde bu konuda nasıl bir tavır sergileyeceğini kestirebilmek ise oldukça zordur.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Karadeniz Havzası, Çevre Güvenliği, Küresel Barış, Güvenliğin Dönüşümü.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. bilalkarabulut@yahoo.co.uk

ABSTRACT

Throughout history, the effort to protect and sustain international peace and order through different methods has been the first priority global norm. For this purpose, many international treaties have been signed and many regional and global alliances have been formed. However, these efforts have been relatively unsuccessful. Prioritization by countries of their national interests over global peace has resulted in the failure of all peace and security ideals. In this respect, the UN became the most comprehensive structure for the ideal of peace and security in history. However, there are some important problems that are hard to resolve regarding UN activities: To what extent can this giant organization provide international security and peace? Does the UN function based on objective criteria or in the interests of powerful members? What will be the future of the UN? Emerging threats in the deepening and widening process of security have increased the workload as well as global responsibilities of the organization. This has resulted in increased discussions about the need for reforms in the UN. Russian offensive activities in the Black Sea Region resulted in the focusing of international attention on this region. The 2008 Russian-Georgian war and the 2014 Ukrainian crisis have been the most important security developments in the Black Sea Region. Because of these events, UN interest and activities in the Black Sea region have increased. The UN role for the future of the region remains a question-mark for now. However, emerging security issues such as environment security in the Black Sea Region should be one of the priorities of the UN because this region is one of the most unprotected areas against environmental threats. It is not easy to forecast the future attitude of the UN, which stays behind the scenes on the issue of environmental protection.

Keywords: United Nations, Black Sea Area, Environmental Security, Global Peace, Transformation of Security.

İdealist paradigmanın en temel tezlerinden biri uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk kuralları marifetiyle küresel barış ve güvenliğin sağlanacağı yönündeydi. Bu teoriden esinlenen İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Fakat bu örgüt tam anlamıyla başarısız bir uluslararası örgüt örneği olarak ortaya çıkmıştır. Zira ne İkinci Dünya Savaşı'nın önüne geçebilmiş ne de iddia edildiği gibi küresel güvenliğin teminatı olabilmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük yıkım, insanoğlunun bir daha böylesi bir felaketle karşılaşmaması için, daha savaş devam ederken, dönemin büyük güçlerini harekete geçirmiştir. Kuruluşu öncesinde çok sayıda görüşme ve toplantı yapılan Birleşmiş Milletler (BM), küresel barış ve güvenliğin teminatı olacak bir örgüt olarak tasarlanmış ve kurulmuştur. Fakat, Soğuk Savaş döneminde örgütün dönemin iki süper gücü ABD ve SSCB'nin oyun sahası olarak kullandıkları bir mekanizma olduğu gerçeği anlaşılmıştır. Örgüt her ne kadar dekolonizasyon süreçlerinde, insan hakları hukuku-

nun gelişmesinde, ekonomi ve çevre gibi alanlarda göreceli bir başarı yakalamış olsa da tüm bu çabalar, "örgütün beş büyük devletin" kontrolünde olduğu gerçeğini de değiştirmemiştir.

Günümüzde ise BM'nin bu görüntüsü değişmemiştir. Örgüt, bugün hemen her konuda küresel barış ve güvenliğin korunması adına faaliyetler yürütmekte, uzmanlık kuruluşları aracılığıyla kurduğu ağlarla dünya üzerindeki hemen her coğrafyada etkisini hissettirmektedir. Lakin tüm bu çabalar Güvenlik Konseyi ve veto gerçeğinin gölgesinde kalmaktadır. Zira, Güvenlik Konseyi'nin işleyiş mekanizması diğer dünya devletlerinin örgüte duyduğu güveni asgariye indirmektedir.

Bu kapsamda, çalışmada BM'nin güvenlik boyutu irdelenecek olup, doğal olarak genel bir çerçeve çizmeye çalışılacaktır. Zira, BM gibi devasa bir yapımanın güvenlik alanındaki tüm faaliyetlerini derinlemesine analiz edebilmek için belki ciltlerce kitap yazmakla mümkündür. Örneğin çevre güvenliği konusunda başlı başına bir kitabın konusu olabilir. Ya da örgütün sağlık güvenliği alanındaki faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Belki de en önemlisi örgütün kuvvet kullanma tekeli elinde bulundurması hasebiyle yüklenmiş olduğu askeri misyon başlı başına derinlemesine analiz edilmesi gereken bir konudur. Fakat, bu çalışma bilimsel ve metodolojik açıdan tek tek bu alanları irdelemek yerine örgütün güvenlik alanındaki küresel konumunun genel bir resmini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bilimsel çerçeveyi daraltmak adına örgütün, Karadeniz havzasında, çevre güvenliği kapsamındaki faaliyetleri ise örnek olay olarak seçilmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde BM'nin tarihsel, hukuksal ve kurumsal arka planı ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonrasında BM'nin küresel güvenliğin korunmasındaki rolü irdelenecek olup, örgütün güvenliği yeniden düşünme sürecindeki adımları ele alınacaktır. Sonuç kısmında ise örgütün çevre güvenliği kapsamında Karadeniz havzasındaki faaliyetleri irdelenecektir.

Birleşmiş Milletler'in Tarihsel, Hukuksal ve Kurumsal Arka Planı

BM ifadesinin ilk resmi kullanımı dönemin Amerikan Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in görüşmeleri sonucunda ortaya çıkan Atlantik Şartı ile olmuştur. Ocak 1942'de, 26 devlet, BM Deklarasyonu'nun imzalamışlardır. 1944'de ise şimdiki beş daimi devletin dördünün (Çin, ABD, İngiltere ve SSCB) yetkilileri ABD'de, Dumbarton Oaks'da, bir araya gelerek örgütün yapısını belirlediler.(Griffiths ve O'Callaghan, 2003: 316) Sonrasında BM Şartı, 26 Haziran 1945 tarihinde, San Fransisco'da, Çin, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere başta olmak üzere 50 kurucu üyenin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Daha sonra Polonya'nın da katılımıyla bu rakam 51'e çıkmıştır. BM'nin resmi olarak kuruluş tarihi ise 24 Ekim 1945'dir (<http://www.un.org/en/aboutun/history/>).

BM Şartı; örgütün kurumsal yapılanması, prensipleri, işlev ve sorumluluk alanlarını düzenleyen 111 maddeden mürekkeptir.(Evans ve Newnham,

1998:551) BM'nin altı temel organı vardır. Bunlar; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı ve Sekreteryaya. Bunun yanında 15 tane uzmanlık kuruluşu ve çok sayıda program ve komisyon BM çatısı altında faaliyetlerini sürdürmektedir (<http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml>).

Genel Kurul ana istişare organıdır. Tüm üye ülkelerin birer oy hakkı bulunan temsilcilerinden oluşur. Barış ve güvenlik, yeni üyelerin katılımı, bütçe gibi önemli konuları ilgilendiren kararlarda üçte iki çoğunluk gereklidir. Diğer konuları ilgilendiren kararlar salt çoğunlukla alınır. Genel Kurul'un Antlaşma'da belirtilen görev ve yetkileri şunlardır:

- Silahsızlanma ve silahların kontrolünü öngören düzenlemeler dâhil olmak üzere uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik konuları ele almak ve tavsiye kararları vermek;

- Güvenlik Konseyi'nde ele alınan ihtilaflar ve konuları kapsamamak üzere Dünya barışı ile ilgili konularda oturumlar düzenlemek ve tavsiye kararları almak;

- Güvenlik Konseyi'nde ele alınan ihtilaflar ve konular hariç olmak üzere Antlaşma kapsamına giren konularda ve BM organlarının görev ve yetkilerini kapsayan başlıklarda oturumlar düzenlemek ve tavsiye kararları almak;

- Uluslararası siyasi işbirliğini, uluslararası hukukun geliştirilmesi ve tedvini, herkesi kapsayan temel insan hak ve özgürlüklerinin hayata geçirilmesi ve ekonomik, toplumsal, kültürel, eğitim, sağlık alanlarında uluslararası işbirliği sağlanması için çalışmalara başlamak ve tavsiyede bulunmak;

- Kökeni her ne olursa olsun milletlerarasındaki dostça ilişkileri bozacak herhangi bir sorunun barışçıl yolla çözülmesi konusunda tavsiyede bulunmak;

- Güvenlik Konseyi ve diğer BM organlarının vereceği raporları değerlendirmek;

- Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan üyelerini, Ekonomik ve Sosyal Konsey üyelerini ve Vesayet Konseyi'nin ek üyelerini (gerekli olmasında) seçmek, Güvenlik Konseyi ile birlikte Uluslararası Adalet Divanı Yargıçlarını seçmek ve Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi doğrultusunda Genel Sekreteri atamak (<http://www.unicankara.org.tr/today/1.html>).

Bu kurumlar arasında en öne çıkanı ise Güvenlik Konseyi'dir. Zira uluslararası barış ve güvenliği koruma noktasında örgütün en yetkili organıdır. Güvenlik Konseyi Çin, ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın daimi üyesi olduğu ve alınan kararları veto edebildiği on beş üyeli bir yapılanmadır (Evans ve Newnham, 1998:552). 5 daimi üyenin her biri zaman içinde bir şekilde veto hakkını kullanmıştır. Daimi üye, söz konusu karara tam olarak katılmadığı ama bu kararı veto etmek istemediği durumlarda çekimser kalabilir. Böylelikle gerekli 9 olumlu oyun bulunması durumunda karar alınmasına olanak sağlar.

Antlaşma'nın 25. Maddesi gereğince, BM'nin tüm üyeleri Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları kabul edip uygulamak zorundadır. BM'nin diğer organları üye ülkelere ancak tavsiyede bulunurken, Konsey'in tek başına Antlaşma'da belirtildiği üzere üye devletlerin uyması gereken kararları alma yetkisi vardır. Güvenlik Konseyi'nin Antlaşma'da belirlenen görev ve yetkileri aşağıdaki maddeleri içerir:

- BM ilke ve amaçları çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliği korumak;
- Silah üretimini düzenleyici önlemler almak;
- Tarafların sorunlarını barışçıl yollardan çözmeleri için görüşmeye davet etmek;
- Uluslararası uyuşmazlıklara yol açabilecek anlaşmazlıkları ve sorunları araştırmak ve bu sorunların ya da maddelerin çözümü için tavsiyede bulunmak;
- Durumun ağırlaşmasını önlemek için ilgili tarafları söz konusu önlemlere uymaya çağırarak;
- Konsey kararlarının etkinliğini arttırmak amacıyla BM üyelerini yaptırım gibi doğrudan şiddet içermeyen Güvenlik Konseyi kararlarına uymaya çağırarak;
- Uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için güç kullanımına başvurmak ya da onay vermek;
- Yerel anlaşmazlıkların bölgesel düzenlemeler aracılığıyla barışçıl yollarla çözülmesini teşvik etmek ve bu bölgesel düzenlemelerin BM yetkisi dâhilinde kullanılmasını sağlamak;
- Genel Kurul'a Genel Sekreter ataması konusunda tavsiyede bulunmak ve Kurul'la birlikte Uluslararası Adalet Divanı yargıçlarını seçmek;
- Uluslararası Adalet Divanından yasal konularda hukuki rapor talep etmek; BM'ye yeni üye kabulü konusunda Genel Kurul'a tavsiyede bulunmak.

Ekonomik ve Sosyal Konsey, BM ailesi içinde yer alan kuruluşların eş güdüm içerisinde çalışmalarını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Konsey'in 3 yıllık süreyle hizmet eden 54 üyesi vardır. Konsey'de oylama salt çoğunluk ilkesine dayanır; her üyenin bir oyu vardır. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in görev ve yetkileri şunlardır:

- Uluslararası ekonomik ve sosyal konuları ele almak ve BM'ye üye devletlere siyasi tavsiyelerde bulunacak ana forum niteliğini taşımak;
- Uluslararası ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık ve ilgili konularda çalışmalar yapmak, rapor hazırlamak ve tavsiyede bulunmak;
- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesini sağlamak ve uygulamak;
- Ekonomik, sosyal ve ilgili alanlarda büyük uluslararası konferanslar hazırlamaya ve organize etmeye yardımcı olmak ve bu konferansların koordineli olarak takibini yapmak;

- BM'ye bağılı özel teşkilatların çalışmalarını yine onlara danışarak ve tavsiyede bulunarak ve Genel Kurul'a tavsiyelerde bulunarak koordine etmek.

Vesayet Konseyi, 7 üye devletin yönetimi altına verilen 11 bölgesel yönetimin denetimini sağlamak ve bu bölgelerin kendi özerk yönetimlerini kurmaları ya da bağımsız olmaları için yeterli adımların atılmasını garanti etmek üzere, 1945 yılında, BM Antlaşması'nın ilgili maddesi gereğince kuruldu. Antlaşma, başka bir ülke yönetimi altında bulunan topraklarda yaşayan halkların siyasi, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarındaki ilerlemeleri ile ilgili olarak Yönetim Birimi tarafından hazırlanan raporları inceleme ve görüşme; bölgelerden dilekçe kabul etme ve bölgelerde özel görevleri üstlenme yetkisini Vesayet Konseyine vermiştir.

Söz konusu bölgeler, 1994 yılına kadar, gerek ayrı devletler olarak gerekse de bağımsız komşu devletlere katılarak özerk yönetimlerini kurmuş ya da bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Vesayet Konseyi'nin çalışmaları sonucu en son olarak Pasifik Adası Palu bağımsızlığına kavuşmuş ve BM'nin 185. üyesi olarak teşkilata katılmıştır. Görevi biten Vesayet Konseyi'nin üye sayısı şu anda Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesine (Çin, Fransa, Rusya Federasyonu, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri) indirilmiş ve gerek görülmesi halinde danışılacak bir yapıya dönüştürülmüştür.

Merkezi Lahey'de olan Uluslararası Adalet Divanı ise, BM'nin başlıca adli organıdır. Devletler arasındaki yasal anlaşmazlıkları çözüme kavuşturur ve BM ve onun özel teşkilatlarına hukuk müşavirliği hizmeti verir. Tüzüğü, BM Antlaşması'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Divan, Tüzüğüne taraf olan tüm devletlere -ki BM üyelerinin tamamını kapsar- açıktır. Yalnızca devletler ihtilafı konularında Divan önünde taraf olabilir ve ihtilaflarını sunabilir. Divan, özel şahıs ve kişiler ile uluslararası örgütlere açık değildir. Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi herhangi yasal bir konu hakkında Divan'ın hukuki görüşünü alabilir. BM'nin diğer organları ve özel teşkilatları ancak Genel Kurul'un uygun görmesi durumunda faaliyetleri kapsamındaki yasal konularda Divan'ın hukuki görüşünü alabilir.

Genel Sekreterlik, çeşitli görevlerde çalışan ve Teşkilatın günlük işlerini yürüten uluslararası memurlardan oluşur. BM'nin diğer ana organlarına hizmet eder ve bu organların açıkladığı program ve politikaları uygular. Birimin başı olan Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel Kurul tarafından 5 yıllık bir süre için atanır. Genel Sekreter seçilen kişi en fazla iki dönem bu görevde bulunabilir. Genel Sekreterliğin görevi BM'nin ele aldığı çeşitli sorunları kapsar. Bu, barış gücü operasyonlarının idaresinden uluslararası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaya, ekonomik ve sosyal eğilimleri teftişten insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma üzerine çalışmalar hazırlamaya kadar çeşitli görevleri içerir. Genel Sekreterlik personeli ayrıca dünya medyasını BM çalışmaları hakkında bilgilendirir; tüm dünyayı ilgilendiren meseleler hakkında uluslararası konferanslar

düzenler; konuşmaları yorumlar ve belgeleri örgütün resmi dillerine çevirir.

Sekreterliğin normal bütçeye bağlı olarak çalışan yaklaşık 170 ülkeden 7.500 civarında personeli bulunmaktadır. Uluslararası memurlar, üst düzey personel ve Genel Sekreter yürüttükleri çalışmalar için yalnızca BM'ye karşı sorumludur ve herhangi bir hükümet ya da merciden talimat almayacaklarına dair ant içerler. Antlaşma uyarınca, her devlet Genel Sekreter ve personelinin uluslararası Antlaşmada belirtilen sorumluluklarına saygı göstermekle ve onlara tesir edecek tutumlardan kaçınmakla yükümlüdür. BM'nin, merkezi New York'ta bulunmasına rağmen, Addis Ababa, Bangkok, Beyrut, Cenevre, Nairobi, Santiago ve Viyana' da önemli bir varlığı ve tüm dünyada büroları vardır (<http://www.unicankara.org.tr/today/1.html>).

BM Antlaşması'nın birinci maddesinde örgütün amaçları sıralanmıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi ise "uluslararası barış ve güvenliği sağlamak"tır. Aynı Antlaşmanın 2/4. maddesi ile ise uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunulması açıkça yasaklanmaktadır. Fakat kuvvet kullanma yasağının kural dışılıkları da vardır. Bunlar; Meşru Müdafaa, İkinci Dünya Savaşı İtilaf Devletlerine Karşı Kuvvet Kullanılması, BM Kararları Uyarınca Kuvvet Kullanılması, BM Çerçevesinde Özel Askeri Anlaşmalar Yapılana Kadar Beş Büyük Devlete Tanınan Kuvvet Kullanma Yetkisi ve Self-determinasyon İlkesi Gereği Sömürgelerce Kuvvet Kullanılması Sorunu şeklinde sıralanabilir.(Pazarcı, 2000:112-122)Kuvvet kullanımının meşruiyetini bu kadar net bir biçimde ortaya koyan ilk uluslararası belgenin BM Antlaşması olduğu söylenebilir. Zira BM öncesi Briand-Kellogg Paktı, Stimson Doktrini ve Milletler Cemiyeti gibi kimi girişimlerin de esas sorunsalı kuvvet kullanımı olsa da bu girişimleri etkisi sınırlı kalmıştır (Värk, 2013:57,58).

BM, sömürgeciliğin tasfiyesi ve sömürge halklarının bağımsızlık kazanması sürecinde çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca kurulan yeni devletlerin uluslararası düzeyde tanınması ve yoksulluğun yaygın olduğu bu ülkelerin iktisadî ve sosyal yönden kalkınması için de katkılar sağlamıştır. Yine BM, özellikle konferanslar yoluyla uluslararası hukukun gelişmesi ve daha fazla yaygınlaşması, çevrenin korunması, insan hakları ve kalkınma gibi temel küresel meselelerde öncü bir aktör olmuştur. Uluslararası ilişkilerde iktisadî ve sosyal faktörlerin önemi arttıkça BM Genel Kurulu'nun daha âdil bir uluslararası düzen arayışındaki rolü de artmış, örneğin; Genel Kurul, silahların denetimi ve silahsızlanma konusunda bugüne dek pek çok kararı kabul etmiştir. Ne var ki, bütün bu çabalar küresel nitelikli pek çok devasa sorunun bertaraf edilmesini ya da asgariye indirilmesini mümkün kıl(a)mamıştır (Aral, 2013:14,15).

BM'nin Küresel Güvenliğin Korunmasındaki Rolü

BM'nin küresel barış ve güvenliği koruma noktasındaki en önemli rolü kuvvet kullanma ya da kullanmaya izin verme noktasında ortaya çıkmaktadır.

BM Antlaşması'nın özellikle VII. bölümünde düzenlenen uluslararası barışın ve güvenliğin korunması ve tartışmalı olmakla birlikte Uluslararası Adalet Divanı'nın kararlarına uyulmasını sağlamak amacıyla 94. maddesi çerçevesinde BM organlarının kararları uyarınca kuvvet kullanılması BM Antlaşması'nın hukuka uygun kuvvet kullanılması olarak değerlendirdiği bir durumu oluşturmaktadır (Pazarcı, 2000: 112, 122).

Kuvvet kullanma konusu her ne kadar BM Antlaşması VII. Bölüm'de düzenlenmiş olsa da belki BM'nin yetki ve sorumlulukları konusunda en büyük tartışmalar da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira hangi hallerde kuvvet kullanmak meşrudur? Bu kuvvet kullanımını ilgili ülkelerin iç işlerine müdahale midir? Kuvvet kullanımının ölçüsü ne olmalıdır? Kimi devletler BM'yi ulusal çıkarları adına mı kullanmaktadır? gibi çok sayıda soru ortaya çıkmakta ve maalesef bu soruların cevabı üzerinde bir oydaşma sağlanamamaktadır.

Bu sorulardan "kuvvet kullanma" ile "egemen devletlerin iç işleri müdahale edilemez" ilkesinin çatıştığı yönündeki kafa karışıklığı son dönemlerde uluslararası hukuk literatüre dâhil edilmiş olan "insani müdahale" ve "koruma sorumluluğu"¹ (Ntahiraja, 2012: 419, 442) gibi yeni hukuksal tanımlamalarla bir nebze de olsa aşılmıştır. Fakat bu sorular içinde en can alıcısı BM'nin gücünün gücünü pekiştirmek adına araçsallaştırıldığı noktasında ortaya çıkmaktadır.

Gerçekten de beş daimi üye ve özellikle ABD, BM ve NATO gibi örgütlerle işbirliği yaparak, Irak ve Afganistan örneğinde olduğu gibi, ulusal güvenlik tehditlerini bertaraf etme yoluna gitmektedir. ABD'nin bu yaklaşımı ulusal güvenlik belgelerine de yansımıştır. Örneğin 2010 tarihli ulusal güvenlik strateji belgesinde ABD'nin güç kullanımı gerekli olduğu hallerde BM Güvenlik Konseyi ve NATO seçeneklerini öncelikli olarak göz önünde bulundurması gerektiğinin altı çizilmiştir (Yusoff ve Soltani, 2012: 247). ABD'nin bu örgütleri ulusal çıkarları adına kullandığı artık bilinen bir gerçektir. Kimi zaman uluslararası hukuk adına bir meşrulaştırma aracı, kimi zaman ilgili askeri müdahalenin maliyetinin düşürülmesi ve kimi zaman da bu örgütler çatısı altındaki diğer devletlerin güçlerinden yararlanma adına ABD bu örgütleri kullanmaktadır.

Yalnız kuvvet kullanımını konusunda değil, küresel güvenlik alanındaki hemen her konuda BM'nin aktif bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu alanlardan biri "silahsızlanma"dır. Özellikle kitle imha silahları olarak adlandırılan nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların yayılmasının önlenmesi BM'nin kuruluşundan itibaren ilgi alanına dâhil ettiği en önemli güvenlik konularından biri olagelmıştır. Silahsızlanma, silahların kontrolü, nükleer silahlanmanın yasaklanması gibi konular bu alanda BM'nin üzerinde durduğu temel başlıklar olmuştur. 1968 yılında nükleer silahların yayılmasını engel-

¹ Koruma sorumluluğu ve bölgesel örgütlerin rolü konusunda bir çalışma için bkz. Ntahiraja 2912: 419-442.

lemeye yönelik NPT Antlaşması'nı hâlihazırda 187 ülke imzalamıştır (Tannenwald, 2004:3,4).

BM'nin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasındaki diğer önemli bir "barışı koruma" misyonlarıdır.² Barış Gücü; "BM koruması altında, gerçek veya muhtemel uluslararası çatışmaların veya açıkça uluslararası boyutu bulunan iç çatışmaların denetlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olmak üzere, asker veya sivil uluslararası personelin tarafların muvafakati ile gönderildiği, BM merkezi dışında icra edilen harekâttır" şeklinde tanımlanmaktadır. BM Antlaşması'nda, barış gücü açıkça düzenlenmemiştir. Fakat, BM Antlaşması'nın saldırganlıkla mücadeledeki yetersizlikleri barış gücü kullanılmasına neden olmuştur (Bozkurt, 2003:81).

Barışı koruma operasyonlarının açık hukukî dayanaktan yoksun olmasına rağmen, bu operasyonlara hukukî dayanak bulmak doktrinde zor olmamıştır. Her ne kadar doktrinde görüş birliği olmasa da, BM Antlaşması'nın birçok hükmünün bu operasyonlara hukukî dayanak oluşturduğu ifade edilmiştir. Bazı yazarlara göre, bu operasyonlar hiçbir zorlayıcı karaktere sahip olmadıkları ve ilgilitaların rızasına dayandıkları için, uyumsuzlukların barışçı çözüm yöntemlerinin düzenlendiği BM Antlaşması'nın VI. bölümünden doğmaktadır. Bazıları ise, operasyonların hukukî temellerinin Antlaşmanın VI. bölümü ile VII. bölümü arasında bir yerlerde, hayalî fakat potansiyel olarak var olan "*VI Buçuk Bölümü*" olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumun ana nedeni, bu operasyonların, VI. bölümün askerî olmayan işbirliği imkânları ile VII. bölümün zorlama tedbiri niteliğindeki harekâtları arasında bir yerlerde bulunduğu şeklindeki görüştür (Öncü, 2006:32,33).

Mavi Bereliler diye de anılan barış gücü, zamanla BM'nin en çok tanınan faaliyetlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde, yaklaşık 120 ülkeden 110 bin erkek ve kadın personel dünyanın çatışma yaşanan çeşitli bölgelerinde görev yapmaktadır. Barış gücünün bir kısmını askeri personel oluştururken, bir kısmı ise sivillerden müteşekkildir (<http://www.unicankara.org.tr/today/2.html>). BM'nin barışı koruma misyonlarında Soğuk Savaş sonrası dönemde adeta bir patlama yaşandığı görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde yaklaşık rakamlarla on bin BM askeri barışı koruma adı altında çeşitli bölgelerde görev almaktaydı. Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle doksanlı yılların sonlarına doğru bu rakamın seksen binlere dayandığını görmekteyiz (Thakur, 2006:39,40). Fakat bu yük BM açısından fazladır. Zira, BM'nin ne ekonomik ne de askeri olarak böylesi bir yükün altından kalkması oldukça zordur. Bu nedenle BM, uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına diğer uluslararası ve bölgesel örgütlere de yetki verebilmektedir. Özellikle son yıllarda NATO, AB ve Afrika Birliği Örgütü BM yetkiyle barışı koruma misyonları ifa etmişlerdir.³

² BM'nin barışı koruma misyonlarının farklı bir analizi için bkz. Joshi 2013: 362-382.

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gelot 2012; Graham and Felicio 2006; Hultman, Kathman and Shannon 2013: 875-891.

Bu çalışmada BM'nin barışı koruma misyonları aynı adla adlandırılmış olsa da aslında bu konu farklı kavramsallaştırmaları bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda BM; Barışı kurma ve önleyici önlemler, barışı koruma, barışı zorlama, barışı inşa etme gibi çok çeşitli misyonlar üstlenmektedir. Bunların yanı sıra uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına; kadın ve çocuklar başta olmak üzere sivillerin korunması, kara mayınlarının temizlenmesi, seçimlerin demokratik usullerle yapılması, terörizmle mücadele, uyuşturucu ticaretiyle mücadele ve sınır aşan organize suçlarla mücadele gibi tematik konularda da faaliyetler yürütmektedir (<http://www.un.org/en/peace/>).

Fakat kuvvet kullanma, yaptırımlar, barışı koruma gibi tüm girişimlerden önce küresel barış ve güvenliğin korunması adına BM'nin en temel sorumluluk alanlarından biri bu sorunları masa başında çözmek, diğer bir anlatımla uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözmektir. BM, bu konuda öncelikli olarak önleyici diplomasi olarak adlandırılan girişimlerde bulunabilir. BM'nin bu konudaki yetki ve sorumlulukları Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü başlığı taşıyan BM Antlaşması VI. Bölüm ile düzenlenmiştir. Bu bölümün en öne çıkan yönü ise Güvenlik Konseyi'ne bu konuda geniş yetkiler verilmiş olmasıdır.

BM'nin küresel güvenlik alanındaki bir diğer önemli rolü ise uluslararası hukuk kurallarının gelişmesine yaptığı katkıdır. Askeri konularda uluslararası güvenliğin gelişimine katkısı tartışmaya açık olmakla beraber, özellikle sağlık, çevre, eğitim, insani hukuk, insan hakları gibi alanlarda küresel barış ve güvenliğin uluslararası antlaşmalar ve normlarla belirli bir çerçeveye içine alınması noktasında şu an dünyadaki en önemli mekanizma olduğu aşikârdır. Yeterli olmamasına rağmen yine de uluslararası hukuk kurallarının evrensel değerler olarak tüm aktörler tarafından benimsenmesi şu an için BM'nin tekelinde denilebilir. Örgütün ana organları ve uzmanlık kuruluşları uluslararası hukuk kurallarını geliştirebilecek güçtedir (Scott, 2004: 37). Fakat buna rağmen örgütün bu gücünü daha verimli kullanabileceği açıktır. Bunun önünü açabilmesinin ise diğer devletlerin BM'nin güçlülerin örgütü olduğu anlayışının değiştirilmesiyle mümkündür.

Güvenliğin Yeniden Düşünülme Sürecinde BM'nin Güvenlik Algılanmasında Yaşanan Değişim

Soğuk Savaş'ın bitmesi yalnız realist paradigmanın çöküşüne değil, buna paralel olarak realist teorik çerçeve içinde bilimsel faaliyetlerin yürütüldüğü geleneksel güvenlik anlayışını da dönüşmesine de sebebiyet vermiştir. Barry Buzan başta olmak üzere, Kopenhag Okulu bünyesinde çalışmalarını sürdüren akademisyen tarafından güvenlik derinleştirilmeye ve genişletilmeye çalışılmış ve bu süreç yeni güvenlik anlayışı olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda askeri güvenlik odaklı ve devlet merkezli bir bakış açısına sahip geleneksel güvenlik anlayışının artık işlevselliğini ve açıklayıcılığını yitirdiği kanaatine varılmıştır. Yeni güvenlik anlayışıyla insan ya da birey

güvenliği, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, demografik güvenlik, çevre güvenliği, enerji güvenliği, ekonomi güvenliği, siber güvenlik gibi yeni alanlar güvenlik çalışmaları içine dâhil edilmiştir.

BM'nin de güvenliği yeniden düşünme süreciyle birlikte askeri güvenlik merkezli bakış açısından kurtulduğu görülmektedir. BM bu anlayış değişimiyle beraber insan ya da birey güvenliği, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, demografik güvenlik, çevre güvenliği gibi güvenliği yeniden düşünme süreciyle birlikte güvenlik alanına eklenmiş olan yeni alanlarda oldukça önemli roller oynamaya başlamıştır. Ana organların yanı sıra özellikle BM'ye bağlı uzmanlık kuruluşlarının bu güvenlik alanlarındaki sorunları minimize etmek adına oldukça aktif bir rol oynadığı söylenebilir. Askeri güvenlik noktasında başarısı tartışmaya açık olan örgüt, insani konularda ve askeri olmayan güvenlik alanlarında bu açığını kapatmaya gayret etmektedir.

İçinde yaşadığımız 21. yüzyılda bir taraftan küresel olarak hayat standartları yükselirken diğer taraftan da ülkeler arasındaki ve ülkelerin kendi içindeki sosyal grupların refah seviyeleri arasındaki fark, istisnalar bir yana açılmaya devam etmektedir. Gerçekten de yaşadığımız dünyadaki bunca refah artışına, uluslararası kuruma, sivil toplum örgütüne ve sıklıkla dillendirilen demokrasi ve adalet söylemlerine rağmen bugün de insanlık devasa sorunlarla karşı karşıyadır. Her şeyden önce yoksulluk ve işsizlik küresel bir sorun olarak büyümeye devam etmektedir. Dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'si, küresel gelirin dörtte üçünü elde ederken, en yoksul yüzde 40'ı küresel gelirin sadece yirmide birine sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde her üç çocuktan birisi uygun bir barınaktan, her beş çocuktan birisi temiz sudan, her yedi çocuktan birisi ise sağlık hizmetlerinden yoksundur. Dünyada 1,6 milyar insan elektrikten mahrum yaşamaktadır. Yoksulluk nedeniyle her gün yerküre üzerinde 22 bin çocuk hayatını kaybetmektedir. Bugün gelinen noktada pek çok yoksul ülke dış borçlarını ödeyemez hâle gelmiştir. Dünyadaki yapısal şiddetin en önemli nedeni yoksulluk, adaletsizlik ve sosyoekonomik sorunlardır. O halde devletlerin yoksullukla mücadelelerine ve sosyal adaleti sağlama çabalarına BM'nin sağlayacağı destek, aynı zamanda uluslararası düzeydeki insani güvenlik için hayati önem taşımaktadır. Nitekim BM Antlaşması'nın 55. maddesine göre, BM'nin görevlerinden birisi de tüm dünyada "daha yüksek bir hayat standardı, tam istihdam ve iktisadî ve sosyal ilerleme ve kalkınma koşulları" sağlamaktır. O halde BM'nin mevcut durumun sürdürülebilir olmadığını görerek bu sorunların üzerine cesaretle gitmesi gerekmektedir (Aral, 2013:15).

İnsani güvenlik alanının yanı sıra çevre güvenliği konusunda da BM'nin oldukça aktif olduğu söylenebilir. Aslında Soğuk Savaş döneminde de örgüt, çevre konusunda duyarlıydı. Lakin, çevrenin güvenlik alanı içine dâhil edilmesi yeni bir gelişmedir. Zira BM Güvenlik Konseyi, Temmuz 2011'de küresel iklim değişikliğini uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir olgu olarak tanımlanmıştır (Stripple, 2012:181). Fakat çevresel tehditlerin temel

kaynağı olarak görülen ABD ve Çin'in Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması böylesi tanımlamaların kâğıt üstünde kalmasına sebebiyet vermektedir.

Sağlık Güvenliği de BM'nin son yıllarda üzerinde önemle durduğu bir güvenlik alanıdır. Özellikle savaş çatışma esnasında ve sonrasında ortaya çıkan insani krizlerin sağlık boyutu oldukça önemlidir. Zira, ilgili halkların gerekli ilaç ve tıbbi destekten yoksunluğu çok sayıda ölüme sebebiyet verebilmektedir.⁴ BM, bu konuda oldukça duyarlı davranmakta ve Kızılhaç gibi diğer örgütlerle işbirliği yaparak bu olumsuzlukları gidermeye gayret etmektedir. Bunun yanı sıra yalnızca çatışmalar söz konusu olduğunda değil, doğal felaketler sonucu ve/veya yoksulluk nedeniyle ortaya çıkan sağlık güvenliğine yönelik tehditler de BM'nin üzerinde önemle durduğu bir konudur.

BM, uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasını ve uzayda gerçekleştirilen faaliyetlerden bütün ulusların eşit bir şekilde faydalanmasını sağlamak için de çalışmalar yürütmektedir. Uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasıyla ilgili bu kaygı, ilk insan yapımı uydu olan Sputnik uydusunun 1957 yılında Sovyetler Birliği tarafından uzaya fırlatılmasıyla başladı ve uzay teknolojisi alanındaki ilerlemelerle devam etti. BM, uluslararası uzay hukukunu geliştirip uzay bilimi ve teknolojisi alanlarında uluslararası işbirliğini güçlendirerek bu konuda önemli bir rol oynamıştır. Bu alandaki en önemli hükümetlerarası organ BM Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi'dir. Bu komite, uzayın barışçıl kullanımı konusunda uluslararası işbirliğinin kapsamını gözden geçirir, bu konuda değişik programlar tasarlar, BM'yi teknik işbirliği konusunda yönlendirir, araştırmaları ve bilgi yayılmasını teşvik eder ve uluslararası uzay hukukunun geliştirilmesine katkıda bulunur. BM Genel Kurulu tarafından 1959 yılında kurulan bu komitede 65 üye devlet bulunur (<http://www.unicankara.org.tr/today/2.html>). Günümüzde uzay konusundaki rekabet göz önünde bulundurulursa, ilerleyen yıllarda uzay tabanlı teknoloji yarışın kızışacağı ve bunun bir takım küresel güvenlik tehdidinde kapı açacağı söylenebilir.

Özetle BM, güvenliğin yeniden düşünülme süreciyle ortaya çıkan yeni güvenlik alanlarının hepsinde faaliyetler yürütmekte ve çevreden siber alana, uzaydan doğal kaynakların güvenliğine kadar hemen her çeşit tehditle mücadele etmektedir. Fakat, çalışmada daha önce de zikredildiği gibi tüm bu faaliyetler örgütün büyük devletlerin gölgesinde faaliyetlerini yürütmekte olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Karadeniz Havzası ve BM'nin Çevre Güvenliği Bağlamındaki Faaliyetleri

Karadeniz coğrafi olarak değişik kaynaklarda farklı şekillerde ifade edilmektedir. "Karadeniz", "Karadeniz Bölgesi", "Karadeniz Havzası", "Genişle-

⁴ BM'nin insani krizlerin sağlık güvenliğine dönük olumsuzluklarını bertaraf etmeye yönelik girişimleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Leaning, Briggs and Chen 1999.

tilmiş Karadeniz Bölgesi" ifadeleri farklı çalışmalarda farklı ülkeler dâhil edilerek kullanılmıştır. "Karadeniz", doğuda Kafkasya, batıda Güneybatı Avrupa, güneyde Anadolu ve kuzeyde Doğu Avrupa karaları arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan büyük iç deniz olarak tanımlanmakta, "Karadeniz Havzası" ise, Tuna, Don, Dinyeper nehirlerinin üzerinden geçerek Karadeniz'e boşaldığı, Balkanlar, Doğu Avrupa, Anadolu ve Kafkasları içine alan bölge olarak ifade edilmektedir. Karadeniz Havzası; Orta Avrupa'dan Ural Dağları'na kadar, Karadeniz'e dökülen nehirlerin birbiriyle irtibatlandığı 23 ülkeyi kapsamaktadır. "Karadeniz Bölgesi"; dar anlamıyla Karadeniz'e kıyıdaş devletleri (Türkiye, Gürcistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan), geniş anlamıyla ise (Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi); Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin yanı sıra Moldova ve Güney Kafkasya'daki devletlerin (Azerbaycan ve Ermenistan) de dâhil edildiği bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Aşık, 2010:36).

1986 yılında meydana gelen Çernobil nükleer kazası ile birlikte Karadeniz havzasına yönelik çevresel güvenlik tehditlerinin gün yüzünü çıktığı söylenebilir. Bu kazadan sonra dönemin SSCB Başkanı Gorbaçov, 1987 yılında, ekolojik güvenliği perestroika politikasına dahil etmek zorunda kalmıştır. SSCB'nin çöküşünden sonra uluslararası toplumun dikkatleri Karadeniz havzası üzerinde yoğunlaşmıştır. Bölgeye ilişkin enerji güvenliği, ekonomik gelişme ve çevre güvenliği gibi konular bir arada değerlendirilmiştir (Üstün, 2012:179). Özellikle BM'nin Karadeniz'in çevresel güvenliği konusunda en aktif rol oynayan uluslararası aktör olduğu söylenebilir.

BM'nin Karadeniz havzasıyla güvenlik bağlamındaki en önemli ilişkisi çevre güvenliği noktasında ortaya çıkmaktadır. BM Çevre Programı'nın 1972 Stocholm Konferansı ile şekillenmesinin ardından, 1974 yılında BM Bölgesel Denizler Programı başlatılmıştır. Günümüzde 143 ülke ve 13 bölgesel denizin yer aldığı programda Karadeniz de yer almaktadır (<http://www.unep.org/regionalseas/about/>). BM Bölgesel Denizler Programı'na göre Karadeniz, çevre güvenliği kapsamında dünyada en fazla tehdit algılanan denizlerden biridir. Özellikle son yıllarda Karadeniz'in büyük bir kirlenme ile karşı karşıya olduğu ve neredeyse dünyanın kirlilik bakımından en yoğun bir biçimde alarm veren denizi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle biyolojik çeşitliliğin azalmasının ve ekosistem güvenliğinin tehdit altında olmasının Karadeniz'de oldukça önemli sorunlar olarak öne çıktığı belirtilmektedir (<http://www.unep.org/regionalseas/programmes/nonunep/blacksea/default.asp>).

BM Bölgesel Denizler Programı kapsamında 1992 yılında Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Konvansiyonu imzalanmıştır. 1993 yılında ise Karadeniz Çevre Programı kabul edilmiştir. 1996 yılına gelindiğinde ise Karadeniz'in Rehabilitasyonu ve Korunması ve Stratejik Eylem Planı kabul edilmiştir. Bu kapsamda özellikle Karadeniz bölgesinde sürdürülebilir bir kalkınma hedeflenmiştir. Stratejik Eylem Planı en son 2009 yılında revize

edilmiş ve kıyıdaş devletler tarafından onaylanmıştır (<http://www.unep.org/regionalseas/programmes/nonunep/blacksea/default.asp>).

Çevre güvenliği söz konusu olduğunda uluslararası arenada en etkili aktörün BM olduğu bir gerçektir. Ne var ki söz konusu Karadeniz havzası olduğunda örgütün pek de sonuç alıcı strateji ve planlar uygulamaya koyamadığı görülmektedir. Zira, Karadeniz havzası denince büyük güçlerin aklına ilk gelen konu “enerji nakil hatlarıdır.” Bu nedenle bölgede çevre güvenliğine yönelik tehditlerin enerji güvenliği bağlamında ortaya çıkan jeopolitik ve jeostratejik önceliklerin gerisinde kaldığı söylenebilir. Büyük güçlerin etkisi altında kalan BM’nin Karadeniz’in güvenliği noktasında da yine büyük güçlerin etkisiyle harekete geçmesi beklenebilir. Çevre güvenliği söz konusu olduğunda Kyoto Protokolü gibi önemli uluslararası andlaşmalara bile taraf olmayan ABD, Çin ve Rusya gibi devletlerin ise bu konuda ne kadar istekli olacakları ise oldukça şüphelidir. Bu devletler arasında Karadeniz’in çevresel sorunlarıyla en ilgili olması gerekeni ise Rusya’dır. Rusya’nın hem bölgesel hem de ülkesel güvenliği kapsamında Karadeniz’in çevresel sorunlarını daha dikkatli değerlendirmesi ve bu konuda BM başta olmak üzere uluslararası ve bölgesel örgütleri harekete geçirmesi gerekmektedir.

Sonuç Yerine

BM, günümüzde küresel barış ve güvenliğin korunması konusunda en kapsayıcı ve en etkin uluslararası yapılanmadır. Çalışmada da değinildiği gibi örgüt bugün yalnız askeri tehditlerle değil yeni güvenlik alanlarında zikredilen diğer tehditlerle de mücadele etmektedir. Çevre güvenliği, sağlık güvenliği, gıda güvenliği, birey güvenliği, enerji güvenliği, doğal kaynakların güvenliği, demografi güvenliği gibi alanlarda örgüt, özellikle uzmanlık kuruluşları aracılığıyla oldukça ciddi çalışmalar yapmaktadır. Bunun yanı sıra kuvvet kullanma imkânı nedeniyle de geleneksel askeri tehditler söz konusu olduğunda tüm dünya gözlerini BM’ye çevirmektedir.

Fakat BM’nin küresel güvenliği ne kadar koruyabildiği noktasında çok ciddi tartışmalar vardır. Bu tartışmaların en önemli sebebi, örgütün veto hakkına sahip beş büyük devletinden kaynaklanmaktadır. Zira, tarihsel süreçten çok net okunabildiği gibi Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri ulusal menfaatlerine aykırı gördükleri her durumda veto kartını kullanmakta ve örgütün işleyişini sekteye uğratmaktadır. Özellikle son yıllarda ABD’nin terörizmle mücadele ve kitle imha silahlarının yayılmasını engellenme gibi gerekçelerle BM kararlarıyla askeri müdahalelerde bulunması da diğer devletlerin örgütün ne kadar güvenilir olduğunu sorgulamalarını beraberinde getirmektedir.

Böylesi gerçekler BM’nin güvenilirliğini temelden sarsmakta ve her geçen gün dünyanın farklı bölgelerinden itirazlar yükselmektedir. Bu bağlamda genel olarak BM’nin reforme edilmesinden, Güvenlik Konseyi üyelik sisteminin değiştirilmesine ve mevcut daimi üyelere yenilerinin eklenmesi gerektiğine kadar pek çok konuda BM’nin geleceği tartışılmaktadır. Türkiye

de son dönemlerde sesini yükselten ülkelerden biridir ve “dünya beşten büyüktür” söylemiyle bu tepkisini ortaya koymaktadır. Fakat görünür gelecekte örgütün yapısal bir değişime gitmesi zor görünmektedir. Zira, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi de böylesi bir değişime direnmektedir. Ancak 11 Eylül gibi sarsıcı ve koşullarda köklü değişimi gerektiren bir tehdit tüm dünyayı tehdit eder hale gelirse böylesi bir yapısal değişimin önü açılabilir. Söz konusu Karadeniz havzasının çevresel güvenliği olduğunda yine benzer bir durumla karşılaşmakta ve BM'nin bölgenin çevresel tehditlerle mücadelesi noktasında neden bu kadar geri planda kaldığı akılları karıştırmaktadır. Zira, Türkiye'yi de oldukça yakından ilgilendiren Karadeniz havzasında yaşanabilecek çevresel tehditlerin geri dönülemez sonuçları olacaktır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'nin Karadeniz'den gelebilecek çevresel tehditlerden etkilenmesi Türkiye'yi oldukça zor bir konuma sokabilir. Bu nedenle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve BLACKSEAFORCE başta olmak üzere bölgesel yapılanmaların BM ile entegrasyonu artırılmalıdır. Bunun yanı sıra kıyıdaş ülkelerin bu konudaki duyarlılıklarını arttıracak faaliyetler yürütülmelidir. Ayrıca Rusya, BM Güvenlik Konseyi'ndeki gücünü kullanarak, BM'nin Karadeniz'in çevresel güvenliğini korumak adına daha etkin bir şekilde kullanması noktasında daha aktif politikalar yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

- AGUS Yusoff - Mohammad and Fakhreddin Soltani (2012). “Negative-positive Security and the United States”, *Asian Social Science*, 8(15): 244-249.
- ARAL Berdal (2013). “BM ve Uluslararası Eşitsizlik”, *SETA Analiz*, 72. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130920161924_birlesmis-milletler-ve-uluslararası-esitsizlik.pdf (Erişim Tarihi: 14-02-2015)
- AŞIK Ahmet (2010), “Karadeniz Bölgesi'ndeki Değişimin Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12 (1):33-56.
- BOZKURT Enver (2003). *BM Sisteminde Kuvvet Kullanımı*, Ankara: Nobel.
- EVANS Graham - Jeffrey Newnham (1998). *The Penguin Dictionary of International Relations*, London: Penguin Books.
- GELOT Linnea (2012). Legitimacy, *Peace Operations and Global-Regional Security -The African Union-United Nations Partnership in Darfur*, New York: Routledge.
- GRAHAM Kennedy - Tania Felicio (2006). *Regional Security and Global Governance*, Brussels: Brussels University Press.
- GRIFFITHS Martin - Terry O'Callaghan (2003). *International Relations -The Key Concepts-*, London: Routledge.
- HULTMAN Lisa - Jacob Kathman and Megan Shannon (2013). “United Nations Peacekeeping and Civilian Protection in Civil War”, *American Journal of Political Science*, 57 (4):875-891.

- JOSHI Madhav, "United Nations Peacekeeping, Democratic Process, and the Durability of Peace after Civil Wars", *International Studies Perspectives*, Vol.14, 2013, s.362-382.
- LEANING Jennifer - Susan M. Briggs and Lincoln C. Chen (1999). *Humanitarian Crises -The Medical and Public Health Response-*, Harvard University Press, Massachusetts.
- SCOTT Shirley V. (2004). *International Law in World Politics*, Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- NTAHIRAJA Bernard (2012). "The Global and the Regional in the Responsibility to Protect: Where Dose Authority Lie", *The Journal Jurisprudence*, 15 (1):419-442.
- ÖNCÜ Mehmet (2006), "Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonlarının Hukukî Temelleri", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2 (6):31-57.
- PAZARCI Hüseyin (2000). *Uluslararası Hukuk Dersleri IV*, Ankara: Turhan.
- STRIPPLE Johannes (2012), "The Subject of Security in a Warming World", *Brown Journal of World Affairs*, 18 (2):181-194.
- TANNENWALD Nina (2004), "The UN and Debates Over Weapons of Mass Destruction", Richard M. Price and Mark W. Zacker (Ed.), *The United Nations and Global Security*, New York: Palgrave Macmillan, 3-21.
- THAKUR Ramesh (2006), *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to the Responsibility to Protect*, UK: Cambridge University Press.
- ÜSTÜN Çiğdem (2012), "Turkey between Environmental Protection and Energy Security: A Regional Perspective", *Insight Turkey*, 14 (2):177-192.
- VARCK René (2013), "The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited", *Baltic Security & Defence Review*, 15 (1):56-94.
- <http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml> (02-04-2015)
- <http://www.un.org/en/aboutun/history/> (03-03-2015)
- <http://www.un.org/en/peace/> (03-04-2015)
- <http://www.unep.org/regionalseas/about/> (23-04-2015)
- <http://www.unep.org/regionalseas/programmes/nonunep/blacksea/default.asp> (23-04-2015)
- <http://www.unicankara.org.tr/today/1.html> (21-03-2015)
- <http://www.unicankara.org.tr/today/2.html> (18-03-2015)

DOĞU KARADENİZ KIPÇAKLARI

İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZET

Doğu Karadeniz Kıpçakları bölgenin tarihinde en derin iz bırakan toplulukların başında gelir. XII. yüzyılın sonlarında Gürcistan'dan yöreye göç eden Kıpçaklar, Artvin-Trabzon arasındaki Hristiyanlar arasında askerî bakımdan en güçlü unsur olmuşlardır. XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Komnenoslarla işbirliği yaparak bölgenin Müslümanlara karşı savunmasında aktif olarak yer almışlardır. Bunun karşılığında Trabzon'a güneyden ulaşan bütün stratejik mevkiiler Kıpçaklara verilmiştir. Bölgede Kıpçak ismi taşıyan yerleşim birimleri bu hatları tarif eder mahiyettedir. Yerleştikleri alanlardaki Hristiyanların büyük kısmını oluşturdukları Rum kaynaklarından anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemiyle birlikte büyük kısmı İslamiyet'i benimsemişlerdir. Günümüze kadar aynı yerlerde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bugün Doğu Karadeniz bölgesinin antropolojik, kültürel ve filolojik dokusundaki etkileri oldukça fazladır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçaklar, Gürcistan, Doğu Karadeniz bölgesi, Ortodoksluk, İslamiyet

ABSTRACT

The eastern Black Sea Kiptchaks are one of the tribes leaving the deepest impact in the history of the region. The Kiptchaks who moved to the region from Georgia at the end of the twelfth century are the strongest ones among the Christians living between Artvin and Trabzon in terms of military aspect. They actively took part in the fight to defend the region against the Muslims by collaborating with the Komnenos from the end of the thirteenth century on. In turn all the strategic spots leading to Trabzon from the south were given to them. The names that belong to Kiptchaks in the region explain these lines. It is understood from the Greek sources that they make up the majority of the Christians in the places where they settled down. They adopted the Islam when the Ottoman reign started. They have maintained their existence in the same places upto now. They have left an important effect up on the anthropological, cultural and philological structure of the eastern Black Sea region.

Keywords: Kiptchaks, Georgia, Eastern Black Sea Region, Orthodoxy, Islam

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN.
telliogluibrahim@gmail.com

Kıpçaklar, çeşitli özellikleri ile diğer Türk boylarından ayrılır. Onların en belirgin özelliklerinden birisi Türkler içerisinde sarışın, mavi gözlü tek topluluk olmalarıdır. Kıpçaklara farklı dillerde verilen Polovtsy, Falben, Chardeş gibi isimlerin hepsi sarışın anlamına gelen kelimelerden türemiştir (Kurat 1992: 69 vd; Rásonyi 1993: 136) Kıpçakların göçtükleri yerlerdeki milletlerle ilişkileri de onları farklı bir konuma taşır. Esas itibarıyla Orta Asya, Volga-Yayık, Donetz-Ten, Tuna ve batı grupları olmak üzere beş ana gruba ayrılan (Rásonyi 1992: 92) ve Macaristan'dan Gürcistan'a, Balkanlardan Mısır'a kadar pek çok yerde yerleşik hayata geçen Kıpçaklar, buradaki halklarla karışmışlardır. Balkanlar, Doğu Avrupa ile Kafkasların güneyine göç edenlerin Hristiyanlığı benimsediği ve yerli unsurlar içerisinde kimliklerini büyük ölçüde yitirdiği bilinmektedir. Ancak bir kısmı da antropolojik ve etnolojik olarak gittikleri yerlerde varlığını sürdürmektedir. Kıpçakların göç ettiği ve tarihinde büyük rol oynadığı yerlerden birisi de Doğu Karadeniz bölgesidir.

Kıpçaklar, milattan çok önceki zamanlardan beri Doğu Karadeniz bölgesini bilmektedir. Onların daha Türkistan'daki tarihlerinin karanlıkta kaldığı bir zamanda, MÖ. IV. yüzyılda Karadeniz'in doğu kısmında var oldukları Gürcü kaynakları tarafından kayıt altına alınmıştır. MÖ. 336'da Makedonyalı İskender'in orduları Kafkasları ele geçirmek üzere bölgeye geldiğinde Çoruh nehrinden Tiflis'e kadar olan yerde oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Kıpçaklarla karşılaşmışlardır. Bu rivayete yer vererek hem Türk tarihinin hem de Karadeniz ve Gürcü tarihinin bir dönemini aydınlığa kavuşturan anonim Gürcü kaynağına bakılırsa Helenler, bir yıl süren mücadeleden sonra ancak Kıpçakları mağlup etmiş ve yoluna devam edebilmiştir (Brosset 2003: 16 vd).

Makedonyalıların karşılaştığı gruptan yüzyıllar sonra Kıpçaklar yeniden Doğu Karadeniz bölgesinde gözükeceklerdir. Ancak bu kez kaynaklar onlardan o kadar yüzeysel ya da dolaylı bir biçimde bahsetmiştir ki bölgedeki varlıklarını fark edebilmek için büyük çaba sarf etmek gerekir. Etnolojik ve filolojik bazı izler sayesinde varlıklarıyla ilgili bazı bulgulara ulaşılan Kıpçakların yöredeki serüvenini ortaya koymak tarihçiler için oldukça zahmetli bir iş olmuştur. Zira devrin tarihçilerinin onları başka isimlerle anmasından tutun da mesken tuttıkları yerlerin kıyıda köşede kalması dolayısıyla gözden kaçmalarına kadar pek çok sebep yüzünden Kıpçakların bölgedeki varlığı yıllarca kalın bir sis perdesi altında kalmıştır. Bu sebeple Doğu Karadeniz Kıpçakları, bölge tarihinin en az bilinen topluluğudur dense yeridir. Gürcüler içerisine yerleşmeye başladıkları andan itibaren tarihi kayıtlarda izi görülen Kıpçaklar, Karadeniz bölgesine geldikleri zamandan itibaren adeta yok olmuşlardır. Dönemin Bizans ve Gürcü kaynaklarında fazla yer bulmaması sebebiyle Kıpçakların Doğu Karadeniz bölgesindeki varlığı uzun süre karanlıkta kalmıştır. Ancak bazı ipuçlarını iyi değerlendiren tarihçi ve dilcilerin dikkati sayesinde bölge tarihinin bilinmeyen bu kısmı aydınlanmaya başlamıştır.

Kıpçakların Karadeniz bölgesindeki varlığı tarihçilerin yakın dönemde gün yüzüne çıkardığı bir konudur. 1980'li yılların sonundan itibaren Kıpçakların bölgede bulunduğu dair çeşitli izler ortaya çıkmaya başladı. Bu izler bazen şahıs ya da yer ismi olabildiği gibi bazen bir dil kalıntısıdır. Komnenos hanedanına mensup Kıpçak ismi taşıyan kişilerle ilgili dünyada büyük ilgi gören çalışma sonucunda (Zachariadou 1995: 285-288) Trabzon Rum Devleti zamanındaki durumlarına dikkat çekildi. Moğollar zamanında Ahıska-Rize arasında atabeylik kuranlara dair araştırma (Kırzioğlu 1992: 148-181) ile Komnenosların irtibatla bulunduğu Kıpçak unsuru bilinmeye başladı. Kıpçakların Karadeniz bölgesine yerleşimi ile ilgili araştırmalar çoğalmaya başlayınca onların sadece Doğu Karadeniz'e değil bölgenin batısına da yayıldığı görüldü (Cöhçe 1988: 479; Korobeinikov 2015: 29-44). Özellikle kilise defterleri üzerine yapılan çalışmalarla Trabzon'un belirli yerlerindeki Hristiyanların büyük kısmının Türk kökenli oldukları ortaya çıkınca (Shukurov 1996: 77 vd; Shukurov 1999: 111-117; Nakrakas 2003: 222) bölge tarihinin yeniden yazılma ihtiyacı doğdu. Yer isimlerinden yola çıkarak Doğu Karadeniz'deki Kıpçak dağılımının aydınlanması (Bilgin 1990: 106; Bilgin 2000: 90 vd) ile birlikte bu Türk topluluğunun bölgenin demografik yapısında sanılandan çok daha önemli olduğu fark edildi. Bölgede varlığını devam ettiren Kıpçak kökenli ailelerle ilgili yapılan müstakil çalışma (Bilgin 2006) sayesinde ise Trabzon-Rize arasında Osmanlılardan çok önce var olan bir aile üzerinden Kıpçakların yöredeki hayatı belgelenebildi. Dilcilerin yaptığı ve tarihi çalışmaları destekleyici sonuçların elde edildiği araştırmalar (Karaörs 1999: 89-97; Brendemoen 2001: 284) ise Kıpçakların dil yadigârları üzerinden bölgedeki varlığını kanıtlayıcı mahiyetteydi.

Doğu Karadeniz Bölgesine Gelen Kıpçakların Menşei

Karadeniz bölgesine yerleşen Kıpçaklar, Gürcistan üzerinden yöreye gelmiştir. Onların Gürcistan'a yerleşmelerinin hikâyesi XII. yüzyılın başlarına dayanır. Bu dönemde Gürcü kralı IV. David (1089-1125)'dir. Bu zat, Gürcülerin tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. O tahta çıkana kadar Gürcüler, aralarında siyasi birlik olmayan bir topluluktu. Bu sebeple ülkelerini ele geçirmeye çalışan unsurlara karşı ciddi bir varlık gösteremiyorlardı. Eristav adlı derebeyleri, bölgesel hâkimiyetlerinin devam etmesi karşılığında kralara asker destek vermekteydi. Krallar bu askeri destek sayesinde ayakta durabildiği için merkez ile taşra arasındaki ilişkiler, hâkimiyetin paylaşılması ile yürütülüyordu (Özkan 1968: 78 vd). Merkezi ordunun olmadığı bu düzende menfaatlerin karşılıklı olarak korunması bu sayede sağlanıyordu. IV. David dönemine kadar da durum bu vaziyette sürdü. David tahta oturduğunda ülkesi Selçuklu hâkimiyeti altındaydı. O ise durumdan kurtulmak istiyordu. Ancak mevcut yapıyla hiçbir şey kazanılamayacağını farkındaydı. Hayallerini gerçekleştirebilmek için merkezi otoriteyi güçlendirmek, derebeylerin gücünü olabildiğince kırmak gerektiği görmekteydi. Fakat bunu gerçekleştirebileceği bir ordusu yoktu.

Gürcistan hâkimiyeti devam eden Selçuklular Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçaklar da oldukça sıkıntılı günler geçirmekteydi. XII. yüzyılın başlarında Rusları yöneten Vladimir Monomah, bir yandan knezlikler arasında birliği sağlamış diğer yandan Bizans'la ittifak yapmıştı. Siyasi birliği sağlaması sayesinde beş-altı milyonluk bir nüfusa hükmeden Vladimir, aynı yerlerde yaşayan Kıpçakları Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarından etmeye çalışmaktaydı. Bunda da büyük ölçüde başarılı oldu (Gumilëv 2003: 389). İşte Gürcü Kralının irtibata geçtiği Kıpçaklar, Rus Knezi Vladimir tarafından baskı altına alınan Don ve Kuban dolaylarındaki gruba mensuptu. 1103-1116 arasında Ruslarla yaptıkları savaşlarda çoğunlukla mağlup olmuşlardı (Golden 2002: 233, Yücel, 2007, ?).

IV. David, 1109-1110'da Ten-Kuban bölgesindeki Kıpçakların lideri Atrak'ın kızıyla evlenmişti (Kafesoğlu 1988: 179). Aralarındaki bu bağ Gürcü Kralı'nın Kıpçakları ülkesine davet etmesi için oldukça güven telkin etmekteydi. David'in teklifinin gerekçeleri çok mantıklı ve açıktı: Kıpçaklar Rusların baskısına karşı duramayarak yurtlarından olmaktadır, Gürcüler de ülkelerini ele geçiren Selçuklulara karşı bir şey yapamıyorlardı. Şayet bu teklifi kabul edip Gürcistan'a yerleşirlerse Kıpçakların yurt problemi ortadan kalkacaktı. Eğer ülkeye göç ederlerse David de onlardan elde edeceği askeri güç ile merkezi ordu kurup derebeyleri dize getirip kendine bağlamak zorunda bırakacaktı. Siyasi birliğin sağlanması ile birlikte Selçukluları ülkesinden çıkarabilecek güce ulaşabileceğini planlayan Gürcü Kralı, bağımsızlık hayallerini bu aşamalardan geçerek elde etmeyi planlamaktaydı.

Atrak, Gürcü Kralının teklifine ilk aşamada beş bin askerlik bir destekle cevap verdi (Allen, 1971: 99). Akabinde 1118'de kırk bin aile daha göçtü (Juansher 1991: 112). Böylece Gürcistan'da iki yüz (Alasania 2002: 794) ila üç yüz binin üzerinde (Kırzioğlu 1992: 112) olduğu tahmin edilen bir Kıpçak unsuru ortaya çıktı. David bunların bir kısmını Tiflis ve çevresine (Lordkipanidze 1987: 90) bir kısmını da sınır boylarına (Allen 1971: 99) Selçuklulardan kaçan Gürcülerin boşalttığı alana yerleştirdi. Planın birinci aşaması gerçekleşmiş ve Kıpçaklara verilen söz tutularak onlara vaat edilen yurtlara yerleştirilmeleri sağlanmıştı. Şimdi planın ikinci ve en zor aşaması başlamaktaydı.

David, Kıpçaklardan müteşekkil bir merkezi ordu oluşturarak Selçuklulara karşı mücadeleye başladı. Buna eş zamanlı olarak da eristavlara haber yollayarak orduya katılmalarını emretti. Ancak bu pek kolay olmadı. Gürcü soyluları Kıpçakların ülkeye gelişinden tedirgin olmuş bir halde David'e çok fazla destek olmadılar. Fakat o, Selçuklulara karşı elde edeceği başarılarla birlikte derebeylerin direncinin kırılacağına farkındaydı. İlk olarak 1120'ye kadar ülkenin batısındaki Selçuklu birliklerine saldırdılar. Kür ve Çoruh boylarındaki Selçukluları bölgeden uzaklaştırdılar. 1121'de Borçalı Çayı boyunu ele geçirerek Kür'den Penek'e kadar olan bölgeye hâkim oldular (The Georgian Chronicle 1991: 23 vd.) Ardından Türkmen oymaklarını Anadolu'ya doğru sürüklemeye başladılar. Tiflis Müslümanlarının Artuklu

emiri İlgazi'ye haber yollayarak kendilerine bağlanmak istediklerini bildirmesi üzerine (İbnu'l-Ezrak 1992: 34) Doğu Anadolu'daki Türk beylerinin yanı sıra Suriye, Gence ve Halep'ten de gelen birliklerin katılımıyla güçlü bir ordu oluşturuldu. Artuklu İlgazi'nin komutasında 18 Ağustos 1121'de Manglisi'ye oradan da Didgorni'ye ulaşan Türkmen ordusu, burada Gürcü-Kıpçak kuvvetleri ile karşılaşmış, ancak çok ağır bir mağlubiyete uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır (İbnu'l Kalanisi 1908: 204 vd; Ebu'l Fida 1864: 247; İbnu'l Adım 1954: 199 vd; Smbat 2005: 68; Urfalı Mateos 1987: 270). Bu ordunun bel kemiğini Kıpçakların oluşturduğu şüphesizdir. Ancak ordudaki asker sayısından anlaşıldığı kadarıyla üç yıldan beri elde edilen zaferlerden sonra bazı Gürcü derebeyleri de David'e asker yollamıştı. Sonuçta Gürcüler parlak bir zafer kazandılar. Bu zafer Gürcüler açısından pek çok bakımdan önemliydi. Birincisi, o zamana kadar yaptıkları savaşlarda uğradıkları mağlubiyetler yüzünden Selçukluların yenilemez olduğunu düşünen Gürcü askerleri büyük moral buldu. *Didgoroba* Bayramı olarak büyük şenliklerle kutlanması (Suny 1989: 36) Manglis-Didgorni zaferinin Gürcüler açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu zaferden sonra ülkedeki Selçuklu hâkimiyeti sonlanmış ve David'in bağımsızlık hayalleri büyük ölçüde gerçekleşmişti. Zaferden sonra bölgedeki üstünlük Türklerden Gürcülere geçmişti. Son olarak da David'in Kıpçaklarla birlikte elde ettiği askeri başarılarla beraber hem merkezi ordu tesis edilmiş oldu hem de derebeylerin krala yönelik baskıları kırıldı.

1121'den sonra David, Gürcü krallığını bölgenin en önemli unsuru haline getirdi. Gürcü derebeylikleri birleştirilerek bugünkü Gürcistan'da ilk kez siyasî ve coğrafi birlik sağlandı. David döneminden itibaren Kaheti, Mingrelia, Kartli gibi ülkenin farklı bölgeleri siyasi olarak çeşitli adlar altında değil Gürcistan adı altında bilinmeye başladı. Gürcü krallığı o zamana kadar hiç ulaşmadığı sınırlara genişledi. Kafkaslardaki en büyük siyasi güç olduğu gibi Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinde Selçuklularla rekabete girecek düzeye ulaştı. Bunda şüphesiz en önemli paylardan birisi Kıpçaklara aitti (Tellioglu 2004: 453-464).

David döneminde Gürcistan'a yerleşen Kıpçaklar sadece askerî alanda etkili olmadılar. Yerleştikleri bölgeleri şenlendirdiler, hayvancılık yaparak ekonomik hayatı canlandırdılar. Bir bölümü daha Karadeniz'in kuzeyinde iken Hristiyanlığı benimsemişti. Göçle birlikte Gürcü kilisesine bağlandılar (Alasania 2013: 137). Bu sürecin bir neticesi olarak ibadet dili olarak Gürcüceyi benimsediler. İki dilli hale gelen Kıpçaklar, devrin kroniklerinden açıkça belli olduğu üzere çok zaman geçmeden Gürcülerle karışmaya başladı (Lordkipanidze 1987: 90). Hristiyanlık ve Gürcüce, Gürcistan'da yaşayanların en büyük ortak paydaları oldu. Aynı zamanda Kıpçaklarla Gürcülerin kader birliği yapmalarında da en önemli sebep haline geldi.

Kıpçakların Gürcistan krallığındaki faaliyetleri David'den sonraki dönemde de devam etti. I. Giorgi (1156-1184) zamanında Gürcü derebeyleri eski güçlerini geri kazanmak için bir araya gelmiş ve 1177'de, ülkenin en

büyük derebeylerinden Orbelian ailesi önderliğinde isyan etmişlerdi. David döneminde kurulan düzenin yıkılmasını isteyen bu grup hem kralı hem de ona destek olan Kıpçakları hedef almaktaydı. Kral ayaklanmayı bastırdı, isyanın lideri olan İoane Orbelian'ı öldürterek düşmanlarına gözdağı verdi (Vardan 1937: 209). Bunları yaparken yanında yine Kıpçaklar vardı. Sükûnetin sağlanmasından sonra Kıpçakların ülkedeki etkinliği daha da arttı. Gürcü ordusuna Kubasar isimli bir Kıpçak beyi başkomutan oldu. Kutlu Arslan isimli bir başka Kıpçak beyi de hazinenin sorumluluğuna getirildi. Bu ikbal dönemi Kraliçe Tamara (1184-1213) devrine kadar devam etti. Tamara tahta oturduğunda Gürcü derebeyleri yeniden harekete geçtiler. Ancak bu seferki talepleri farklıydı. Eski güçlerini yeniden elde etmek gibi bir amaç içinde değillerdi. Sadece devletin kilit noktalarını ele geçiren Kıpçakların görevden el çektiler ve yerlerine Gürcü soylularından birilerinin getirilmesini istiyorlardı. Kraliçe de bu talebe sıcak baktı. Kubasar ve Kutlu Arslan görevden alındı (Berdzenişvili-Canaşia 2000: 147-150). Ancak onların görevden alınış şekilleri Kıpçaklar arasında büyük huzursuzluğa sebep olmuştu. Ortada görevi ihmal gibi herhangi bir durum söz konusu değilken birdenbire yerlerinden edilmeleri devamında suikasta uğrayabilecekleri gibi endişeler doğurmuştu. Bu endişenin devamı olarak Kubasar'ın oymağının da bulunduğu bazı gruplar Gürcistan'ı terk ederek daha batıya doğru göç etmeye başlamıştır.

O dönemde Kıpçakların Dovin, Gence ve Anı gibi büyük şehirlerde özerk bir şekilde yaşadıkları dönemin Gürcü kaynaklarında yazılmaktaydı. Krala verdikleri desteğe karşılık olarak buralar da onlara yurt olarak bırakılmıştı (Allen 1971: 107). Haliyle iktidar değişikliğinden etkilenip batıya göç eden gruplardan önce de Anadolu sınırında Kıpçaklar vardı. Gürcistan'da kalmayı tercih eden grup ise Moğol istilasına kadar yaşantılarına aynı şekilde devam etmiş olmalıdır. Hatta Tamara döneminde Tiflis ile Karaağaç arasında Kür, Alget, Ktzia ve Kür-Vaçar boylarını kaplayacak kadar kalabalık bir Kıpçak grubu daha Gürcistan'a göç ederek Kraliçenin hizmetine girmişti (Brosset 2003: 388). Moğol istilasına kadar Gürcistan'da işler bu şekilde devam etti. Ancak Moğolların ülkeyi ele geçirmesinden sonra Kıpçaklar arasında bazı hareketlenmeler başladı.

Doğu Karadeniz'e Göçün Başlaması

Doğu Karadeniz bölgesine Kıpçak yerleşimi üç aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Birinci aşamada Gürcistan'a göç eden ve Selçukluları ülkeden kovan Kıpçakların bir kısmı Selçuklu sınırına yerleştirilmişti. Gürcü tarihlerinde yazılanlara bakılırsa 1118 tarihinde ülkeye gelen Kıpçakların bir kısmı Haziran 1124'te Çoruh vadisi, Oltu ve Pasin-İspir arasındaki Türkmenleri bölgeden çıkararak buraları yurt tutmuştu (Brosset 2003: 326).

1124'te Doğu Karadeniz'e yerleşenlerden sonra ikinci grup olarak Kraliçe Tamara döneminde Gürcistan'dan ayrılan Kıpçaklar Artvin-Rize-Trabzon arasına yayılmaya başlamıştı. Ancak bu süreç dönemin tarihçile-

rinin dikkatini çeken bir olay değildir. Gürcü kaynakları ülkedeki faaliyetleri hakkında bilgi verse de ayrıldıktan sonra Kıpçakların ne yaptığıyla fazla ilgilenmez. Bu konuya yer verebilecek diğer tarihçiler olan Bizans müverrihleri için Karadeniz'in kuzeydoğu ucundaki bu yerler o kadar gözden ıraktı ki oraya Gürcistan'dan göç eden bir grubu görmeleri mümkün değildi. Haliyle bu gelişmelerin ne zaman olduğunu kronolojik olarak takip etmek mümkün değildir. Bununla birlikte bölgedeki bazı gelişmeler sırasında Kıpçakların yukarıda bahsedilen bölgede oldukları anlaşılıyor. Dolayısıyla XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarında Gürcistan'dan göç eden bazı Kıpçak oymaklarının Karadeniz bölgesine yerleşmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Kıpçakların göç ettiği bölgelerin siyasî konumu, dikkat çekmemelerini sağlayan diğer bir husustur. Onların ilk yerleştiği yer Artvin olmalıdır. Burası Bizans İmparatorluğu ile Gürcü Krallığı arasında sınırdı. Ancak her iki devlet de buranın kırlık alanına göç eden birilerinin varlığını hissedecek kadar yöreye hâkim değildi. Hem Artvin hem de diğer yerlere yerleşen Kıpçaklar, konar-göçer yaşantılarını sürdürebilecekleri kırlık alanları yurt tutmuş olmalıdır. Şayet onlar bir şehir merkezini ele geçirmiş olsalardı kaynakların ilgisini çekebilirlerdi. Ancak Kıpçak ismi taşıyan yerleşim yerlerinin dağılımına bakıldığında hepsinin şehir merkezlerinden uzak olduğu görülür. Komnenoslar döneminde Kıpçaklar hakkında ilk bilgiler ortaya çıkmaya başladığında onların Rize'ye kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. Trabzon Rum Devleti döneminde ise artık Kıpçakların bölgedeki varlığı daha fark edilir olmuştur. Öyle ki Trabzon'un doğu kesimine yerleşmeleri kaynaklardan takip edilebilir hale gelmiştir.

Kıpçakların Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmesinin üçüncü aşaması Moğol istilası devrinde olmuştur. Bu göç aynı zamanda Kıpçakların bölgeye yoğunlaşmasındaki en önemli dönemeçlerden birisidir. Moğollar Gürcistan'ı ele geçirdiklerinde ülkede büyük huzursuzluklar ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi de Kıpçakların bir kısmının Gürcü Krallığı ile çatışmasıydı. O dönemde Moğolların önünden çekilen bazı Kıpçak oymakları Gürcü Kralına müracaat ederek uygun görülürse Moğollara karşı işbirliği yaparak Gürcistan'a yerleşmek istediklerini bildirmişlerdi. Kral Giorgi (1213-1222) de bunu kabul etmemişti. Bu hadiseden sonra Giorgi, bu Kıpçak grubu üzerine ordu göndermiş ancak Gürcü kuvvetleri mağlup olmuştu (Dulaurier 1928: 142 vd). Kaynaklar hangi gruptan olduğunu yazmasa da 1222/1223 arasındaki Moğol akını sırasında Moğollarla birlikte hareket eden (Dulaurier 1936: 30 vd) Kıpçak oymakları sonradan ülkeye gelenlerden olmalıdır. Moğollar Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra ise bu ülkede yerleşik Kıpçaklardan, Sargis önderliğinde olan grup Moğollarla bir anlaşma yapmıştı. 1264'teki bu anlaşmaya göre Gürcistan'ın Anadolu'ya bakan kısımlarında, Ahıska'dan Rize'deki Fırtına vadisine kadar olan kıyı kesimi ile Artvin, Borçka, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Torul Kıpçakların idaresine bırakılacaktı (Kırzioğlu

1992: 148-181). Gürcüler bu ayrışmadan sonra mezkûr bölgeyi *Atabeyler Yurdu* (Saatabego) adıyla anmaya başlayacaktır (Wakhoucht 1842: 71-131).

Trabzon Rum Devleti ve Kıpçaklar

Kıpçakların ikinci ve üçüncü göçleri sırasında Doğu Karadeniz bölgesinde Komnenos hanedanı üyeleri tarafından bir krallık kurulmuştu (Telliöğlu 2009). Kraliçe Tamara'nın askeri desteği ile Nisan 1204'te kurulan bu devlet Türk sınırında Gürcülere müttefik bir güç olarak yükselmişti. Gürcülerden alınan destek ile kurulmasına rağmen paralı asker tutmak suretiyle bölgedeki varlığını devam ettiren Komnenoslar şehir merkezlerinde belirli bir güce sahipken kırsalda yani Kıpçakların yerleştiği alanda çok etkin değildi. İkinci göç dalgasıyla Kıpçaklar Artvin-Rize arasına sızarken bölgede siyasî hâkimiyet Bizans'tan Komnenoslara devrolmaktaydı. Bu büyük değişiklerin olduğu zamanda ne Bizans ne de Gürcü tarihçileri Kıpçakları fark etti. Haliyle XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarına denk gelen bu göç hakkında sonradan elde edilen bilgiler sayesinde akıl yürütmek mümkün oldu.

Trabzon Rum Devleti döneminde XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Komnenos kaynaklarında Kıpçaklarla ilgili bilgiler elde edilmeye başlanır. Bu dönemde II. Aleksios (1297-1330) baştaydı. Aleksios, Trabzon Rum Devleti'nin yükselişini başlatan kişidir. Onun zamanında ortaya çıkan yükselişin en önemli sebeplerinden birisi Bizans İmparatorluğu'nun vesayetinden kurtulmasıydı. Aleksios başa geçtiğinde Bizans tahtında yaklaşık on beş yıldır iktidarda olan dayısı II. Andronikos (1282-1328) bulunmaktaydı. Andronikos, eniştesi ve Aleksios'un babası olan bir önceki kral II. Ioannes (1280-1297)'i vesayeti altına almıştı. Zayıf tabiatlı birisi olan Ioannes'i Bizans tahtı üzerinde hak iddia etmekten vazgeçirmişti. O zamana kadar başa geçen bütün Komnenos hükümdarları gibi Bizans imparatorluğunu ele geçirmeyi amaçlayan (Fallmerayer 2002: 97) Ioannes, Mikhail Paleologos zamanında yapılan diplomatik çabalara (Akropolites 2007: 16; Bryer 1964: 294) olumlu karşılık vermemişti. Ancak baskılara uzun süre dayanamamış ve Eylül 1282'de İstanbul'da, imparatorun kızı Eudocia ile evlenmiştir (Miller 2007: 19). Böylelikle, *Romalıların İmparatoru* unvanını İstanbul'a terk ederek *Bütün Şark, İberyaya ve Perateia İmparatoru* unvanıyla yetinmek zorunda kalan (Finlay 1851: 402 vd.) Ioannes, Bizans imparatorunun himayesi altına girmişti. Ancak o Trabzon'a döndükten sonra huzursuzluklar hiç bitmedi. Önce kardeşi Georgios, sonra da 1285'te üvey kardeşi Theodora tahtı ele geçirmek istemişti. Birincisi başarısız olsa da Theodora kısa sürede iktidarı ele geçirmişti (Miller 2007: 20). Bu olanlar Bizans karşıtlarının Ioannes'e kendilerini göstermesiydi. Trabzon'un yerli unsurları olan Mezokaldiyalılar, İstanbul'la ilişkilerin geliştirilmesini istemiyordu.

XIII. yüzyılın sonlarına ulaşıldığında böyle bir ortamda ve henüz 15 yaşındayken başa geçen Aleksios, iki ateş arasında kalmıştı. Bir yanda Trab-

zon hükümdarının vesayeti altından çıkmasını istemeyen imparator Andronikos, diğer tarafta genç kralın İstanbul'la ilişkisini kesip bağımsız davranmasını isteyen Bizans karşıtları vardı. Andronikos onunla münasebetini devam ettirmek için yardımcılarında Choumnos'un kızı İrene'yle evlendirmek üzere harekete geçti. Aleksios ise Rize-Ahıska arasındaki Kıpçakların lideri olan atabey Beka'nın kızıyla evlendi (Fallmerayer 2011: 150 vd.). Bu evlilik İstanbul'dan büyük tepki gördü. Bizans imparatoru, yeğenin henüz ergen olmadığından yola çıkarak yaptığı evliliğin feshedilmesi için kiliseden destek istemiştir. Ancak din adamları bu talebi reddetmişlerdir. Aleksios'un annesi Eudokia, oğlunu boşanmaya ikna edeceğini söyleyerek imparatora Trabzon'a gitme izni aldı (Hahanov 2004: 66). Ancak o da Trabzon'a geldiğinde oğlunun eşiyle mesut olduğunu gördükten sonra fikrini değiştirdi ve Aleksios'u destekledi (Uspenski 2003: 82).

Trabzon'un doğusundaki Kıpçak hâkimiyetindeki bölge, daha önce de vurgulandığı üzere Gürcü kaynaklarında *Saatabego* yani *Atabegler Yurdu* ismiyle bilinmekteydi. Dönemin ana kaynağı olan Komnenos tarihçisi Panaretos da Beka'nın Gürcü olmadığını açıkça yazmaktaydı (Hahanov 2004: 33, 66). Ancak bu bölgede hâkimiyet kuran Kıpçakların varlığı uzun süre karanlıkta kaldığı için pek çok tarihçi onları Gürcü olarak anmıştı. Beka, bölgeye Kıpçak yerleşmesinin üçüncü safhasını oluşturan Kıpçak atabeyliğinin lideridir. Moğollardan Rize-Ahıska arasını ikta almıştır. Aleksios onun kızıyla evlenmek suretiyle Bizans'ın vesayetinden kurtulmayı hedeflemiştir. Ancak devletin kuruluşundan beri devam eden bir problem vardı. Komnenosların ülkelerini savunabilecekleri daimi bir ordusu yoktu. 1204'te Gürcüler onları desteklese de bu işbirliği devamlı olmamıştır. Bizans İmparatorluğu bu halden faydalanarak Trabzon'da darbe yapıp iktidarı kendi kontrolünde tutmak istemektedir. Bağımsızlığın kazanılabilmesi için yeni bir güce ihtiyaç vardır. Aleksios da tıpkı Gürcü Kralı David'in yaptığı gibi Kıpçaklardan destek alarak ihtiyaç duyduğu asker gücüne kavuşmuştur. Böylece Trabzon ve çevresindeki Kıpçak nüfuzu ortaya çıkmaya başlamıştır.

Trabzon ve çevresindeki Kıpçak nüfuzunun II. Aleksios ile birlikte başlatılmasının çeşitli gerekçeleri vardır. Daha önce vurgulandığı üzere Kıpçaklar, Demetre döneminde küçük gruplar halinde Doğu Karadeniz bölgesine göç etmiş olsa da atabeylik kuranlar kadar etkili olamamıştı. O yüzden Trabzon çevresine yerleşen Kıpçakların buraya gelişleri Aleksios devrinde iki taraf arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle bağlantılı olmalıdır. Güneyden Trabzon'a yönelen Türkmen akınlarının önlenmesi için Kıpçaklar buraya yerleştirilecekse bunun resmî bir alt yapısı olması gerekir. Georgios ve Ioannes zamanlarında süren akınların Aleksios'un başa geçmesinden sonra kesilmesi bu işbirliğinin bir sonucu olarak görülmelidir. Osmanlı kayıtlarına yansıdığı şekilde Trabzon'a güneyden ulaşan stratejik mevkiilerin Kıpçak ismi taşıması II. Aleksios zamanında oluşan yerleşim yerlerine işaret eder. II. Aleksios onlardan ülkesinin savunması için destek alırken karşılık olarak Kıpçaklara mülk vermiştir (Bilgin 2000: 91).

Aleksios'un Kıpçaklardan aldığı askeri destek Trabzon'daki iç çekişmeleri de dindirmiş gözükmektedir. Devletin kuruluşundan beri birbiriyle mücadele içinde bulunan İstanbul yanlısı Skolarlılar ile Trabzon'un önde gelen ailelerinin oluşturduğu Mezokaldiyalılar, Aleksios zamanında aralarındaki çekişmeye son vermiştir. O zamana kadar başa geçen Komnenos hükümdarları bunlardan birinin desteğiyle tahta çıkmakta ve iktidarda kalabilmekteydi. Haliyle diğer grup da saray üzerinde gücünü koruyabilmek için mücadele etmekteydi. Ancak Aleksios döneminde böyle bir rekabet olmadı. Çünkü Aleksios, askerî bakımdan her ikisinden çok daha güçlü üçüncü bir unsurla yani Kıpçaklarla işbirliği yaparak hükümrancılığını devam ettirmekteydi.

Trabzon Rumları ile Kıpçaklar arasındaki yakınlaşmanın resmi çerçevesi hakkında bilgi ve belge yoktur. Ancak XIV. yüzyılın başlarından itibaren Trabzon Rum Devleti'nin savunması büyük ölçüde Kıpçaklar eliyle sağlanırken karşılık olarak onlara Trabzon ve çevresinde yurtlar verildiği anlaşılmaktadır. Hem batıdan hem de güneyden Türkmenler tarafından çevrilen Komnenoslar, güneyden ülkelerine geçiş olabilecek stratejik yerlere Kıpçakları yerleştirmiştir. Böylece Trabzon'un savunması için ihtiyaç duyulan asker gücü temin edildiği gibi Kıpçaklar da güven içinde yaşayabilecekleri yerler elde etmişlerdir. Trabzon ve çevresindeki Kıpçak adı taşıyan yerleşim birimlerinin büyük kısmı önemli savunma merkezleridir. Böylece Komnenosların, Trabzon'un ve Kıpçakların geleceğinde önemli değişikliklere yol açacak süreç başlamıştır.

II. Aleksios'un Kıpçaklarla akraba olmasından sonra Trabzon ve çevresindeki Kıpçaklarla ilgili kayıtlar da ortaya çıkmaya başlar. Komnenoslar içerisindeki Kıpçak unsurunun ulaştığı gücün en üst seviyesi bir tarafı Kıpçak olan hanedan mensuplarıdır. II. Aleksios'un oğulları Mikhael'in ikinci ismi Azahutlu (Atakutlu?), Georgios'un ise Ahpugas (Ak-Boğa?), Anna'nın lakabı Anahutlu (Anakutlu?)'dur (Lebeau 1836: 483). Bazı tarihçiler bu evliliğin Komnenosların Gürcülerle akraba olmasını sağladığı gibi yanlış bir kanaate ulaşmıştı (Siharulidze-Manvelişvili vd. 1998: 56). Oysa bu çocukların isimleri Kıpçakların, Komnenos sarayındaki varlığının delilidir (Zachariadou 1995: 285 vd).

Aleksios'un çocukları arasında Trabzon Rum Devleti'nin tarihinde etkili olan Anna Anahutlu'dur. Babasının ölümünden sonra ortaya çıkan karmaşada tahtı ele geçirerek bir yıl başta kalmıştır. 1341'de Türkmenlerin Trabzon'a düzenlediği akından sonra baş gösteren bunalımda Anna, dedesinin yurduna giderek buradan derlediği bir orduyla iktidarı ele geçirmiştir. Trabzon kaynaklarında Lazika olarak adlandırılan yöre Kıpçak atabeyliği idi. Kıpçak atabeyliğinin batıdaki sınırı, Rize/Pazar'ın hemen güneydoğusundan başlamaktaydı. Bölgede Anna Komnena'nın kısa sürede askerî yardım alıp iktidarı ele geçirebileceği tek güç Kıpçaklardı.

Anna Anakutlu Komnena, yaklaşık 15 ay tahtta kaldı. Bu süre zarfında neler yaşandığına dair kaynaklara yansıyan bir bilgi yoktur. Ancak kısa süre

sonra gerçekleşecek bazı olaylar sebebiyle Trabzon'da huzurun sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Mikhaıl'ın oğlu Ioannes'i başa geçirmek üzere harekete geçen muhalifler 4 Eylül 1342'de şehre hâkim olmuştu. Ioannes başa geçerken Anna boğdurulmak suretiyle öldürülmüştür. Ona yakın devlet görevlileri de sürgüne gönderilmiştir (Miller 2007: 31).

Vaftiz isimleri Hristiyan ikinci isimleri Türk olan bu çocukların yanı sıra Aleksios devrinden itibaren Kıpçak ismi taşıyan ailelerin de varlığına tesadüf edilmektedir. 1306 tarihli bir belgede Trabzon'da Kamachenos isimli bir aileden bahsedilir (Janssens, 1969: 101). Bu isim Kamacı adının bozulmuş halidir (Bilgin 2000: 90). Kaynaklar, Kamacı ailesi Komnenosların tarihinde önemli bir yer tuttuğu ile ilgili kayıtlara sahiptir. Daha Aleksios'un tahta geçmesinin üzerinden on yıl geçmeden Trabzon'un güçlü aileleri arasına girmesi dikkate şayandır. Aleksios'un ölümünden sonra baş gösteren karışıklıklarda bu ailenin ulaştığı konumla ilgili çok önemli bir bilgi vardır. 1335'te çıkan bir isyan sırasında Kamacılar, Komnenosların süvari ordusuna komuta etmektedir (Miller 2007: 27 vd). Kamacı ailesi yanında bazı Kıpçak ismi taşıyan ailelerin Komnenoslardan sonra da bölgede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlara bakılırsa Andronikos Turalis, Nikita Rüstem, Yanis Amiras, Mirali gibi isimlere sahip bazı kişiler Trabzon'un geniş mülk sahipleri arasında yer almaktadır. Bunlar Trabzon Rum Devleti zamanında önemli görevlere getirilmiş kişiler olmalıdır (Bilgin 2000: 90 vd).

II. Aleksios döneminde Kıpçaklarla kurulan akrabalık bağı III. Manuel (1390-1417) döneminde yinelenmiştir. 1377'de Gürcü kralı V. Bagrat'ın (1360-1395) kızıyla evlenen Manuel'in eşinin annesi Kıpçaktı. Komnenos kaynakları onun adını Eudokia olarak kaydetsede asıl adı Gülhan'dı (Bryer 1975: 136). Ancak bu evliliğin ayrıntıları, siyasi yönü ya da Trabzon Rumlarına etkileri konusunda bir bilgiye rastlanılamaz.

Trabzon Rum Devleti zamanındaki Kıpçak varlığı ile ilgili kilise kayıtları Doğu Karadeniz tarihini değiştirecek mahiyettedir. Özellikle Of ve Maçka ile alakalı kilise defterleri Komnenoslar döneminde buralara yoğun bir Kıpçak yerleşimi olduğunu gösterir. Of'taki Solaklı ve Büyükdere vadilerinde Osmanlı Devleti zamanındaki nüfusu 10-12.000 haneye ulaşan Hristiyanların Türk kökenli olduğu Rum kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu grup XVII. yüzyılda İslamiyet'i benimsemiştir (Nakrakas 2003: 222). Of'tan batıya doğru ilerlendiğinde Kıpçakların yoğun olarak yaşadığı diğer bir yer olarak Maçka karşınıza çıkar. Vazelon Manastırı kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bölgenin hâkimiyeti Osmanlı Devletine intikal ettiği zaman yöredeki Hristiyanların yarısından fazlası Yunan kökenli değildi (Bryer 1986: 79 vd). Bunların büyük kısmı Türkçe isimler taşımaktaydı (Shukurov 1996: 77 vd). Of ve Maçka, güneyden Trabzon'a inilecek vadileri kontrol eden önemli bölgelerdi. Zigana ve Çaykara boğazından sahile ulaşabilecek düşman unsurlar bu noktalarda durdurulabilirdi. Buralarda Kıpçak nüfusun yoğun-

laşması, Komnenoslarla yapılan antlaşmanın bir sonucu olarak düşünölmelidir.

Komnenosların son döneminde Kıpçakların, toprak zenginleri ve üst düzey bürokratlar arasına girdikleri anlaşılmaktadır. IV. İoannes (1429-1458) zamanına ait kaynaklar 1430'lu yıllarda Mahmud isimli bir Türk'ün Faroz'da mülk sahibi olduğunu gösterir. Sürmene'de de Arslan Bey isimli birinin geniş arazileri vardır. Aynı dönemdeki Ceneviz kaynakları Türkçeden bozulmuş bazı isimlerle andıkları kişilerin Fatsa'da önemli yerlerde bulunduğunu kaydeder (Bryer 1975: 138). Bu dönemde Akkoyunlularla ilişkileri geliştirmek üzere bazı Kıpçaklar öne çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi Rum kaynaklarında George Amiroutzes ismiyle anılan kişidir. Maçkalı olan Amiroutzes 1438-1439'da Ferrara-Floransa konsiline Komnenoslar adına katılmıştır (Gill 1964: 204-212). O aynı zamanda Bizans sarayına damattır. 1449'da Cenevizlilere elçi olarak gönderildiği bilinen bu kişi, daha sonra Kral İoannes tarafından hazine darlık görevine getirilmişti. Trabzon Osmanlılar tarafından fethedildiğinde bu görevi sürdüren Amiroutzes aynı zamanda İstanbul'un en meşhur filozoflarından (Bryer 1986: 83). Yukarıda da bahsedildiği üzere Maçka'daki kilise kayıtları, George Amiroutzes gibi ikinci isimleri Türkçeden bozma yüzlerce kişi ile doluydu. Bunlar bölgeye yerleşen Kıpçaklardı.

Kıpçaklardan kalma yer adları Doğu Karadeniz bölgesindeki yerleşim alanlarını gösterir mahiyettedir. Artvin'in Zeytinlik bucağı, Yusufeli-Demirkent (Erkinis), Borçka, Arhavi, Gümüşhane/Yağmurdere, Pazar, Çayeli, Çamlıhemşin, Rize, Of, Çaykara, Sürmene, Akçaabat, Tonya, Vakfıkebir, Espiye'deki, Tirebolu ve Alucra'da Kıpçaklardan kalma yerleşim adları bulunmaktadır. Borçka'nın batısında, Pazar ve Çamlıhemşin'den başlayıp Rize, Sürmene'nin Cimilit köyü ve Gümüşhane/Yağmurdere'ye bağlı Boğalı ve Arpalı, Rize İlkizdere'ye bağlı Cimil merkez olmak üzere Pazar, Çamlıhemşin, Rize ve Sürmene'nin Cimilit/Yağmurlu köyleri, Kraliçe Tamara tarafından başkomutanlık görevinden alındıktan sonra muhaliflerinin intikam hareketlerinden kurtulmak için Gürcistan'dan Doğu Karadeniz dağlarına göç eden Kubasar yandaşlarının yerleştiği yerlerdir. Bunlar Osmanlı kayıtlarında Kumbasaroğulları adıyla anılır. Osmanlı fethinden sonra tutulan bölgeye ait tapu tahrir defterlerinde, Boğalı, komşu Arpalı köyü ve Bahçecik köylerinin isimleri Türkçe olmasına rağmen halkı içerisinde Türk ismi taşıyan Hristiyan reayaya ait kayıtlar bulunur. Bu da bölgede Kıpçakların yaşadığını gösterir. Ayrıca Cordan, Konguroğlu, Şişmanoğlu, Uzunoğlu, Temurci/Demircioğlu, Durut/Türütoğlu, Saral/Sarialioğlu, Terter gibi Kıpçak kökenli aileler de Doğu Karadeniz boyunca yerleşmişlerdir. Korgur ya da Konguroğlu ailelerine Değirmendere vadisinde rastlanılır. Sarallar ise Artvin, Rize ve Trabzon yöresine yerleşmişlerdir. Bugün Of ilçe merkezi, Çayeli, Sürmene ve Solaklı vadisinde bu adı taşıyan pek çok aile yaşamaktadır. Ayrıca, Artvin'in Zeytinlik bucağı Yukarı Maden köyünün güneydoğusunda Saralet mezrası bulunmaktadır. Artvin'in Zeytinlik bucağına bağlı köylerde, Terter-

oğlu aile adına da rastlanılır. Dağıstan, Yukarı Kür-Çıldır ve Çoruh boylarında da rastlanan Kumar/Komarlar, Of/Barış ile Trabzon/Yalıncağ köylerinin eski adlarına isim vermişlerdir. XV. ve XVI. asır Osmanlı tahrir defterlerinden, Sürmene nahiyesine bağlı Zavlı köyündeki elli beş hanenin Hristiyan; dokuz hanenin Hristiyan ismi taşımasına rağmen Kıpçak olduğu ayrıca belirtilmiştir. Hoşoğlan, Timurci (Demirci), Şişman gibi aile adı taşıyan Hristiyanlara ait başka kayıtlar da mevcuttur. Of'ta Kumanit, Tonya'daki Kalıncağ köyünün güney-doğusundaki Kumanondo mahallesi ve yaylası, Vakfikebir'deki Komana deresi, Komandere Vamenli, Komandere Raşi, Komandere Kadahor, Komandere Habel köyleri, Espiye'deki Kumonovacık, Tirebolu'daki Kumanyurdu yaylaları, Alucra'daki Koman deresi, Koman tepesi ve Koman köyü, isimleri Kuman kavim adından türetilmiş yerlerdir. Ayrıca Kuman boylarının isimlerini taşıyan yer adları arasında Curtan/Cordan/Jortan/Yortan boyundan isim alan yerleşmeler de dikkat çeker. Arhavi'deki Curtan/Cordan köyü, Cordan yaylaları ve Cordan deresi ve Çaykara'ya bağlı Dağönü (Hanlut) köyünün Cordanlı mahallesi Cordanlardan adını almıştır. Tapu tahrir defterlerinde, Yusufeli'nin Demirkent (Erkinis) nahiyesinde Osmanlı fethi öncesi Cordan/Yortan beye ait mülklerden bahsedilmektedir (Bilgin 2000: 86-97).

1486-1583 tarihlerine ait tahrir defterlerinde, Trabzon ve çevresinde İlane, Bacan, Balaban ve Komanolet gibi Kıpçaklara ait yerleşim merkezleri bulunmakta idi. Trabzon'un Akçaabat nahiyesindeki İlane köyü, Kıpçak menşeli bir aile ve şahıs adı olan İlan'dan ismini almıştır. Of kazasındaki Gorgora, diğer ismiyle Bacan köyü de bir Kıpçak oymağı olan Beçene/Becene'lerden gelmektedir. Yine Of'taki Balaban köyü de Kıpçaklarda şahıs adı olan Balaban'dan kalmaz. Arhavi kazasındaki Komanolet köyü de Kıpçaklardan ismini almış diğer bir yerleşim birimidir. 1515 tahrir defterlerine bakılırsa, Trabzon şehir merkezinde, Maçka'da, Torul'da, Görele'de Kuman ismi taşıyan çok sayıda Hristiyan bulunmakta idi (Bostan 2002: 339-344). Trabzon'daki Aşağıkumanit (Aşağıçavuşlu), Çoruh (Erenköy) (Eröz 1984: 46) Ordu'nun yirmi km. güneyindeki Kumanlar köyü (Nihal-Naci 1928: 258) Kıpçaklara ait köylere aittir.

Kıpçaklara ait yerleşim yerlerinin dağılımı böyleyken özellikle Artvin'deki coğrafi isimlerde Kıpçak etkisi bariz olarak görülür. 1536'da hazırlanmaya başlanan ve 1539'da biten Liva-i Livana (Yusufeli-Artvin) icmal defterlerindeki yer isimlerinden, İslamlaşarak Osmanlı hizmetine giren Kıpçakların Artvin topografyası üzerindeki etkileri anlaşılabilir. Artvin'deki Bar, Barkhal suyu, Beket, Bez, Beş-Ağul, Çıkhıl'et (Çıkıl/Çigil yurdu), Dört Kilisa, Erkin'is (Erkinli), Ersis, Çörgenis (Çörgenli), Gıvnar, Göcek, Khod, İtli'et (İdli yurdu), Kışlak, Köken, Korta, Mokhur-Kud, Ogdar, Okar, Orçunak, Kiskim, Oruçuk, Otav, Ökdem, Sarı-Göl, Sol-Verek, Tünkes, Uşkhum, Vanat, Zığı'is-pir ve Ödük yer isimleri Ortodoks Kıpçaklardan kalmaz (Kırzioğlu 1992:168). Ayrıca Borçalı (Borçol) oymağından ismini alan Borçka Karadeniz bölgesinde Kıpçak adı taşıyan en büyük yer olarak dikkat çeker. Bu oy-

maktan kalan yer isimleri Karadeniz bölgesinde ve yerleştikleri diğer yer olan Macaristan'da mevcuttur (Rásonyi 1969: 96).

Kıpçaklar Ne Oldu?

Trabzon Rum Devleti zamanında Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen Kıpçaklar, uzun süre çift dilli bir topluluk olarak yaşamıştır. Bunun sebebi Rum Ortodoks kilisesine bağlanmalarıdır. Esasen onlar daha Gürcistan'da iken çift dilli olmuşlardı. Kaynaklar, Gürcistan'a göç ettikten kısa süre sonra Hristiyanlığı benimsediğini yazdıkları (Juansher 1991: 112) Kıpçakların bir süre sonra da Gürcüce konuşmaya başladığını kaydeder (Lordkipanidze 1987: 90). Bu değişimde anahtar rol, Hristiyanlığın benimsenmesi ve bağlanılan kilisenin ibadet dilidir. Gürcistan'da Gürcü kilisesine bağlanıp Gürcüce konuşmaya başlayan Kıpçaklar, Doğu Karadeniz bölgesine göç edince de Rum/Ortodoks kilisesine bağlanarak Rumca öğrenmişlerdir. Dilliler bu grubun ana dilinin Türkçe olduğunu tespit etmiştir (Brendemoen 2001: 284). Ancak Rumca'yı o kadar değiştirmişlerdir ki mübadele sırasındaki kayıtlardan görüldüğü üzere Yunanlılarla anlaşamıyorlardı (Augustinos 1997: 22; Clogg 1997: 127). Bu çift dilliliğin bir neticesi olarak günlük hayatında Türkçe konuşan ancak Rumca da bilen ve Osmanlı millet sistemi içerisinde Rum Ortodoks tebaa içerisinde anılan bir topluluk ortaya çıkmıştır. Rumlar tarafından Torkopoulos, Tourkothedoros ve Tourkotherianos gibi Türkçe kök üzerine Rumca ilavelerle oluşan adlarla anılan Kıpçaklar Rumca'yı da oldukça etkilemiştir. Öyle ki kalkan, furunci, ocak/cak, çukal, pazar, burç gibi Türkçe kelimeler Rumların günlük konuşma diline girmiştir (Shukurov 1999: 111-117). Soyca ve kültürce Türk olmasına rağmen ibadet dili olarak Rumca'yı da öğrenen bu grup daha önce vurgulandığı üzere Müslüman olduktan sonra bile bu ikinci dili günlük hayatında kullanmaya devam etmiştir. Solaklı, Büyükdere ve Maçka vadileri Kıpçakların en yoğun yaşadığı yer olarak dikkat çeker. Buralar üzerine yapılacak yeni çalışmalarla bölgenin Osmanlı öncesi tarihinin gözden geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kıpçakların dil izleri günümüzde de yaşamaktadır. Trabzon Polathane ve Vakfikebir ağızlarındaki sabit ve düzenli bir halde kelime başlarındaki "g"lerin "k" ve sesli "d" sessiz "t" şeklini alması bu ağızları doğrudan doğruya Göktürk-Uygur Türkçesine bağlamaktadır (Caferoğlu 1994: XXIII). Yani demiş yerine temiş, gelmek yerine kelmek diyenler Doğu Karadeniz bölgesinde Göktürkler zamanından kalma Türkçeyi kullanmaktadır. Kıpçakların yerleştiği diğer bir yer olan Batı Trakya ağızları ile Trabzon ve yöresi ağızları arasındaki benzerlik ise bu Türk boyunun iki yerde de aynı izler bıraktığını gösterir. Her iki bölgede de ünlü uyumu bozuklukları vardır. Öğrenilen geçmiş zaman eki iki tarafta da tek şekillidir. Ö-o, ü-u değişimleri ortaktır. -lar, -ler çokluk ekleri genel olarak büyük ünlü uyumuna uymaz. Hal ekleri arasındaki görev değişikliği olur. Büyük ve küçük ünlü uyumları bozuk şekillenir. "g-, -g" seslerinin korunması ve "-y-, -y" ye dönüşüp dönüşmemesi

konusundaki yakınlık vardır. Şimdiki zaman eki olarak “-iy, -ıy” ve “y”li şekiller kullanılır, hece kaybolması yoluyla meydana gelen “-yor” şimdiki zaman eki ise kullanılmaz (Karaörs 1999: 89-97).

Kıpçakların Doğu Karadeniz’deki etkileri antropolojik bakımdan da hemen hissedilir. Girişte Kıpçakların fiziksel özelliklerinden bahsedilmişti. Onların Doğu Karadeniz bölgesine göç ettikleri Gürcistan’daki izleri hakkındaki bir tespit burası için de geçerliliğini korur. D. M. Lang’ın Gürcistan’da kalanları anlatmak için yaptığı açık tenli, sarışın, mavi gözlü, çengel burunlu, yüksek ve geniş alınlı diye tarif ederek (Lang 1997: 18) Gürcülerden ayırdığı Kıpçaklar, kalıtsal özelliklerini Doğu Karadeniz bölgesine de taşımışlardır. Artvin-Rize-Trabzon arasında sıkça karşılaşılan bu antropolojik özelliklere sahip insan tipine Kıpçakların göç ettiği Balkanlar, Gürcistan, Kırım gibi yerlerde de çokça rastlanılır.

Kıpçakların Doğu Karadeniz bölgesine taşıdığı eski Türk inançlarının izleri günümüze kadar yaşamaktadır. Bunlardan en çok dikkat çekenini ölünün ardından yakılan ağıttır. Rize’de *sayı kurmak* ya da *sayı yapmak* olarak bilinen adet (Saygın 1937: 30) ölen kişinin ardından duyulan acıyı makamlı bir şekilde ifade etmektir. Bu ağıtın anıldığı sayı ismi eski Türklerde ölü başında makamla onun meziyetlerini sayarak ağlamak manasına kullanılan *sagu* kelimesinin bozulmuş halidir. Doğu Karadeniz’de Kıpçakların yaşadıkları yerlerde görülen bu yas âdeti eski Türk inançlarının bölgedeki izi olarak kabul edilir. Yine Trabzon ile Rize yaylası ahalisi arasında rastlanan güneş duası, karakter ve şekil yönünden Azerbaycan’dakinin aynısıdır ve Şamanizm kalıntısıdır (Caferoğlu 1994: XVI). Eski Türk inanç sisteminin bir parçası olan bu dua da Kıpçaklar tarafından bölgeye taşınmış olmalıdır.

Kıpçakların Doğu Karadeniz bölgesine taşıdığı kemeçe halen yörenin en büyük simgelerinden birisidir. Kemeçe ismi Kıpçak Türkçesinde şahıs adı olarak da kullanılır (Rásonyi 1969: 112). Hunlar zamanından beri Türkistan’da kullanıldığı bilinen kemeçe Kıpçakların dünyada dağıldığı yerlere taşınan bir çalgıdır. Doğu Karadeniz’e de Kıpçaklar tarafından tanıtılmıştır.

Kıpçakların büyük kısmı Osmanlı Devleti hâkimiyeti sırasında İslamiyet’i benimsemişti. Hristiyanlığa devam edenler ise mübadele ile Yunanistan’a gönderilmiştir. Mübadele din esasına dayalı değişimi esas aldığı için İstanbul dışındaki bütün Rum/Ortodokslar Yunanistan’a gitmek zorunda bırakılmıştır. Bu sırada Doğu Karadeniz’in pek çok yerinden TBMM’ne gönderilen dilekçelerle uygulamaya itiraz edilmiştir. Çok sayıda insan kendilerinin Hristiyan olmakla birlikte Türk olduklarını ve Yunanistan’a gönderilmek istemediklerini yazmaktaydılar (Çapa-Usta 1995: 52). Ancak bu dilekleri kabul edilemedi. Mübadiller hakkında yapılan araştırmalarda Yunanistan’a göç edenler arasında yıllar sonra bile Türkçeden başka dil bilmedikleri için Yunanlılarla anlaşamayan insanlar olduğuna dair pek çok örnek vardır (Hirschon 2005). Herhalde bunların bir kısmı Hristiyan olduğu için zorla Doğu Karadeniz’den Yunanistan’a gönderilen Kıpçaklardı.

Sonuç

Kıpçaklar, Doğu Karadeniz tarihinde en derin iz bırakan topluluklardan birisidir. Yakın zamana kadar bölgedeki varlığından haberdar bile olunmayan bu topluluk bazı araştırmacıların titizliği sayesinde tanınmaya başlamıştır. 1118'de Gürcistan'a göç edip ülkeyi bağımsızlığına kavuşturan Kıpçakların bir kısmı daha o tarihlerde Doğu Karadeniz sınırına yerleşmişlerdi. Gürcülerle anlaşmazlık yaşayan bazı Kıpçak grupları ise XII. yüzyılın sonlarından itibaren Artvin-Trabzon arasına göç etmeye başlamışlardır. Küçük sızmalar halinde gerçekleşen bu göçün izini sürmek çok zordur. Ne Gürcü ne de Bizans tarihçileri onların yer değiştirdiğinden haberdar değildir. Ancak artık Gürcistan'da adı anılmayan bazı aileler Doğu Karadeniz'in çeşitli vadilerinde ortaya çıkınca bu göçün gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesindeki Kıpçak nüfuzunun artması Moğol istilasıyla yakından ilişkilidir. Moğollar Gürcistan'ı ele geçirincede Gürcülerle Kıpçaklar arasındaki ilişkiler önemli darbeler almıştı. Kıpçakların bir kısmı da Moğollarla yakınlaşmaya başlamıştı. Bu yakınlaşma bir süre sonra Rize-Ahıska arasının Kıpçaklara verilmesine yol açacak bir işbirliğine dönüşmüştür. Kıpçaklar adı geçen bölgede o kadar etkili olmuştur ki hem Rum hem de Gürcü kaynakları yöreye *Atabeyler yurdu* demiştir. Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesine kadar devam eden Ortodoks Kıpçak hâkimiyeti bu Türk topluluğunun Doğu Karadeniz tarihinde önem kazanmasına sebep olmuştur.

IV. Haçlı seferinde Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesinden sonra Doğu Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan ve 1461'e kadar yaşayan Trabzon Rum Devleti, XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Kıpçak atabeyleri ile işbirliği yapmıştır. Bu işbirliğinin bir neticesi olarak Rize'nin batısındaki Kıpçak yerleşim sahası daha da genişlemiştir. Kıpçaklardan aldıkları asker desteği ile Trabzon'a yönelik Türkmen akınları durdurmaya çalışan Komnenoslar maksatlarına ulaşmışlardır. Ancak aldıkları askerî hizmet karşılığında Kıpçaklara yurtluk vermişlerdir. Doğu Karadeniz dağlarının arasındaki geçitlerden Trabzon'a ulaşan ne kadar stratejik yer varsa oralarda Kıpçaklara ait yerleşim yerleri kurulmuştur. Solaklı, Büyükdere ve Maçka vadisi Kıpçakların yoğunlaştığı bölgeler olarak dikkat çeker. Rum kaynakları ilk ikisindeki Hristiyanların tamamının diğerinin ise yarısından fazlasının Türk olduğunu yazar. Bu sebeple bölge Osmanlılara intikal ettiğinde özellikle Trabzon'daki Hristiyanların büyük kısmının Kıpçak olduğunu söylemek mübalağa olmaz. Zamanla buralardaki Kıpçaklar başka yerlere de yayılarak Trabzon'un önemli mülk sahipleri arasına girebilecek güce ulaşmışlardır.

Osmanlı hâkimiyetinden sonra Doğu Karadeniz Kıpçaklarının önemli bir kısmı İslamiyet'i benimsemiştir. Hristiyanlığı devam ettirenler ise mübadele ile yüzlerce yıllık yurtlarından ve akrabalarından koparılarak Yunanistan'a gönderilmişlerdir. XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı kaynaklarından takip edilebilen Kıpçak aile, şahıs, oymak ve boy adlarının büyük kısmı günümüze ulaşmıştır. Aynı şekilde onların bölgeye getirdiği dil, kültür ve inanç öğeleri zamanımıza kadar yaşamaktadır. Ancak en çok sarı-

şın, mavi gözlü, beyaz tenli, çengel burunlu antropolojik özellikleri Doğu Karadeniz bölgesinin en önemli simgelerinden birisi halini almıştır.

KAYNAKÇA

- AKROPOLİTES George (2007). *The History* (nşr. R. Macrides), New York: Oxford University Press.
- ALASANİA Giuli (2002). "Gürcistan Kıpçakları", *Türkler, II*, Ankara: s. 793-797.
- ALASANİA Giuli (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler* (nşr. N. Kaçarava vd.), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- ALLEN W. E. D. (1971). *A History of the Georgian People*, London: Routledge & Paul
- BERDZENİŞVİLİ Nikoloz-Simon Canaşa (2000). *Gürcüstan Tarihi* (nşr. H. Hayrioğlu), İstanbul: Sorun Yayınları.
- BİLGİN Mehmet (2000). *Doğu Karadeniz*, Trabzon: Serander Yayınları.
- BİLGİN Mehmet (2006). *Sarıalizadeler (Sarallar)*, Trabzon: Serander Yayınları
- BİLGİN Mehmet (1990). *Sürmene Tarihi*, İstanbul: Sürmene Belediyesi Yayınları.
- BOSTAN M. Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara: TTK Yayınları.
- BRENDEMOEN Bernt (2001). *The Turkish Dialects of Trabzon, I*, Oslo: Unipub forlag.
- BROSSET M. (2003). *Gürcistan Tarihi* (nşr. H. D. Andreasyan-E. Merçil), Ankara: TTK Yayınları.
- BRYER Anthony (1975). "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Paper*, 29: 113-149.
- BRYER Anthony (1986). "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (nşr. A. Bryer-H. Lowry), Washington: 53-95
- BRYER Anthony (1964). "Trebizond and Rome", *Archeion Pontou*, 26: 290-307.
- CAFEROĞLU Ahmet (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CÖHÇE Salim (1988). "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun: 477-484.
- ÇAPA Mesut-Veyssel Usta (1995). *Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- DULAURİER M. Eduard (1928). "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", *Türkiyat Mecmuası, II*: 139-217.

- DULAURIER M. Eduard (1936). "Ermeni Müverrihine Göre Moğollar" (nşr. M. K. Ayas), *Türkiyat Mecmuası*, V: 27-48.
- EBU'L FİDA İmâdu'd-Din İsmail (1864). *Tarih, II*, İstanbul.
- ERÖZ Mehmet (1984). "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu (Ankara 11-13 Eylül 1984) Bildirileri*, Ankara: 43-53.
- FALLMERAYER Jacop Philip (2002). *Doğu'dan Fragmanlar* (nşr. H. Salih-oğlu), Ankara: İmge Kitabevi.
- FALLMERAYER Jacop Philip (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi* (nşr. A. C. Eren vd.), Ankara: TTK Yayınları.
- FİNLAY George (1851). *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, London: William Blackwood and Sons.
- GILL Joseph (1964). *Personalities of the Council of Florence and Other Essays*, New York: Barnes & Noble.
- GOLDEN Peter B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (nşr. O. Karatay), Ankara: KaraM Yayınları.
- GUMİLËV L. N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, I*, (nşr. A. Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- HAHANOV A. (2004). *Panaret'in Trabzon Tarihi* (nşr. E. Uzun), Trabzon: yay. y.
- HİRSCHON Renée (2005). *Mübadele Çocukları* (nşr. S. Çağlayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İBNU'L ADÎM Kemâluddîn Ebu'l-Kâsım Ömer (1954). *Buğyetu't-Taleb fi Tarih Haleb, II*, Şam.
- İBNU'L-EZRAK Ahmed b. Yusuf b. Ali (1992). *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi* (nşr. A. Savran), Erzurum.
- İBNU'L KALANİSİ Ebu Ye'la Hamza b. Esed et-Temîmî (1908). *Zeyl Tarihi Dimeşk* (nşr. Amedroz), Beyrut.
- JANSSENS Emile (1969). *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles: Presses Universitaires de Bruxelles.
- JUANSHER (1991). *Juansher's Concise History of the Georgians* (nşr. R. Bedrosian), New York.
- KAFESOĞLU İbrahim (1988). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KARAÖRS Metin (1999). "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon: 89-98.
- KIRZIOĞLU M. Fahrettin (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara: TTK Yayınları.
- KOROBENIKOV Dimitri (2015). "The Cumans in Paphlagonia", *Karadeniz İncelemeleri*, 18: 29-44.
- KURAT Akdes Nimet (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi.
- LANG David Marshall (1997). *Gürcüler* (nşr. N. Domaniç), İstanbul: Ceylan Yayınları.

- LEBEAU (1836). *Histoire du Bas Empire, XX*, Paris.
- LORDKİPANİDZE Mariam (1987). *Georgia in the XI-XII. Centuries*, Tbilisi: Ganatleba Publishers.
- MILLER William, *Son Trabzon İmparatorluğu* (nşr.N. Süleymangil), İstanbul: Heyamola Yayınları.
- MÜVERRİH Vardan (1937). "Türk Fütuhâtı Tarihi" (nşr. H. D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi, I-II*: 153-255.
- NAKRAKAS Georgios (2003). *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni* (nşr. İ. Onsunoglu), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- NİHAL H.-Ahmed Naci (1928). "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri", *Türkiyat Mecmuası, II*: 243-259.
- ÖZKAN Ahmet (1968). *Gürcüstan*, İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- RÁSONYÍ László (1966-1969). "Kuman Özel Adları", *Türk Kültürü Araştırmaları, III-IV-V-VI*: 71-144.
- RÁSONYÍ László (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- RÁSONYÍ László (1984). *Tuna Köprüleri* (nşr. H. Akın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SAYGIN A. Adnan (1937). *Rize, Artvin ve Kars Havalisi Türkü, Saz ve Oyunları Hakkında Bazı Malumat*, İstanbul: Numune Matbaası.
- SHUKUROV Rustam (1999). "Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar" (nşr. K.Çiçek) *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon: 111-121.
- SHUKUROV Rustam (1996). "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991) II*, Shepherdstown: 75-81.
- SİHARULİDZE, Yuri vd. (1998). *Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri* (nşr. H. Hayrioğlu), İstanbul: Sorun Yayınları.
- SMBAT (2005). *Smbat Sparapet's Chronicle* (nşr. R. Bedrosian), New Jersey.
- SUNY Ronald Grigor (1989). *The Making of the Georgian Nation*, London: Tauris.
- TELLİOĞLU İbrahim (2004). "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçakların Rolü", *Türk Kültürü, 489-490*: 453-464.
- TELLİOĞLU İbrahim (2009). *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti*, Trabzon: Serander Yayınları.
- THE GEORGİAN CHRONICLE (1991). *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha* (nşr. S. Qaukhchisvili-K. Vivian), Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- TSAREVİTCH Wakhoucht (1842). *Description Geographique de la Georgie* (nşr. M. Brosset), Saint-Petersburg: Academie Impériale des Sciences.
- URFALI MATEOS (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. H.D. Andreasyan), Ankara: TTK Yayınları.
- USPENSKİ F. İ. (2003). *Trabzon Tarihi* (nşr. E. Uzun), Trabzon: yay. y.

İbrahim Telliöğlu

ZACHARİADOU Élizabeth A. (1995). "Noms Coumans à Trébizonde", *Revue des Études Byzantines*, LIII: 285-288.

SADRAZAM KOCA YUSUF PAŞA'NIN 1791 SEFERİ ESNASINDAKİ YAZIŞMALARINA DAİR BİR DEFTER (7 TEMMUZ 1791- 10 AĞUSTOS 1791)

Alper BAŞER*

ÖZET

Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1791 seferi sırasındaki yazışmalarının suretlerini içeren bir defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Defterde toplam olarak 237 adet yazışmanın sureti bulunmaktadır. Defterdeki yazışmalar 7 Temmuz 1791 ile 10 Ağustos 1791 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Defterde bilgi verilen konular arasında Maçin yenilgisi, ordunun genel durumu, komuta kademesinin karşılaştığı problemler, Tuna donanmasının faaliyetleri, Avusturya ile yapılan barış görüşmeleri, Prusya'ya elçi olarak gönderilen Ahmed Azmi Efendi'nin faaliyetleri ve Zıstovi Barışı bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koca Yusuf Paşa, Zıstovi Antlaşması, Avusturya, Maçin Yenilgisi

ABSTRACT

A daftar consisting of correspondences of Grand Vizier Kodja Yusuf Pasha during the 1791 expedition is available in the Prime Ministry Ottoman Archives. There are 237 correspondence texts in this daftar. The correspondences in the daftar cover the period between July 7th 1791 and August 10th 1791. Information given in the daftar includes the defeat of Macin, general conditions of the Ottoman army, problems faced by the Ottoman commanding officers, activities of the Tuna navy, ongoing peace negotiations with Austria, activities of Ahmad Azmi Efendi sent to Prussia as an ambassador and the Treaty of Sistova.

Keywords: Kodja Yusuf Pasha, Treaty of Sistova, Austria, Defeat of Macin

Osmanlı tarihinin çalkantılı yıllarında sadrazamlık görevini üstlenmiş isimlerden Koca Yusuf Paşa (1730?-ö.1800), Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile kurduğu yakın ilişki ile Osmanlı bürokrasinin bir parçası olmuştur. Gazi Hasan Paşa'nın desteği ile hızla yükselmeye başlayan Yusuf Paşa, Hasan Paşa ile birlikte Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından öldürtülmesi sürecinde rol oynamıştır. Bu olaydan sonra 1785 yılının Mart ayında yine Gazi Hasan Paşa'nın müdahalesi ile önce Mora valiliğine

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, FEF Tarih Bölümü, Afyonkarahisar.
baseralper@mynet.com

arkasından da 1786 yılında ilk defa sadrazamlık görevine atanmıştır (Beydilli 2013: 23-24; Uzunçarşılı 1975: 233-236; Uzunçarşılı 1995: 439-444).

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nda yaşanan mağlubiyet ve kayıplar ile 1783'de tamamen yitirilen Kırım'ı geri almak isteyen savaş yanlısı bürokratların başında yer alan Yusuf Paşa¹ 1787 yılında Rusya'ya karşı başlatılan savaşın başlıca mimarı olmuştur. III. Selim'in (1787-1807) tahta çıkmasının ardından yaşanan mağlubiyetlerden sorumlu tutularak 1789 yılında sadrazamlıktan görevinden alınmış ve Vidin seraskerliğine getirilmiştir. 1791 yılının Şubat ayında tekrar sadrazamlık görevine getirilen Yusuf Paşa, Ruslarla yapılan barıştan sonra İstanbul'a dönmüştür. 1792 yılında sadrazamlıktan azledilen Yusuf Paşa, 1800 yılında Cidde valiliği görevini yürütmekte iken vefat etmiştir. (Beydilli 2013: 24-25; Uzunçarşılı 1975: 236-256; Uzunçarşılı 1995: 439-444, 454).

Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın Yazışmalarını İçeren Deftere Genel Bir Bakış

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sadaret Mektubi Kalemî kâtipleri tarafından sadrazamın ve sadaret kaymakamının yazışmalarının suretlerinin tutulmasıyla oluşan defterler bulunmaktadır. *Bâb-ı Âsafî Defterleri* Kataloğu'nda A. MKT. koduyla 1018-1061A genel numarasıyla kayıtlı ve 1763-1859 yılları arasındaki dönemi kapsayan 45 adet defter bulunmaktadır. Kamil Kepeci Tasnifi'nde *Bâb-ı Âlî Mektubî-i Sadr-ı Âlî Kalemî Defterleri* içerisinde de benzer defterlerin olduğu görülmektedir. Bu defterler 1768-1813 yılları arasındaki çatışma dönemlerinde yoğunlaşmıştır. (Yusuf İhsan Genç vd. 2000: 89-90). A. MKT. koduna sahip olan defter grubu içerisinde yer alan 1020, 1024, 1025, 1031, 1043, 1044, 1045 numaralı defterlerin incelememize konu olan 1026 numaralı defter ile aynı formatta olduğu görülmektedir. 1018 ve 1023 numaralı defterler ise diğer defterlerden farklı bir yapıya sahiptir. Bu iki defterde sadrazamın ve rikab kaymakamına ait yazışmaların suretleri yer almaz. 1018 numaralı defterde rikâb-ı hümâyûna gelen arzların özeti; 1023 defterde ise çevreden sadrazama gelen yazışmaların özetlerinin tutulduğu görülmektedir. Bu durum defterde "*etrâfdan vârid olan tahrîrâtın icmâli hülâsası defteridir*" ifadesinden anlaşılmaktadır. (BOA, A.MKT d. 1023: 2). Bu serideki defterlerden ilk yararlanan araştırmacı İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. Uzunçarşılı, Cezayirli Gazi Hasan Paşa konu alan çalışmasında bu seride yer alıp Yusuf Paşa'ya ait yazışmaları içeren defterlerden birisini kullanmıştır (Uzunçarşılı 1940-1942: 2-40).

Koca Yusuf Paşa'nın yazışmalarını içeren defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Sadaret Mektubi Kalemî Defterleri* içerisinde 1026 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. 63 sayfadan oluşan defterde toplam olarak 257 adet

¹ Rusya'ya karşı savaş ilanını isteyen bürokratlar arasında Süleyman Feyzi Efendi ile Şeyhülislam Müftizade Ahmed Efendi'nin başı çektiği görülmektedir (Bağış 1984: 41-42).

yazışmanın sureti bulunmaktadır. Defterin ikinci sayfasının başındaki “*İşbu 1205 senesi mâh-ı zilkâdesinin beşinci gününden beden ile devletlü, inâyetlü, utûfetlü velîyyü 'n-niâm Sadrazâm Efendi hazretleri tarafından etrâf ü eknâfa tahrîr olunan kavâim ve mekâtib sûretlerinin defteridir*” ifadesinden, yazışmaların dönemin sadrazamına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Defterde yer alan metinlerin asıl belgelerin sureti olduğunu ifade etmiştik. Dönemin Osmanlı bürokrasinin bu tarz hüküm suretlerini kaybolmaktan korumak için defter haline getirdiği anlaşılmaktadır. Bu minvalde Osmanlı arşivinin en kıymetli defter serilerinden olan mühimme defterleri de hüküm suretlerinin defter haline getirilmesiyle oluşmuştur (Kütükoğlu 2006, s.520-523). Dönemin vekayinüvisi Edip Efendi'nin eserinde geçen “... *Hâlâ Vidin cânibi Seraskeri Vezîr Hasan Paşa tarafından ordu-yı hümâyûna iki nefer dîl gönderilüp ve yine Boğdan voyvodasının ma'rûzâtı gelüp ordu-yı hümâyûnda zabt olunan vekâyî' ceridesinde tafsîl olunduğu üzre ...*” (Çınar 1999: 6) bu ifadeler ordudaki gelişmelerin kayda geçirildiğini ortaya koymaktadır. Yine Hadîka-i Vekâyî'de yer alan kayıtlar Yusuf Paşa'dan önceki sadrazamların da İstanbul'a sürekli olarak kaimeler gönderdiğini ortaya koymaktadır (Ahmed Cavid 1998:139, 187, 202). İstanbul'da Kaymakam Paşa'ya ulaşan sadrazamın kaimeleri onun vasıtasıyla da III. Selim'e arz edilmiştir (Arıkan 1988: 29).

Defterde, yazışma suretlerinin Koca Yusuf Paşa'ya ait olduğu açıkça belirtilen bir ifade bulunmamaktadır. Defterdeki ilk yazışma sureti H. 6 Zilkade 1205/ 7 Temmuz 1791 tarihli iken son yazışma sureti ise H. 10 Zilhicce 1205/ 10 Ağustos 1791 tarihlidir. Bu tarihler arasında Koca Yusuf Paşa'nın sadrazamlık görevinde bulunmasından hareketle yazışmaların ona ait olduğunu ifade etmekteyiz². Başlıkta sadece sadrazamın ismi zikredilmekle birlikte sureti verilen belgelerden otuz beş tanesi sadrazamın yardımcısı sayabileceğimiz kethüda efendiye aittir. “*Kethüda-yı sadr-ı alî*” olarak da tanınan sadrazamın kethüdası, sadrazamın doğrudan maiyetinde bulunan memurlardandı. 18. yüzyılla birlikte resmi bir nitelik kazanan bu görevli zamanla birinci derecede bir memuriyet haline dönüştü ve sadrazamın yardımcısı konumuna yükseldi. Sadrazamın yazışmaları kethüdaları tarafından gerçekleştirilirdi. Bu nedenle yazışmaların içerisinde Koca Yusuf Paşa'nın kethüdasına ait yazışmaların bulunması doğaldır (Uzunçarşılı 1988: 256-258).

Defterde sadrazama ait 222 adet yazışmanın sureti bulunmaktadır. Yazışma kayıtlarının sonunda yazının türünü ifade etmek için “*siyâkında kaim*”, “*siyâkında mektûp*”, bazende başlıkta “*Han hazretlerine tezkire*” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Yazıların büyük çoğunluğu kaime olarak tanımlanmıştır ki kaimeler üst makamdan daha alt makama yazılan bir belge türüdür (Kütükoğlu, 2013: 275-276). Defterde bulunan yazışmalarda genel olarak elkab bölümü atlanmış olup yazışmalar sade bir şekilde

² Koca Yusuf Paşa'nın ikinci sadareti dönemi 27 Şubat 1791-4 Mayıs 1792 tarihleri arasındadır.

kaleme alınmıştır. Genel olarak kaimelerde yer alan “*benim izzetlü, sa’âdetlü karındaş-ı e’azzım hazretleri, benim inâyetlü efendim*” ve nakil kısmına geçerken kullanılan “*kaime-i muhaselât tahrîr*” gibi ifadeler defterde yer verilmemiştir. Kethüda Bey’den gönderilen yazılara bakıldığında ise karşı tarafın makamına göre siyakında arıza, kaime ya da tezkire ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Zıstovi’de bulunan Murahhas-ı Evvel Abdullah Bey’e gönderilen yazı kaime, İbrail Başbuğuna gönderilen de ise arıza olarak ifade edilmiştir (BOA, A.MKT, d. 1026: 8, 18 vb.).

Defterde sureti verilen yazışmalardan bazılarının tam metin haline Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde rastlamak mümkündür. Örneğin defterin 44. sayfasında bulunan ve “*Defterdâr Efendi’ye kâime*” başlığını taşıyan ve sefer sırasında orduya gerekli olan büyük ve küçük köprülerin ordugâha nakledilmesindeki gecikmelerden bahseden belgenin tam metin haline Cevdet Tasnifi’nde rastlamaktayız (BOA Cevdet Askeriye: 54364). İki metin arasındaki tek farklılık Cevdet Tasnifi’ndeki belgede bulunan elkab kısmıdır.

Koca Yusuf Paşa’nın yazışmalarının büyük bölümü sadrazam sefere çıktığı zaman İstanbul’da vekil olarak bıraktığı ve sultanla sadrazam arasında köprü konumunda bulan Kaymakam Paşa ile gerçekleştirilmiştir³. Bu dönemde sadaret kaymakamlığını yürüten kişi ise Beyhan Sultan’ın kocası Silahdar Mustafa Paşa’dır (Çınar 1999:155). Bunun dışında sadrazamın yazıştığı isimler arasında Han hazretleri olarak anılan Baht Giray, Maçin Seraskeri Hasan Paşa, Tuna Kapudanı Vezir Ahmed Paşa, Eflak Seraskeri Mahmud Paşa, Zıstovi’de bulunan Osmanlı murahhasları, Ahmed Azmi Efendi, Rumeli valisi ve İbrail Seraskeri Mehmed Paşa bulunmaktadır. Yazışmaların kıymeti temel olarak 1787-1792 yılları arasında devam etmekte olan Rus cephesindeki gelişmeler; ordunun genel durumu, askerlerin niteliği, Tuna donanmasının faaliyetleri, Avusturya ile yapılan barış görüşmeleri, Prusya canibinde olan Ahmed Azmi Efendi ile gerçekleşen yazışmalarda verilen bilgilerde yatmaktadır. Bu konuların dışında Sadrazam’ın bilgisi dâhilinde gerçekleşen atamalar, idari ve mali kararların suretleri de defterde bulunmaktadır.

Genel nitelikleri hakkında bilgi verdiğimiz bu kıymetli defterin içeriği hakkında yoruma geçmeden önce ifade edilmesi gereken bir husus da tespit edebildiğimiz kadarıyla bu defterin araştırmacılardan tarafından daha önce kullanılmamış olduğudur.

³ Sadrazamlar sefere çıktığında devlet merkezindeki işleri görmek için bıraktıkları vekile kaymakam-ı rikâb-ı hümâyûn veya kaymakam-ı âsıtane-i saadet denilmiştir. Sadrazam tarafından seçilen sadaret kaymakamı sadrazamın yetkilerine sahip olup birçok konuda bağımsız karar alabilirdi. Sadaret kaymakamlığı için bkz. (Uzunçarşılı 1988:180-185).

A. Koca Yusuf Paşa'nın Yazışmalarında Osmanlı Ordusu

1787 yılında büyük umutlarla başlatılan savaş, Osmanlı Devleti açısından özellikle Rus cephesinde bir dizi yenilgi ve kayıplara sahne olmuştur. Bunların başlıcaları Belgrad ve Özi kalelerinin kaybı, 1789 yılında Fokşan ve Boze Savaşları'nda alınan yenilgiler, bu yenilgileri takiben Bender Kalesi'nin düşüşüdür. Yusuf Paşa'nın 1791 yılında ikinci defa sadarete geçmesinden kısa bir süre önceki çatışmalarda ise Osmanlı savunması için büyük önem taşıyan Kili ve İsmail şehri düşmüştür. Kili ve İsmail kalelerinin düşüşü Sadrazam Şerif Hasan Paşa'nın⁴ hatası olarak görülmüş ve sadrazamın hayatına mal olmuştur.

Şerif Hasan Paşa'dan sonra bu makama ikinci kez getirilen Koca Yusuf Paşa ise Temmuz ayında Maçin önünde Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisinin önüne geçememiştir. Bu yenilgiye rağmen Rus kuvvetleri ilerlemeye devam etmeyerek Kalas'a geri çekilmiştir (Kuzucu 2013:170-197; Çınar 1999: 80, 159, 180)⁵. İşte Yusuf Paşa'nın yazışmaları Maçin yenilgisinden ve 18 Eylül 1790 yılında Avusturya ile imzalanan Yergöğü Mütarekesi'nden sonraki konjonktüre aittir.

Koca Yusuf Paşa'nın 7 Temmuz 1791 tarihinde Kaymakam Paşa'ya gönderdiği ve defterdeki ilk yazışmaya göre Rus askerlerinin Tolcı'yı geçerek Babadağı'na saldırdıktan sonra geri çekildikleri anlaşılmaktadır. Yusuf Paşa'ya göre Rusların niyeti savaş mevsimini geçirdikten sonra saldırıya geçmektir. Yusuf Paşa, bu nedenle Tolcı ve İsakçı geçitlerinin savunmasının güçlendirilmesinden bahsettikten sonra Kırım Hanı, Babadağ Çarhacısı⁶ Seyyid Osman Paşa, ordu-yı hümayun çarhacısı Seyyid Ali Paşa, Tuna Kapudanı Ahmed Paşa, sabık Maçin seraskeri Karahisari Ahmed Paşa, Yeniçeri Ağası ve önde gelen diğer komutanlarla iki defa meşveret yapılarak İsakçı ve Tolcı havalisinin istihkâmının kuvvetlendirilmesi ve ordunun ileriye doğru yürüyerek düşmanı karşılama kararının alındığını belirtmektedir. Rumeli valisinin İsakçı'ya sevk edildiğini, Tepedelenli Ali Paşa'nın da ona yardımla görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine Maçin Seraskeri Hasan Paşa'nın Tolcı'ya, Babadağı Seraskeri Ahmed Paşa'nın Taşlı Burun'a, Han hazretlerinin ise maiyetindeki Tatar askeri ve diğer Cengizli sultanlar ile İsakçı ve çevresini kolaçan etmekle görevlendirdiğini haber verir. Bu geliş-

⁴ Rusçuk ayanından olan Şerif Hasan Paşa, III. Mustafa devrindeki Osmanlı-Rus Savaşları'na serdengeçti ağası olarak katılmış, Yergöğü ve Bükreş çatışmalarında gösterdiği gayret ve Rusçuk Seraskeri İsmail Paşa'nın iltimasıyla 8 Eylül 1773 yılında vezirlik payesine ulaşmıştır. 1775 yılında vezirlikten azledilen Şerif Hasan Paşa 1787 yılında yeniden vezirlik payesini elde etmiştir. Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın ölümünü takiben 16 Nisan 1790 tarihinde kura sonucu sadrazamlık olan Şerif Hasan Paşa, 11 Şubat 1791 tarihinde öldürülmesine kadar bu görevde kalmıştır. (Sarıcaoğlu 1997: 340-341)

⁵ Şerif Hasan Paşa'nın görevden alınması ve Yusuf Paşa'nın yeniden sadrazam olarak atanması süreci için bkz. (Ahmed Cavid 1998: 235-237, 240-243)

⁶ Osmanlı ordusunun en seçkin mensuplarından olan çarhacılar yürüyüş halindeki ordunun öncü kuvvetidirler, bkz. (Pakalın 1983:326)

meler olurken Tuna donanması da İbrail önüne gönderilmiştir (BOA, A.MKT d. 1026: 2-3).

Maçın çatışmalarına ve takip eden gelişmelere dair en ayrıntılı kayıt 11 Temmuz 1791 tarihli olup yine Kaymakam Paşa'ya gönderilmiştir. Maçın yenilgisi hakkında bir tür rapor olarak görülebilecek bu yazıda Yusuf Paşa, düşmanın Kalas'tan Tuna'yı geçerek Maçın canibine geldiğini bu nedenle Rumeli Valisi Mustafa Paşa ile Maçın Seraskeri Hasan Paşa'ya destek için Tepedelenli Ali Paşa, Seyyid Osman Paşa, yeniçeri askerleriyle Yeniçeri Ağası, cebeci, topçu, arabacı, cebeci askeri, Çarhacı Ali Paşa, Cihanzade vekili Mustafa Ağa'nın zilkadenin altıncı günü (7 Temmuz 1791) ileriye sevk edildiğini belirttikten sonra kendisinin de ayın yedisinde Hırsova'da kuvvet bırakarak ileriye doğru hareket ederek Daye köyüne geldiğini yazar. Aynı gün Mustafa Paşa ve diğer görevlilerden gelen yeni bir habere göre Rus ordusunun Kalas'tan tekrar geçerek Maçın'e saldıracağını anlaşılmaması üzerine Çaparzade Süleyman Bey ile Karaosmanzade Hacı Mehmed Bey'in beşer bin asker ile Maçın'deki kuvvetlere yardıma gönderildiğini arkasından da kendisinin mevcut maiyeti olan on bin piyade ve süvari asker ile Maçın'e üç saatlik mesafeye kadar ilerlediğini ifade eder. Yusuf Paşa yenilgi haberinin orduya ulaşmasından sonra kitlesel firarların gerçekleştiğini, firar eden askerlerin çadırları, malzemeleri yağmaladığını, topçu ve arabacı askerlerinin topları bile geride bırakarak kaçtıklarını, kendisinin ise topları ve diğer malzemeleri toplattığını, kaçan askeri durdurmaları için Hırsova ve Karasu'daki görevlilere emirler gönderdiğini yazar (BOA, A.MKT, d. 1026: 9-10). Yusuf Paşa'nın bu bilgileri içeren kaimesinin padişahın eline geçişi ve kaimenin kısa bir özeti Ahmed Efendi'nin ruznamesinde bulunmaktadır. (Arıkan 1998: 36-37)

Yusuf Paşa, Temmuz ayının 14'ünde Kaymakam Paşa'ya gönderdiği yazısında Maçın vakası olarak anlattığı bu çatışmalardan sonra düşman kuvvetlerinin donanmasıyla birlikte Kalas'a çekildiğini, İbrail Başbuğu tarafından gelen bu çekilme haberini Tuna Kapudanı'nda da doğruladığını ifade eder (BOA, A.MKT, d. 1026: 16). Takip eden diğer bir yazışma suretinde, Yusuf Paşa Maçın'deki yenilginin diğer birliklere sirayetinin önüne geçildiğini, ordunun yeniden düzene sokulduğunu ifade ettikten sonra önde gelen komutanlarla bir meşveret meclisinin toplandığını, bu genel toplantıda Maçın'e yürüme kararının alındığını yazar. Alınan bu karar doğrultusunda Rumeli Valisi Mehmed Paşa'nın Temmuzun 18'inde arabacı, topçu, yeniçeri ve cebecilerle kendisinin de bir gün sonra ağırlıkları Hırsova'da bırakarak Maçın'e doğru ilerlemeye başladığını ifade eder (BOA, A.MKT, d. 1026: 30).

Yusuf Paşa, Maçın'deki çatışmalar hakkında bu bilgileri yazdıktan sonra savaşı değerlendirmeye başlar. Burada Karaosmanzade, Çaparzade ve özellikle Tepedelenli Ali Paşa'nın cesaretlerini ifade ettikten sonra diğer askeri grupların korkaklığına (ki burada kapıkulu askerinin kastedildiği açıktır) değinir. Yine Osmanlı kuvvetlerinin sayısının toplamda elli bin civarında düşman kuvvetlerinin ise yirmi, yirmi beş civarında olduğunu fakat

savaş sahnesine Osmanlı kuvvetlerinin beş altı bin kişilik bir kuvvet getirirken düşmanın bütün askerinin savaşta yer aldığını belirtir. Osmanlı askerini cepheye nakletmekteki güçlükleri, askerinin maddi sıkıntıları, tayinat sorunları, taşra hanedanlarının gönderdiklerini asker arasındaki komuta ve disiplin problemleri, köprü levazımındaki aksaklıkları, önceki sadrazam ve görevlilerin ön cepheye gitmemelerini yenilginin sebebi olarak gösterir (BOA, A.MKT, d. 1026: 10).

Maçın yenilgisinden sonra kaleme alınan 30 Temmuz 1791 tarihli yazışmadan Yusuf Paşa'nın Daye karyesi üzerinden Maçın'e geldiği burada metrisler kazdırarak tabyalar inşa ettirdiği, Rumeli valisi Mehmed Paşa'nın ise Temmuz'un 26'sında düşmanın İbrail üzerine gelme ihtimalinden dolayı yirmi bini aşkın kuvvetiyle bu bölgeye sevk edildiği ve Osmanlı ordusunun düşman ordusunun karşısında, Tuna boyunca mevzilendiği, Tuna donanmasının da İbrail önünde düşman donanmasına karşı savaşa hazır olduğu anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 45).

Defterde sık sık karşımıza çıkan konulardan birisi de ordunun mali sorunlarıdır. 7 Temmuz 1791 tarihinde Yusuf Paşa'dan Kaymakam Paşa'ya gönderilen yazıda orduya gönderildiği söylenen beş yüz kese akçenin orduya ulaşmadığını belirten Yusuf Paşa, ordu hazinesinde sadece 7500 kuruş kaldığını bu nedenle acilen para gönderilmesi gerektiğini ifade eder (BOA, A.MKT, d. 1026: 3). Ordudaki komutanlarında maddi yetersizlikler yaşadığı görülmektedir. Silistre Muhafızı Hasan Paşa'nın tayinat yetersizliğinden bahsederek harçlık isteğini ilettiği bir yazısına cevap olarak kaleme alınan yazının suretinde, paşanın isteğinin yerine getirildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 8). Defterin son sayfalarında Yusuf Paşa yine Kaymakam Paşa'ya elindeki paranın bitmekte olduğunu bildirerek ordu hazinesine para gönderilmesini talep etmiştir (BOA, A.MKT, d. 1026: 61).

Yusuf Paşa'nın yazışmalarına göre firar eden askerler meselesi Osmanlı ordusunun en büyük sorunudur. Yazışmaların başladığı tarihten bittiği tarihe kadar sürekli askerlerin firarının önüne geçilmesi firar edenlerinde yakalanıp orduya iadesi için emirler gönderilmiştir. Firari askere verilen idam cezaları, kulak kesme, burun kesme gibi cezalarda bu durumun önüne geçememiştir. Firari askerinin iadesine memur edilenler arasında Kırım Hanı Baht Giray, Karasu ve havalisini korumakla görevli Halil Paşa, Silistre Valisi Ebubekir Paşa bulunmaktadır. Hatta İbrahim Paşa doğrudan bu işle görevlendirilmiştir (BOA, A.MKT, d. 1026: 9-10, 21, 25, 27, 38). Firari asker maddesine gereken önemi vermeyen görevliler bu konuya dikkat etmeleri için uyarılmıştır (BOA, A.MKT, d. 1026: 41). Bütün bu çabalara ve uyarılara rağmen ordudan firarların devam ettiğini Yusuf Paşa, *"..amma her ne kadar cenge terğib ve teşvik olunsalar ise dahi yine gözleri gerüde olub peyderpey ikişer yüz üçeryüz firâr itmekte olduklarından ba'zıları ahz olunub cezâları tertîb ve ba'zılarının burunları ve kulakları kat' olunmakda ise dahi yine müfîd olmadığından başka Tuna donanması için tahrîr olunan dalkılıçların*

dahi ba'zısı kendülerini suya ilkâ iderek firâr itmekdedirler..." ifadesiyle İstanbul'a bildirir (BOA, A.MKT, d. 1026:55).

Yusuf Paşa'nın yazışmalarında karşımıza çıkan firari asker sorununa dönemin kaynakları da tanıklık etmektedir. Ahmed Cavid Bey vekayinasının farklı yerlerinde bu soruna ve askerinin firarının nedenlerine değinir. Bu konudaki hatt-ı hümayunlardan örneklere eserinde yer verir (Ahmed Cavid 1998: 11, 12, 38, 39, 59, 193, 231, vb). Yusuf Paşa'nın 1788 yılındaki faaliyetlerinin anlatıldığı sefernamesinde de firar olayları ve Yusuf Paşa'nın bunun önüne geçmek için yaptıkları anlatılır (Üstüner 2005: 89, 90, 93). Kethüda Said Tarihi'nde de firar olaylarına değinilir (Özcan 1999: 46, 70) Bu üç eserde verilen bilgilerin ana hatlarıyla Yusuf Paşa'nın yazışmalarında verilen bilgileri teyit ettikleri görülmektedir.

Yusuf Paşa'nın yazışmaları, Paşa'nın Osmanlı ordusuna olan güvensizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Kaymakam Paşa'ya gönderdiği bir yazıda Yusuf Paşa bu güvensizliği, düşman ordusunun Osmanlı ordusuna göre durumunun daha kuvvetli olduğunu ve barış yapılması gerekliliğini "... *tab-yalarından girü âmâre ve sefîneleri önünde dahi metrisi olub bizim donanmamızdan top endâhte olursa metris sed olacağı ve düşman sefînesine bir zarar irâs itmeyeceği zâhir ve aşikâr ve bizim donanmamız düşman donanması üzerine sevk ile tecâvüz itse dahi adanın istihkâmı mâni olarak bir vechle zafer-yâb olmak mülâhazadan devr olduğu reyü'l-ayn meşhûdumuz olmuştur ma'hezâ düşman gemileri kebîr ve topları ve askeri vafîr olub durur iken göz yumub üzerlerine varmak hatayı mucib ve bu sûretde m'âzallah netice-kâr-ı düşvâr olacağı aşikâr olmağla...Abdi Paşa Tabyası ve etrâfına toplar vaz'ıyla istihkâm virilmekte ve karşı İbrail ordusunun ve bir tarafın takvîyesine ikdâm olunmakta olub lakin askerinin cenk ideceği ve â'dâ karşusunda duracağı hiç me'mûl olunamayub ve metrislerin nisfina kifâyet idecek piyâde kalmayub i'adelerine her ne kadar ta'kayyüd ve ihtimâm olunmakta ise dahi müfîd olmayub zâbitân dahi 'âciz kalmağla düşman askerimizin bu hâline vâkıf olmaksızın sûret-i cem'iyetlerini görmekte iken musâlaha-i hayriyeye râbita virilmek aklen ve hâlen ehven-i mülâhaza olunmağla inâyet-i bârî ile musâlaha-i hayriye müyesser oldı ne â'lâ olmadığı sûretde her ne hâl ise mukâbeleye ikdâm olacağı mâ'lûm-ı sa'âdetleri buyuruldukda keyfiyeti iktizâ ider ise huzûr-ı hümâyûna arz ve tefhîme himmet buyurmanız me'mûldur..." ifadeleriyle ortaya koyar (BOA, A.MKT, d. 1026: s. 56).*

Dönemin kaynaklarında Yeniçeri Ağası ve ocak ağalarının devam eden savaşta düzenli Rus ordusuna karşı başarılı olunamayacağını ve barış yapılması gerektiğini Koca Yusuf Paşa'ya belirttikleri fakat Yusuf Paşa'nın bu düşünceleri İstanbul'a yazamayacağını söylediği kaydedilmektedir. Koca Sekbanbaşı Risalesi'nde bu nedenle Ocak mensupları ve önde gelen komutanların Yusuf Paşa'nın çadırında yapılan genel toplantıda savaşa devam edilmemesi hakkında bir karar aldıklarını ve bu kararı mahzar halinde İstanbul'a ilettikleri yazılmıştır (Çınar 1999: 242-247; Uçman 1976: 61). Def-

terde yer alan kayıtlar ise Yusuf Paşa'nın ordu hakkındaki görüşlerini bu risaleden önce de açıkça ifade etmekten çekinmediğini göstermektedir.

B. Koca Yusuf Paşa'nın Yazışmalarında Tuna Donanması

Defterde, Tuna Kapudanı Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen on üç adet yazışmanın sureti bulunmaktadır. Bu yazışmalardan on iki tanesi Yusuf Paşa tarafından bir tanesi de Kethüda Efendi tarafından gönderilmiştir. İlk yazışma Maçin yenilgisinin hemen ardından kaleme alınmıştır. Bu yazışmaya göre Maçin yenilgisinden faydalanmak isteyen Ruslar İbrail'e yönelmişlerdir. Bunun üzerine on bin kişilik bir dalkılıç ordusu oluşturulmuş, Tuna donanması ise toplanan bu askerlerin İbrail'e nakli ve kalenin nehir tarafından korunması ile görevlendirilmiştir (BOA, A.MKT, d. 1026: 10, 12).

Tuna donanmasının, düşmanın konumu ve hareketleri konusunda Osmanlı karargâhının Tatarlarla birlikte iki temel haber kaynağından biri olduğu defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 13). Örneğin 14 Temmuz 1791 tarihli yazışmadan düşmanın Kalas'a çekildiği haberinin ve Kapudan Paşa tarafından görevlendirilen çete kayıkları tarafından elde edilen esirler vasıtasıyla düşman ordusunun Maçin'deki kayıpları hakkındaki bilgilerin Tuna donanması tarafından elde edildiği görülmektedir (BOA, A.MKT, d. 1026: 15). Düşmanın kara ordusunun Serpiş'e, donanmasına ait kırk dört geminin ise Siret nehri ile Tuna arasında bulunan ada önüne çekildiği haberini orduya ileten yine Tuna Kapudan Paşası olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Tuna donanmasına, İbrail önüne kadar ilerlemesi ve orada demir atması emredilmiştir (BOA, A.MKT, d. 1026: 20). Tuna donanması istihbarat toplama görevinin yanı sıra savaş döneminde orduya iaşe nakli ve bu nakil işleminin güvenliğini de sağlamıştır (BOA, A.MKT, d. 1026: 33, 40, 59). Yusuf Paşa'nın Tuna Kapudanı'na gönderdiği 28 Temmuz 1791 tarihli kaime Tuna donanmasına, düşman donanmasına fazla yaklaşmama ve düşmandan ateş edilmedikçe ateş etmeme emrinin verildiğini ortaya koymaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 40).

Tuna Kapudanı'na gönderilen yazışmalara bir bütün olarak bakıldığında Tuna donanmasının düşman donanmasının durumuna göre hareket ettiği, kıyıya yakın bulunduğunu, ordunun iaşesi, İbrail kalesinin savunması ve istihbarat toplama gibi görevleri yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Tuna donanması dışında Osmanlı donanmasının Karadeniz'de ve Kırım hattında gerçekleştirdiği faaliyetlere dair kayıtlara yazışmalarda tesadüf edilmektedir (BOA, A. MKT d. 1026: 62)

C. Koca Yusuf Paşa'nın Yazışmalarında Avusturya ve Prusya ile Yapılan Görüşmeler

1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti ile savaşmakta olan Avusturya üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştu. 1790 yılında imzalanan Osmanlı-Prusya ittifakı ise Avusturya üzerindeki baskıyı daha da artırdı. Reinbach Mutabakatı'nın (27 Temmuz 1790) akabinde Osmanlı yetki-

lileri ile Avusturya yetkilileri arasında 17 Eylül 1790 tarihinde çatışmaları sonlandıran mütareke imzalandı. Bu mütarekeye göre tarafların dokuz aylık bir süre zarfında barış imzalaması kararlaştırılmıştı. Alınan bu karar doğrultusunda Tuna nehri üzerinde bulunan Zıştovi kasabasında Avusturya, Prusya, İngiltere ve Hollandalı yetkililerin de bulunduğu heyetler barış için çalışmaya başladılar. (Kuzucu 2013: 205-220; Beydilli 1981: 71-135; Beydilli 2013b: 467-72). Zıştovi’de gerçekleşen bu görüşmelere ve 3 Ağustos 1791 tarihinde imzalan barışa dair ilgi çekici bilgilere Yusuf Paşa’ya ait kayıtlarda rastlanmaktadır

Koca Yusuf Paşa’nın yazışmalarından on bir tanesi Zıştovi’de bulunan Osmanlı murahhaslarına gönderilen yazıların suretidir. Bunun dışında Kaymakam Paşa’ya gönderilen yazışma suretlerinde de Zıştovi görüşmelerine dair bilgiler mevcuttur. Sayfa elli sekizden sonra ise imzalan barış hakkında bölgedeki diğer Osmanlı görevlilerine bilgi verildiği görülmektedir. Barış görüşmelerine dair ilk yazışmalar 7 ve 9 Temmuz 1791 tarihlidir. İlk yazışma Kaymakam Paşa ile bir görüş alışverişi iken 9 Temmuz 1791 tarihli yazı doğrudan Zıştovi’de bulunan Osmanlı murahhaslarıyla gerçekleşen yazışmaların suretidir. Bu yazışmalar barış görüşmelerinin devam ettiğini fakat Osmanlı yetkililerinin barışın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında şüpheleri olduğunu ortaya koyar. Osmanlı yetkilerini şüpheye düşüren ve Avusturya’nın Eylül ayında yeniden Osmanlı arazisine saldırıya geçebileceği hakkındaki bilgi veren kaynağının ise Prusya elçisi Knobelsdorf⁷ olduğu görülmektedir (BOA, A.MKT, d. 1026: 4, 8).

Yazışmalara göre Avusturya murahhasları Peter Philipp von Herbert ve Kont Esterhazy von Galanta barış görüşmelerinin yapılacağı Zıştovi’ye 18 Temmuz 1791 tarihinde gelmişlerdir⁸. Avusturya murahhaslarının gelişini haber veren bu yazışma suretinde Yusuf Paşa murahhaslara Avusturyalılının barış görüşmelerini uzatmaya çalışacaklarını ifade ettikten sonra murahhasları gecikmenin önlenmesi için uyarmaktadır. Ayrıca Avusturya’nın, Prusya kralının baskısı kadar Fransız İhtilali’nin, Fransa Kralı’nın kaçış teşebbüsü ve tekrar yakalanması gibi olaylar nedeniyle barış yapmaya meyilli olduğunu ifade etmektedir (BOA, A.MKT, d. 1026: 33, 45)⁹.

Defterdeki kayıtlar, Yusuf Paşa ile murahhaslar arasında sürekli ve karşılıklı bir bilgi alışverişinin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Yusuf Paşa, Osmanlı ordusunun ve çatışmaların genel seyri hakkında, murahhas-

⁷ Prusya Elçisi Friedrich Ernst von Knobelsdorf 21 Nisan 1790 tarihinde İstanbul’a gelerek Friedrich von Diez’in ayrılmasından sonra elçilik görevini devralmıştır. (Beydilli 1981: 64-65).

⁸ Zıştovi’deki Avusturya murahhasları tekliflerinin kabul edilmemesinden dolayı 9 Haziran 1791 tarihinde görüşmelerden çekilmişlerdir. Fransız İhtilali ve Prusya’nın baskısı nedeniyle Avusturya murahhasları 18 Temmuz 1791’de Zıştovi’ye gelerek tekrar görüşmelere başlamışlardır. (Beydilli 1981: 129-133). Metinde kastedilen tarihte buna işaret etmektedir.

⁹ Avusturya murahhaslarının Zıştovi’ye geldiği tarih bir yerde 16 bir yerde 17 Zilkade olarak belirtilmiştir.

larda görüşmelerin gelişimi hakkında birbirlerine bilgi verirler. Hatta Rusya ile barışın nasıl gerçekleşeceği hakkındaki meşveret meclisinde konuşulanlar bile murahhaslara iletilmiştir (BOA, A.MKT, d. 1026: 25). Zıstovi Barış'ının imzalanmasına ve barış senetlerinin değiş tokuşuna dair haberinin ise Rumeli Valisi, Han Hazretleri, Tepedelenli Ali Paşa gibi bölgedeki diğer görevlilere 9 Ağustos 1791 tarihinde gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 58-59).

Yazışma suretleri içinde bilgi verilen diğer bir diplomatik olayda Ahmed Azmi Efendi'nin Prusya elçiliğidir. Ahmed Azmi Efendi, 1790 yılında imzalan Osmanlı-Prusya İttifakı'nın sonucu ve Prusya'yı Rusya'ya karşı harekete geçirmek için III. Selim tarafından Prusya'ya gönderilmiştir (Unat 1992: 149-154; Beydilli 1981:107-117). Bu konudaki ilk kayıt 9 Temmuz 1791 tarihli olup Kethüda Bey'den Ahmed Azmi Efendi'ye gönderdiği yazıların ulaştığına dairdir (BOA, A.MKT, d. 1026: 8-9). Bu yazışmaların en azından bazılarının önce Zıstovi'deki murahhaslara oradan da Yusuf Paşa'ya ulaştığı anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 25, 26). 29 Temmuz 1791 tarihli yazışmada Yusuf Paşa Ahmed Azmi Efendi'den, önce Prusya'nın ittifak antlaşmasının gereği olarak Rusya üzerine nasıl harekete geçeceğinin bildirilmesini ister daha sonra da savaştaki gelişmeler hakkında bilgi verir (BOA, A.MKT, d. 1026: 43). Koca Yusuf Paşa ile Kaymakam Paşa arasında gerçekleşen diğer bir yazışma suretinde ise Ahmed Azmi Efendi'nin Berlin'deki görevinin ne zaman sona ereceği hakkında bilgi edinmeye çalıştığı Berlin'de kalması ya da dönüşü emrinin verilmesini istediği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 61).

D. Koca Yusuf Paşa'nın Yazışmalarında Tatar Askeri Varlığı ve Faaliyetleri

1787-1792 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı'nın temel nedeninin Kırım topraklarını yeniden elde etmek olduğu ifade edilmişti. Osmanlı Devleti'nin bu nedenle başlattığı savaşa, Tatarlar geleneksel önderleri olan Cengizli sultanların emrinde katılmışlardır. Yazışma suretlerinde Tatar toplulukların lideri olan Giray sultanlarına gönderilen on adet belge bulunmaktadır. Bunlardan dokuz tanesi Kırım Hanı olarak ifade edilen Baht Giray Han'a, diğer ise Cengiz Mehmed Giray Sultan'a gönderilmiştir. Bunun dışında yazışmaların suretinde karşımıza çıkan diğer Cengizliler, Gazi Giray ve Hacı Giray Sultan'dır¹⁰.

Yazışma suretlerinde karşımıza çıkan Baht Giray Han, Kırım Giray Han'ın oğlu olup 28 Ocak 1789 tarihinde Kırım hanı olarak tayin edildikten sonra yardımcılığına kardeşi Mehmed Giray'ı getirmiştir. 24 Temmuz 1792 tarihine kadar bu görevde kalmıştır (Giray 2013: 112-113). Gazi Giray Sultan ve Cengiz Mehmed Giray Sultan'ın Baht Giray Han'ın komutasında Hacı

¹⁰ (BOA, A.MKT, d. 1026: 7, 12, 23-25, 44, 49, 58); Gazi Giray ve Hacı Giray Sultan için bkz. (BOA, A.MKT, d. 1026: 12, 16, 19, 21, 22, 24, 35, 38, 48).

Giray'ın ise Babadağı Seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026: 7, 16, 22). Yazışma suretlerinin geneline bakıldığında Tatar askerlerinin daha çok öncü birlik olarak görev yaptıkları, keşif ve istihbarat faaliyetlerini yürüttükleri görülmektedir. Örneğin Gazi Giray Sultan, karakol görevinde bulunduğu sırada Rus komutanlarından birini ele geçirerek ordu-yı hümayuna teslim etmiştir. Bu komutan ordunun yanı sıra İstanbul'ada sorgulanmak üzere gönderilmiştir. Hacı Giray Sultan'ın da Babadağ, Tolcu ve İsakçı havalisinde düşmana dair sürekli olarak bilgi topladıkları, elde ettikleri bilgileri de orduya ulaştırdıkları anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT, d. 1026, s. 12, 16, 19, 22, 24, 35).

Sonuç

7 Temmuz-10 Ağustos 1791 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan Koca Yusuf Paşa'nın yazışmaları bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Sadaret Mektubi Kalemi Defterleri* içerisinde 1026 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Bu yazışmalar Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkileri, Ruslarla devam etmekte olan savaş, Osmanlı ordusunun karşılaştığı problemler, Yusuf Paşa'nın ordu hakkındaki görüşleri ve savaşın gelişimine dair verdiği bilgiler nedeniyle oldukça kıymetli bir kaynaktır. Defterin önemi Zıstovi Barışı'na giden yol, Prusya'nın görüşmelerdeki etkisi, Koca Yusuf Paşa'nın Osmanlı askeri kuvvetlerinin yetersizliği hakkındaki düşünceleri ve barışa olan arzusu ile Osmanlı komuta kademesi arasındaki yazışmaları içermesinde yatmaktadır. Yazışmaların Maçin yenilgisi ve akabinde Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu koşulları, eksiklikleri dürüst bir şekilde aksettirmesi kaynak değerini arttıran başlıca unsurdur.

Defterde bulunan yazışmalar Osmanlı ordusunun eksikliklerini dönemin sadrazamının ağızından ortaya koymaktadır. Yusuf Paşa ve diğer komuta kademesinin orduya olan güvensizliği yazışmalarda en çok dikkati çeken bilgilerdendir. Bunun yanı sıra içeriği hakkında bilgi verdiğimiz bu defter 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nın son evresi hakkında yapılacak çalışmalarda başvurulması gereken ilk kaynaklardandır. Yine incelemeye konu olan yazışma suretleri, asılları kaybolan ya da günümüze ulaşmayan orijinal belgelerin eksikliğini tamamlaması açısından da öneme haizdir. Bu yazışmalar aynı zamanda *Sadaret Mektubi Kalemi Defterleri*'nin 1760'lardan 1850'lere kadar uzanan zaman diliminde görev yapmış sadrazamların biyografilerini konu alan çalışmalarda ilk aşamada müracaat edilmesi gereken kaynaklardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, A.MKT, d. 1018, 1020, 1023, 1024, 1025, 1026, 1031, 1043, 1044, 1045.
BOA, Cevdet Askeriye 54364.

Eserler

- AHMED Cavid (1998). *Hadika-i Vekâyi*, Haz. Adnan Baycar, Ankara.
- ARIKAN Sema (1988). *III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ülkesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAĞIŞ, Ali İhsan (1984). *Britain and The Struggle of The Ottoman Empire, Sir Robert Aynlie's Embassy to Istanbul*, İstanbul.
- Genç, Yusuf İhsan vd. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul.
- BEYDİLLİ, Kemal; (1981). *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul.
- (2013a). "Koca Yusuf Paşa", *TDVİA*, C. 44, s. 23-24.
- (2013b). "Ziştovi Barışı", *TDVİA*, C. 44, , s. 467-472.
- ÇINAR, Ali Osman (1999). *Mehmet Emin Edip Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- KUZUCU, Serhat (2013). *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları Savaşları*, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (2013). *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Ankara.
- (2006). "Mühimme Defterleri", *TDVİA*, C. 31, 520-523
- ÖZCAN, Ahmet (1999). *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul.
- SARICAOĞLU, Fikret (1997). "Hasan Paşa, Şerif", *TDVİA* C. 16, s.340-341.
- UÇMAN, Abdullah (1976). *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, İstanbul.
- UNAT, Faik Reşit (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1940-1942). "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, Cüz I, İstanbul, s. 2-44.
- (1975). "III. Selim ve Koca Yusuf Paşa", *Belleten*, C. XXXIX, S. 154, , s. 233-236.
- (1995). *Osmanlı Tarihi*, C. IV, 2. Kısım Ankara.
- (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara.
- ÜSTÜNER, Ahmet (2005). *Yusuf Paşa'nın Sefernâmesi, (Sefer-nâme-i Serdâr-ı Ekrem Yusuf Paşa)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Ek-I: Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya Ait Yazışma Suretlerinin Başlığını, Tarihini ve Sayfasını Gösterir Tablo*

Sıra	Yazışmanın Başlığı	Sayfa	Tarihi
1	Kâimakâm Paşa'ya	2	6 ZA 1205
2	Kâimakâm Paşa'ya	3	6 ZA 1205
3	Kâimakâm Paşa'ya	3	6 ZA 1205
4	Kâimakâm Paşa'ya	3	6 ZA 1205
5	Kâimakâm Paşa'ya (derkenarda)	3	6 ZA 1205
6	Kâimakâm Paşa'ya Kenar	4	6 ZA 1205
7	Kâimakâm Paşa'ya	4	6 ZA 1205
8	Kâimakâm Paşa'ya	4-5	6 ZA 1205
9	Kâimakâm Paşa'ya kenar	5	6 ZA 1205
10	Maçin Seraskeri ve ol cânibde Rumili Vâlisi ve Maçin Başbuğu Hazerâtına	5	6 ZA 1205
11	Maçin Seraskeri Vezir Hasan Paşa'ya	5	6 ZA 1205
12	Kethüda Bey'den Ağa Paşa Hazretlerine Tezkire	5	6 ZA 1205
13	Silistre Seraskeri Vezîr Ebubekir Paşa'ya	5-6	6 ZA 1205
14	Silistre'de Umûr-ı Mühimmeye Me'mûr Hasan Efendi'ye	6	6 ZA 1205
15	Varna Muhâfızı Vezîr Ferhad Paşa'ya	6	6 ZA 1205
16	Sabık Üsküb Sancağı Mutasarrıfı Receb Paşa'ya	6	6 ZA 1205
17	Niş Başbuğu Vezîr Ömer Paşa'ya	6-7	6 ZA 1205
18	Mîr-i mîrândan Cisir-i Morava Muhâfızı Belgradi Ahmed Paşa'ya	7	6 ZA 1205
19	Pozorofça Muhâfızı Mîr-i Mirândan Ali Paşa'ya	7	6 ZA 1205
20	Maçin Cânibinde Cengiz Mehmed Giray Sultân'a	7	7 ZA 1205
21	Maçin Seraskerine ve Rumili Vâlisine	7	7 ZA 1205
22	İbrail Başbuğu ve Muhâfızı ve Muhâfazada olan Vüzerâya	7	7 ZA 1205
23	Maçin Seraskeri Vezîr Hasan Paşa'ya (derkenarda)	7	7 ZA 1205
24	Hırsova'da Muhâfız Ahmed Paşa'ya	8	7 ZA 1205
25	Silistre Muhâfızı Mîr-i Mirândan Hasan Paşa'ya	8	8 ZA 1205
26	Kethüdâ Beğ'den Zıştovi'de Murahhas-ı Evvel Reis Abdullah Efendi'ye	8	8 ZA 1205
27	Murahhas Efendilere (derkenarda)	8	8 ZA 1205
28	Kethüdâ Beğ'den Sefâretle Prusya Canibinde Olan Ahmed Azmi Efendi'ye	8-9	8 ZA 1205
29	Kapu Kethüdâsı Emin Ağa'ya	9	9 ZA 1205
30	Kâimakâm Paşa'ya	9-10	10 ZA 1205
31	Kâimakâm Paşa'ya Kenâr	10	10 ZA 1205
32	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	11	10 ZA 1205
33	Silistre'de Umûr-ı Mühimmeye Me'mûr Hasan Efendi'ye	11	10 ZA 1205
34	Rikâbda Kapu Kethüdâsı Kapucubaşı Mehmed Emin Ağa'ya	11	10 ZA 1205

* Sıra numaraları tarafımızdan verilmiş olup defterde sadece sayfa numaraları bulunmaktadır.

Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1791 Seferi Yazışmalarına Dair Bir Defter

35	Murahhas Efendilere	11	10 ZA 1205
36	Kâimakâm Paşa'ya	11-12	11 ZA 1205
37	Kâimakâm Paşa'ya	12	11 ZA 1205
38	Silâhdâr-ı Hazret-i Şehriyârî'ye	12	12 ZA 1205
39	Han Hazretlerine Tezkire	12	12 ZA 1205
40	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	12-13	12 ZA 1205
41	Tuna Kapudanı Vezîre	13	12 ZA 1205
42	Kule Muhâfızı Bicânzâde Ali Paşa'ya	13	12 ZA 1205
43	Kâimakâm Paşa'ya	13	12 ZA 1205
44	Kâimakâm Paşa'ya	14	12 ZA 1205
45	Kâimakâm Paşa'ya	14	12 ZA 1205
46	Rikâb-ı Hümâyûnda Kapu Kethüdâsı Kapucubaşı Mehmed Emin Ağa'ya	14	?
47	Gedüklülerden Asitânede Murteza Ağa'ya	14	12 ZA 1205
48	Kethüdâ Beğ'den Livâ-i Şerif Ordusu Nâzırı İbrahim Efendi'ye	15	12 ZA 1205
49	Kethüdâ Beğ'den Tekeli Muhâfazasına Me'mûr İbrahim Paşa'ya	15	12 ZA 1205
50	Kethüdâ Beğ'den Sadr-ı Rumili Efendi'ye ve Rikâb Reisi Raşid Efendi'ye	15	13 Za 1205
51	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	15	13 Za 1205
52	Kaimakâm Paşa'ya	16	13 Za 1205
53	Kaimakâm Paşa'ya	16	13 Za 1205
54	Kaimakâm Paşa'ya	16	13 Za 1205
55	İbrail Başbuğu Vezîr Seyyid Abdi Paşa'ya	16-17	13 Za 1205
56	Varna Muhâfızı Ferhad Paşa'ya	17	13 Za 1205
57	Eflâk Seraskeri Vezîr Mahmûd Paşa'nın Ordusu Nâzırı Abdullah Efendi'ye	17	13 Za 1205
58	Eflak Seraskeri Vezîr Mahmûd Paşa'ya	17-18	13 Za 1205
59	İbrail Başbuğu Vezîr Seyyid Abdi Paşa'ya	18	13 Za 1205
60	Kethüdâ Beğ'den İbrail Başbuğu Vezîre	18	13 Za 1205
61	Kethüdâ Beğ'den İbrail Nâzırı Osman Ağa'ya	18-19	13 Za 1205
62	Tuna Kapudanı'na	19	14 ZA 1205
63	Babadağı Seraskeri Vezîr Ahmed Paşa'ya	19	14 ZA 1205
64	Karasu Muhafızı Halil Paşa'ya	19	14 ZA 1205
65	Babadağı Seraskeri'ne	19	14 ZA 1205
66	Kethüda Beğ'den Kurd Paşa ve Amâdî İbrahim Paşa'ya	19-20	14 ZA 1205
67	Karasu Muhafızı Vezîr Halil Paşa'ya, Firâri Asker İâdesine Me'mûr Mîr-i mîrân İbrahim Paşa'ya	20	14 ZA 1205
68	İbrail Muhâfazasına Me'mûr Gürci Osman Paşa'ya	20	15 ZA 1205
69	Kethüdâ Beğ'den Silistre Muhâfızına ve Kâdisına	20	15 ZA 1205
70	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	20	15 ZA 1205
71	Kule Muhâfızı Bicanzâde Ali Paşa'ya	20	15 ZA 1205
72	Kule Muhâfızı Bicanzâde Ali Paşa'ya	21	15 ZA 1205
73	Delvine Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya	21	15 ZA 1205
74	Kâimakâm Paşa'ya	21-22	15 ZA 1205
75	Kâimakâm Paşa'ya	22	15 ZA 1205
76	Kâimakâm Paşa'ya	22	15 ZA 1205

77	Kethüda Beğ'den Defterdâr Efendi'ye Tezkire	22	15 ZA 1205
78	Kandiye Muhâfızı Melek Mehmed Paşa'ya	23	15 ZA 1205
79	Kethüdâ Beğ'den Edirne'de Hâcegândan Mehmed Efendi'ye	23	15 ZA 1205
80	Başlık Bulunmamaktadır. (Kethüda Beğ'dan Bağdad Valisine Gönderilmiştir)	23	15 Za 1205
81	Erzurum ve Trabzon Vâlisi ve Anapa Seraskeri Vezîr Abdullah Paşa'ya	23	16 ZA 1205
82	İbrail Muhâfazasında Olan Mîr-i Mîrândan el-Hâc Osman Paşa'ya	23	16 ZA 1205
83	Han Hazretlerine	23	16 ZA 1205
84	Han Hazretlerine Kenar	23	16 ZA 1205
85	Han Hazretlerine Tezkire	24	16 ZA 1205
86	Tatarpazarı Voyvodası Kapucubaşı Ahmed Ağa'ya	24	16 ZA 1205
87	Kâimakâm Paşa'ya	24	16 ZA 1205
88	Ziştovi'de Murahhas Efendilere	24-25	16 ZA 1205
89	Ziştovi Canibinde Murahhas Efendilere	25	16 ZA 1205
90	Karasu ve Havâlisi Muhâfazasına Me'mûr Halil Paşa'ya	25	16 ZA 1205
91	Han Hazretlerine	25	16 ZA 1205
92	Asker îâdesine Me'mûr İbrahim Paşa	26	17 ZA 1205
93	Firârî Asker İâdesine Me'mûr İbrahim Paşa'ya	26	17 ZA 1205
94	Sefer-i Hümâyûna Me'mûr Esnâ-yı Râhda Manastır Çeribaşısı Mehmed Ağa'ya	26	17 ZA 1205
95	Ziştovi Cânibinde Murahhas Efendilere	26	17 ZA 1205
96	Kethüdâ Beğ'den Ziştovi Cânibinde Murahhas Abdullah Efendi'ye	26-27	17 ZA 1205
97	Silistre Seraskeri Vezîr Ebubekir Paşa'ya	27	17 ZA 1205
98	Silistre'de Umûr-ı Mühimmeye Me'mûr Hasan Efendi'ye	27	17 ZA 1205
99	Kule Muhafızı Bicanzâde Ali Paşa'ya	27	17 ZA 1205
100	Cebeci Paşa Ağa'ya, Topçubaşı Ağa'ya, Toparabacıbaşı Ağa'ya	27-28	17 ZA 1205
101	Hâcegândan Tırnova Â'yânı Osman Efendi'ye	28	17 ZA 1205
102	Rumili Kâdiaskeri Efendi'ye ve Kapu Kethüdâsı Emin Emin Ağa'ya	28	17 ZA 1205
103	Rumili Kâdiaskeri Abdullah Molla Efendi'ye	28	17 ZA 1205
104	Sâbıkâ Mekke Kâdısı Cevdet Efendi'ye	28	17 ZA 1205
105	Kâimakâm Paşa'ya	28-29	17 ZA 1205
106	Kâimakâm Paşa'ya	29	17 ZA 1205
107	Kâimakâm Paşa'ya	29-30	17 ZA 1205
108	Kâimakâm Paşa'ya	30	17 ZA 1205
109	Kâimakâm Paşa'ya	30	17 ZA 1205
110	Karasu Cânibi Muhâfazasına Me'mûr Vezîr Halil Paşa'ya	30	17 ZA 1205
111	Bosna Vâlisi ve Seraskeri Vezîr Sâlih Paşa'ya	30-31	19 ZA 1205
112	Yergöğü Seraskeri Vezîr Seyyid Osman Paşa'ya	31	19 ZA 1205
113	Defterdâr Efendiye	31	19 ZA 1205
114	Yeniçeri Ağası'na ve ba'zı Rüesâ-yı Askere Tezâkir	31	19 ZA 1205

Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1791 Seferi Yazışmalarına Dair Bir Defter

	(derkenarda)		
115	Karaosmanzâdelere (derkenarda)	31	19 ZA 1205
116	Çaparzâdeye (derkenarda)	31	19 ZA 1205
117	Silistre Cânibinde Hasan Efendi'ye	32	20 ZA 1205
118	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	32	20 ZA 1205
119	Balçık Nâibine	32	20 ZA 1205
120	Kethüdâ Beğ'den Zıstovi Cânibinde Murahhas-ı Evvel Abdullah Efendi'ye	32	20 ZA 1205
121	Kethüdâ Beğ'den İbrail Muhâfazasına Me'mûr Mîr-i Mirândan el-Hâc Osman Paşa'ya	33	20 ZA 1205
122	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	33	21 ZA 1205
123	Kara Muhâfızı Vezîr Halil Paşa'ya	33	
124	Murahhas Efendilere	33-34	21 ZA 1205
125	Kâimakâm Paşa'ya	34	21 ZA 1205
126	Darüssaâde Ağasına	34-35	21 ZA 1205
127	Babadağı Seraskeri Vezîr Ahmed Paşa'ya	35	22 ZA 1205
128	Karasu Muhâfızı Vezîr Halil Paşa'ya	35	22 ZA 1205
129	İbrail Cânibinde Olan Vüzerâ-yı İzâma	35	22 ZA 1205
130	Tuna Kapudan Paşasına	35	22 ZA 1205
131	Kethüdâ Beğ'den Mora Cezîresi Mütessellimi Silâhdâr Mehemmed Ağa'ya	36	22 ZA 1205
132	Kethüdâ Beğ'den Rikâbda Kethüdâ-yı Kâimakâmi Rasih Efendi'ye Tebrîk-i Me'mûriyet-i Kethüdâ-yi Rikâbi Hâvî Kâime	36	?
133	Kahvecibaşı-i Hazret-i Şehriyârî Hüsameddin Ağa'ya	36	22 ZA 1205
134	Serçukâdâr Ağa'ya	36	23 ZA 1205
135	Kâimakâm Paşa'ya	36	23 ZA 1205
136	Kâimakâm Paşa'ya	36	23 ZA 1205
137	Kâimakâm Paşa ve Serçukadâr Ağa'ya Kenar ve Kapu Kethüdâsına Şukka (Derkenarda)	36	24 ZA 1205
138	Kâimakâm Paşa'ya	37	23 ZA 1205
139	Tuna Kapudan Paşasına İbrail Başbuğuna	37	23 ZA 1205
140	Me'sûren Rusya Derûnunda Olan Mîr-i Mirândan Tepedelenli Ali Paşa Yeğeni Mehemmed Paşa'ya	37	24 ZA 1205
141	İbrail Muhâfızı Mahmûd Paşa'ya ve İbrail Kâdisına ve Nüzul Eminine Kethüdâ Beğ'den	37	24 ZA 1205
142	Varna Seraskeri Vezîr Abdullah Paşa'ya	37	25 ZA 1205
143	Kethüdâ Beğ'den İbrail Cânibinde Rumili Vâlisi ve İbrail Seraskeri Vezîre	37-38	25 ZA 1205
144	Babadağı Seraskeri Vezîr Ahmed Paşa	38	25 ZA 1205
145	Kâimakâm Paşa'ya	38	25 ZA 1205
146	Livâ-yı Şerîf Kâimakâmı Emin Paşa'ya	38	25 ZA 1205
147	Kethüdâ Beğ'den Niğbolu Sükkânından Hacı İbişzâde Ali Ağa'ya, Rusçuk'da Tirsiniklioğlu Ömer Ağa'ya	39	25 ZA 1205
148	Livâ-i Şerîf Muhâfızı Mehemmed Emin Paşa'ya	39	26 ZA 1205
149	Kethüda Beğ'den Livâ-i Şerîf Ordusu Nâzırı Muhâsebe-i Evvel el-Hâc İbrahim Efendi'ye	39	26 ZA 1205
150	İbrail Başbuğı Abdi Paşa'ya	39	26 ZA 1205

151	Kethüdâ-yı Bâb-ı Veliyyü'n-ni'âmi Emin Ağa'ya	40	26 ZA 1205
152	Şeyhülislâm-ı esbak Seyyid İbrahim Efendi'nin Kethüdâsı Mustafa Efendi'ye	40	26 ZA 1205
153	Tuna Kapudanı Vezîr Ahmed Paşa'ya	40	27 ZA 1205
154	Rumili Vâlisi ve İbrail Seraskeri Vezîr Mehmed Paşa'ya	40	27 ZA 1205
155	Rumili Vâlisi ve İbrail Seraskeri Vezîre	40-41	27 ZA 1205
156	İbrail Muhâfazasında Olan Mîr-i mîrândan Osman Paşa'ya	41	27 ZA 1205
157	Hırsova Ordusu Muhâfızı Karahisarî Vezîr Ahmed Paşa'ya	41	27 ZA 1205
158	Hırsova'da Olan Defterdâr Efendi'ye	41	27 ZA 1205
159	Kethüdâ Beğ'den Defterdâr Efendi'ye	41	27 ZA 1205
160	Defterdâr Efendiye Kenâr	41	27 ZA 1205
161	Silistre Cânibinde Umûr-ı Mühimme Nezâretine Me'mûr Hasan Efendi'ye	42	27 ZA 1205
162	Sefere Me'mûr Esnâ-yı Râhda Manastır Çeribaşısı Emin Ağa'ya	42	27 ZA 1205
163	Kethüdâ-yı Bâb-ı veliyyü'n-niâmi Emin Ağa'ya	42	27 ZA 1205
164	Rakka Vâlisi Vezîr İbrahim Paşa'ya	42	27 ZA 1205
165	Bu def'a İsakçı Muhâfızı Ta'yîn Olunan Vezîr Seyyid Osman Paşa'ya	42	27 ZA 1205
166	Kethüdâ Beğ'den Silistre Seraskerine ve Silistre'de Umûr-ı Mühimmeye Me'mûr Hasan Efendi'ye ve Silistre Muhâfızına	42-43	28 ZA 1205
167	Eflak Seraskeri Mahmud Paşa'ya, Vidin Muhâfızı Mîr-i Alem Mehmed Paşa'ya	43	28 ZA 1205
168	Kethüdâ Beğ tarafından Kâimakâm Paşa'ya	43	28 ZA 1205
169	Prusya Cânibinde Olan Ahmed Azmi Efendi Efendi'ye	43-44	28 ZA 1205
170	Kethüdâ Beğ'den İbrail Nüzul Emîni Osman Ağa'ya	44	28 ZA 1205
171	Han Hazretlerine ve Babadağı Seraskerine	44	28 ZA 1205
172	Defterdar Efendiye Kâime	44	28 ZA 1205
173	Babadağı Seraskerine	44	29 ZA 1205
174	Tuna Kapudan Paşasına	44	29 ZA 1205
175	Kethüdâ Beğ'den Bâb-ı veliyyü'n-niâmî Emin Ağa'ya	44-45	29 ZA 1205
176	Kâimakâm Paşa'ya	45	29 ZA 1205
177	Murahhas Efendilere	45-46	29 ZA 1205
178	Babadağı'na Me'mûr Vezîr Halil Paşa'ya	46	29 ZA 1205
179	Babadağı'na Me'mûr Halil Paşa'ya	46	30 ZA 1205
180	Curazâde Ahmed Paşa'ya Tezkire	46	30 ZA 1205
181	Varna Muhâfızı Ferhad Paşa'ya	46	30 ZA 1205
182	Rumili Kâdiaskerine ve Raşid Efendi'ye	46-47	30 ZA 1205
183	Serçukadâr-ı Hazret-i Şehriyârî Ağa'ya ve Darbhâne Emîni Ağa'ya	47	30 ZA 1205
184	Kâimakâm Paşa'ya	47	30 ZA 1205
185	Kelefre Cânibinde Sipâh Ağası Hüseyin Ağa'ya Şukka ve Silâhdâr Ağası Ahmed Ağa'ya Şukka	47	30 ZA 1205
186	Sipâh ve Silâhdâr Ağalarına Kenâr	47	30 ZA 1205

Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1791 Seferi Yazışmalarına Dair Bir Defter

187	Kara Harman Muhâfızı Salih Paşa'ya Babadağı Seraskeri Ahmed Paşa'ya	47	30 ZA 1205
188	Hırsova Cânibinde Defterdâr Efendi'ye	48	1 Z 1205
189	Livâ-yı Şerîf Kâimakâmı Emin Paşa'ya	48	1 Z 1205
190	Livâ-yı Şerîf Ordusunda Olan Sâbikâ Muhâsebe-i Evvel Hasan Efendi'ye	48	1 Z 1205
191	Livâ-yı Şerîf Ordusu Nâzırı el-Hâc İbrahim Efendi'ye	48	1 Z 1205
192	Livâ-yı Şerîf Kâimakâmı Mehmed Emin Paşa'ya	48	1 Z 1205
193	Silistre Cânibinde Umûr-ı Mühimmeye Me'mûr Hasan Efendi'ye	48	1 Z 1205
194	Kâimakâm Paşa'ya	48	1 Z 1205
195	İbrail Cânibinde Olan Vezîr Mehmed Paşa'ya	48-49	2 Z 1205
196	İbrail Başbuğı el-Hâc Abdi Paşa'ya	49	2 Z 1205
197	Han Hazretlerine	49	2 Z 1205
198	Babadağı Seraskeri Ahmed Paşa'ya	49	2 Z 1205
199	Rumili Vâlîsine Tezkire	49	2 Z 1205
200	Rumili Vâlîsi ve İbrail Seraskerine (derkenarda)	49	2 Z 1205
201	Rumili Vâlîsine Tezkire	49-50	2 Z 1205
202	Eflak Seraskeri Mahmûd Paşa'nın Ordusu Nâzırı ve Defterdârı Abdullah Efendi'ye	50	2 Z 1205
203	Kâimakâm Paşa'ya	50	2 Z 1205
204	Kâimakâm Paşa'ya Kenâr	50	2 Z 1205
205	Darbhâne-i Âmire Emîni Yusuf Ağa'ya ve Serçukadâr-ı Hazret-i Şehriyârî Ağa'	51	2 Z 1205
206	Eflak Seraskeri Vezîr Mahmûd Paşa'ya	51	2 Z 1205
207	Kethüdâ Beğ Tarafından Eflak Seraskeri Mahmûd Paşa'ya	51	3 Z 1205
208	Hırsova'da Defterdâr Efendi'ye	51-52	3 Z 1205
209	İbrail Muhâfızı Mahmûd Paşa'ya	52	3 Z 1205
210	İsakçı Muhâfızına	52	3 Z 1205
211	Edirne'de Umûr-ı Mühimme'ye Me'mûr Hâcegândan Mehmed Efendi'ye	52	3 Z 1205
212	Silâhdâr-ı Hazret-i Şehriyârî Ağa'ya	52	3 Z 1205
213	Kethüdâ Beğ'den Ordu-yı Hümâyûn Demdârı İbrâhim Paşa'ya	52-53	4 Z 1205
214	İbrail'de Şa'ir Mübâyaasına Me'mûr Gedüklülerden Selim Ağa'ya	53	4 Z 1205
215	Karaharman Muhâfızı Vezîr Salih Paşa'ya	53	4 Z 1205
216	Kâimakâm Paşa'ya	53	5 Z 1205
217	Tatar Pazarı Voyvodası Ahmed Ağa'ya	53-54	5 Z 1205
218	Anapa Seraskeri Vezîr Abdullah Paşa'ya	54	5 Z 1205
219	Ziştovi Cânibinde olan Devlet-i Aliyye Murahhasları Efendilere	54	6 Z 1205
220	Eflak Seraskeri Vezîr Mahmud Paşa'ya	54	6 Z 1205
221	Kâimakâm Paşa'ya	54-55	6 Z 1205
222	Kâimakâm Paşa'ya	55-56	7 Z 1205
223	Kâimakâm Paşa'ya Kenâr	56	7 Z 1205
224	Kâimakâm Paşa'ya	57	7 Z 1205
225	Babadağı Seraskeri Vezîr Ahmed Paşa'ya İsakçı	57	8 Z 1205

	Muhâfızı Vezîr Osman Paşa'ya		
226	Kethüdâ Beğ Tarafından Babadağı Seraskerine	57	8 Z 1205
227	Armudlı Karyesi Muhâfızı Vezîr Halil Paşa'ya	57	8 Z 1205
228	Varna Seraskerine	57	8 Z 1205
229	Varna Muhâfızı Ferhad Paşa'ya	57	8 Z 1205
230	Bosna Vâlîsine	57-58	8 Z 1205
231	Kethüdâ Beğ'den Mora Vâlîsi Vezîre	58	8 Z 1205
232	Kethüdâ Beğ'den Rikâbda Kapucubaşı Süfyan Ağa'ya	58	
233	Kethüdâ Beğ'den Tuna Kapudan Paşası'na	58	9 Z 1205
234	Rumili Vâlîsine ve İbrail Muhâfızına	58	9 Z 1205
235	Han Hazretlerine, Hasan Paşa'ya, Çarhacı Ali Paşa'ya, Tepedelenli Ali Paşa'ya, Yeniçeri Ağasına, Cebecibaşıya, Çaparzâde, Karaosmanzâdelere	58	9 Z 1205
236	Han Hazretlerine	58	9 Z 1205
237	Eflak Seraskeri Mahmud Paşa'ya	59	9 Z 1205
238	Tırnovi Kâdisına ve Hâcegândan Tırnovi Â'yânı Osman Efendi'ye	59	9 Z 1205
239	Bahr-i Siyâh Boğazı Muhâfızı Vezîr Ahmed Paşa'ya	59	9 Z 1205
240	Kethüdâ Beğ'den Tuna Kapudanı Vezîre	59	9 Z 1205
241	Rikâb-ı Hümâyûnda Kethüdâ-yı Bâb-ı Veliyyü'n-niâmî Mehmed Emin Ağa'ya	60	10 Z 1205
242	Armudlı Karyesi Muhâfızı Vezîr Halil Paşa	60	10 Z 1205
243	Kethüdâ Beğ'den Kelifçeli Silahdâr Osman Hasekiye	60	10 Z 1205
244	Niş Başbuğu Vezîr Ömer Paşa'ya	60	10 Z 1205
245	Murahhas-ı Evvel Seyyid Abdullah Paşa'ya	60	10 Z 1205
246	Kâimakâm Paşa'ya	61	10 Z 1205
247	Kâimakâm Paşa'ya	61	10 Z 1205
248	Kâimakâm Paşa'ya	61	10 Z 1205
249	Kâimakâm Paşa'ya Kenâr	61	10 Z 1205
250	Kâimakâm Paşa'ya	61	10 Z 1205
251	Kâimakâm Paşa'ya	61-62	10 Z 1205
252	Rumili Kâdiaskeri Abdullah Molla Efendi'ye	62	10 Z 1205
253	Kapudan-ı Deryâ Hüseyin Paşa'ya	62-63	10 Z 1205
254	Silistre Muhâfazına ve Silistre Mühimmeye Me'mûr Hasan Efendi'ye	63	10 Z 1205
255	Rikâb-ı Hümâyûndan Reisü'l-küttâb Raşid Efendi'ye	63	10 Z 1205
256	Kâimakâm Paşa'ya	63	10 Z 1205
257	Rikâb-ı Hümâyûnda Reis Efendiye ve Kapu Kethüdâsı Emin Ağa'ya	63	10 Z 1205

İSTANBULLU TÜRKOLOG HİKMET CEVDEZÂDE'NİN AİLE ARŞİVİNE GÖRE GÜRCİSTAN VE RUSYA'DAKİ YAŞAMI ve TÜRKÇE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

İlyas ÜSTÜNYER* – Gülnara DIASEMIDZE**

ÖZET

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında 1877-78'de gerçekleşen savaş sonucunda Osmanlı idaresindeki Batum Çarlık Rusya'sına geçmiştir. Batum'da Türkçe konuşan ahalinin örgün Türkçe öğrenimine olan gereksinimleri iki ülke arasında savaşı takip eden müzakerelere konu olmuş fakat bu konuda somut sonuçlara varılamamıştır. Batum yerel yönetimi 40 yıl sonra Osmanlı Devleti'nden Türkçe öğretmeni talep etmiştir. Söz konusu talep Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmış ve 1918 yılında İstanbul'dan Batum'a Hikmet Cevdetzade (1893-1945) gönderilmiştir. Cevdetzade, 1924 yılında Batum'da Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nu açmış ve burada Türkçe öğretmeye başlamıştır. Cevdetzade, ailevi nedenlerden dolayı 1920'lerin sonunda St. Petersburg'a geçmiş ve burada da Türkçe öğretimi üzerine çalışmalarını sürdürmüştür. Cevdetzade'nin başta Batum, daha sonra da St. Petersburg'daki yaşamı ve bu iki mekândaki Türkçe öğretim faaliyetleri Rusça, Gürcüce ve hatta Türkçe kaynaklara yeterince yansımamıştır, bu da Cevdetzade'nin Türkoloji alanındaki yerinin tespitinde sorun oluşturmaktadır. Bu çalışmada Cevdetzade'nin Gürcistan'ın Batum şehrinde meskûn oğlu Temuri ve torunu Nina'ya başvurularak Türkologun yaşamı ve Gürcistan ve Rusya'daki Türkçe öğretim faaliyetlerine ilişkin gerekli bilgi ve belgeler temin ve tanzim edilmiştir. Varılan sonuçlar ışığında Cevdetzade'nin Gürcü ve Rus Türkoloji dizgelerindeki yerine dair yatay ve dikey projeksiyonlar geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevdetzâde'nin Hayatı, Batum'daki Ailesi, Batum ve Leningrad (S. Petersburg)'daki Türkçe Öğretimi Faaliyetleri, Türkologlarla ilişkileri, Akademik Ürünleri.

ABSTRACT

Batumi, under the rule of Ottoman Empire, passed in to Tsarist Russia's administration as a result of 1877-78 war between the Ottoman Empire and Tsarist Russia. Requirements of Turkish-speaking population in Batumi to a formal Turkish language learning opportunity was one of the issues discussed in formal negotiations between the two countries following the war. However, they could not agree on a tan-

* Prof. Dr., Türk Filolojisi Bölümü, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Tiflis/Gürcistan. ilyas.ustunyer@ibsu.edu.ge

** Doç. Dr., Rusça Öğretimi, Yabancı Diller Okulu, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Tiflis/Gürcistan. gdiasamidze@ibsu.edu.ge

gible result in this regard. 40 years later, the local government of Batumi requested Turkish teachers from the Ottoman Empire. This was gladly approved by the Ottoman Empire and Hikmet Jevdetzade (1893-1945) was sent to Batumi from Istanbul in 1918. In 1924, Jevdetzade opened Batumi Secondary Turkish School in Batumi and began teaching Turkish language. At the end of 1920's Jevdetzade moved to St. Petersburg due to family reasons and continued working on the Turkish education there. Jevdetzade's life and Turkish teaching activities in Batumi first, then in St. Petersburg were not included sufficiently in Russian, Georgian and even in Turkish sources. Lack of knowledge in this field has made Jevdetzade's place speculative in Turcology field. In this study, the information and documents about Jevdetzade's life and Turkish teaching activities were obtained from his relatives, son Temuri and grandchild Nino, who are still living in Batumi. In the light of acquired information, alternative "readings" on Jevdetzade's place in the Georgian and Russian Turcologies are suggested in this article.

Keywords: Jevdetzâde's life, his family in Batumi, his Turkish teaching activities in Batumi and Leningrad (S. Petersburg), his relationship with Turkologists, his academic works.

M. Brosset (2003), *Histoire de la Georgie (Gürcistan Tarihi)* adlı eserinde Türklerin Gürcistan'daki varlıklarını M.Ö. 6. yüzyıla kadar götürmektedir. Bu dönemden günümüze değin iki ulus arasında çok katmanlı ilişki türleri yaşanmıştır. Bu iliş türlerinden her iki ulusun tarihine geçen en somut adımların başında iki ulusun birbirinin dilini öğrenme eylemi gelmektedir.

Kültürün taşıyıcı unsuru olan dilin, mevcut çalışma özelinde Türkçe'nin, Gürcistan'da öğretiminin tarihine ilişkin değişik rivayetler söz konusudur. Kimi kaynaklar Türkçe'nin Gürcistan'da konuşulma tarihini M.S. 6 yüzyıla kadar götürürken (Thomson, 1996: 19-23; Brosset, 2003: 13-15); kimi kaynaklar da Türkçe'nin 18. yüzyılda Gürcistan'da bilinip konuşulduğu, öğretildiği ve ders kitabına sahip olduğunu göstermektedir (Cikia, 1954:187-206).

19. yüzyılın ikinci çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Gürcistan'da Osmanlı Türkçesi öğretilmekte idi. Osmanlı Türkçesi 19. yüzyıl boyunca Gürcistan'da genellikle Rusça kaynaklar üzerinden ana dili Türkçe olmayanlar tarafından öğretilmiştir. 1878 öncesinde Osmanlı Devleti, Trabzon Vilayeti idaresinde bulunan Batum'daki Sıbyan Mektebi için değişik kaynakların yanısıra Türkçe hocası göndermiştir. 1 Mayıs 1865 yılında yazılan bir fermanla; "Batum'da ahalinin yardımı ile tamir ettirilip öğretime açılan 2 adet Sıbyan Mektebi ile İşkodra'da inşa edilen Sıbyan Mektepleri için gerekli 7 200 adet kitap ile 3 200 adet Kurân cüz'ünün basım masrafları olan 10 500 kuruşun hazineden ödenmesine padişah tarafından izin verilmiştir" denmektedir (Yıldıztaş, 2012: 267). 27 Eylül 1869 yılında Maarif Meclisi'nin hazırladığı ve padişahın onayladığı emirnameyle Batum'daki Sıbyan Mektebi için kaynak göndermenin yanı sıra öğretmen gönderme kararı da veril-

miştir; “Batum merkezinde bazı hayır sahipleri tarafından inşa olunup hizmete açılan Rüşdiye Mektebi için ihtiyaç duyulan kitap ve dergiler ile lüzumu kadar öğretmen ve yardımcının tespit edilen maaş ve sair masrafları ile birlikte gönderilmesi konusu Maarif Meclisi'nde görüşülüp karara bağlandıktan sonra padişah tarafından da onaylanmıştır” (Yıldıztaş, 2012: 283). 30 Temmuz 1872 yılında Trabzon Vilayeti'ne yazılan bir emirname, “Batum'daki Fuadiye Mahallesi (Batum'da Abaza muhacirlerin iskanıyla oluşan mahalle) mektebi hocalığına Hopalı Osman Efendi'nin tayini konusunda Vilayetiniz tarafından gönderilen yazı maarif meclisinde görüşülmüş ve uygun bulunmuştur” (Yıldıztaş, 2012: 289) denmektedir.

19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki değişiklikler Türkçe'yi sınır ötesinde öğretme meselesini de gündeme getirmiştir. Türkiye ve Gürcistan içinde azınlık dillerinin öğretilmesi adına değişik girişimlerde bulunulmuştur (D'Alesio, 1921: 10). 1877-78 Türk-Rus savaşını müteakiben yapılan müzakerelerde Kafkasya'da Türkçe meselesi de gündeme gelmiştir (Bice, 1991: 50) fakat takip eden dönemde sorunun çözümüne ilişkin somut adımlar atılamamıştır. Bu yönde atılan en somut adım 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Batum yerel yönetiminin Osmanlı Devleti'nden Türkçe hocası talebi ile olmuştur. 1918 yılında Hikmet Cevdetzâde Türkçe öğretmek amacıyla Batum'a gönderilmiştir. Cevdetzâde 1924 yılında, Türkiye ile Gürcistan arasında bir sınır şehri olan Batum'da Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nu açmıştır. Bu okul Sovyet Rusya'sında açılan ilk Türkçe okullardan birisidir. Cevdetzâde, ilerleyen yıllarda Türkçe öğretimi faaliyetlerini Leningrad (St. Petersburg'da) da sürdürmüştür.

1. Hikmet Cevdetzâde'nin Batum'daki Yaşamı ve Türkçe Öğretim Faaliyetleri

16. yüzyılda Osmanlı toprağı haline gelen Batum (Alasania, 2013: VIII) 19. yüzyılın dördüncü çeyreğindeki 93 Harbi (1877-1878'de) sonrası Sovyet Gürcistan'ının toprağı haline gelmiştir. Batum idaresinin el değiştirmesiyle buradaki Türkçe konuşan ahali için Türkçe öğretecek kurum ve şahıslara ihtiyaç duyulmuştur. 93 Harbi sonrasındaki ikili görüşmelerde bu konuda bir sonuç alınamamış ve bu ihtiyaç 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında tekrar görüşülmüştür. I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Batum Yönetimi'nin talebiyle Osmanlı Devleti ile anlaşma yapılmış ve Batum'daki ahalinin örgün Türkçe'ye olan gereksinimleri giderilmeye çalışılmıştır.

İki devlet arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde İstanbullu Hikmet Cevdetzâde (1893-1945) Türkçe öğretmek için Batum'a gelmiş ve burada Türkçe öğretim faaliyetlerini başlatmıştır. Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan Türkolog Cevdetzâde İstanbul'da varlıklı, eğitilmiş bir ailede 1893 yılında dünyaya gelmiş ve 1913 yılında İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Dilbilimci ve edebiyat bilimci Cevdetzâde (1893-1945)'nin

Batum'daki yaşamına dair bilgiler yaygın iletişim kaynaklarındaki üç-beş satırı geçmeyen biyografik bilgilerden (Люди и судьбы, 2003) oluşmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* adlı çalışmasında kendisinin Batum'daki yaşamını anlatırken eserinde Cevdetzâde'yi ismini vermeden anar; "Batum'da ilk rastladığım bir Türk kıızıyla evlendim. Kızın ağabeyisi de benim gibi Türkiyeli bir öğretmendi. Eski bir yedek subaydı. Batum'da bir Türk mektebinde hocalık yapıyordu" (Aydemir, 2005: 215). Aydemir'in Batum'da evlendiği Türk kıızı Hikmet Cevdetzade'nin kıız kardeşidir. Nazım Hikmet şiirlerinden birisini Aydemir ile Cevdetzâde'nin kıız kardeşi arasındaki aşka adamıştır.

Cevdetzâde hakkında dolaşımda olan çok az bilgi daha ziyade onun yaşamında üçüncü mekân olan S. Petersburg'daki yılları ve bu yılların ürünlerini kapsamaktadır. Batum Yönetimi'nin talebi ile 1918'de Batum'a gelen Cevdetzade'nin buradaki faaliyetlerine dair bilgiler 1920'lerin Rusça arşiv kayıtlarında mevcuttur. Batum Valiliği, Batum'a gelen Hikmet Cevdetzâde'ye bir bina tahsis etmiştir. Caparidze Caddesi'ndeki 1 Nolu binanın birinci katı okul olarak kullanılmış, Cevdetzâde ailesi binanın ikinci katında ikamet etmiştir. 1924 yılında açılan okul Batum Orta Dereceli Türk Okulu adını taşımaktaydı. Okulda Rusça ile beraber Yunanca da öğretilmekteydi. Ders kitapları ise Azerbaycan'dan gelmekteydi.

Cevdetzâde Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nda Türkçe (Osmanlı Türkçesi) öğretiyor

1924-1929 yılları arasında okulda Osmanlı Türkçesi öğretilmiştir. Acara Halk Eğitim Komiserliği 13 Haziran 1929 tarihli protokolle (Batum Arşivi: 5-1-152, Rusça) yeni Türk alfabesini (Latince) Acara'da kabul etmiştir ve bu

tarihten itibaren Latin harfli Türkçe alfabesi ile Türkçe kaynaklar hazırlanmasına gidilmiştir. Söz konu alfabe değişikliği Acara'da Türkçe öğretiminde kullanılan kaynaklar ve metotlarda da değişikliklere neden olmuştur.

Batum arşivindeki 17 Haziran 1929 tarihli bir protokolden hareketle Batum'da Türkçe öğretiminin 1924'te açılan okulda örgün olarak yapılmasının yanısıra şehirdeki diğer kurslarda da Türkçe öğretildiği çıkarılabilir. Öyle ki bu konuda, "Acara'da Türkçe öğretim kurslarına seçilecek adaylar hakkında Acaristan Merkez Eğitim Dairesi Komisyonu'nun Protokolü" adlı bir protokol de düzenlenmiştir (Batum Arşivi, No: 5-1-152).

Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nun yanısıra bölgede Türkçe eğitim veren diğer kurumların da olduğu arşiv kaynaklarındaki çalışma planlarında geçen "okullarda" ifadesindeki çoğul takısı "-lar"dan da anlaşılmaktadır. 31 Aralık 1931 tarihinde kayda geçen Batum arşivindeki Rusça bir belgede, "Acara'da Türk okullarında Türkçe öğretimi için öğretmenlerin açılacak kurslarda eğitilmesi, Türkçe ders kitaplarının basımı ile ilgili Acara Eğitim Halk Komiserliği'nin çalışma planı" (Batum Arşivi, No: 5-1-198) sunulmaktadır. Batum Orta Dereceli Türk Okulu 1939 yılında kapatılmıştır.

Cevdetzâde öğrencileri arasında

Aynı zamanda bir dilbilim uzmanı olan Hikmet Cevdetzâde değişik mekânlarda Türk dili üzerine düzenlenen konferans ve kongrelere de katılmıştır. Cevdetzâde, 25 Şubat-5 Mart 1926'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen, dünyanın değişik ülkelerinden 24 Türkolog'un davet edildiği,

aralarında Orhun Kitabelerinin şifrelerini çözen Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen (1842-1927) gibi davetlilerin de bulunduğu, I. Türkoloji Kurultayı'na Acaristan Halk Eğitimi Komiserliği adına katılmıştır (Всесоюзный Тюркологический съезд, 1926: 424; Кононов: 418, 423; Р Вост. № 4: 121). Kimi kaynaklar Cevdetzâde'nin bu kurultaya Türkiye'yi temsilen katıldığını ileri sürmektedirler. Hikmet Cevdetzâde I. Türkoloji Kurultayı'na katılan 8 yabancı Türkolog'dan biridir. Onunla beraber Türkiye'yi Fuat Köprülü, Ali Bey Hüseyinzâde, İsmail Hikmet gibi isimler temsil etmiştir” (Гасырлар авазы - эхо веков, 2005/2).

Hikmet Cevdetzâde'nin eşi Naile Süleymanova da Batum'da hem Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminde hem de sosyal hayatın içinde aktif roller almıştır. Süleymanova, 1931 yılında Gertsen Leningrad Devlet Enstitüsü'nü bitirmiştir. Söz konusu enstitünün bitiminde Kharkov Doğubilimler Bilimsel-Araştırma Enstitüsü'ne davet edilmiştir. Ayrıca “Kızıl Profesör” Enstitüsü'nde Ekonomi Fakültesi bünyesindeki Türk Dili Kürsüsü'nde 1934 yılına kadar doçent unvanıyla çalışmıştır. 1934 yılında Bakü'ye taşınmış ve burada Türk Dili ve Edebiyatı hocalığını üstlenmiştir. Süleymanova'nın özellikle de 1924-1928 yılları arasında Batum'un sosyal ve siyasal hayatına aktif olarak katıldığı görülmektedir. Söz konusu 4 yıl boyunca Batum Şehir Kurulu'nda üyelik yapmıştır. Acara bölgesindeki kadınlar arasında üretken bir eylemci olmuş, eğitim sektöründe değişik çalışmalarda yer almıştır. “Acaralıların Yaşamı” adlı kulübün açılışına yaptığı büyük katkı sadece bunlardan birisidir. 1925 yılında düzenlenen Güney Kafkasya Toplantısı'nın katılımcıları arasında olması faaliyetlerinin boyutlarını göstermesi açısından da anlamlıdır.

Eşi Naime (ortad sıra soldan ikinci) ve mesai arkadaşlarıyla (öğretmenlerle).

2. Hikmet Cevdetzâde'nin S. Petersburg'daki Yaşamı ve Türkçe Öğretim Faaliyetleri

1920'lerin ikinci yarısında gerçekleşen ikinci evliğinden dolayı S. Petersburg'a yerleşen Cevdetzâde burada Türkoloji eğitimini ilerletmeye karar vermiştir. Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü/Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde (LŞE) henüz öğrenciyken 1920'lerin sonundan itibaren adı geçen enstitüde Türkçe dersleri vermeğe başlamıştır. 1934 yılına kadar Leningrad Tarih, Felsefe, Dilbilim Enstitüsü'nde (1931'den 1937'ye kadar Leningrad'da bulunan üniversite tipi beşeri bilimler yükseköğretim kurumu), 1931-34 yılları arasında Askeri Deniz Akademisi'nde değişik seviyelerde Türkçe dersleri vermiştir.

Hikmet Cevdetzâde

Uzun yıllar Leningrad A. S. Enukidze Şarkiyat Enstitüsü'nde de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Cevdetzâde burada Türkçe Bölümü'ndeki Türkolog ve diğer çalışanlarla yaptığı sohbetlerinde Türkçe öğretimi adına bir ders kitabının bulunmayışının öğrencilerin Türkçe öğrenim süreçleri üzerinde olumsuz etki yaptığını sık sık vurgulamıştır. Söz konusu eksiklik 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye'de gerçekleştirilen Harf İnkılabı'ndan sonra daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Latin alfabesinin kullanıma sokulması Türkçe öğrenimine ilgiyi artırmış ve öğretim temposunu hızlandırarak aynı zamanda Türkçe öğretim/öğrenim kalitesinde değişikliklere sebep olmuştur.

Türkiye’de gerçekleşen Harf İnkılabı’ndan sonra Rusya Türkoloji’sinde Türkçenin yeni alfabeye öğretimine dair ders kitaplarının hazırlanmasına duyulan gereksinim Cevdetzâde’nin 1931’de hazırladığı *Sözlüklü Türkçe Okuma Kitabı* adlı çalışması ile giderilmeye çalışıldı. Cevdetzâde’ye söz konusu çalışmaya başlamasında ve çalışmayı tamamlamasında en büyük ve ısrarlı yardımı Leningrad Şarkiyat Enstitüsü Bölüm Başkanı Prof. Dr. A. D. Novičev göstermiştir. Cevdetzâde, kendi birikiminin tamamını Leningrad Şarkiyat Enstitüsü’ne verdiğini yakın çevresindekilerle sık sık paylaşmıştır.

Cevdetzâde, *Sözlüklü Türkçe Okuma Kitabı*’nı hazırlarken kitabın içeriğinin de enstitünün kuruluş amacında belirtilen şarkiyat kadrosunun yetiştirilmesine uygun olmasına ve zamanın Sovyet Yüksek Öğretim Kurumları’nda (VUZ) Türkçe öğrenen öğrencilerin politik-ekonomik ilgilerini tatmin edebilmesine büyük önem gösterdi.

Onun düşüncesine göre ders kitabının ayrılmaz parçası sözlük olmasıydı. Dönem Rusya’sında Türkçe – Rusça bir sözlüğün bulunmamasının Rusya’da Türkçe öğrenimini ne kadar zorlaştırdığının farkında idi. Müteakip dönemde Türkçe öğrenenlerin öğrendikleri Türkçeyi pekiştirmek için Türkçe’deki temel dilbilim kurallarının özetlenmesi, yapıların çekimlenmesine olan gereksinimi de fark etti. Cevdetzade, çalışmasındaki dilbilgisi bölümünü severek gözden geçirmeyi kabul eden akademik A. N. Samoyloviç’in özel tavsiyelerinden de yararlandı. Cevdetzâde’nin bu çalışması, Rus dili taşıyıcılarının söz konusu dönemde Türkçe öğretim kitabına olan ihtiyacını büyük oranda karşılamıştır.

Cevdetzâde, Kasım 1933’ten itibaren Sovyet Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde çalışmaya başlamıştır. Bu dönem, Cevdetzâde’nin Rus Türkologlar arasında daha ziyade dilbilimci olarak dikkat çektiği bir dönemdir. A. N. Kononov ile birlikte 1934 yılında *Çağdaş Türkçe’nin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı çalışmayı hazırladı. Şarkiyat Enstitüsü temsilcileri *19.-20. Yüzyıllar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmayı da Cevdetzâde’ye hazırlatmayı düşünmekteydiler.

A. N. Kononov (1906-1986), Cevdetzâde ile olan ikili görüşmelerinde Türk dili tarihinin öğretimi için bilimsel çalışmalara olan gereksinime her fırsatta dikkat çekmekteydi. Türk dilbilimin sorunları arasında Türk edebiyat dilinin oluşum tarihi, Türkçe’nin tarihî sözcükbilimi gibi henüz nihai cevaplarını bulamamış konular da yer almaktaydı.

Tarihî sözcükbilimin güncel görevlerinden birisi de başka dillerden alınan sözcüklerin incelenmesiydi. Bu ihtiyaca binaen 1934 yılında Hikmet Cevdetzâde ile A. N. Kononov *Çağdaş Türkçe’nin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı 263 sayfalık bu çalışmayı hazırladılar. Mevcut çalışma benzerlerinden hacimli oluşu ve sağlam içeriğiyle ayrılmaktadır (Dilaçar, 1997: 211). Eser ayrıca değişik dönemlerde yabancı ülkelerle gerçekleştirilen ekonomik ve politik ilişkiler neticesinde Türkçeye giren birçok yabancı sözcüğün varlığına da dikkat çekmektedir. Eserde, bu dönem sözlüklerindeki yabancı sözcüklerin daha ziyade Fransızca, İtalyanca, Almanca ve diğer

Avrupa dillerden geçen ödünçlemeler olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada alıntı sözcüklerin/ödünçlemelerin fonetik özellikleri üzerinde de durulmakta ve Batı dillerindeki ses sistemlerinin, özellikle de Fransızca'nın, Türkçe'nin sesbilim sistemi üzerindeki etkisine vurgu yapılmaktadır.

Cevdetzâde'nin A.N. Kononov ile hazırladığı *Çağdaş Türk Dili Grameri*

1935 yılında Leningrad Doğubilimler Enstitüsü ve Yüksek Diploma Komisyonu'ndaki (VAK) alan uzmanlarının Cevdetzâde'nin akademik çalışmaları üzerine verdiği olumlu raporlara rağmen Cevdetzâde'nin doçentliği onaylanmamıştır. Bu olay üzerine Cevdetzâde Leningrad Doğubilimler Enstitüsü'nden ayrılma kararı almıştır.

Stalin'in aydın kıyımı yaptığı II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Cevdetzâde 11 Eylül 1937'de hapsedildi. Tutuklanışının üzerinden iki ay geçmeden öğretim üyesi olan eşi Naime Süleymanova Kakabadze de tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Sürgünde kendisine dokunulmaması için açlık grevine başlayan Naime Kakabadze kısa bir süre sonra 2 Kasım 1937'de kalp krizinden öldü.

Cevdetzâde, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde çalıştığı dönemde Tiflis Devlet Üniversitesi'nde henüz kurulma aşamasında olan Doğubilimler Fakültesi'nin teşekkülüne de bilimsel katkılarda bulundu (Сорокина, 2003). Gürcistan da dâhil olmak üzere Sovyet Cumhuriyetlerindeki şarkiyat öğrencileri uzun yıllar Türkçe'yi onun Türkçe öğretim kitaplarından öğrenmişlerdir. Cevdetzâde'nin ani ölümü, üzerinde çalıştığı birçok bilimsel çalışmanın da yarım kalmasına sebep olmuştur.

Cevdetzâde, kitap çalışmalarının yanı sıra Rusya'nın gelecekte önemli Türkolog'u olacak isimlere özel Türkçe dersleri vermiştir. Ondan Türkçe öğrenenler arasında 20. yüzyıl Sovyet Türkoloji'sinin temel koyucularından, aynı zamanda dünya Türkoloji'sinin önemli isimlerinden olan A. N. Kononov da vardır. Kononov Bartold, Malov, Bartels gibi önemli hocalardan değişik dersler alırken Türkçe' dersini de anadili Türkçe olan İstanbullu Türkolog Hikmet Cevdetzâde'den almıştır (Türk Ansiklopedisi, 1975: 183; Sertkaya, 1987: 61-63; Miliband, 2008: 675-677).

Leningrad Türkoloji'sindeki Türkologlarla beraber (ön sırada sağdan ikinci)

Kimi yazılı kaynaklar Stalin tarafından 1937'de değişik gerekçelerle ölüm kamplarına gönderilmeye başlanan ve hemen hemen hepsinin bu kamplarda öldüğü aydınlar, bilim adamları arasında Cevdetzâde'ye yer vermemektedirler. *Türkologların Bibliyografya Sözlükleri* gibi ancak bir iki çalışmada sürgün edilen ve ölen aydınlar arasında onun adına da rastlanmaktadır (Списки репрессированных востоковедов, 2014). 10 Kasım 1939 tarihinde sürgüne mahkûm edilen Hikmet Cevdetzâde Rusya'nın Krasnoyarsk Bölgesi'nin Kansk kentinde 17 Nisan 1945'te hapiste ölmüştür (Miliband: 2008: I, 677-767).

1934 yılında Cevdetzâde ile ortaklaşa yazdıkları *Çağdaş Türkçenin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı çalışmanın üzerinden 8 yıl geçtikten sonra A. N. Kononov 1942'de *Türkçe'nin Grameri* adlı bağımsız bir çalışma hazırlamıştır. Cevdetzâde'nin sürgünde olduğu bir dönemde yayınladığı çalışmasında Kononov, Türkçe'nin söz varlığını işlemiş, sadece alıntı sözcükleri tespit etmekle kalmamış, ayrıca bunların hangi yollarla Türkçe'ye girdiklerini de ele almıştır. A. N. Kononov, Cevdetzâde ile yakın tanışıklığını değişik vesilelerle düzenlenen bilimsel toplantılarda dile getirmiştir. Şota Rustaveli'nin Tiflis'teki doğum yıldönümü kutlamalarından birine katılan Kononov, Cevdetzâde'nin yakınlarıyla görüşmüş ve "... bir çok Türkoloğun akademik çalışmalarında Cevdetzâde'nin emeği olmuştur" ifadesini kullanmıştır.

Sonuç

Hikmet Cevdetzâde, 1924'te Batum'da açtığı "Batum Orta Dereceli Türk Okulu" ile Gürcistan coğrafyasında Türkiye (Osmanlı) Türkçesini örgün olarak öğretmeye başlayan ilk öğretmen olmuştur. Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nda Türkçe öğretimi okulun kapanacağı 1939 yılına dek sürmüştür. Cevdetzâde, Batum'da hem Türkçe öğretmenliği yapmış hem de dünyadaki Türkoloji çalışmalarını da yakından takip ederek Sovyet Gürcistan'ını temsilen değişik Türkoloji toplantılarına farklı görevlerle katılmıştır. Bu toplantılarda edindiği dostluklar aracılığıyla Gürcistan Türkolojisini dünya Türkolojisi ile tanıştırmış ve dünya genelindeki Türkolojilerde yapılan çalışmaları Gürcistan Türkolojisi'ne aktarmıştır.

Cevdetzade, gerek Gürcistan'da gerekse de Leningrad'da çalıştığı kurumlarda Türkiye Türkçesi'nin ve Türk edebiyatının yaşadığı tarihi değişimlerin güncel takipçisi olarak görülmüş ve kendisinden Rusya Türkolojisini zenginleştirecek Türkoloji çalışmalarına öncülük etmesi istenmiştir. Cevdetzade, ünlü Rus Türkolog Kononov'un da işaret ettiği gibi, Rus ve Gürcü Türkolojisi'nden birçok Türkoloğun yetişmesine doğrudan veya dolaylı katkıda bulunmuştur. Gürcü Türkoloji'sinin kurucusu Akademik Sergi Cikia ile olan tanışıklığı Gürcistan'da Türkoloji'nin açılması ve geliştirilmesi adına olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu yöndeki verimlerin "ne/ler?" olduğu, bunların tamamlanıp tamamlanmadığı gibi olguların hem Gürcü Türkolojisi hem de dünya Türkolojisi adına önemsenecek bulguları ortaya koyacağı bir gerçektir.

Cevdetzâde toplama kampında iken Kononov'un 1942 yılında kaleme aldığı *Türkçe'nin Grameri* adlı çalışması ile 1934 yılında Cevdetzâde ile ortaklaşa yazdıkları *Çağdaş Türkçe'nin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı çalışma arasında "etkilenme, esinlenme öykünme, alıntı ya da metinler-arasılık" düzlemindeki ilişkilerin araştırılması da önem arz etmektedir. Sürgünde ölen Cevdetzâde'nin yarım kalan eserlerinin incelenmesi de Cevdetzâde'nin Rus ve Gürcü Türkolojilerindeki yerini daha bir somutlaştıracaktır.

KAYNAKLAR

- ALASANİA, Giuli (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, (Türkçeye tercüme: Nanuli Kaçarava), Trabzon: KTÜ Karadeniz Enstitüsü Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (2005). *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Batum Arşivi (Rusça), No: 5-1-152, Dosya No: 9, Gömlek: 8, Fon Kodu: YB (21), 13 Haziran 1929.
- Batum Arşivi (Rusça), No: 5-1-152, Dosya No: 9, Gömlek: 7, Fon Kodu: YB (21), 12 Haziran 1929.
- Batum Arşivi (Rusça), No: 5-1-198, Dosya No: 9, Gömlek 9, Fon Kodu: YB (21), 31 Aralık 1929.
- BİCE, Hayati (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BROSSET, Marie Félicité (2003). *Gürcistan Tarihi* (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Всесоюзный Тюркологический съезд*, Baku-1926. С. 424.
- Вост. № 4. С. 121.
- CİKİA, Sergi. (1954). "18. Yüzyılda Düzenlenmiş Gürcüce-Türkçe Ders Kitabı". *Trudi Instituta Yazıkoznaniya*, Tbilisi: Izd. Akad. Nauk Gruzinskoy SSR, (Gürcüce).
- D'ALEŞİO, E. D. (1921). *İstanbul'daki Gürcüler*, İstanbul: Gürcü Manastırı.
- DİLAÇAR, A. (1977). "Rus Türkoloğu A. N. Kanonov'un 70. Doğum Yıldönümü", *Türk Dili*, Cilt: XXXV, S. 305.
- КОНОНОВ, А. Н., "Тюркология", *Азиатский музей*. С. 418, 423.
- "Kononov, Andrey Nikolaevič" (1975). *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, Cilt: XXII.
- Люди и судьбы. Библиографический словарь востоковедов - жертв политического террора в советский период (1917-1991)*. Спб: Изд. подготовили Я. В. Васильков, 2003.
- "Международное признание", Редакция, *Научно-документальный журнал «гасырлар авазы - эхо веков»*, Казань, 2005/2.
- MİLİBAND, S. D. (2008). *Vostokovedy Rossii XX - Nachalo XXI v. V 2 knigakh*. Bibliograficheskiy Slovar (Rusça). (Rusyanın Doğubilimcileri. Bibliyografik Sözlük), Moskva: Vostochnaya Literatura.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1987). "Kononov", *Türk Dili*, Cilt: LIII, S. 421, Ocak-1987, s. 61-63.
- "Списки репрессированных востоковедов", Erişim Tarihi: Aralık 2014, memo.ru>history/VOSTOK/SPISOK_0.HTM
- СОРОКИНА М. Ю. (2003). *Петербургское Востоковедение*, Спб., 496 с. (Социальная история отечественной науки о Востоке).
- THOMSON, Robert W. (1996). *Rewriting Caucasian History*, London: Oxford.
- YILDIZTAŞ, Mumin (2012). *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği.

DEMOKRAT PARTİ TRABZON MİLLETVEKİLİ HÜSEYİN PERTEV SANAÇ (1954-1961)

Zehra ARSLAN*

ÖZET

Hüseyin Pertev Sanaç, Demokrat Parti (DP)'nin hukukçu Trabzon milletvekillerinden birisidir. 1954 seçimlerinde Meclis'e girmesi ve teşrii hayatının başlamasına kadar olan süreçte kendisini vatan ve devlet hizmetlerine adanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda, Milli Mücadele döneminde büyük yararlılıkları görülmüş ve İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de hizmetlerini sürdüren Sanaç, 1953 yılında aktif siyaset hayatına Demokrat Parti'nin saflarında girmeyi tercih etmiştir. 1954 seçimlerinde Demokrat Parti Trabzon Milletvekili olarak Meclis'e girmeyi başaran Sanaç, burada aktif olmamakla birlikte encümen ve komisyonlarda görev yapmıştır. Sanaç, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile tutuklanmış ve Yassıada'da yargılanarak beş yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Yargılama süresince avukatı, Ruhi Eyüboğlu olmakla birlikte hukukçu kimliğini ön plana çıkartan ek savunmalar yapmıştır. 1962 affı ile serbest kalan Sanaç, 1967 yılında vefat etmiştir. Ağırlıklı olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Yassıada Tutanakları çerçevesinde hazırlanmış olan çalışmanın amacı, Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç'ın Yassıada Mahkemesi'nde yargılanma süreci hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Milletvekili, siyaset, savunma, Yassıada

ABSTRACT

Hüseyin Pertev Sanaç is one of the deputies of Democrat Party (DP) from Trabzon who studied law. He devoted his life to his country and state affairs until he was elected in 1954 and became a member of Parliament and initiated his legislative life. He offered many services during the World War I and National War of Independence. He was rewarded with War of Independence Medal. He continued his services during the Republic period. He preferred starting his active political life in 1953 under the body of Democrat Party. He was able to enter Parliament as a deputy from Trabzon in the election held in 1954 with Democrat Party. Though he was not active to a great extent, he worked in commissions. Sanaç was arrested during 1960 Coup D'etat. He was put on trial in Yassıada and sentenced for penal servitude. During the trials, his legal adviser was Ruhi Eyüboğlu. However, he made additional defenses showing his legal identity. Sanaç was released in 1962 with amnesty law. He died in 1967. This study was mainly based on Yassıada Reports kept in Prime Ministry Republic

* Doç. Dr, RTE Üniversitesi, Tarih Bölümü, Rize. zehra_arslan2009@hotmail.com

Archive. It dwells on trial process of Democrat Party Trabzon Deputy Hüseyin Pertev Sanaç in Yassıada court.

Keywords: Deputy, policy, defense, Yassıada

1954-1960 döneminde Demokrat Parti Trabzon Milletvekili olarak parlamentoda görev yapan Hüseyin Pertev Sanaç, 1312 (1896), Malatya Hekimhan-Karadere doğumludur. Birinci Dünya Savaşı'nda 51 ve 52. Fırkalar ile Dicle Grubu'nda yedek topçu subay olarak Irak Cephesi'nde yapılan muharebelere katılmış ve bu savaşlar esnasında Fellâhiye mevkiinde yaralanmıştır.¹ Mütarekeden sonra Suruç İlçesi jandarma komutanı iken Urfa milli kuvvetlerinin safında Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Fakat bu muharebelerde Fransızlar tarafından tutuklanarak o dönemde Fransızların Kilikya Fevkalade Komiserliği karargâhı olan Adana'ya götürülmüştür. Fransızlar, tarafından İtalyan işgal kuvvetlerine teslim edildikten sonra Konya'ya götürülen Pertev Sanaç, burada serbest bırakılmıştır. Serbest kaldıktan sonra da Milli Mücadele'de aktif olarak yer almaya devam etmiştir. Sanaç, Bursa ve El-Cezire cephelerinde tekrar Fransızlarla çatışmış ve Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir (TBMM Zat ve Sicil Dosyası.)

Cumhuriyet döneminde de askeri hizmetlerine devam eden Sanaç, Şeyh Sait isyanının bastırılmasında rol almıştır. 20 Kasım 1934 tarihinde de jandarma yüzbaşısı iken görevinden istifa ederek Milli Emniyet Müfettişliğine nakil olmuştur. Urfa, Trabzon Emniyet Müfettişlikleri ile Diyarbakır Bölge Emniyet Başmüfettişliği'ne son olarak da Zonguldak Bölge Emniyet Başmüfettişliği görevlerinde bulunmuştur (TBMM Albümü: 673- 756.)

Pertev Sanaç, 1952 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. Büyük bir muhabbetle bağlı olduğu kızının evlenerek Trabzon'a yerleşmesi sonucunda Trabzon'a gelen Sanaç, burada serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra da Trabzon Demokrat Parti teşkilatından gelen ısrarlara dayanamayarak, "*ateşten gömlektir*" dediği siyasete girmiştir. Böylece 1953 yılının Eylül ayında Pertev Sanaç'ın, Trabzon DP teşkilatına katılması ile zorlu siyasi yaşantısı başlamıştır (Arslan 2011: 338; Yeni Yol 15.09. 1953).

1. Milletvekilliği Dönemi

Pertev Sanaç, 1954 seçimlerinde 86.026 oy alarak DP'den Trabzon milletvekili seçilmiştir (TBMM Zat ve Sicil Dosyası), (Arslan 2011: 338).² X. Dö-

¹ Zat ve Sicil dosyasında Pertev Sanaç'ın fiziksel özellikleri de yer almaktadır. Buna göre Sanaç, 1.70 boyunda, ela gözlü, beyaz tenlidir. Ailevi bilgileri ise şöyledir: Annesinin adı Zehra, babasının adı Mustafa'dır. İki çocuk babası olan Sanaç, Arapça bilmektedir.

² 1954 seçimlerinde Pertev Sanaç dışında Halit Ağançoğlu, Hüseyin Sabri Dilek, Mahmut Goloğlu, Muzaffer Harunoğlu, Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu, Emrullah Nutku, Selahattin Kara-

nemde Dâhiliye Encümeni üyeliğine seçilmiş, trafik kanunu, neşir yolu ve radyo ile işlenecek suçlar, gayrimenkul kiralari ve milletvekili seçim kanununun tekriri müzakeresi ile ilgili kurulan geçici komisyonlarda üyelik yapmıştır. Pertev Sanaç, X. Dönemde iki konu üzerinde Meclis'te görüşlerini beyan etmiştir. Bunlardan ilki, 28 Ocak 1955 tarihli Meclis oturumunda 1110 sayılı Askerî Memnu Mıntıklar Kanununun birinci maddesinin "B" bendinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle yaptığı konuşmadır. Burada, pasaport kanununun kısa değerlendirmesini yaparak, Türkiye'nin münasebette bulunduğu ülke vatandaşlarının pasaportları ile Türkiye'ye giriş çıkışlarının serbest bırakıldığını söylemiştir. Sanaç, Türkiye'ye gelen yabancı birisinin pasaportu olsa dahi, giriş yaptıktan sonra Emniyet Teşkilatının ve Dâhiliye Vekâletinin gelenler hakkında araştırma yapması gerektiği görüşündedir. Milli menfaatleri her şeyden üstün tutan Sanaç, yasaklı olarak nitelenen bölgelerde yapılacak iktisadi faaliyetlere taraftar değildir. Fakat Milli Müdafaa ve Dâhiliye vekâletlerinin onayı alındıktan sonra bu tür bölgelerdeki iktisadi faaliyetlere izin verilmesinde sakınca görmemiştir (TBMM 1955: 209-210).

14 Şubat 1955 tarihli Meclis oturumunda yine 1110 sayılı Kanunun tadili üzerinde söz alan Pertev Sanaç, burada da yasak bölgelerin gerekli olduğunu savunmuştur. Çünkü Sanaç'a göre en demokratik ülkelerde dahi mevcut olan bu mıntıklar, ülkenin emniyeti, bekası ve geleceği için gereklidir. Devleti lüzum görülen alanların emniyete ve kontrole alınmasına sevk eden 1110 sayılı Kanuna göre; yasaklı bölgelere girmek isteyen bir yabancı, Dâhiliye Vekâleti ve ona bağlı servislerin mütalaası alındıktan sonra izin alması mümkündür. Daha önce Milli Müdafaa Vekâleti de olaya dâhil edilmişken Sanaç, Hükümetin formaliteleri azaltmak için bu yola başvurduğunu söylemiştir. Eski bir Emniyet Müfettişi olarak Pertev Sanaç, konu üzerinde yapılan konuşmalarda yasak bölgelerin emniyetinin bağlı oldukları illerin valiliklerine bırakılması önerisine karşı çıkmıştır. Onun görüşüne göre, Milli Müdafaa Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti'ne danıştıktan sonra, tüm sorumluluğu üzerine almalıdır (TBMM 14.02.1955: 98-100), (Milliyet 15.02.1955: 7).

Pertev Sanaç, X. Dönemde Meclis'te son olarak Dâhiliye Vekâleti'nin 1955 yılı bütçesi üzerinde yapılan görüşmelerde söz almış ve 3201 sayılı Kanunla, Emniyet müfettişliklerine hariçten herhangi bir kişi alınabilmesine imkân sağlanmasını eleştirmiştir. Çünkü bu durumda, sadece Türk vatandaşı olup okuma yazma bilen bir vatandaş Emniyet Müfettişliğine alınıyor ve bir yıl çalıştıktan sonra memur olabiliyordu. Bir müsteşarın bu yolla ve 80-90 liralık maaşla memur tayin edebilmesinin hukukta yeri olmadığını belirten Sanaç, ilgili uygulamanın ve maddenin kaldırılması gerektiğini savunmuştur (TBMM 23.02.1955: 553).

yavuz, Sami Orberk, İsmail Hakkı Şener, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve Osman Ferit Turan Trabzon'dan Demokrat Parti milletvekili seçilmişlerdir.

Başvekâlet bütçesi üzerinde 2 Ocak 1956 tarihinde yapılan Meclis müzakerelerinde milli güvenliğe yönelik mektupların açıldığı, dinleme cihazlarının konulduğu şeklinde iddialar ortaya atılmıştır. Tartışmalara katılan Sanaç, 24 yıl Milli Emniyette çalıştığını ve müdür yardımcılığına kadar yükseldiğini hatırlatarak ileri sürülen iddialardan hiçbirisinin gerçekleştiğine tanık olmadığını söylemiştir (Milliyet 03.01.1956: 7), (Akşam 03.01.1956). Pertev Sanaç X. Dönemde ayrıca Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kuruluşu ile ilgili Kanun Teklifinin altına imza atan milletvekilleri arasında olup, 5 Nisan 1957 tarihinde toplanan Türk-Ortadoğu Parlâmentolar arası Dostluk Grubu'nun da muhasipliğine seçilmiştir (Arslan 2011: 172), (Ayın Tarihi 06.04.1957).

Pertev Sanaç, sakin geçen X. Dönem teşri faaliyetlerinin ardından 1957 yılında yapılan seçimlerde 75.143 oy alarak yine DP'den Trabzon milletvekili seçilmiş (Arslan 2011: 358-435)³ ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür. Mebusların tahsisat miktarını 2000 lira olarak tespit eden 1757 sayılı Kanuna ek 5142 sayılı Kanunun birinci maddesini tadil eden 6478 sayılı Kanun, 22.02.1955 tarihinde kabul edilip, 25.02.1955 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti (Resmi Gazete Sayı: 8940, 25.02.1955). XI. Dönemde Pertev Sanaç'ın ilk faaliyeti, 6478 sayılı Kanunun değiştirilmesi için dört milletvekili ile bir teklif vermesi olmuştur. Fakat daha sonra Sanaç ve arkadaşları verdikleri teklifin geri alınmasını istemişlerdir⁴ (TBMM 03.06.1959: 433). Ayrıca 6478 sayılı Kanunun değiştirilmesi dışında Sanaç'ın da aralarında bulunduğu altı milletvekili tarafından mebus tahsisatının 4280 lira olmasını sağlayacak bir başka Kanun Teklifi daha verilmiştir (Milliyet 09.02.1959). Meclis tutanakları incelendiğinde bu dönemde Pertev Sanaç'ın Genel Kurul'da herhangi bir konu üzerinde görüş beyan etmediği görülmüştür. Bunun dışında Hükümetin Meclis'e veya gruba getirdiği teklifleri desteklemekle birlikte, sertleşen siyasi zeminde olayların mümkün olduğunca dışında kalmayı tercih etmiştir.

2. Pertev Sanaç'ın Yassıada'da Savunması ve Yargılanması

27 Mayıs 1960 tarihinde tutuklanarak nezarete konulan Pertev Sanaç, Mayıs ayı sonunda Yassıada'ya sevk edilen 150 kişi arasındadır (Milliyet 01.06.1960). Yüksek Soruşturma 4 Nolu Kurulunun kararı gereğince Pertev Sanaç'ın aleyhinde isnat edilen suç Türk Ceza Kanununun 141/3 ve 146.

³ Ahmet Haluk Çulha, Hüseyin Sabri Dilek, Mahmut Goloğlu, Fikri Karanis, Selahattin Karayavuz, Osman Nuri Lermioğlu, Hasan Cemil Polat, Salih Zeki Ramoğlu, Hüseyin Pertev Sanaç, İsmail Hakkı Şener, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve Osman Ferit Turan 1957 seçimleri ile DP'den seçilen Trabzon milletvekilleridir.

⁴ 6478 sayılı Kanunun değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi verip sonra iadesini talep eden milletvekilleri şunlardır: Ağrı Milletvekili H. Öztürk, Van Milletvekili T. Doğuşiker, Bingöl Milletvekili E.Yıldız, Muş Milletvekili Ş.Ağaoğlu ve Trabzon Milletvekili H. Pertev Sanaç.

maddeleri (Arslan 2013: 24) ⁵ iken tevkif nedeni ise Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 104. maddelerini kapsamaktadır (B.C.A. 010.09/5.15.1).

Pertev Sanaç'ın, tutuklandıktan sonra ilk ifadesi 30 Ağustos 1960 günü alınmıştır. O tarihe kadar herhangi bir sabıkası bulunmayan Sanaç, verdiği tek sayfalık ifadesinde, 40 yılı aşkın bir zaman ülkesine hizmet ettiğini belirtmiştir. 1954 seçimleri ile Meclis'te teşrii faaliyetlerine başlayan Pertev Sanaç, altı yıllık milletvekilliği döneminde iktidarın, iddia edildiği gibi diktaya gitmek veya bir zümrenin hâkimiyetini tesis etmek amaçlı hareketlerini müşahede etmediğini söylemiştir. Eski istibdat idaresinin bir kısmını gördüğünü de hatırlatan Sanaç, Anayasa Mahkemesi olmadığı için Meclis'in kabul ettiği kanunların geçerli olduğunu hatırlatarak, Tahkikat Komisyonu⁶ kurulması ve bu komisyona yetkiler tanıyan 7468 sayılı Kanunun lehinde oy kullandığını söylemiştir (B.C.A. 30.08.1960: 56).

Pertev Sanaç'ın Yassıada mahkemesinde avukatı, aynı zamanda DP Trabzon milletvekillerinden Sabri Dilek ve Fikri Karanis'in de savunmalarını üstlenen Ruhi Eyüboğlu'dur.⁷ Eyüboğlu, 23 Mayıs 1961 tarihinde Pertev Sanaç, Sabri Dilek ve Fikri Karanis'in ortak savunmasını, delil ibrazlarıyla birlikte Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına sunmuştur. İbraz edilen 13 vesikanın çoğunluğu Sabri Dilek'le ilgilidir. Bunlar arasında Pertev Sanaç'ın da aralarında bulunduğu Trabzon milletvekillerinin büyük bir arkadaş grubuna dâhil olduklarının belirtildiği Şem'i Ergin'in Kim Mecmuasında 24 Ekim 1960 tarihinde yayınlanan hatıraları mevcuttur. Mahkemeye sunulan bir diğer delil olan Trabzon'da yayınlanan ve DP'ye muhalif Halk Gazetesi'nin 24-25 Aralık 1958 sayılı nüshalarını içeren "6" numaralı vesikada ise Sabri Dilek, Fikri Karanis gibi Pertev Sanaç da DP içerisindeki muhalifler olarak bilinen "yaylacılar"⁸ arasında gösterilmiştir (B.C.A. 23.05.1961), (Halk 24.12.1958), (Halk 25.12.1958).⁹

⁵ TCK'nın yürürlüğe girdiği 1926 tarihinde 141 ve 142. maddeler "Vatan Aleyhinde Cürümler" başlığında yer almıştır. 1960 yılında Cumhuriyet ve demokrasiye karşı eylemler bu kapsama alınmıştır. 146. madde ise Anayasayı ihlal suçudur.

⁶ Kanun 18.11.1960 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. (Resmi Gazete, Sayı: 10661, 22.11.1960).

⁷ Trabzonlu olan Ruhi Eyüboğlu, Fikri Karanis'in uzaktan kan bağı olmayan akrabasıdır (Sözlü görüşme 30.01.2015).

⁸ Yaylacılar, başını Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı'nın çektiği ve DP içerisinde Menderes'e ve hükümete muhalif olanlardan oluşan gruptur. Bunlar kısaca "Yaylacılar" olarak adlandırılmışlardır. 1958 yılında sayılarının 200'e ulaştığı iddia edilen yaylacılar arasında Trabzon'dan şu vekiller gösterilmekteydi: Sabri Dilek, Mahmut Goloğlu, Osman Turan, Fikri Karanis, Pertev Sanaç, Osman Lermi, Haluk Çulha, Salih Ramoğlu, İsmail Şener. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Selahattin Karayavuz ve Hasan Polat ise "Menderesçiler" olarak bilinmekteydiler. Zehra Arslan, "Demokrat Parti'nin Muhalif Siyasetçilerinden Trabzon Milletvekili Hüseyin Sabri Dilek (1954-1961), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 211, s. 73.

⁹ Bu haberlerin doğruluğu şüphelidir. İlk olarak o yıllarda Trabzon'da yayınlanan gazetelerde muhalif kanadı temsil eden Halk Gazetesi'nin, özellikle Hükümet yanlısı Doğu Gazetesi ile mücadelesi vardır. Her iki gazetede de muhalifler veya DP yanlıları hakkında abartılı rakamlara veya yalan haberlere rastlanmakta ve bu hususta tekzipler yayınlanmaktaydı. İkinci

Mahkeme Heyetinin ilk celseden itibaren tutuklu milletvekillerini, Bayar ve Menderes aleyhinde hareket ettirmeyi amaçladıkları yönünde kanaat edinildiğinden (Karanis 1994:454) müdafaada, DP içerisinde muhalif bir grubun üyesi olarak gösterilen Pertev Sanaç'ın Menderes ve DP iktidarının tüm uygulamalarını benimsemediği yönünde bir izlenim verilmek istenmişti.¹⁰ Dolayısıyla savunmayı bu doğrultuda oluşturmak Yassıada'nın şartlarına uygundu. Nitekim hem Ruhi Eyüboğlu hem de Pertev Sanaç tarafından hazırlanan savunmalarda Sanaç'ın, Menderes ve Bayar'ı ziyaret etmediği ve bu ikilinin iltifatlarına mazhar olmadığı özellikle vurgulanmıştı (B.C.A. 11.08.1961). Pertev Sanaç, 11 Ağustos 1961 tarihli müdafaasında da mebusluğu müddetince maddi bir menfaat elde etmediğini, refakat veya resmi bir heyetle seyahat yapmadığını ve lider kadroyla teması ve münasebeti bulunmadığını söylemişti (B.C.A. 11.08.1961: 14). Savunmada ayrıca milletvekilliği döneminde yaptığı konuşmalar delil olarak gösterilerek Sanaç'ın müfrit bir fikrin sahibi veya destekçisi olmadığı ve görevi süresince fiil ve hareketlerinde kasıt bulunmadığı belirtilmiştir (B.C.A. 11.08.1961).

16 Haziran 1961 tarihinde sorgulaması yapılan Pertev Sanaç, üç sayfadan oluşan yazılı cevabını mahkemeye sunmuştur. Cevap dilekçesi, sadece iddianamede kendisine atfedilen suçlamalara verdiği yanıtları içermektedir. 1954 yılında milletvekili seçildikten sonra teşri hayatı süresince Anayasaya bağlı kalmaya azami derecede dikkat ettiğini belirten Sanaç, kasti bir ihlalin söz konusu olmadığını ve olamayacağını söylemiştir. Anayasaya aykırı görülen ve dikta rejimine gidişin delili olarak gösterilen kanunların ise o günlerde ihtiyaç olduğu kanaatinde olan Sanaç, bu kanunları milli menfaatlerin gereği olarak görmüştür. Bu düşünceyle de Meclis Tahkikat Komisyonu kurulması için müspet oy kullandığını belirtmiştir (B.C.A. 11.08.1961: 14).

Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına 11 Ağustos 1961 tarihinde, altı sayfalık Pertev Sanaç'ın müdafaasını sunan Ruhi Eyüboğlu, savunmada müvekkili açısından olduğunu belirtmekle birlikte genel anlamda önemli bir noktaya temas etmiştir. Bu, bir kanunun Anayasaya mugayir olup olmadığına karar veren merciin Meclis olduğu hususudur. Kanun yapan Meclis, mesuliyetini de taşımakla yükümlü olurdu. Millet'in oyu ile belirlenen bir devirdeki Meclis'ten hesap aranması ise doğru bir tutum olarak görülemezdi. 1950 öncesi iktidarın da Anayasaya mugayir kanunları ve kanunsuz hareketleri vardı. Bunun muhasebesini millet yapmış ve yapanları ibra etmişti (B.C.A. 11.08.1961: 1-7).

Müdafaada Anayasaya aykırı denilen kanunlar lehinde oy kullanmış olmanın dikta rejimi kurma kastının bir delili olmayacağı belirtilmişti. Çünkü bu kanunlar tüm komisyonlardan geçerek halkın seçtiği meşru bir mec-

olarak Pertev Sanaç'ın kızı ile yaptığımız sözlü görüşmede babasının yaylacı olduğuna dair iddialar reddedilmiştir. Pertev Sanaç'ın Kızı Ayhan Hanımla 30.01.2015 tarihinde yapılan sözlü görüşme.

¹⁰ Fakat bu iddia, 30.01.2015 tarihinde Pertev Sanaç'ın Kızı Ayhan Hanımla yaptığımız sözlü görüşmede yalanlanmıştır. Sonuç Bölümünde bu hususta değerlendirme yapılmıştır.

liste görüşülmüştü. Burada ileride olabilecekleri tasavvur edip sonuçlarını düşünmek ve buna göre aleyhte veya lehte oy kullanmak gibi bir durum söz konusu olamazdı. Durum böyleyken meşru bir Meclis'e gelen bir kanunun lehinde oy vermiş olmayı iddia makamı kasıt olarak gösterme çabasına girmişti. Bu durumda iddia makamının yapması gereken şey, mücerret oy vermeyi değil, kötü amaç, menfaat gibi nedenlerle oy verildiğini ispatlamak olmalıydı. Buradan hareketle Ruhi Eyüboğlu, müvekkilinin Anayasaya aykırı olarak değerlendirilen kanunlara dönemin ruhu ve inancı istikametinde olumlu oy verdiğini belirtmişti. Fakat Meclis'te bulunmasına rağmen tartışmalardan etkilenerek enfarktüs geçirdiğini belirttiği müvekkili, 7468 numaralı kanun lehinde veya aleyhinde oy kullanamamıştı (B.C.A. 11.08.1961). Savunmayı desteklemesi amacı ile de Pertev Sanaç'ın hastalığına dair 27 Ocak 1957 tarihli bir rapor, delil olarak mahkemeye sunulmuştu (B.C.A. 11.08.1961).¹¹

Ruhi Eyüboğlu tarafından yapılan savunmanın aksine Pertev Sanaç, yukarıda belirtildiği gibi hem 30 Ağustos 1960 tarihinde verdiği ilk ifade-sinde hem de 16 Haziran 1961 tarihli müdafaasında 7468 sayılı Kanunun lehinde oy kullandığını söylemiş ve bu kararının arkasında durmuştur. Bu çelişkinin farkında olan Sanaç, avukatının savunmasına ek "Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına" hitaben "Eski Trabzon Mebusu" namı adı altında el yazısı ile dört sayfadan oluşan bir müdafaa dilekçesi mahkemeye sunmuş ve burada avukatına iştirak ettiğini belirtmiştir. Dilekçede Anayasaya aykırı olarak görülen kanunlardan hangilerinin lehinde oy kullandığının Yüce Divanın bilgisi dâhilinde olduğunu hatırlatan Sanaç'ın "Anayasaya aykırı kanunlar" nitelemesine itirazı vardır. Sanaç'a göre bunlar, devrin ihtiyacı ve bir gerekliliği idi ve bu nedenle Anayasaya aykırı görülemezlerdi. Dolayısı ile de lehlerinde oy kullanmış olmasının Anayasaya aykırı bir yönü olamazdı (B.C.A. 11.08.1961).

Müspet oy verdiği için Pertev Sanaç'a yönelik suçlamaların başında yer alan TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun,¹² gerçekten de DP iktidarının hem döneminde hem de Yassıada'da en çok tartışılan uygulamalarından birisi olmuştu. Bu bağlamda önem derecesi dikkate alınarak Kanun hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse "Vazife ve Salahiyet", "Ceza Hükümleri" ve "Usul Hükümleri" başlıkları altında üç bölüm ve 13 maddeden oluşan Kanun ile Tahkikat Encümenlerine, yayım yasağı koyma, yayım toplatma, dilediği toplantı ve gösteriyi engelleme, her türlü tedbir ve karar alma yetkileri verilmişti. Kanuna, çıkartıldığı dönemden itibaren muhalefet, öğrenci, asker, üniversite çevresi başta olmak üzere toplumun birçok kesim tarafından antidemokratik olduğu eleştirileri altında tepkiler gösterildi. Demokrasiye uygunluğu konusunda tartışmalı olan

¹¹ Bu rapor, 25 Ocak 1957 tarihli olduğundan Pertev Sanaç'ın hastalığını kanıtlamaktadır.

¹² Kanun, 27 Nisan 1960 tarihinde kabul edilip 28 Nisan 1960 tarihli 10491 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır.

Kanunun birinci maddesinde, TBMM Tahkikat Encümenleri ile onların görevlendirecekleri tali encümenlere; Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Askerî Muhakeme Usulü Kanunu, Basın Kanunu ile diğer kanunlarda Cumhuriyet Müddeiumûsine, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askerî adlî âmirlere tanınmış olan bilcümle hak ve salâhiyetler verilmişti (Resmi Gazete 28.04.1960). Kanun, Yassıada Davalarında da art niyetle Tahkikat Komisyonunun kurulması¹³, bu Komisyona olağanüstü yetkiler verilmesi¹⁴ ve bu yetkilerle anayasanın fesih ve ilga edilmeye çalışılması olmak üzere Anayasa İhlal Davası altında sayılan sekiz suçtan üçünü oluşturmuştu.¹⁵

Pertev Sanaç'ın 27 Mayıs Darbesi'ne gidişte önemli bir mihenk taşı olarak görülen "TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun"u destekleme nedeni, Tahkikat Komisyonlarının sadece tedbir amaçlı kurulduklarına inanmış olmasıdır. Nitekim savunmasında Tahkikat Komisyonlarına nihai karar verme yetkisi tanınmadığından dolayı 7468 sayılı Kanun ile kurulan Tahkikat Encümenlerinin, kazai salahiyetleri bulunmadığını belirtmiştir. Sanaç, savunmasında dönemin şartlarına vurgu yaparak, gereklilik olarak gördüğünü belirttiği kararını savunmuştur (B.C.A 30.08.1960).

Avukatı tarafından yapılan müdafaada vurgulanan bir diğer husus, Pertev Sanaç'ın sadece Demokrat Partili bir milletvekili olduğu için suçlamalara maruz kaldığı iddiasıdır. Çünkü şerefli bir geçmişe sahip olan müvekkilinin, dikta kastı hiçbir zaman olmamıştı, 1954 seçimlerinde vatandaşın oyu ile Meclis'e seçilmişti. Memuriyet sicili ve geçmişini ispat edecek tüm belgeler zaten mahkemenin elinde bulunuyordu. Genç yaşta Irak Cephesinde çarpışmış ve yaralanarak iki defa İngilizlere esir düşmüştü, İstiklal Savaşı'na ise genç bir jandarma subayı olarak iştirak etmiş ve iftihar edilecek hizmetleri görülmüştü. Bu hizmetlerin bir sonucu olarak 1927 yılında seçildiği Emniyet Teşkilatında hızla yükselmişti. Vatan müdafaasında büyük hizmetleri görülmüş olan müvekkili şimdi ise vatana ihanet suçlaması ile karşı karşıya bırakılmıştı (B.C.A. 11.08.1961).

Müdafaada ayrıca Pertev Sanaç'ın yersiz bir parti mücadelesi olarak gördüğü olayları, tasvip etmediği belirtilmiştir. Bununla birlikte genç demokrasiden ve mevcut siyasi oluşumlardan Batı'daki gibi siyasi düzen beklenemeyeceği bilincine sahip olan Sanaç, 1957 seçimlerinden sonra parti

¹³ Tahkikat Komisyonu kurulması için tahrir 14.04.1960 tarihinde DP Bursa Mebusu Mazlum Kayalar ve DP Denizli Mebusu Baha Akşit tarafından verilmiştir. Tahririn verilmesindeki amaç CHP'nin kanun dışı olarak nitelenen yıkıcı faaliyetlerinin araştırılması olarak belirtilmiştir. İsmet Paşa önerge üzerinde söz almış ve önergenin kabul edilmesi halinde Türk siyasi hayatının tamir edilemez ve çare bulunamaz bir şekil alacağını söylemiştir. (TBMM 18.04.1960, 194)

¹⁴ Kanunun Teklifi, DP Çorum Milletvekili Hüseyin Ortakçioğlu, Bolu Mebusu Reşat Akşemsettinioğlu, Yozgat Mebusu Sefer Eronat ve Rize Mebusu Muzaffer Önal tarafından verilmiştir. Muhalefetin itirazlarına ve yoğun tartışmalara rağmen bu teklif 27.04.1960 tarihinde kabul edilmiştir. (TBMM 27.04.1960, 309)

¹⁵ (wiki-pedia.org/Yassıada Yargılamaları, Erişim: 06.08.2015).

münasebetlerinin ve vatandaşın huzurunun bozulduğunu düşünmekteydi. Olayların nedeni, Türkiye'de partililiğin yarattığı zaaf, bilgisizlik ve tecrübesizlikti. Oysa suçlamalara maruz kalan Pertev Sanaç olaylara ne dâhil olmuştu ne de destek vermişti. Meclis'teki çalışmalarının çoğu komisyonlarda geçen müvekkili, hastalığı nedeniyle heyecandan ve bu tür ortamlardan uzak durmuş, hitabeti güçlü olmadığı için de Meclis'te konuşmayı tercih etmemişti (B.C.A. 11.08.1961). Son olarak da savunmada, müvekkilinin masumiyeti tekrar dile getirilerek beraatı talep edilmişti (B.C.A. 11.08.1961).

Pertev Sanaç da 11 Ağustos 1961 tarihli müdafaa dilekçesinde DP milletvekillerine isnat edilmek istenen kanun dışı maddi veya manevi menfaat temin etmek suçlamasına değinmiş ve bu tür isnatları kesin bir dille reddetmiştir. Sanaç, tutumu ve kişiliği hakkında da özet bir bilgiye yer vermiştir. Buna göre o dönemde 66 yaşında olan Sanaç, sakin mizaçlı bir karaktere sahipti ve rahatsızlığı nedeniyle de mebusluğu süresince heyecan ve tartışmalardan uzak kalmaya çalışmıştı. Milli Mücadele döneminden itibaren ömrünü vatana hizmet ve düşmanlarla savaşarak geçirmiş, hizmetleri harp tarihine geçmişti. Yaptığı hizmetlerden sonra kendisine isnat edilen suç çok ağırdı ve *"...ne yapayım ki, vatan hıyaneti gibi çok ağır bir suç ile itham edilmiş bulunuyorum.."* sözleriyle duyduğu üzüntüyü dile getirmişti. Savunmasının son bölümünü de bu hissiyatla kaleme aldığı cümlelerden oluşturmuştu: *"Sayın hâkimlerim ben vatan haini değilim ve olamam da..."* diyen Sanaç, suçlamaların tümünü reddettiğini belirterek beraatını talep etmişti (B.C.A. 11.08.1961).

Bir taraftan DP mensuplarını yargılamak için oluşturulmuş olan olağanüstü mahkemede¹⁶ aklanmak için savunmalar hazırlanıp, delil ibrazları yapılırken diğer taraftan Pertev Sanaç'ın da aralarında bulunduğu sanıklar, Yassıada mahkemesinin zorlu ve yıpratıcı geçen duruşmalarına direnç göstermeye çalışıyorlardı. Özellikle de sona doğru yaklaşıldığında bazı sanıklar için endişeli bekleyişin yerini çaresizlik ve umutsuzluk alırken, bazıları ise sürecin olumlu veya olumsuz bir an önce sonuçlanmasını istiyorlardı. Gerçekten de Pertev Sanaç'ın yargılandığı ve daha sonra Yassıada'da 17 davanın birleştirildiği Anayasayı İhlal Davasının duruşmaları sanıkların adeta sabır ve dayanma güçlerinin de ölçüldüğü bir süreç olmuştu. Pertev Sanaç

¹⁶ 12 Haziran 1960 tarihinde kabul edilen "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında 1 nolu "Geçici Kanun" ile DP yöneticilerinin ve bunların suçlarına katılanların yargılanması amacıyla Yüksek Adalet Divanı'nın kurulması kararlaştırıldı. Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve Yüksek Adalet Divanı'na verilip verilmemelerinin gerekip gerekmediğine karar vermek üzere de Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturuldu. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesin olduğundan hiçbir itiraz ya da temyiz imkânı yoktu. Sadece ölüm cezalarının infazı MBK (Milli Birlik Komitesi)'nin onayına bırakılmıştı (Resmi Gazete 14 Haziran 1960: 1534). 6 Ekim 1960 tarihli MBK'nin 16 nolu kararı ile de Yüksek Adalet Divanı (YAD) Başkanlığına Yargıtay 1.Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol, YAD başsavcılığına da Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi Altay Ömer Egesel getirilmiştir (Resmi Gazete 7 Haziran 1960: 2289).

yargılanma döneminde yaşadıklarını kendisine saklamayı tercih ederken bu davanın sanıklarından Fikri Karanis, sonradan kaleme aldığı “Koltuk Değneğinde Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi” adlı eserinde, duruşmanın ilk günü hakkındaki izlenimlerini paylaşmıştı. Yargılananların duygularına da bir nevi tercüman olan Karanis’in satırlarında Yassıada’daki yargılamaların, sonucu belli olan bir amaca hizmet ettiklerine vurgu yapılmıştı:

“Aylar geçmiş, nihayet Anayasayı İhlal Davasının günü gelmişti... Biz Trabzon milletvekilleri en arka sırada idik. Bizim arkamızda; tepemizde diki-len silahlı Mehmetçikler, onların arkasında da 200 civarında, anfi şekline sokulmuş sıralarda oturan sanık yakınları vardı. Sol tarafta 500 civarında seyirci, sıraları tıklım tıklım doldurmuştu... İddialar okundu, duruşmalara başlandı. İlk celselerde mahkemenin reisi Başol’un uygulayacağı taktik belli olmuştu. Sanıkları Bayar ve Menderes aleyhinde konuşurmak! Bir yandan da... Kumandanla iddia makamının müşterek çalıştığı anlaşıldı... İddianame-nin can alıcı noktası Bayar Menderes ikilisinin dikta yönetimine gittikleri idi. Milletvekillerini, liderleri suçlayıcı yöne sevk ettikleri takdirde iddia makamı en büyük desteği içimizden bulmuş olacaktı...” (Karanis 1994, 454).

14 Ekim 1960 tarihinde 19 ayrı dava halinde başlayan ve daha sonra 17’sinin birleştirilmesi ile Anayasayı İhlal Davası altında sürdürülen Yassıada Davaları¹⁷, 15 Eylül 1961 tarihinde sona ermiş sanıklar için ise zorlu süreç henüz bitmemişti. 17 aylık sıkıntılı bir dönemin sonunda genellikle kadercı bir anlayışa bürünen Yassıada sanıkları, sessizce akıbetlerini beklemişlerdi:

“...Aylardır devam eden Anayasayı İhlal Davası nihayet bitmişti. 15 Eylül 1961 günü, temiz açık bir havada mahkeme binasının arkasında öbek öbek bulduğumuz yerlere oturarak sıramızı beklemeye başladık. Kimi taşların üzerine tünemiş, sırasını beklemekte, iki başını ellerinin arasına almış düşünmekte. Sanıklar, milletvekili seçildikleri illerin harf sırasına göre birer ikişer gruplar halinde, kararın tefhim edileceği salona girmekteler. Hediyesinin ne olduğunu öğrenenler diğer kapıdan çıktıkları için içerde olup bitenlerden haberdar değiliz... Hep meraktayız ama üzerimizde bir hafiflik var ki... her halde ana kaynağı 17 aylık bir stresten sonra ne olacaksa olsun tarzındaki kaderciliğin getirdiği “sonuca rıza” göstermekten ibaretti...” (Karanis 1994: 457-458).

Bu satırları kaleme alan Fikri Karanis, beraat eden sanıklar arasında yer almanın mutluluğunu yaşarken, Pertev Sanaç’ın 30 Ocak 1961 tarihinde malları üzerinden haciz kaldırılmış olmasına rağmen beraat talebi gerçekleşmemiş, hakkında beş yıl ağır hapis cezası verilmiştir (Arslan 2011: 450; Milliyet 31.01.1961: 5; Milliyet 16.09.1961; Akis 18.09.1961). Yassıada’da genel olarak ise 15 idam, 31 müebbet hapis, 418 sanık hakkında 6 ay ila 20

¹⁷ Bu davalardan Ticaret Bakanı İbrahim Sıtkı Yırcalı’nın yolsuz kredi suçuyla suçlandığı Değirmen Davası, zaman aşımı nedeniyle düştüğü için diğer 17’si Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmiştir (wikipedia.org/Yassıada Yargılamaları,Erişim: 07.08.2015).

yıl arasında değişen hapis cezaları, 123 sanık hakkında beraat ve 5 sanık hakkındaki davaların¹⁸ düşmesi kararları verilmiştir (Milliyet 16.09.1961).

Sonuç

1954 yılında TBMM'de teşrii faaliyetleri başlamış olan Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Pertev Sanaç, 27 Mayıs 1960 Darbesine kadar aralıksız bu görevini sürdürmüştür. Yaklaşık altı yıllık görevi süresince hem Meclis'te hem de DP Grubunda etkin bir rol üstlenmemiştir. Savunmalarında rahatsızlığı ve yapısı nedeniyle heyecandan uzak duran mülayim bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulayan Sanaç, böylece bu tutumunun sebebinin de açıklamıştır. DP Grup Zabıtları üzerinde genel bir inceleme yapıldığında da bu durum açık olarak görülmektedir.¹⁹

Avukatı Ruhi Eyüboğlu tarafından yapılan savunmasında Pertev Sanaç'ın Menderes'e muhalif "yaylacı" milletvekilleri arasında yer aldığı belirtilmiş hatta buna delil olarak Trabzon'da yayınlanan DP karşıtı Halk Gazetesi'nin ilgili nüshaları mahkemeye sunulmuştu. Fakat bu iddia, Pertev Sanaç'ın kızı tarafından kesin bir dille yalanlanmıştır. Babasının hiçbir şekilde yaylacı olmadığını aksine Menderes'in destekçisi olduğunu belirten Pertev Sanaç'ın kızı Ayhan Hanım, savunmada böyle bir iddiada bulunulmasının nedenini Yassıada'nın şartlarına bağlamıştır (Sözlü görüşme 30.01.2015). Nitekim Sanaç'ın milletvekilliği süresince sergilediği tutum ve Yassıada'da Pertev Sanaç tarafından yapılan müdafaalarda "yaylacı" olduğuna dair bir ibarenin mevcut olmaması da kızını teyit etmektedir. Çünkü Milletvekilliği döneminde Menderes'e karşı hiçbir muhalifliği görülmeyen Sanaç, DP döneminin en çok eleştirilen Tahkikat Encümeni kurulması, bu encüme ne olağanüstü yetkiler tanınması gibi kanun tekliflerinin lehinde oy kullanmıştır. Üstelik avukatı tarafından yapılan savunmada aksi belirtilmiş olsa da, gerek ifadesinde gerekse kendi el yazısı ile kaleme aldığı savunmasında bunu cesaretle dile getirmekten de çekinmemiştir.

Savunmalarında kişiliği hakkında bilgiler veren ve aleyhindeki tüm suçlamaları reddeden Pertev Sanaç'ın, birçok Demokrat Partili milletvekili gibi rahatsızlık duyduğu temel nokta vatana ihanet suçundan yargılanmış olmaktır. İstiklal Madalyası sahibi olan, ömrü vatan ve devlet hizmetlerinde geçmiş bir kişi için şüphesiz bu suçlama çok ağırdır. Birçok Yassıada sanığı ilerleyen yıllarda hatıralarını kaleme alırken Sanaç, bu ağırlığı hissetmiş ve ne tutukluluk dönemi ne de sonrasına dair yaşadıkları hakkında ailesi ile dahi paylaşımında bulunmamıştır (Sözlü görüşme 30.01.2015).

Pertev Sanaç, 15 Eylül 1961 tarihinde Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği karar gereğince beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Yassıada'da yargılandık-

¹⁸ Yusuf Salman, Lütfü Kırdar, Gazi Yiğitbaşı, Yümnü Üresin, Nuri Yamut ve Kenan Yılmaz. Ayrıca Konya eski Valisi Cemil Keleşoğlu da Yassıada'da intihar ederek yaşama veda etmiştir (Türkiye Çalışmaları Grubu 2010, 12-13).

¹⁹ Ulaşabildiğimiz DP Grup Zabıtlarında Pertev Sanaç'ın değerlendirmesi veya konuşmasına rastlanmamıştır.

tan ve karar açıklandıktan sonra Kayseri Cezaevi'ne nakledilen Pertev Sanaç, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından kabul edilip 18.10.1962 tarihinde yürürlüğe giren 78 sayılı Af Kanunu'ndan yararlanan 282 Yassıada mahkûmu arasında yer almıştır (Milliyet 19.10.1962).²⁰

Afla serbest kaldıktan sonra ısınamadığı siyasete tekrar dönmeyi düşünmeyen Pertev Sanaç, Ankara'da eski DP milletvekillerinden Mazlum Kayalar ile birlikte avukatlık yapmaya başlamıştır. 1967 yılının Mayıs ayında Merkez Bankası'nın Müdürler Kurulu üyeleri arasına girmiştir. Fakat kalbinden rahatsızdır. Kalp rahatsızlığı gittikçe artan Sanaç, 13.09.1967 tarihinde vefat ettiği Ankara'da defnedilmiştir (Milliyet 05.10.1967), (Cumhuriyet 15.09.1967).

KAYNAKÇA

Akis, 18.09.1961.

Akşam, 03.01.1956.

ARSLAN, Zehra (2011). *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*, Basılmamış Doktora Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ARSLAN, Zehra (2013). "Osman Turan'ın Siyasetçi Kimliği ve Yassıada'da Yargılanması", *Turkish Studies*, Volume 8/7.

ARSLAN, Zehra (2014). "Demokrat Parti'nin Muhalif Siyasetçilerinden Trabzon Milletvekili Hüseyin Sabri Dilek (1954-1961)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 211.

Aydın Tarihi, 06.04.1957 (1-30.04.1957).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.), 010.09/5.15.1.

B.C.A., Yassıada Tutanakları, 10.09/1.4.1,30.08.1960.

B.C.A, 010.09/54.160.2, 11.08.1961, 14.

B.C.A, 010.09/55, 161.1.46, 23.05.1961.

B.C.A, 010.09/54.160.2, 11.08.1961.

Cumhuriyet, 15.09.1967.

Halk, 24.12.1958.

Halk, 25.12.1958.

KARANİS, Fikri (1994), *Koltuk Değnekli Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul.

Milliyet, 09.02.1959.

Milliyet, 01.06.1960.

Milliyet 15.09.1961.

Milliyet, 16.09.1961.

Milliyet, 31.01.1961.

Milliyet, 19.10.1962.

Milliyet, 05.10.1967.

²⁰ 251 mahkûm, kanun yürürlüğe girer girmez yararlanmıştır. Mahkûmlardan 18'i hasta oldukları için daha önce serbest bırakılmışlar, 6 mahkûm ise tutukluluk dönemlerinde hayatlarını kaybetmişlerdi.

- Milliyet, 15.02.1955.
Milliyet, 03.01.1956.
Resmi Gazete Sayı: 8940, 25.02.1955.
Resmi Gazete, Sayı: 10661, 22.11.1960
Resmi Gazete Sayı:10491, 28.04.1960.
Resmi Gazete Sayı: 10525, 14.06.1960.
Resmi Gazete Sayı:10623, 7 Haziran 1960.
TBMM Zat ve Sicil Dosyası, Devre: X, Sicil: 2185, Defter No: 1259.
TBMM Albümü, cilt: 2, X.Yasama Dönemi, TBMM Yayınları.
TBMM, Dönem: 10, cilt: 4, Birleşim: 33, 28.01.1955, s. 209-210.
TBMM, Dönem: 10, cilt: 5, Birleşim: 40, 14.02.1955, s. 98-100
TBMM, Dönem: 10, cilt: 5, Birleşim: 47, 23.02.1955, s.553.
TBMM Tutanakları, Devre: XI, B: 76, O: 1, 03.06.1959, s.433.
TBMM Tutanakları, Devre: XI, İ: 58, C: 1, 18.04.1960, s.180-195.
TBMM Tutanakları, Devre: XI, İ: 61, C: 4, 27.04.1960, 270-309.
Türkiye Çalışmaları Grubu (2010). 50.Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak, SDE, Ankara.
Yeniyol, 15.09.1953.
Sözlü Tarih Çalışması: Pertev Sanaç'ın Kızı ve Fikri Karanis'in Ağabeyinin Eşi Ayhan Hanım'la yapılan 30.01.2015 tarihli sözlü görüşme.
İnternet: [wikipedia.org/Yassıada Yargılamaları](http://wikipedia.org/Yassıada_Yargılamaları),Erişim: 06.08.2015.

TÜRKİYE'DE KURULMASI DÜŞÜNÜLEN NÜKLEER SANTRALLERE İLİŞKİN ÖĞRETİM ELEMANLARININ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (SİNOP ÖRNEKLEMİ)

İrfan MUKUL*

ÖZET

Türkiye piyasalarının uluslararası sermayenin denetimine girme halinin birçok boyutu ve örneği vardır. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz nükleer santrallerin kurulmasına izin verilmesi halidir. Dünyadaki ekonomik gelişmelere bağlı olarak ve Türkiye'nin bu gelişmelere ayak uydurması ile Türkiye'de nükleer santrallerin kurulma çalışmaları neredeyse başat gider. Her ne kadar Türkiye'de nükleer santral kurulma çalışmaları dünyadaki örneklerinde olduğu gibi II. Dünya savaşı sonrasına kadar gitmekle birlikte günümüzdeki neoliberal ekonomik gelişmelerin süreci belirgin kıldığı söylenebilir. Bu durumu ortaya çıkarmak ve oluşturduğumuz varsayımlarımızı test etmek için Sinop' da kurulması düşünülen nükleer santrale ilişkin Sinop Üniversitesinde çalışan öğretim elamanlarının görüşlerine başvurduk. Ulaşacağımız sonucun, sorunun çözümü yeryüzü kaynaklarının kimin için, hangi amaçla ve nasıl paylaşılarak kullanılacağı sorularına verilecek yanıtlarla ilgili olduğunu biliyorduk ve bu amaçla katılımcılara ilgili soruları sorduk. Bu sorulara verilecek yanıtların onların yeryüzü kaynaklarını üç beş kişinin kendi çıkarı için hoyratça kullanmasının mı yoksa tüm canlılara ait olan yeryüzünün yine onların yararına düzenlenmesinin mi tarafı olduklarını göstermesi açısından önemliydi. Nükleer santral tartışmalarına katılan öğretim elamanların büyük bir çoğunluğu, bizim kapitalizm ile ekolojinin bir arada olamayacağı anlamına gelen argümanlara ulaşmamızı sağladı.

Anahtar Kelimeler: diyalektik yöntem, neoliberalizm, ekoloji, Sinop Yarımadası, nükleer santral

ABSTRACT

There are several dimensions and examples of the state of the markets of Turkey entering into the domination of the international capital. One of these is, no doubt, the fact that the nuclear power plants are allowed to be built. Depending on the economic developments in the world, the attempts to build nuclear power plants in Turkey almost go hand in hand with Turkey's keeping pace with such developments. Although the Nuclear Power Plant building attempts date back to the post-World War II as in the other examples in the world, it can be stated that to-

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, irfanmukul@hotmail.com

day's neoliberal economic developments have made the process visible. In order to unveil this situation and test the assumptions put forward, we asked the opinions of the teaching staff working for Sinop University concerning the Nuclear Power Plants planned to be built in Sinop. We have already known that the result we obtain is closely related to the answers to the questions for whom, for what purpose, and how the world resources, the solution of the problem, should be used. Therefore, we asked the participants the questions concerned. The answers to the questions are significant in revealing whether they are in favour of the fact that a couple of people ruthlessly exploit the world resources to safeguard their own interests, or that the earth, which belongs to all living creatures equally, should be arranged for their benefits. Majority of the teaching staff taking part in the nuclear power plant discussion allowed us to reach the arguments which mean capitalism and ecology cannot coexist.

Keywords: dialectical methodology, neoliberalism, ecology, Sinop Peninsula, nuclear power plant

Dünya ekonomisinin motoru durumundaki merkez ülkeler 1970'lerden itibaren kendisini belirgin olarak gösteren ve ekonomik kriz olarak adlandırılan ekonomik gelişmeleri aşmak için "çevre ülkeler" in piyasalarını kendilerinin lehine düzenleme işine giriştiler. Hiç kuşkusuz bir "çevre" ülke olan Türkiye'de bu düzenlemeden payına düşeni almak zorunda kaldı. Türkiye piyasalarının merkez ülkelerin ihtiyaçlarına açılış halinin birçok boyutu ve örneği vardır. Bunlardan biri de Türkiye'de nükleer santrallerin kurulmasına izin verilmesi halidir (Boratav 2008: 40).

Öte yandan Türkiye piyasalarının bu düzenlemelere ayak uydurması ile Türkiye'de nükleer santrallerin kurulma çalışmaları neredeyse başat gider. Her ne kadar Türkiye'de nükleer enerji ile ilgili çalışmalar dünyadaki örneklerinde olduğu gibi II. Dünya savaşı sonrasında kadar gitmekle birlikte bu dönemde merkez ülkelerin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bağlı ülkeler dışında nükleer santrallerin kurulması mümkün olmamıştır. Türkiye'de nükleer santrallerin kurulabilmesinin somut hale gelmesi ancak günümüzdeki ekonomik gelişmelere bağlı kalmıştır.

Bir yönüyle merkez ülkelerin ekonomik ihtiyaçlarının çevre ülkelere kabul ettirilmesi olarak tanımlanabilecek olan neoliberalizm, merkez ülkelerin denetimindeki Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar eliyle gerçekleşen ve yönlendirilen bir süreçtir. II. Dünya savaşı sonrasında devreye giren bu kuruluşlar, dünya ekonomisinin ikinci bir büyük ekonomik krize girdiği 1970'lerin ortasından itibaren krizden çıkmak için yoğun bir şekilde faaliyet alanlarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Örneğin günümüzde IMF'nin ABD ile eşgüdüm içinde Ukrayna'nın iç siyasetine müdahale etmiş olduğu açıktır. Başka bir örnek var mıdır? Bir iktidarı salt politik nedenlerle desteklemek amacıyla verilen IMF kredisi örneği Türkiye'de yaşanmıştır. 2005'de 10 milyar dolarlık kredi desteği böyledir.

Bu kredi talebi IMF kurallarına göre gerekli ekonomik koşulları içermemesine rağmen kabul edilmiştir. Nedeni ise makul bir gerekçeye dayanmaktadır. IMF uzmanları tarafından kabul edilen makul gerekçe ise şöyledir: söz konusu üç yıllık kredi, 2007 Kasımında yapılacak seçimler için bir çıpa sağlayacaktır, bu örnekte olduğu gibi açıkça dönemin iktidarını desteklemek için kredi talebinin onaylanması IMF yürütme kurulunca kabul edilmiştir. (Boratav 2014: 10).

Türkiye’de 2001 ekonomik krizi sonrasında 2008 yılına kadar uygulanan IMF programı uygulaması başka bir örnektir. Derviş-IMF programı olarak adlandırılan bu program, Türkiye’yi uçurumun kenarında yaşayan ve düzenli olarak oraya düşme tehlikesi taşıyan bir ekonomi olmaktan çıkartıp makro-ekonomik dengeleri düzgün, devlet bütçesi korku vermeyen bir hale getirilmiştir. Finans sermayesinin çıkarlarını güvenceye alan, Türkiye piyasası uluslararası tekelere açan, özelleştirmeleri tam gaz sürdüren bu doktrin tam da neoliberal ekonomik normları tanımlamaktadır.

Bununla birlikte Türkiye’de nükleer santral kurma çalışmaları neoliberal doktrinin bir parçası olarak düşünülebilir. Her ne kadar bu süreç uzun bir geçmişe sahip ise de Türkiye’de nükleer santral kurma çalışmaları kurulma aşamasına yakın zamanlarda gelinmiştir. Bu türden bir gecikmenin yaşanması gerek dönemin uluslararası konjonktürüne gerekse dünyanın ekonomi-politiğine ve Türkiye’nin bu ekonomik-politik süreçte aldığı role bağlanabilir.

Türkiye’de nükleer santralle kurulmasıyla ilgili ilk somut gelişme 15 Ekim 1997 tarihinde AECL, Nuclear Power International (Siemens ve Fransız Framatome konsorsiyumu) ve ABD Westinghouse-Japon Mitsubishi konsorsiyumu Türkiye’ye teklifler sunmasıyla gerçekleşti ve teklifler TEAŞ (Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş.) Nükleer Santraller Dairesi ve danışman şirket Empresarios Agrupados International S:A tarafından incelemeye alındı. 2000 yılına gelindiğinde ise Mersin Akkuyu için ihale hazırlandı ancak nükleer karşıtı hareket ve kamuoyu baskısıyla dönemin Başbakanı Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet önerilen santrallerin tümünün eski teknoloji olduğu ve nükleer enerjide yeni gelişmeler olacağı gerekçesiyle ihaleyi iptal etti. Nitekim yeni gelişmelerde oldu ve açılan yeni ihale Rus Devlet Nükleer Şirketi’ne bağlı bulunan NGS AŞ’ye verildi. Rusya ve Türkiye arasındaki nükleer santral yapımını öngören hükümetler arası anlaşma 2011 yılında açıklandı. Yapılan açıklamada; Akkuyu’da yapılması planlanan nükleer santralin Rus tedarikçi şirketi Rusatom Overseas’in Başkan Yardımcısı Jukka Laaksonen: Akkuyu’da santral inşaatına 2015 yılı sonunda başlanması planlanıyor, Mersin (Akkuyu) ve Sinop’da (İnceburun) 2023 yılında iki nükleer santralin de faal olacağını söyledi.

Bu arada Sinop’ta yapılacak nükleer santral ise Japon Mitsubishi ve Fransız Areva ortaklığı tarafından inşa edilmesi kararlaştırıldı. Japonya’da 9,0 büyüklüğünde 11 Mart 2011 günü meydana gelen deprem ve sonrasında tsunami felaket ’den sonra kendi ülkelerinde tüm nükleer santraller

kapatılırken bir Japon firması yurt dışında nükleer santral ihalesi kazanmış oldu. Böylece ironik bir neoliberal süreç gerçekleşmiş oldu.¹

Öte yandan neoliberalizm, sadece iktisadi bir aşama olarak insanların hayatlarına girmekle kalmamıştır. Bunun yanı sıra, toplumsal kurumlardan, coğrafyanın yeniden yeninelenerek düzenlenişine, emek süreçleri üzerindeki yeni rejimlere, kültürel formlardan gündelik yaşam pratiklerine, insanın, doğanın, bütün alanlarına kadar uzanan çok yönlü, çok dinamik bir süreç olarak hızla girmiştir. Kapitalizmin kendini yenilemesi adına emek piyasasını, üretim modellerini yeniden ve yeniden düzenleyen bu politikalar, zaman ve mekânlarının farklılığına ait dinamikleri ve bunun sonucunda oluşacak gerilim, çatışma gibi uyumsuzlukları gidermek için kurumsal düzenlemeler yaparak yeni fırsatlar oluşturur.

Bütün bu süreçlerin sonucunda oluşan ve gittikçe karmaşıklaşan toplumsal işbölümlerinin olduğu bir dünyada sermaye akışının sürekliliği, bu akışın zaman ve mekân içinde sürekliliğini kolaylaştıracak yeterli kurumsal düzenlemelerin varlığına ihtiyaç duyulması, bu tür düzenlemelerin eksik olduğu veya hiç olmadığı durumda, sermaye ciddi engellerle karşılaşacaktır.

“Sermayenin, hukuksuzluğun, yolsuzluğun ve mülkiyet haklarında belirsizliğin hüküm sürdüğü koşullarda başarılı bir biçimde iş yapmanın yolları bulunabilir, ama bu sermayenin içinde serpilip gelişeceği uygun bir ortam oluşturmaz. ‘Başarısız devletler’ konusunda ne yapılması ve iyi bir yatırım ortamının nasıl yaratılması gerektiği meselelerini çözmek, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlarının önde gelen görevidir. Günümüzde ABD ve Avrupa’nın dünyanın birçok yerindeki emperyalist uygulamaları bu kurumların çeşitli kollarının bir projesi haline gelmiştir” (Harvey 2010: 79).

Bununla birlikte meta üretimini esas alan kapitalizm ile yaşam arasında her zaman bir çelişki mevcuttu, ancak bugün gelinen noktada neoliberal doktrin, kapitalizmin yaşamla olan çelişkisi hiçbir dönem olmadığı kadar derin ve yaygın hale gelmesine yol açmıştır.

Bu konuda Lefebvre, kapitalizmin krizleri çözerek bugüne ulaşmasında mekânı keşfetmesi, işkâl etmesi ve sömürgeleştirmesinin hayati bir rol oynadığını söyler. Ona göre mekân, pasif, boş bir şey olarak ya da “ürün” gibi, karşılıklı mübadelede bulunmaktan, tükenmekten ve yok olmaktan başka anlamı olamayan bir şey olarak düşünülemez. *“Bir ürün olan mekân, etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale eder. Üretken emeğin örgütlenmesi, ulaşım, hammadde ve enerji akışı, ürün paylaşım ağları... Kendince üretken ve üretici olan mekân, üretim ilişkilerine ve üretici güçlere dâhildir. Mekân kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalamaz; diyalektiklidir: Ürün-üretici olan mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır. Aynı zamanda, üretim aygıtının, genişletilmiş yeniden-üretimin, pratik anlamda ‘alanda’*

¹ www. Milliyet.com.tr/ Japon-Fransız ortaklığı

² Nükleer santrali aldı (erişim tarihi: 24 Kasım 2014).

gerçekleştirdiği ilişkilerin yeniden üretimin içinde yer alır” (Lefebvre 2014: 24).

Neoliberal doktrinlerin uygulama alanlarına başat bir coğrafya olan Türkiye'nin tarihsel dönemini ve toplumsal dinamiklerini ifade eden nükleer santral kurma süreci, dünyadaki hareketlenmelerden, dönüşüm ve dinamiklerden asla ayrı düşünülemez bir durumu tanımlamaktadır ve “alanda” gerçekleşen yeniden üretime karşılık gelmektedir.

Anadolu Yarımadasının en kuzey ucunda yer alan Sinop Yarımadası, Anadolu'dan büyük bir duvar vazifesi gören Kuzey Anadolu Dağları ile ayrılmıştır. Bu özelliği ona nükleer santral kurulması için yer seçiminde bir avantaj sağlamıştır. İç Anadolu masifinin etkisiyle orta kesimlerinde kuzeye doğru bir yay çizen Kuzey Anadolu Dağları kavsine paralel giden Karadeniz kıyılarının oldukça düzgün olan bu uzanışı, bazı önemli burunların meydana getirdiği çıkıntılarla bozulur. Bu düzgün gidişi bozan çıkıntıların en önemlilerinden biri de Sinop Yarımadasıdır. Sinop Yarımadası, Sinop kentinin üzerinde bulunduğu berzahla Sinop Yarımadasına bağlı küçük bir yarımada (Bozburun) ile nükleer santralin kurulması düşünülen İnceburun Yarımadasını içerir. Sinop Yarımadası'nın sınırları; kabaca Gerze ve Erfelek güneyinden Ayancık doğusuna doğru çizilecek çizginin kuzeyinde kalan hattı içerir (Akkan 1975:9).

Sinop Yarımadası Anadolu'nun Karadeniz'in kıyıları içerisinde oluşturduğu tek doğal korunak ve liman özelliği ile insanlık tarihinin erken dönemlerinden beri cazip bir yerleşim yeri olma özelliğine sahip olmasına yol açmıştır. Sinop Şehrinin bugün kurulduğu alan, Bozburun Yarımadası adı verilen ve deniz volkanizması sonucunda oluşmuş ağırlıklı bazalt kütlelerden oluşan volkanik adanın, Anadolu Yarımadasına bağlanmasıyla meydana gelen bir tombolodur. *“Sinop Yarımadasının Karadeniz kıyı bölgesinde, diğerlerinden çok farklı özellikleri olan bir çıkıntı meydana getirilmesinde genç tektonik hareketlerin büyük etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır. Karadeniz'in gelişme döneminin son safhasındaki östatik hareketlerden (deniz seviyesindeki değişiklikler) Sinop Yarımadası kıyılarının bir bütün halinde etkilenmiş olduğu görülmektedir. Eski Karadeniz (son buzul dönemi olan Flandrien) dönemi ile bugünkü kıyı çizgisi arasındaki 4-5m. lik seviye farkı sadece kıyı şekillerinde değil, aynı zamanda akarsu boylarında da etkisini göstermiş ve akarsular tabanlarına bu östatik seviye değişimine paralel olarak gömülmüşlerdir. Çok genç tektonik hareketlere sahne olmasına karşılık Sinop Yarımadası'nın bugün deprem bakımından oldukça sakin bir bölüm teşkil edişi dikkat çekicidir. Bunu yerel tektonik hareketlerin artık sükûn dönemine girmiş olmasına bağlamak gerekir” (Akkan 1975: 95).*

Her ne kadar bölge tektonik olarak sükûn döneminde olmasına karşın bölgenin genç tektonik hareketlere sahne olması ve bölgede kurulması düşünülen nükleer santral için tsunami ve sismik çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bütün bu süreçlerin yaşandığı bir ortamda insanların yaşamakta olanı sıradan, olağan algılamaları şaşırtıcı değildir. Hatta yakın

geçmişini unutabilirler, günü kurtarma telaşı içinde bütünü göremeyebilirler, çünkü karşılarında sistematik olarak gelen baskı, yıldırma, caydırma mekanizmaları çalışır. Bilgiye ulaşılması giderek zorlaşır. İşte böyle bir ortamda üniversiteler çalışmalarlarıyla toplumu değiştirme ve dönüştürme dinamiklerine sahip kurumlar olarak vardılar. Bu çalışmayla Türkiye’de nükleer santrallerin kurulacağı coğrafyalardan biri olan Sinop ’da yer alan Sinop üniversitesinde çalışan öğretim elamanlarının görüşlerine başvurarak Sinop’ da nükleer santrallerin kurulma sürecine bakıp, bilimin görevleri arasında yer alan görüntünün ardındaki gerçekleri ortaya koymaya çalıştık.

Problem Cümlesi

Bu çalışma, Sinop’ da kurulması düşünülen nükleer santrale ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri doğrultusunda Türkiye’de nükleer santral kurulma sürecini anlaşılır kılmayı amaçlayarak toplumsal gerçekliliği bütünleştirilmeye çalışmaktadır.

Yöntem

Yöntem bir amaca göre araştırma programı, teknikler ise amaca ulaşmak için gerekli araçlardır. Bu çalışmada olguları kurmak ya da yerleştirmek, onları çözümlenmek ve varsayımları doğrulamak için nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Soyut bir tutum olan yöntemi, somutlaştıran da araştırma teknikleridir, çünkü bir bilimsel araştırmanın epistemolojik olarak bilim felsefesi bakımından bir anlam ve değer taşıyabilmesi için, o bilimin, yönteminin, araştırmalarındaki varsayımlarının ve sonuçlarının mantıksal bir kökene sahip olması gerekir. Bu anlamda yöntem de önceden tanımlanabilen ve düzenli olarak izlenen bir yön olmalıdır, bir yönelme olmalıdır. Böylece yöntem, araştırma planından ayrı ve ondan bağımsız olur, yöntem uygulamalı akıl yürütme olur (Ergun 2006: 58).

Öte yandan tüm toplumsal olay ya da tüm insan ya da toplumsal birey kavramlarının da ayrı ayrı adlar altında gösterdikleri gerçeklik; bütünlük kavramının yani gerçekliğin öğelerini kendi bütünlükleri içinde algılanmasını öngören bütünlük kavramının gösterdiği gerçeklikten başka bir şey değildir. Bu itibarla bu çalışmada söz konusu bütünselliği sağlayacağını düşündüğümüz diyalektik yöntem kullanıldı. Çünkü diyalektik yöntem, bütünlük kavramından kaynaklanarak, daha güçlü, daha kapsayıcı, daha derinlikli olduğundan gerçekliğin geçici kesin açıklayıcısıdır. Diyalektik yöntem, kesin açıklamalar yapan yöntemdir; fakat değişme/toplumsal değişme gerçekliğinden dolayı, kesin açıklamalar geçici açıklamalar olacaktır. Bu çalışmada; diyalektik yöntemden yararlanarak hayatı, toplumu açıklamak için mekândan ziyade zaman’a öncelik vererek, toplumsal gerçekliği tümleştirmeye ve bütünleştirmeye çalışılmıştır (Ergun 2014: 150).

Araştırma modeli

Bu çalışmada olguları kurmak ya da yerleştirmek, onları çözümlenmek ve varsayımları doğrulamak için nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Bu

amaçla Sinop 'da kurulması düşünülen nükleer santrallere ilişkin Sinop Üniversitesinde çalışan öğretim elemanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Görüşleri belirlemek amacıyla küçük bir grupla çalışma yapılarak, araştırmaya konu olan bireylerin görüş ve deneyimleri, mümkün olduğunca ayrıntılı, derinlemesine ve de doğrudan tespit edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Sinop Üniversitesinde görev yapan 68 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların 22' si kadın, 46' i ise erkek öğretim elemanıdır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

2014 yılının bahar döneminde yapılan bu çalışmada verileri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunun geçerliliğini sağlamak için pilot uygulama yapılmış, uzman görüşleri alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılarak son haline getirilmiştir. Bu form ile çalışma grubunda yer alan, araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğretim elemanları ile yüz yüze görüşme yapılmış, görüşme tekniklerine ve ilkelerine dikkat edilmiştir. 10 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formunun kullanıldığı her bir görüşme yaklaşık 20-25 dakika sürmüştür. Görüşmeler katılımcıların izni alınarak yapılmıştır. Görüşmeler görüşme formuna yazılmış ve daha sonra çözümlenmesi yapılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular şunlardır:

1. Sinop'a kurulması düşünülen nükleer enerji santrali ile Türkiye enerji açığını kapanacağını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız, gerekçeleriniz nelerdir?
2. Alternatif enerji kaynakları, nükleer enerji olmaksızın Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılayabilir. Yorumları için ne düşünüyorsunuz?
3. Nükleer enerji santralleri insanlara ve çevremize risk oluşturduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız, gerekçeleriniz nelerdir?
4. Sinop'a nükleer santral kurulduğunda iş olanaklarının artacağına dönük görüşler konusunda ne düşünüyorsunuz?
5. Kamu yaşamında iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmanın yolu olan demokrasi ve siyaset, toplumun bütün katmanlarının yönetime katılımı ile yapılır. Çevreyi ve sağlığı etkileyen nükleer santral gibi önemli yatırım kararlarında danışma ve karar verme süreçlerine katılıma dair birey hakları, Türkiye'de eksik ve engellerle dolu olduğunu biliyoruz. Sinop'a nükleer santral kurulması sürecinde de böyle bir sürecin işlediğini düşünüyor musunuz?
6. Sizce nükleer santrallerde oluşan radyoaktif atıkların güvenli bir şekilde depolanması mümkün müdür?
7. Sinop'da nükleer santralin kurulması halinde balıkçılık sektörüne ve Karadeniz'e etkileri konusunda ne düşünüyorsunuz?
8. Nükleer santrallerin, nükleer silahlarla ilgili olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

9. Çernobil ve Fukuşima’da yaşananları düşündüğümüzde söz konusu yerlerde nükleer kazanın sonuçları hakkında halkı bilgilendirme yöntemlerinin yetersiz ve tutarsız olduğu bilinmektedir. Sinop ’da olası bir nükleer kaza sonrasında halkı bilgilendirme Çernobil ve Fukuşima örnekleri düşünüldüğünde nasıl olur, bu konuda ne düşünüyorsunuz?

10. Yapılan bilimsel çalışmalarda nükleer santrallerin çevresindeki alanlarda nükleer kaza olmaksızın kanser vakaları ile bu yolla çocuk ölümlerinin arttığı bilinmektedir. Bu bilgileri göz önünde bulundurarak Sinop’ta nükleer santral kurulduğunda burada yaşamak ister misiniz?

Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini artırmak için araştırmaya katılan bireylerin gönüllü olmasına, soruların açık ve anlaşılır olmasına, görüşme ilkelerine dikkat edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışma grubunu oluşturan öğretim elemanlarından yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin değerlendirilmesinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2013: 224)’e göre betimsel analiz yaklaşımında elde edilen veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenleneceği gibi, görüşme süreçlerinde kullanılan sorular veya boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Görüşülen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir.

Çalışma grubundaki öğretim elemanlarının görüşme formunda yer alan açık uçlu sorulara verdiği cevaplar araştırmacı tarafından yazılı hale getirilmiş, nükleer santralin kuruluşuna yönelik görüşlere ilişkin veriler sistematik ve açık şekilde betimlenerek düzenlenmiş, bu veriler tablolara dönüştürülmüş, aynı şekilde görüş belirten öğretim elemanlarının sayıları verilmiştir.

Ayrıca öğretim elemanlarının yaptığı açıklamalardaki temel düşünceyi özetleyen ortak görüşler aynen sunulmuştur

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde görüşme formunda yer alan on soru formdaki sırasına göre verilmektedir.

1-Sinop’a kurulması düşünülen nükleer enerji santralleri ile Türkiye enerji açığının kapanacağını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız, gerekçeleriniz nelerdir?

Araştırmaya katılanların % 25’i (17) Sinop’a kurulması düşünülen nükleer enerji santralleri ile Türkiye’nin enerji açığının kapanacağını düşünürken % 69,1’i (47) kurulması düşünülen nükleer enerji santralleri ile enerji açığının kapanmayacağını düşündüğünü belirtmiştir. Bunların yanı sıra yaklaşık % 6 (4)’ü ise nükleer santralin tüm Türkiye de yaygınlaşmasını istediğini belirtmektedir.

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının büyük bir bölümü “enerji açığımızı kapatmayacağını, nükleer santralin ürettiği enerji ülke enerji ihtiyacının çok altında üretim yapacağına ve Türkiye’de gerekli tasarruf önlem-

leri alınıp kayıp kaçığın önüne geçildiğinde nükleer gibi doğaya zarar veren ve büyük risk taşıyan enerji kaynağına gerek kalmayacağını” belirtmektedirler.

Tablo:1 Sinop’a kurulması düşünülen nükleer enerji santralleri ile Türkiye’nin enerji açığının kapanacağını düşünme

	f	%
Evet	17	25,0
Hayır	47	69,1
Yeterli değil	4	5,9
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının küçük bir bölümü ise “nükleerin santrallerin ülke enerjisini karşılayabileceğini düşünüyorlar. HES (Hidro Elektrik Santral) ve termik santrallerin doğaya zarar verdiğini, akarsuların ve doğanın HES’lerle tahrip edildiğini ve alternatif enerji kaynaklarının yetersiz olduğunu buna bağlı olarak nükleere ihtiyaç olduğunu ve sayılarının artırılması gerektiğini” ifade etmektedirler.

2. Alternatif enerji kaynakları, nükleer enerji olmaksızın Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılayabilir. Yorumları için ne düşünüyorsunuz?

Araştırmaya katılanların % 69,1 (47) ‘si alternatif enerji kaynakları, nükleer enerji olmaksızın ülkenin enerji ihtiyacını karşılayabilir derken; % 30,9 (21)’i ise alternatif enerji kaynakları, nükleer enerji olmaksızın Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılayamaz demektedir.

Tablo: 2 Alternatif enerji kaynakları, nükleer enerji olmaksızın Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılama

	f	%
Evet	47	69,1
Hayır	21	30,9
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanları genel olarak alternatif enerji kaynaklarının enerji açığını kapatacağını düşünmektedir. Özellikle Sinop’un rüzgâr enerjisi potansiyelini düşünerek rüzgâr enerjisi örnek verilmektedir. “çok şiddetli ve uzun süreli rüzgâr esen bu şehirde neden rüzgâr enerjisi değil de nükleer enerjiden yararlanılmak istendiği merak ediyorum” diyen öğretim elemanları da bulunmaktadır.

Rüzgâr enerjisinin yanı sıra güneş ve diğer alternatif enerji kaynaklarından yararlanılabileceği vurgulanıyor. Bunun yanı sıra alternatif enerji kaynaklarına yönelmemenin altında başka nedenler olabileceği de söylenip, alternatif enerji kaynaklarının gündeme dahi getirilmemesi üzerinde duru-

luyor ve bunun bilinçli yapıldığı düşünülüyor. Alternatif enerji kaynaklarının doğru yatırımlar ve doğru bir uygulama ile enerji açığını kapatabileceği konusunda ortak görüşler var. Ayrıca rüzgâr ve güneş gibi alternatif enerji kaynaklarının yenilenebilir ve çevreye zarar vermiyor olması da akademisyenlerin alternatif enerji kaynaklarını daha olumlu bakmalarına yol açıyor.

İkinci soruya verilen yanıtlar incelendiğinde alternatif enerji kaynaklarının mutlaka kullanılması gerektiğini yalnız alternatif enerji kaynaklarının enerji ihtiyacını karşılamada yeterli olmayacağını düşünenlerin yanı sıra rüzgârın her mevsim aynı hızda ve aynı şiddette esmeyecek olması veya güneş enerjisinden gece veya soğuk mevsimlerde yararlanılamayacağı görüşünde olan öğretim elemanları da bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının çok az bir kısımda alternatif enerji kaynaklarının nükleer santral gibi verimli olamayacağını enerji açığına nükleer santral gibi katkısının olmayacağını ifade etmiştir.

3. Nükleer enerji santrallerinin insanlara ve çevremize risk oluşturduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız, gerekçeleriniz nelerdir?

Araştırmaya katılanların % 75 (51)'i nükleer enerji santrallerinin insanlara ve çevremize risk oluşturduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız, gerekçeleriniz nelerdir? Sorusuna düşünmüyorum derken, % 23,5 (16)'i düşünüyorum yanıtını vermiştir. % 1,5 (1) ise soruya kesinlikle düşünüyorum demmiştir.

Tablo: 3 Nükleer enerji santrallerinin insanlara ve çevremize risk oluşturduğunu düşünme

	f	%
Düşünmüyorum	51	75,0
Düşünüyorum	16	23,5
Kesinlikle düşünüyorum	1	1,5
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının yaklaşık % 25'i Türkiye'de yapılacak olan nükleer santral ve olası kaza durumları ile ilgili çok endişeli olduklarını buna örnek olarak da genel olarak Çernobil ve Fukuşima örneklerini vermektedirler. Özellikle teknolojisi bu kadar gelişmiş olan Japonya'da nükleer santral kazasının yaşanması; daha nükleer santrali yokken nükleer santral kazası yaşamış olan Türkiye'ye duyulan güveni azalttığını belirtmektedirler. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarından küçük bir kesim "nükleer santral'in ortaya çıkardığı sızıntıların (kaza durumları hariç) birdenbire değil kronik olarak yani yavaş yavaş hasta yapan bir sürece neden olduğu ve bu durumun göz ardı edilemeyeceği" belirtilmektedir. Bununla birlikte "gerekli önlemleri Türkiye'nin alamayacağı ve bunun da riski daha da artıracığı" görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının bir kısmı Çernobil’de ve Doğu Karadeniz’de yaşananlara dikkat çekmekte ve “yine aynı acıların yaşanmasını istemiyorum” demektedir. Bunun yanı sıra “Sinop gibi doğal güzellikleri çok fazla olan bu şehirde böylesi doğayı kirletici ve kanser yapma riski çok fazla olan nükleer santral ‘in yapılmasının yanlış bir karar” olduğu ifade edenlerde yer almaktadır. Nükleer santral ‘in aslında enerji açığını kapatmada faydalı olacağını fakat böylesi riskleri varken bu fayda için bu risklerin göze alınmamasını düşünen öğretim elemanları da bulunmaktadır. Bu düşüncede olan öğretim elemanları nükleer santrale ihtiyaç olduğunu ancak fayda zarar oranına bakıldığında yapılmamasını gerektiğini de ifade etmektedirler. Nükleer santral ‘in çok gerekli olduğunu Türkiye’nin dışarıya bağımlı bir ülke olmaktan kurtulabilmesi için nükleer santral ‘in yapımının çok gerekli olduğunu düşünen akademisyenlerimiz de bulunmaktadır.

4. Sinop’a nükleer santral kurulduğunda iş olanaklarının artacağına dönük görüşler konusunda ne düşünüyorsunuz?

Araştırmaya katılanların % 52,9 (36)’u Sinop’a nükleer santral kurulduğunda iş olanaklarının artacağını düşünürken; araştırmaya katılanların % 47,1 (32)’i ise Sinop’a nükleer santral kurulduğunda iş olanaklarının artmayacağı görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo: 4 Sinop’a nükleer santral kurulduğunda iş olanaklarının artacağına dönük görüşler

	f	%
Evet	36	52,9
Hayır	32	47,1
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılanların % 52,9’u iş olanaklarının artacağını; % 47,1’i ise iş olanaklarını artmayacağını veya Sinop’a nükleer santral kurulduğunda iş olanakları artsa bile bundan Sinop halkının bir fayda göremeyeceği görüşüne sahiptir. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının verdikleri yanıtlar incelediğinde “santral yerine fabrika kurulmalı, fabrika kurulursa nüfusla beraber her şey ikiye katlanacak, bundan en çok küçük esnaf yarar sağlayacak” görüşünün yanında, “santral inşaatında Uzak Doğu Asya ülkelerinden gelen işçiler çalıştırılacak, santral tamamlanınca da santralde sadece dışarıdan gelen konunun uzmanları faydalanacak. Nükleer santral Sinop’taki arsa fiyatlarını da etkileyecek ve bundan da arsa spekülörleri nemalanacak” gibi görüşler de ortaya çıkmıştır. Bir kısım öğretim elemanında da “1950’li yılların başında Sinop ‘da kurulan Amerikan üssünün bu bölge halkına sağladığı katkının bir benzerini de Nükleer santralden sağlayacağı” görüşü hâkimdir. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının verdiği cevaplar “Amerikan üssünün Sinop’a sağladığı katkıyı devamında nükleer santralden sağlayacağı, iş olanaklarının artacağı” şeklinde bir görüşte yer almaktadır.

Bazı öğretim elemanları ise “turizm ve balıkçılık konusunda işsizlik yaratacağı ve bunun bölge insanı için bir felaket olacağı” görüşündedirler. Bununla birlikte öğretim elemanlarının küçük bir kısmı ise nükleer santralin “ara eleman anlamında kısmi bir iş olanağı sağlayacağı, Sinop’taki işsizliği bitirmeyeceği sadece belli bir süre erteleyeceği” görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir.

5. Kamu yaşamında iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmanın yolu olan demokrasi ve siyaset, toplumun bütün katmanlarının yönetime katılması ile yapılır. Çevreyi ve sağlığı etkileyen nükleer santral gibi önemli yatırım kararlarında danışma ve karar verme süreçlerine katılıma dair birey hakları, Türkiye’de eksik ve engellerle dolu olduğunu biliyoruz. Sinop’a nükleer santral kurulması sürecinde de böyle bir sürecin işlediğini düşünmüyor musunuz?

Araştırmaya katılanların % 41,2 (28)’si kamu yaşamında iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmanın yolu olan demokrasi ve siyaset, toplumun bütün katmanlarının yönetime katılması ile yapılır; çevreyi ve sağlığı etkileyen nükleer santral gibi önemli yatırım kararlarında danışma ve karar verme süreçlerine katılıma dair birey hakları, Türkiye’de eksik ve engellerle dolu olduğu biliniyor; Sinop’a nükleer santral kurulması sürecinde de böyle bir sürecin işlediğini düşündüğünü ifade ederken; araştırmaya katılanların % 52,9 (36)’u böyle bir sürecin işlemediğini ve bu görüşe katılmadığını ifade etmektedir. Araştırmaya katılanların % 5,9 (4)’ü ise bu konu hakkında kararsız olduklarını açıklamaktadırlar.

Tablo: 5 Çevreyi ve sağlığı etkileyen nükleer santral gibi önemli yatırım kararlarında halka danışma ve karar verme süreçlerine katılıma

	f	%
Evet	28	41,2
Hayır	36	52,9
Kararsızım	4	5,9
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu Türkiye’de nükleer santral kurulması kararı alınmadan önce hiçbir şekilde halkın görüşlerinin alınmadığını, bu konuyla ilgili olarak Türkiye’de olması gereken demokrasi sürecinin işlemediğini ve bu kararın tepeden inme bir karar olduğunu ifade etmektedirler. Araştırmaya katılan bir başka öğretim elemanı da “demokrasinin kelime anlamını göz önüne alarak hareket edecek olursak, demokrasi ile yönetilen ülkelerde yönetimin her kademesinde halkın görüş ve düşüncelerinin sorulması gerekmektedir. Ama maalesef Türkiye gibi sözde demokrasiyle yönetilen ülkelerde böylesine önemli bir konuda ve halkın sağlığını birinci derecede tehdit eden bir konudan yöneticiler

halkın düşüncesinden bağımsız kararlar alarak, halkı ikinci plana atmaktadırlar” şeklinde görüşünü dile getirmektedir.

6. Sizce nükleer santrallerde oluşan radyoaktif atıkların güvenli bir şekilde depolanması mümkün müdür?

Araştırmaya katılanların % 61,8'i (42)'si radyoaktif atıkların güvenli şekilde depolanmasının mümkün olmadığını belirtirken, % 25,0 (17)'si ise radyoaktif atıkların güvenli şekilde depolanmasının mümkün olduğunu belirtmiştir.

Tablo: 6 Radyoaktif atıkların güvenli şekilde depolanması

	f	%
Evet	17	25,0
Hayır	42	61,8
Kararsızım	9	13,2
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarından bir kısmı “gerek nükleer santral karşıtı kişiler gerekse nükleer santralin kurulmasını isteyen kişiler radyoaktif atıkların güvenli şekilde depolanması konusunu çok önemstediklerini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarından biri “ileri teknoloji kullanılarak nükleer atıkları bir sorun olmaktan çıkartabiliriz” demektedir. Bir diğeri ise nükleer atıkların “başka ülkelere satıp ekonomik olarak Türkiye'ye katkı sağlayabiliriz” görüşünü savunmaktadır.

7.Sinop'da nükleer santralin kurulması halinde balıkçılık sektörüne ve Karadeniz'e etkileri konusunda ne düşünüyorsunuz?

Araştırmaya katılanların % 83,8'i Sinop'ta kurulacak nükleer santralin balıkçılık sektörüne ve Karadeniz'e olumsuz etkisi olacağını söylerken % 16,2 (11)'i Sinop'ta kurulacak nükleer santralin balıkçılık sektörüne ve Karadeniz'e olumlu etki edeceğini söylemektedir.

Tablo: 7 Nükleer santralin balıkçılık sektörüne ve Karadeniz'e etkileri

	f	%
Olumlu	11	16,2
Olumsuz	57	83,8
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu, “Sinop da kurulması düşünülen nükleer santralin Karadeniz ekolojisine ve balık popülasyonunu olumsuz etkileyecek bu durum şöyle gerçekleşecek; nükleerin

santralin soğutma suyunun denizden karşılanmasıyla oluşacak sıcak suyun tekrar denize deşarjı sırasında deniz suyu sıcaklığında 1-2 derecelik artışa yol açacak. Bunun nihai sonucu olarak da yaşayabildikleri sıcaklık aralığının değışmesi balık türlerinin yok olmasına yol açacak. Ayrıca nükleer santralde meydana gelen olası sızıntılar da uzun vadede insan ve diğere canlılar için büyük tehlike arz edecektir” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.

Buna ilaveten öğretim elemanlarından küçük bir kısmı da “Karadeniz’in ısınması nedeniyle Akdenizleşme süreci yaşanacak ve doğal yaşama müdahalede geri dönülmez zararlar oluşacağı; Karadeniz’in balık ticaretindeki payının azalacağı ve ekonominin bundan etkileneceğini” belirtmektedirler. Bununla birlikte bir başka öğretim elemanı da “Karadeniz ekolojisinin Akdenizleşme sürecinde yeni balık türlerinin ortaya çıkacağı” kanaatinde dir.

8. Nükleer santrallerin, nükleer silahlarla ilgili olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

Araştırmaya katılanların % 42,6 (29) ‘sı nükleer santrallerin, nükleer silahlarla ilgili olduğunu düşünürken; % 41,2 (28)’si nükleer santrallerin, nükleer silahlarla ilgili olduğunu düşünmediğini belirtmektedir. Bunların dışında bu soruyu yanıtlayan öğretim elemanlarında % 16,2 (11)’si ise nükleer santral ile nükleer silahın teknolojisinin farklı olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.

Tablo: 8 Nükleer santrallerin, nükleer silahlarla ilgili olduğunu düşüncesi

	f	%
Düşünüyorum	29	42,6
Düşünmüyorum	28	41,2
İkisinin teknolojisi farklı	11	16,2
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu “dünyada nükleer silahlar üretilmekte ama ülkemizde daha o teknolojinin kurulmadı, ülkemize kurulması planlanan santraller nükleer silah yapımına hizmet etmeyecek” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. Bir başka görüş ise “bilim insanların yararına kullanılmalıdır. Türkiye nükleer silah yapma teknolojisine sahip olmalıdır ama nükleer silah yapmamalıdır. Çünkü nükleer teknolojiye sahip olmak caydırıcı bir güç oluşturur” Şeklindedir. Bu görüşün yanı sıra bir başka öğretim elemanı da “nükleer silah coğrafyamız itibarıyla olmalıdır, kurulacak santraller bunun bir adımıdır” şeklinde görüşünü dile getirmektedir.

9. Çernobil ve Fukuşima’da yaşananları düşündüğümüzde söz konusu yerlerde nükleer kazanın sonuçları hakkında ilgili halkı bilgilendirme yön-

temlerinin yetersiz ve tutarsız olduğu bilinmektedir. Sinop 'da olası bir nükleer kaza sonrasında halkı bilgilendirme Çernobil ve Fukuşima örnekleri düşünüldüğünde nasıl olur, bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Araştırmaya katılanların % 77,9 (53)'ü "Çernobil ve Fukuşima'da yaşananlar düşünüldüğünde söz konusu yerlerde nükleer kazayla ilgili halkı bilgilendirme yöntemlerinin yetersiz ve tutarsız olduğu bilinmektedir. Sinop 'da olası bir nükleer kaza sonrasında halkı bilgilendirme Çernobil ve Fukuşima örneklerinde olduğu gibi Türkiye'de de aynı olacak yanıtını verirken; Araştırmaya katılanların % 22,1 (15)'i bu görüşe katılmadığını belirtmektedir.

Tablo: 9 Olası bir nükleer kaza sonrasında halkı bilgilendirme

	f	%
Benzer	53	77,9
Benzemez	15	22,1
Toplam	68	100,0

Türkiye'de nükleer santral kurulduktan sonrası olası bir kazada bilgilendirmenin yeterli olmayacağı görüşünde olan öğretim elemanları buna ilaveten "kurulma aşamasında halkı bilgilendirme yapmayan yöneticilerin bir kaza sonucu diğer ülkelere göre demokrasinin ve insan haklarını yavaş işlediği Türkiye'de bu bilgilendirmenin yapılamayacağı" görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte Türkiye'nin çok şeffaf olmadığını ve kaza sonucu bu olayın üstünün kapatılacağını; Çernobil kazası sonrası televizyonda halkın radyasyonlu çayları içmesi için bakın bende çay içiyorum bir şey olmuyor diyen bakana karşılık bu seferde denize giren bir bakan görebiliriz, bilgilendirme bizim ülkemizde böyle olur" şeklinde görüşlerini açıklamaktadırlar.

10. Yapılan bilimsel çalışmalarda nükleer santrallerin çevresindeki alanlarda nükleer kaza olmaksızın kanser vakaları ile bu yolla çocuk ölümlerinin arttığı bilinmektedir. Bu bilgiler göz önünde bulundurularak Sinop 'da nükleer santral kurulduğunda burada yaşamak ister misiniz?

Tablo: 10 Sinop'ta nükleer santral kurulduğunda Sinop'ta yaşamak

	f	%
Yaşarım	21	30,9
Yaşamam	46	67,6
Kararsızım	1	1,5
Toplam	68	100,0

Araştırmaya katılanların % 67,6 (46)'sı Sinop 'da nükleer santral kurulduğunda burada yaşamak istemediğini belirtirken, % 30,9(21) u yaşamak istediğini ifade etmektedir. Bunların yanı sıra araştırmaya katılanların % 1,5 (1)'i ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmektedir.

Büyük bir çoğunluk "nükleer santral kurulduktan sonra insan sağlığına zarar vereceğinden dolayı bir saniye bile durmadan kendi ailesiyle beraber Sinop'tan başka bir şehre gidip orada yaşamını sürdürmek" isterken; nükleer santral kurulduktan sonra gitmek isteyip de ekonomik nedenlerden dolayı burada mecburen yaşamak zorunda olan kişiler de var görüşünü savunmaktadırlar. Araştırmaya katılanların bir kısmı ise "bu bilgilerin doğru olmadığını Avrupa ve Amerika'da da tüm nükleer santrallerin çevresinin reaksiyon alanı olduğunu ve bu alanların halk tarafından balık avı, spor vs. değişik faaliyet alanları olarak kullanıldığını" söylememektedir ve burada yaşamak istediğini hatta emekliliğini bile burada geçireceğini söylemektedir.

Sonuç

Bu çalışma Sinop üniversitesinde Su Ürünleri Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Sinop Meslek Yüksek Okulu ve Sağlık Meslek Yüksek Okulunda görev yapan öğretim elemanlarının Sinop 'da kurulması düşünülen nükleer santral konusundaki görüşlerine dayanarak "nükleer santral kurulma gerçeğini" ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya 68 öğretim elemanı katılmıştır. Bunlardan 20 'si kadın, 48 erkektir. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formada 10 soru yer almıştır.

Araştırmaya katılanlardan elde edilen bulgulara göre ankete katılanların yarıya yakını nükleer santrallerin Sinop 'da iş olanaklarını artırmayacağını büyük bir çoğunluğu nükleer atıkların güvenli bir şekilde depolanamayacağını düşünerek endişe duymaktadırlar ve bu atıkların insan sağlığına ve çevreye hatta ekonomiye zarar vereceği kanısındadırlar.

Bununla birlikte araştırmaya katılanların nükleer santrallerin enerji açığını kapatmada bir rolünün olmayacağını alternatif enerji kaynaklarıyla ihtiyacın karşılanabileceğini ve nükleer santralin risk oluşturduğunu düşünmektedirler. Öte yandan araştırmaya katılanlar Sinop'a kurulacak olan nükleer santralin, nükleer silahlara etki etmeyeceğini ile nükleer santral kurulma sürecinde demokrasinin işlemediğinin ve olası bir kazada halkı bilgilendirmenin eksik, yanlış ve sağlıksız olacağı görüşü hâkimdir. Ayrıca araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu nükleer santral kurulması halinde Sinop 'da yaşamayacağını dile getirmektedir.

Öte yandan nükleer santraller iddia edildiği kadar çevreci, temiz, risksiz, ucuz, sorunsuz, tehlikesiz ise; bunları satmaya çalışan ABD başta olmak üzere Japonya, Kanada, Almanya, Fransa gibi ülkeler neden yeni santral siparişi vermiyor ya da ülkelerindeki santrallerini kapatma kararı alıyorlar.

Nükleer santralleri Türkiye'de kurulması için bu güne kadar ortaya atılan tüm gerekçeler hem gerçekçi değildir hem de günümüz konjektörüne

göre de uygun değildir. Çünkü soğuk savaş koşullarının bir ürünü olan nükleer santraller için henüz sorunlarının bilinmediği o dönem çok geride kalmıştır ve dünya o dönemde henüz Çernobil ve Fukuşima gibi sonuçları hale devam eden büyük felaketleri yaşamamıştır.

Gelgelelim sorun Türkiye açısından enerji açığı sorunu ise yapılacak çok basittir. Türkiye’de üretilen elektrik enerjisinin yaklaşık beşte biri kayıp-kaçak olarak yok olmaktadır. “Avrupa Birliğinde, bizde % 24, 2 olan kayıp-kaçak oranı % 7, 3’dür. Oysa iletim ve dağıtım hatlarında yapılacak iyileştirmelerle, trafo ve enerji üretim sahalarımızda yapılacak iyileştirmelerle termik santrallerdeki kapasite artırımıyla en az ülke toplam üretimin kapasitemizin $\frac{1}{4}$ ‘ini yani 6-7 adet nükleer santralin üreteceği elektrik sağlamış olur. Bu da bize nükleere vereceğimiz 30-40 milyar dolar yerine, en fazla bir nükleer santral maliyetine mal olacaktır” (Künar 2005: 14).

Öte yandan nükleer santral kurulması planlanan her bir potansiyel saha, ekonomik, mühendislik, çevre ve sosyolojik olmak üzere 4 ana kategori içinde değişik kriterlere göre değerlendirilmektedir, dolayısıyla bu değerlendirmeler yapılmadan herhangi bir sahaya nükleer santral kurulması mümkün değildir. Bu kriterlerden deprensellik, soğutma suyu ve fay hatları özellikle göz önünde bulundurulmalıdır. Oysa Sinop bölgesinin nükleer santral kurulmasına elverişli olup olmadığına dair ayrıntılı değerlendirme nükleer santral kurucusunun yer raporu ile başvurusundan sonra yapmaya başlanmıştır.

Bütün bu süreçlere Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği’nde değişiklik yapması da eklenmiştir. 03.10.2013 Tarihli ve 28784 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ÇED yönetmeliğinin, ÇED uygulanacak projeler listesinin 2. maddesinin (b) bendinde, Nükleer güç santralleri veya diğer nükleer reaktörlerin kurulması veya sökülmesi (maksimum gücü sürekli termik yük bakımından 1 kilovattı aşmayan, atom çekirdeği parçalanabilen ve çoğalan maddelerin dönüşümü, üretimi amaçlı araştırma projeleri hariç), denilmektedir. Bu maddeyle Sinop İnceburun’a kurulması düşünülen nükleer santral için ÇED raporuna gerek kalmayacaktır.²

Bununla birlikte nükleer santrallerle ilgili yürütülen tartışmalarda konu pozitif bilimleri yani nesnel olanı ilgilendirdiği için her şey ortada ve somut gözükmemektedir. *“Pozitif bilime ait bu nesnel sürecin perde arkasında işleyen küresel sermayenin nükleer santraller konusundaki yerini görebilmek (ya da gösterebilmek) için nasıl bir enerji politikası gerekiyor sorusundan önce, nasıl bir toplumda yaşamak istiyoruz sorusunu sorup, gerektiği gibi tartışabilmekle gerekir. Fikret Başkaya’nın sorduğu gibi: İçine sürüklendiğimiz anlamsız üretim/tüketim sarmalını sorun etmemek, hem de enerji sorununa çözüm arıyormuş gibi yapmak, sorunu yanlış zeminde ele almak, değilse savsaklamak değil midir?”* (Mukul 2014).

² www.csb.gov.tr/gm/ced/ (erişim tarihi: 24 Kasım 2014)

Özetle sorunun çözümü yeryüzü kaynaklarının kimin için, hangi amaçla ve nasıl paylaşılarak kullanılacağı sorularına verilecek yanıtlardadır. Bu sorulara vereceğiniz yanıt sizin yeryüzü kaynaklarını üç beş kişinin kendi çıkarı için hoyratça kullanmasının mı yoksa tüm canlılara ait olan yeryüzünün yine onların yararına düzenlenmesinin mi tarafı olduğunuzu gösterecektir. Başka bir deyişle nükleer santral tartışmaları ve bu tartışmayı yürütenlerin kapitalizm ile ekolojinin bir arada olamayacağını anlamaları sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- AKBAL, Tül (2014). "Tepkici Bir İktidarın Mağdur İktidarı", Evrensel Kültür Dergisi, sayı 275, s.26-29.
- AKKAN, Erdoğan (1975). Sinop Yarımadası Jeomorfolojisi, Ankara: D. T. C.F. Yayınları No. 261.
- BORATAV, Korkut (2008). "Mühim Olan Sınıf Mücadelesidir", Yeniden Devrim Dergisi, sayı 8, s. 40.
- BORATAV, Korkut (2014). "IMF 70 Yaşında", Birgün Gazetesi Pazar Eki, 30 Kasım.
- ERGUN, Doğan (2006). Yöntemi Bulmak, Ankara: İmge Kitabevi.
- ERGUN, Doğan (2014). Yöntemi Geliştirmek, Ankara: İmge Kitabevi.
- HARVEY, David (2010). Sermaye Muamması, İstanbul: Sel Yayınları.
- KÜNAR, Arif (2005). "Neden Nükleer Santrallere Hayır", Bilim ve Gelecek Dergisi, sayı 11, s. 6-15.
- LEFEBVRE, Henri (2014). Mekânın Üretimi, İstanbul: Sel Yayınları.
- MUKUL, İrfan (2014). "Nükleer Enerji Karşıtlarının Kapitalizm ile İmtihani: Atları Hatırlayın ve Sopaları Kapın", Birgün Gazetesi, Pazar Eki, 16 Mart.
- YILDIRIM, Hasan-ŞİMŞEK, Ali (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- [www.milliyet.com.tr/Japon-Fransız ortağı 2.nükleer santrali aldı](http://www.milliyet.com.tr/Japon-Fransız_ortak_2.nükleer_santrali_aldı) (erişim tarihi: 24 Kasım 2014).
- www.akkunpp.com (Erişim tarihi: 24 Kasım 2014).
- www.csb.gov.tr/gm/ced/ (Erişim tarihi 24 Kasım 2014).

GELENEKSEL SAKARYA EVLERİNDE BEZEME

Yusuf ÇETİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren konumu ve verimli toprakları sayesinde sürekli göç alan Sakarya, ev mimarisi konusunda zengin bir yöre olmasına rağmen 1. derecede deprem kuşağında bulunduğu için sık sık depremler yaşamış ve bu depremlerden en çok evler büyük zararlar görmüştür. Depremlerden en az zarar gören Taraklı ilçesindeki evler dışında merkez ilçe ve diğer ilçelerden çok az ev günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından daha eski örneklerle rastlayamadığımız bu evler plan ve işlevsellik bakımından Türk mimarisinin yayıldığı geniş coğrafyada yer alan evlerle benzer özellikler göstermekle birlikte, bezeme bakımından başkent İstanbul'a olan yakınlığından dolayı özellikle XIX. yüzyıl moda beğenisinin etkisi altında kalmışlardır. Evlerde görülen bezemelerde Barok, Rokoko, Ampir ve Neo-Klasik unsurlar Batılılaşma Dönemi Osmanlı sanatının programına uygun olarak seçmecî bir biçimde uygulanmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da ve aynı zamanda Anadolu'da da izlenen Batı sanat geleneklerini yansıtan bu moda beğenisi, yapıların esas kuruluş ve çizgilerini pek değiştirmişse de dekorasyonda; Barok kartuşlar, girlandlar (asma çelenk), "S" "C" kıvrımlar, istiridye motifleri, natüralist çiçekler, manzara tasvirleri, natürmortlar gibi Batılı motiflerin oluşturduğu kompozisyonları hâkim kılmıştır. Sakarya ve ilçelerindeki evlerde bezeme malzemesi başta ahşap olmak üzere, boya, metal ve alçı malzemeden oluşmaktadır. Bu malzemeler; kalemişi, çakma, oyma, ajur, kabartma, döküm ve dövme gibi tekniklerle desenli hale getirilmişlerdir. İncelediğimiz evlerde bezemelerin en yoğun görüldüğü yerler daha ziyade evlerin iç mekânlarında, özellikle de evlerin başodalarında önem kazanmaktadır. Bu odalarda tavanlar, tavan göbekleri ve duvarlar bezemelerin yoğunlaştığı yerlerdir. Başodaların dışında diğer bölümlerde de tavan ve duvarların yanı sıra kapı, korkuluk, sütun başlıkları, çatı saçakları ve kemerler gibi mimari elemanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Sakarya Evleri, Osmanlı, Barok, Rokoko, Ampir, Neo-Klasik

ABSTRACT

Being a migration area due to its location and fertile lands since the foundation of Ottoman Empire, Sakarya, despite its richness in domestic architecture, has witnessed frequent earthquakes which highly damaged the houses, as located on the 1st grade seismic belt. A few houses in city centre and the districts have survived so far apart from

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. yusufcetin04@gmail.com

the ones in the district of Taraklı. Not older than the late nineteenth century samples, these houses, in terms of planning and functionality, holds the same characteristics as the houses built in the wide area that the Turkish architecture expands, while in terms of decoration, has been under the influence of the nineteenth century fashion trend as a result of its closeness to the capital, İstanbul back then. The Baroque, Rococo, Empire and Neo-Classical elements found in house decorations, has been applied in appropriate with the Westernization policy of Ottoman Empire. Reflecting Western art traditions this fashion trend, followed both in İstanbul and Anatolia after late eighteenth century, although did not change the original line and body of the construction, has been dominated in decoration with Western motifs combinations like Baroque elements, garlands "S", "C" folds, oyster motifs, naturalist blossoms, landscape depictions and still life. Decoration materials in Sakarya and its districts are consisted mainly of wood, paint, metal and plaster. These materials are figured by techniques like hand carving, pounding, engraving, openwork, embossing and hammering. The decorations are mainly observed in the inner sites of the houses, particularly in the headrooms of the houses. In these houses, the decorations are concentrated mostly in ceilings and ceiling roses. Apart from headrooms, decorations are seen in the other parts of the house, along with ceilings and walls, in architectural components like doors, barriers, column heading, eaves and arches.

Keywords: Traditional Sakarya Houses, Ottoman, Baroque, Rococo, Empire, Neo-Classical

Amaç ve Yöntem

Sakarya evleri ile ilgili ilk kapsamlı bilimsel yayınlar doktora tezi (Çetin 1996) ve bir kitap çalışması (Çetin 1988) içerisinde tarafımızdan yapılmıştır. Bu makalede amacımız daha önce genel olarak il sınırları içindeki mimarlık eserleri ile birlikte ele aldığımız Sakarya evlerini farklı bir açıdan irdeleyerek bezeme unsurlarını ayrıntılı bir biçimde ele almak, farklı bölgelerdeki örneklerle karşılaştırmalar yaparak geleneksel Türk konut mimarisi içindeki yerleri ve önemlerini ortaya koymaktır. Ayrıca, Sakarya ve çevresinin 1. derece deprem kuşağında olmasından dolayı sık sık yaşanan depremlerle gelen yıkımlar, yerel yönetimlerin yanlış uygulamaları ve koruma konusunda yeterli çabanın gösterilmemesinden dolayı giderek azalan bu evlerde özellikle ahşap, kalemşi gibi çabuk bozulabilen bezeme unsurlarının her geçen gün erozyona uğraması bizi böyle bir çalışmaya yönlendirmiştir.

Bu çalışmada Sakarya evleri ile ilgili ayrıntılı bir katalog çalışmasına gidilmemiş, sadece bezeme özellikleri bakımından ön plana çıkan evler ele alınarak bu evlerdeki bezeme unsurları kullanılan malzemeler ışığında kategorize edilmiş ve değerlendirme yoluna gidilmiştir. Örneklerin çokluğundan dolayı görsel malzemelere sınırlı yer verilmiş, konuyu aydınlatmada detay fotoğraf ve çizimlerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Değerlendirme ve karşılaştırma yapılırken öncelikle yakın çevre örnekleri üzerinde durul-

muş, daha sonra Türk sanatı içinde dönemsel özellikleri ile yakınlık gösteren farklı yapılarla da karşılaştırmalar yapılarak değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren konumu ve verimli toprakları sayesinde göç alan Sakarya, ev mimarisi konusunda zengin bir yöre olmasına rağmen 1. derecede deprem kuşağında bulunduğu için yaşanan depremler evlere büyük zararlar vermiştir. Bu depremlerden en az zarar gören Taraklı ilçesindeki evler dışında merkez ilçe ve diğer ilçelerden çok az ev günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından daha eski örneklerine rastlayamadığımız bu evler plan ve işlevsellik bakımından Türk sanatının yayıldığı geniş coğrafyada yer alan evlerle benzer özellikler göstermektedir (Eldem 1954: 11-39, Kuban 1982: 192-211, Küçükerman 1996, Bektaş 1996: 99-104, Bektaş 2001: 47-51, Cansever 2002: 200-203, Eldem 2007). Bezeme bakımından ise başkent İstanbul'a olan yakınlığından dolayı özellikle XIX. yüzyıl moda beğenisinin etkisi altında kalmışlardır.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da ve aynı zamanda Anadolu'da da izlenen Batı sanat gelenekleri yapıların esas kuruluş ve çizgilerini pek değiştirmemiştir. Ancak dekorasyonda; Barok kartuşlar, girlandlar, "S" ve "C" kıvrımlar, istiridye motifleri, çiçekler, manzara tasvirleri, natürmortlar gibi Batılı motifler etkili olmaya başlamıştır (Arık 1976: 472, Renda 1983: 1532, Tansuğ 1983: 211-228, Üçer 1988: 104, Renda 1977).

Sakarya'da XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında inşa edilen evler, hem içte, hem dışta söz konusu son devir Türk bezeme sanatının motifleri ile bezenmiştir.

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

Sakarya ve ilçelerindeki geleneksel evlerde bezeme malzemesi başta ahşap olmak üzere, boya, metal ve alçı malzemedен oluşmaktadır. Bu malzemeler; çakma, oyma, ajur, kabartma, kalem işi, döküm ve dövme gibi tekniklerle desenli hale getirilmişlerdir. Bezemelerin en yoğun görüldüğü yerler ise evlerin tavan, duvar, kapı, korkuluk, sütun başlıkları ve kemerleridir.

1.1. Ahşap Bezeme

Sakarya ve ilçelerindeki geleneksel evlerde görülen ahşap bezemeler dış mimaride; kemerlerde, sütun başlıklarında ve kapı kanatlarında; iç mimaride ise ahşap tavanlarda ve tavan göbeklerinde yoğun biçimde kullanılmıştır.

1.1.a. Dış Mimaride Ahşap Bezemeler

Sakarya'nın geleneksel konut mimarisinin en önemli malzemesi olan ahşap dış mimaride bezeme unsuru olarak yoğun kullanılmıştır. Dış mimari ahşap bezemelerinin en güzel görüldüğü ev Hendek Mollalar Evi'dir (Fotoğraf 1). XIX. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen evin (Çetin 2008: 162-169)

çıtakâri ve oyma teknikleri ile yapılmış bezemeleri doğu cephesinde yoğunlaşmaktadır. Alt kat cephesindeki revak, üst kat çıkmasının hizasında başlayan ve dört ahşap sütun tarafından taşınan üç yayvan ahşap kemerden oluşmaktadır. Kemer köşeliklerinin yüzeyleri gayet muntazam, plastik etkili oyma tekniğinde ahşap bezemelerle doldurulmuştur. Köşelerde bulunan dikdörtgen panoların içleri, sırt sırta vermiş uçları volütlü, stilize edilmiş geometrik formlu bitkisel motifler, boşluklar ise daha yuvarlak satırlı, plastik etkili, uçları volüt biçiminde sonlanan stilize bitki motifleri ile doldurulmuştur. Kemerlerin alt yüzeylerinde aşağı doğru sarkan zarif sarkıtlar bulunmaktadır. Sütun başlıklarının yüzeylerinde düz satırlı ve yüzeysel oymalarla sırt sırta vermiş, uçları volüt şeklinde sonuçlanan "S" motiflerinin yer almaktadır.

Buradaki bitkisel bezemeler Batılılaşma Dönemi Osmanlı sanatında 1890-1900 yılları arasında görülen ve daha çok bir dekorasyon sanatı olan Art-Nouva üslubu (Batur 1998: 327-331) özelliklerini taşıyan stilize bitki motifleri tarzındadır.

Evin dış mimarisinde görülen bir diğer ahşap bezeme ana cephenin ortasında yer alan gezemeğin üçgen alınlığının ucuna yerleştirilen kabartma tekniğinde, ahşaptan yarım güneş motifi ve çatı üzerindeki hotoz biçiminde ahşap tepeliktir. Farklı bir uygulamasını XIX. yüzyıl sonlarından kalan Taraklı Mürvet Tanyel Evi'nde de gördüğümüz bu güneş motifinin tam madalyon biçimindeki bir benzeri metal olarak Sapanca Mahmudiye Köyü Hasan Fehmi Paşa Camii (1887) giriş kapısı üzerindeki üçgen alınlıkta karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 2, a. b.) (Çetin, 1988: 228).

Dış cephe ahşap bezemeleri bakımından diğer zengin örnekler günümüze ulaşmayan Merkez Cevat Bey Konağı ve Diyarbekirliler Konağı'dır. Arşiv resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla her iki evin girişinde yer alan kemer ve kemer köşeliklerindeki ajurlu ahşap işçilik XIX. yüzyıl sonu özelliklerini yansıtmaktadır (Çetin, 1988: 429-433).

Bölge evlerinde karşımıza çıkan bir diğer dış cephe ahşap bezemesi de geniş çatı saçakları yüzeylerinde yer alan çıtakâri bezemeler ve ajurlu furuşlardır. Daha çok I. ve II. Milli Mimarlık akımları (Sözen 1996: 13-68) yapılarında karşımıza çıkan bu uygulamanın en güzel örneklerinin görüldüğü yapılar 1910-15 yılları arasında yapılan Merkez Müze Binası (Atatürk Evi), Hendek Mollalar Evi ve XX. yüzyıl başlarından kalan Merkez Alicanlar Evi'dir (Fotoğraf 3, a. b. c. d). XX. yüzyıl başlarından kalan Taraklı Çakıroğlu Konağı'nda farklı bir uygulama olarak çatı dilimli ve ajurlu bir bitkisel bezeme kuşağı ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 4, a. b.).

Bölge evleri içinde dış cephe ahşap bezemeleri ile farklılık gösteren bir diğer ev de XIX. yüzyıl sonlarından kalan Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi'dir (Fotoğraf 5). Evin dış cephesinde kat aralarını belirleyen silmeler, köşe çıkmaları ve alttan kademeli konsollarla desteklenen üçgen alınlıklı pence-reler özellikle İstanbul Taş Kışla (1846-1852) ve Dolmabahçe Camii (1853) (Aslanapa 1986: 437,447-448) gibi Ampir Dönem Osmanlı yapılarında daha

çok mermer veya taş olarak karşımıza çıkan cephe düzenlemelerini hatırlatmaktadır.

Geleneksel Sakarya evlerinde dış cephe ahşap bezemelerin görüldüğü bir yer de evlerin gezemekleridir. Gezemekleri taşıyan sütunlar çoğunlukla yalın ve bezemesiz olup sütun başlıkları üzerinde çoğu basit, yüzeysel, kazıma ve oymalarla yapılmış çeşitli geometrik şekiller bulunmaktadır. Gezemeklerin kemer köşelikleri daha çok kafes tekniğinde ahşap çıtalarla kapatılmıştır. Korkuluklar ise genelde ajurlu basit geometrik motifler taşımaktadır. Bu tarz ahşap bezemeler yakın bölgeler olan Göynük, Beypazarı ve Safranbolu evleri ile benzerlik göstermektedir (Özköse 2001).

XIX. yüzyıl sonlarına tarihlenen Pamukova Suat Yavuz Evi'nde üst kat gezemeğini taşıyan yuvarlak ahşap sütunlar işçilik bakımından oldukça özenlidir. Yüksek kaideli, yuvarlak gövdeli sütunların üzerlerinde kademeli plastırlarla sonuçlanan başlıklar bulunmaktadır (Fotoğraf 6). Bölge evlerinin gezemeklerinde yaygın kullanılan bu sütun biçimi Batılaşma Dönemi Osmanlı sanatında Barok ve Ampir yapılar da sevilerek kullanılan bir uygulamadır. Bu sütunların benzerleri bölgede Sapanca Mahmudiye Köyü Hasan Fehmi Paşa Camii (1887)'nine girişinde de görülmektedir (Fotoğraf 2, b) (Çetin 1988: 228).

Yapıların cümle kapıları üzerinde yar alan ahşap bezemeler dış bezemelerin diğer bir bölümünü oluşturmaktadır. Günümüze ulaşmayan müze arşivinden elde edilen fotoğraflardan tespit ettiğimiz Merkez Cevat Bey Konağı, Suat Kızılkaya Evi ve Sapanca Arif Rıza Boycan Evi (Fotoğraf 7) kapıları üslup olarak aralarında büyük benzerlik olan bezemeli kapılardır. Kapı kanatları üzerinde kabartma veya oyma tekniği ile yapılmış olan bezemeler daha çok XIX. yüzyıl Batılaşma dönemi Osmanlı sanatındaki Türk-İslâm seçmeciliğinin tipik motifleri özelliklerini sergilemektedir. Bu tarz bezeme motifleri 1. Milli Mimarlık akımıyla birlikte de çeşitli yapılarda yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

1.1.b İç Mimaride Ahşap Bezeme

Geleneksel Sakarya evlerinin İç mimarisinde ahşap bezemeler iç kapı kanatları, yüklük ve dolap kapaklarında kullanılmadığı halde evlerin tavanlarında ve tavan göbeklerinde yoğun biçimde kullanılmıştır. Bölge mimarisinde yaygın tavan biçimi çitakâri tekniği ile tahta aralarının çıtalarla kapatılması ile elde edilen tavan düzenlemesidir. Tavan tahtaları duvara paralel ya da çapraz çakılabilir. XX. yüzyıl başlarından kalan Merkez Alicanlar Evi, XIX. yüzyıl sonlarından kalan Sapanca Yanık Ertekinler Evi (Fotoğraf 8. a, b) ve Taraklı Selahattin Kozcağz Evi'nde görüldüğü gibi derzleri örten çıtlardan başka diğer yönler de çıtaların çakılmasıyla çeşitli geometrik biçimler elde edilmiştir. XX. yüzyıl başlarından kalan Pamukova Orhan Gürevin Evi'nde oda tavanlarında, tavanlar ile duvarların birleştiği yerde geniş ahşap profillerin üzerinde ve tavan köşelerinde, XX. yüzyıl başlarından kalan Taraklı Meriç Özen Evi'nde de başoda tavanının etrafında, çitakâri tekniğin-

de, zikzak motiflerinden meydana gelen tavan bezemesi bulunmaktadır (Fotoğraf 8. c).

Geleneksel Sakarya evlerinde ahşap tavanlarda farklı geometrik kompozisyonlar da kullanılmıştır. Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi'nin üst katında sofa ve başoda tavanında çitakâri tekniği ile sekiz kollu yıldız kollarının kesişmesi ve aralarına uçları sivriltilmiş haç motiflerinin yerleştirilmesi ile oluşturulmuş bir kompozisyon uygulanmıştır. Bu kompozisyon Türk sanatında başta çini olmak üzere mermer ve taş bezemelerde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 8. d). Merkez Alicanlar Evi'nde ikinci katın tekne tavan tarzındaki sofa tavanında tahtalarının farklı yönlerde çakılması ve üzerlerine çitakâri tekniğinde ahşap çitaların çakılmasıyla zengin geometrik kompozisyonlar elde edilmiştir (Fotoğraf 9). Günümüze ulaşmayan, müze arşivindeki fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Merkez Diyarbakir-liler Konağı'na ait tavanlarda da benzer bezemeler görülmektedir (Çetin 1988: 435).

Ahşap tavan bezemelerinin farklı bir örneği XX. yüzyılın başlarından kalan Taraklı Selahattin Kozcağız Evi ikinci kat batı eyvanı tavanında karşımıza çıkmaktadır. Çitakâri tekniğinde süslenen tavanı en dışta zikzak motiflerinin yan yana gelmesi ile oluşturulmuş bir bordür çevrelemektedir. Dikdörtgen tavanın yüzeyi, dört yapraklı çiçek şeklinde kesilen ahşap parçaların ortada kabarıklı çivilerle tavan tahtaları üzerine çakılması suretiyle bir kompozisyon oluşturulmuştur (Fotoğraf 10). Benzer kompozisyonlar Ankara ve Konya evlerinde karşımıza çıkmaktadır (Kömürcüoğlu 1950: 66; Önge 1991: 140-143).

Geleneksel Sakarya evlerinde iç mimari ahşap bezemeler ahşap tavanların yanı sıra tavan göbeklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk evlerinde sıklıkla karşımıza çıkan bu tavan göbekleri genelde, ortada stilize edilmiş bitki formları veya geometrik motiflerle bezenmiş bir göbek ile onun etrafında zikzak şekilli veya kademeli bir şekilde düz çitaların meydana getirdiği bordürlerden oluşmaktadır. Bazı evlerde ajur tekniği ile oyulmuş madalyon formunda ahşap göbeklere de rastlanmaktadır. Merkez Alicanlar Evi, Sapanca Yanık Ertekinler Evi, Taraklı Çakıroğlu Konağı, Çakırlar Evi ve Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi benzer özellikler gösteren tavan göbeklerinin görüldüğü evlerdir (Fotoğraf 8, a. b. c. d. e. f).

Taraklı Selahattin Kozcağız Evi'nde ise ikinci katta, kuzey-batı köşede yer alan başodanın tavan göbeği çitakâri tekniğinin yanı sıra ahşap malzeme üzerine kalem işi tekniğinde, natüralist çiçek motiflerinden meydana gelen bezemeler kullanılmak suretiyle çarpıcı bir görüntü elde edilmiştir (Fotoğraf 11). Geleneksel Türk evi bezemelerinde yaygın kullanılan bu tekniğin benzer örneklerini Safranbolu, Uşak, Kütahya, Konya ve Erzurum evlerinde de görmek mümkündür (Kömürcüoğlu 1950: 69-71, Eser 1955: 90-92, Önge 1991: 141, Günay 1989: 259).

İç mimari ahşap bezemelerin farklı bir uygulaması da XX. yüzyıl başlarından kalan Taraklı Çakırlar Evi'nde görülmektedir. Zemin kat giriş eyvanı

ile orta sofa arasına yerleştirilen ahşap muşabakın alt kısımlarında ajur tekniği ile yapılmış çiçek motifleri, üst bölümü ise kafes tekniği ile kapatılmıştır (Fotoğraf 12). Benzer uygulama Safranbolu evlerinde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Günay 1989: 298).

XIX. yüzyılda Batı eklektizminin Osmanlı saray mimarlığına yansması ile mobilya sanatında da kendini duyurmuş ve XIX. yüzyıl Osmanlı saraylarından Domabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Yıldız Sarayı'nda Avrupa mobilyası kullanılmaya başlanmıştır (İrez 1989: 59-74). Başkente yakın olan Sakarya bölgesinde de bu etkiler görülmeye başlamış, gelir düzeyi yüksek insanlara ait konaklarda ve bazı evlerde bu tarz mobilyalar kullanılmıştır.

Bu mobilyalardan günümüze birkaç adet aynalı konsol ulaşmıştır. Bunlardan Yanık Ertekinler Evi'ndeki varak çerçeveli aynalı konsol Rokoko tarzı kabartma bitkisel bezemeleri ile dikkat çekmektedir (Fotoğraf 14). Üzerindeki varakların bir kısmı dökülmesine rağmen aynalı konsol XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı bezeme sanatlarına hâkim olan Batı kökenli motiflerin sanatsal özelliklerini sergilemektedir. Bu konsol Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Sultan Abdülmecit tuğralı, XIV. Louis üslubunda yapılmış varaklı aynalı konsol ile büyük benzerlik göstermektedir (İrez 1989: 62). Pamukova Orhan Gürevin Evi ve Taraklı Selahattin Kozcağz Evi'nde bulunan aynalı konsollar daha yalın örnekler olarak dönemin sanat anlayışını yansıtan önemli örneklerdir.

1.2. Kalemîşi Bezme

Geleneksel Sakarya evlerinde kalem işi bezemeler az olmakla birlikte sergiledikleri kompozisyonlar bakımından oldukça ilginç özellikler taşımaktadır. Sıva ve ahşap üzerine iki teknikte gördüğümüz bu bezemelerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Sıva üzerine kalem işi bezemelerin en güzel örnekleri Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi'nde görülmektedir (Fotoğraf 14). Büyük bir bölümünün üzeri sonradan badana ile kapatılan bu duvar bezemelerinden günümüze üst kat sofası ve başoda duvarlarında kalanlar ulaşabilmiştir. Bu kalem işi bezemelerde daha çok Avrupa egzotizminin paralelindeki bir anlayışla klasik motiflerin hâkim olduğu görülmektedir. Kızıl kahverengi, açık ve koyu mavi, sarı, krem rengi, mor, yeşil gibi renklerinin hâkim olduğu bu kalemîşi bezemeler Klasik Dönem Osmanlı sanatında sık sık karşımıza çıkan rumi, palmet ve zencirek bordürlerinin Batılı bir anlayışla, Barok ve Rokoko karakterlere büründürülüp uygulanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kalemîşi bezemeler XIX. yüzyıl Osmanlı sanatının Türk-İslâm seçmeciliğinin tipik örneklerini sergilemektedir. Daha sonra I. Milli Mimarlık akımı ile birlikte bu tarz bezemeler çeşitli yapılarda yaygın olarak kullanılacaktır. Özellikle XIX. yüzyıl sonunda İstanbul'da yabancı mimarlar tarafından yapılan Dolmabahçe, Beylerbeyi, Sarayları, Topkapı Sarayı'nın bazı yerleri, Aynalı Kavak Kasrı ve birçok son dönem eserlerinde

bu tarz bezemelerin yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir (Arık 1976: 18-37, Aslanapa 1986: 524, Üçer 1988: 104, Renda 1983: 137-170).

Kalem işi bezemelerin görüldüğü bir diğer ev de Taraklı Çakıroğlu Evi'dir. Evin ikinci katında sofa ve odalarda yer alan bu bezemelerden sofa duvarlarında yer alanlarda daha çok krem rengi, yeşil, kırmızı, mavi ve kızıl kahverengi renklerinin hâkim olduğu görülür (Fotoğraf 15). Bu bezemeler üslup olarak Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi duvar bezemeleri ile benzerlik göstermektedir. Sekizgen sofa tavanın köşe odalarının giriş kapıları üzerine denk gelen iç yüzeylerinde yer alan dört adet panoda ise çeşitli hayali manzaralar ve İstanbul manzaraları bulunmaktadır. Dikkatli bir doğa gözleminin görüldüğü resimlerde ağaç, çimen ve çiçek motiflerinde nerede ise Empresyonistlerin fırça tuşlarını hatırlatan renk lekeleri ile çalışıldığı görülmektedir. Hiç figür kullanılmayan resimlerde mimari tasvirler oldukça naif karakterlidir. Dağ sıralarında ve gökyüzündeki renk değişimi Batılı resim kuralları doğrultusunda, perspektif yaklaşımın kesinlik kazandığı bir üslupla ele alındığı görülmektedir. Bu da bu resimlerin Batı resmini iyi bilen bir sanatçının elinden çıktığını göstermektedir. Oda duvarlarında ise mavi zemin üzerine kızıl kahverengi, yeşil, sarı renklerle daha çok natüralist çiçek motiflerinin yer aldığı bezemeler bulunmaktadır (Fotoğraf 16).

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında Anadolu kent ve kasabalarında Müslüman sanatçıların elinden çıktığı tahmin edilebilen bu resimlerde, İstanbul yapılarının duvarlarında yer alan ve Batı resim kurallarına daha uygun olan resimlere göre naif, şematik bir üslup anlayışı geçerli olmuştur (Tansuğ 1996: 42). Buradaki manzara resimleri bezemeleri XIX. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Birgi Çakıroğlu Konağı (Renda1997: 143-144), 1875 tarihli Amasya Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii şadırvanı kubbe içi resimleri ve Amasya II. Beyazıt Külliyesi Muvakkithanesi'deki (Renda 1997:156-160) İstanbul manzaralarının daha naif karakterdeki benzer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahşap üzerine kalemişi bezemelerin görüldüğü tek yapı ise Taraklı Selahattin Kozcağz Evi'dir (Fotoğraf 11). Evin başodasının tavan göbeğinde yer alan bu bezemeler iki kuşaktan meydana gelmektedir. En dıştaki kuşak lacivert zemin üzerine sarı renkte natüralist çiçek ve yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Göbeğin ortasını oluşturan ikinci kuşak ise sarı zemin üzerine lacivert renklerle ortadan dışa doğru gelişen ve pervane yapraklarını hatırlatan bir madalyonla tamamlanmıştır. Pervane yapraklarının aralarına da üç yapraklı stilize çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Bitkilerin karakterlerinden çok geç dönemlere ait olduğu tahmin edilen bu bezemelerin benzerleri Saffranbolu evlerinde de görülmektedir.

1.3. Alçı Bezeme

Bölge yapılarında oldukça az miktarda kullanılan alçı bezemenin görüldüğü tek yapı Merkez Alicanlar Evi'dir. Evin birinci katının güney-doğu köşesinde yer alan odanın duvarları alçı ile sıvanmış, duvar yüzeyleri alçı yaş iken

mala ile şekil verilmek suretiyle helezonik şekillerden meydana gelen bir kompozisyon oluşturulmuştur. Oldukça ilginç olan bu bezemelerin üzerleri sonradan boyanmıştır (Fotoğraf 17).

1.4. Taş Bezme

Bölgede incelediğimiz yapılarda taş bezeme en az görülen bezeme çeşididir. Merkez Atatürk Evi (Müze Binası) ve Merkez Halkevi'nin cephelerinde yer alan kapı ve pencere kenarlarındaki konsollar, köşe silmelerinin üst kısımlarında yer alan volütler I. Milli Mimarlık Akımı cephe özelliklerini yansıtan taş bezemelerdir (Fotoğraf 18). Dışa taşkın pencere ve kapı kemerleri ile dışarı ve yukarı taşırılmış kilit taşları XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı mimarisine hâkim olan Eklektik sanat akımı çerçevesinde Ampir taş bezemeler olarak dikkat çekmektedir.

1.5. Madenî Bezme

Sakarya ve ilçelerinde incelediğimiz yapılarda madeni bezemeler kapı tokmakları, kapı kolları, kapı kilitleri, pencere parmaklıkları, çatı saçakları, gezemek ve merdiven korkuluklarında görülmektedir. Bu bezemelerde başta demir olmak üzere, bronz ve pirinç malzeme kullanılmıştır.

1.5.a. Kapı Tokmakları: Geleneksel Türk evinin en önemli bezeme unsurlarından olan kapı tokmakları bölge evlerinde de yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Şapolyo 1970: 13-14, Arseven 1983: 951, Karpuz 1993, Sayan 1997, Çal 1999: 122-125, Çal 1999:275-284). İncelediğimiz evler içinde özellikle Taraklı evlerinde daha çok görülen kapı tokmakları yakın zamanlara kadar çok sayıda bulunurken her geçen gün sayıları azalmaktadır.

Kapı tokmakları, bugünkü karşılığı ile kapı zili, eski evlerin kapılarını çalmak için kapı kanatları üzerine ve el yetiyecek yüksekliğe sabitleştirilen madeni bir levha ve buna bağlı halka ile elle vurularak ses çıkaran tokmağa denir. Ana işlevleri, kapıyı vurulmak yolu ile haber vermek ve çekerek kapıyı kapatmaktır (Arseven 1983: 951).

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda yoğunlaşan Batı etkilerine bağlı olarak kapı tokmaklarında da bu etkiler görülmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı Avrupa'dan ithal edilmiş, bir kısmı da yerli üretimdir. Ancak bazı tiplerin Avrupa'dan ithal mi, yoksa o moda ile Osmanlı topraklarında üretilen örnekler mi olduğunu doğru belirlemek de çok kolay değildir (Çal 1999: 275).

Taraklı evlerinde rastladığımız kapı tokmakları döküm tekniğinde olup pirinçten ve demirden yapılmışlardır. Ana gövdesi döküm tekniği ile yapılan tokmakların aynalıklarında delme tekniği kullanılmıştır. İncelediğimiz kapı tokmakları H. Çal'ın (Çal 1999: 276-283) yaptığı sınıflamaya göre "Geometrik Biçimli Kapı Tokmakları" grubunun "Yatay Oval Biçimli Kapı Tokmakları" sınıfında yer almaktadır. Taraklı Çakırlar Evi, Meriç Özen Evi ve Selahattin Kozcağz Evi'nde gördüğümüz bu tokmaklar biri birlerine çok

benzemektedirler (Fotoğraf 19). Yatay oval biçimli kapı tokmaklarının gövdeleri ağız yukarı doğru olan bir "C" şeklindedir. Tokmakların uçları volütlüdür. Gövdelerinin alt ortasında, bastırılarak yapılmış parmak izine benzer, ortadaki büyük yanlardaki küçük, yan yana üçer tane şekil vardır. Tokmakların çevresinin kapı dışında kalan baş kısmı, yatay kısa bir boru şeklindedir. Tokmakların üst ucunda bulunan çıkıntıları bu küçük boruların uçlarına takılırlar. Boruların üzeri boğumludur. İncelediğimiz tokmaklarda farklılık genelde bu boğumların şekillerinde ve sayılarında kendini göstermektedir. Bu da tokmakların aynı kalıptan çıkmadığını doğrulamaktadır.

Aynaları kapı çivisinden yukarı doğru dik duran bir yaprak biçiminde olup içleri ajur tekniği ile yukarı doğru giderek yükselen dikey oylumlarla süslenmiştir. Çakırlar evi kapı tokmağının aynası diğerlerine göre daha yayvan olup üzeri bir taç şeklinde sonlandırılmıştır. Diğer tokmakların aynalıklarının üst kısmı ise yuvarlak yaprak çıkıntıları şeklindedir. Alt parçayı oluşturan kabarıklar daha küçük ölçülerde olup palmet yaprağını hatırlatmaktadır. Bunların da içerisi ajur tekniği ile oylumlanmıştır.

Geleneksel Türk evlerinde yaygın tip olarak görülen bu kapı tokmaklarının benzerleri Beypazarı, Niğde, Kayseri ve Uşak evlerinde de görülmektedir.

1.5.b. Kapı Kolları: Sakarya evlerinde çift kanatlı cümle kapılarında kullanılan kapı kolları özellikle XX. yüzyıl başlarında yapılan yapılarda yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Malzemesi pirinç olan bu kapı kolları döküm tekniği ile yapılmışlardır. Çift kanatlı kapının iki kanadına karşılıklı, aynı hizada, daha çok yatay olarak yerleştirilen kapı kolları, kapıyı tutup kapamaya yarar. Tutacak ve aynalık kısımlarından meydana gelen bu kapı kollarının birçoğunda zengin bezemeler dikkat çekmektedir. Tutacak kısımları yaygın olarak, boğumlu, burmalı veya sade silindir görünümündedir. Tutacağın her iki ucu küp veya yuvarlak formlu iki çıkıntı ile sonlanmıştır. Bu çıkıntıların üzerinde çeşitli geometrik şekillerden oluşan bezemeler bulunmaktadır. Çıkıntıların uçları ise boğumlu bir şekilde yanlara doğru uzatılmıştır. Aynalıkların kenarları şemse motifi şeklinde olup iki uç palmet şeklinde sonlanmaktadır. Merkez Suat Kızılkaya Evi, Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi, Pamukova Orhan Gürevin Evi, Sapanca Arif Rıza Boycan Evi, Selahattin Bilgin Evi, Eyüp Yiğın Evi, Taraklı Çakırlar Evi ve Çakıroğlu Evi bu tarz kapı kollarının görüldüğü evlerdir (Fotoğraf 20)

1.5.c. Kapı Kilitleri: Sakarya evlerinde cümle kapılarının arkasında oldukça ayrıntılı kapı kilit sistemleri bulunmaktadır. Malzemesi demir olan bu kapı kilitleri işçilik bakımından dikkat çekicidir. Bu kapı kilitleri gövde, mandal ve kilit yuvasından meydana gelmektedir. Kapının dış yüzünde yer alan kapı tokmağı çalındıktan sonra üst kattan kapı kilidinin diline bağlı ip çekilmek sureti ile kapı açılır. Bazen de kapı kilidinin dili altına konulan bir kıymık parçası dili devamlı açık tutar, o zaman yalnız dışarıdaki mandal

kaldırılarak kapı açılabilir. Kapı iç yüzünde mandal kolu ve kilit bulunmaktadır. İçerde bulunan kapı mandalı aynalarının gövdeleri genellikle şemse motifi biçiminde olup uçları palmet şeklinde sonlanmaktadır. Taraklı Çakırlar Evi kilit aynalarının uçları iki yana doğru bükülen çift başlı kartal motifini hatırlatmaktadır (Fotoğraf 21). Üzerinde iki kilit deliği bulunmaktadır. Alttaki delik sürgüyü hareket ettirerek kapıyı kilitler ve açar; üstteki delik ise dili yukarı kaldırarak kapının açılmasını sağlar. Bazı evlerde kilit delikleri içerden görünmeyi engellemek için küçük kapakçıklarla kapatılmıştır. Pamukova Suat Yavuz Evi'nde olduğu gibi bazı evlerde fazladan güvenlik önlemi olarak demir kollar da kullanılmıştır.

Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi, Hendek Mollalar Evi ve Taraklı Çakırlar Evi, Selahattin Kozcağz Evi, bu tarz kilit sistemlerinin olduğu evlerdir. Benzer örnekler Safranbolu evlerinde (Günay 1989: 113) ve Uşak evlerinde (Sayan 1997:108) de karşımıza çıkmaktadır.

1.5.d. Korkuluklar: Geleneksel Sakarya evlerinde yaygın olarak karşımıza çıkan bir bezeme de demir malzeme ile yapılan bezemelerdir. Demir malzeme sıcak işlenmiş olarak kapı, pencere korkuluklarında ve merdiven tırabzanlarında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu demir bezemeler Osmanlı sanatında Batılılaşma sürecinde Barok ve Ampir dönemlerde sevilerek kullanılan "S" "C" kıvrımlı bitki motifleri ile salt geometrik şekillerin uzatılması veya yayvanlaştırılması karakterlerine uygun özellikler göstermektedir. Sapanca Eyüp Yiğın Evi, Taraklı Çakırlar Evi, Çakırlar Konağı, Hendek Mollalar Evi demir bezemelerin görüldüğü örneklerdir (Fotoğraf 22). Benzer örnekleri bölgede Sapanca Mahmudiye Köyü Hasan Fehmi Paşa Camii (1887) ve Sapanca Uzunkum Rahime Sultan Camii (1893) (Çetin 2008: 34-49) gibi geç dönem camilerinde de görülmektedir.

1.6. Çini Karo Bezeme

Sakarya evlerinde karşımıza çıkan bir bezeme grubu da çini karolarla yapılan bezemelerdir. Daha çok döşeme malzemesi olarak kullanılan, üzerlerinde basit geometrik ve stilize bitki motiflerinin yer aldığı bu karo levhalar Taraklı Çakıroğlu Konağı cephesinde, yalın cepheyi hareketlendirmek amacıyla aralıklı olarak yerleştirilmiştir. Bu karoların benzerleri döşeme malzemesi olarak günümüze ulaşmayan merkez Cevat Bey Konağı'nda da kullanılmıştır (Fotoğraf 23) (Çetin 2008: 432).

Sonuç

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarına katılan Sakarya ili ve çevresi kaynaklarının zenginliği ve elverişli iklimi sayesinde kısa bir süre içinde mimari alanda hızlı bir yapılanma sürecine girmiş, bu yapılanma Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Ancak, bölgenin 1. derecede deprem kuşağı üzerinde bulunması ve sık sık yaşanan depremler yüzünden yapıların büyük bir bölümünün yok

olmasına neden olmuştur. Depremlerden en az zarar gören Taraklı ilçesindeki evler dışında merkez ilçe ve diğer ilçelerden çok az ev günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından daha eski örneklerle rastlayamadığımız bu evler plan ve işlevsellik bakımından geleneksel Türk konut mimarisinin özelliklerini taşımakla birlikte süsleme bakımından başkent İstanbul'a olan yakınlıktan dolayı özellikle XIX. yüzyıl moda beğenisinin etkisi altında kalmıştır. Evlerde Barok, Rokoko ve Ampir bezme unsurları Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının programına uygun olarak seçmeci bir tarzda uygulanmıştır. İl sınırları içindeki evlerde bezemeler daha ziyade iç mekânlarda özellikle de evlerin başodalarında önem kazanmaktadır. Tavanlar, tavan göbekleri ve duvarlar bezemelerin yoğunlaştığı yerlerdir. Özellikle kalemişi bezemeler başkent üslubunu taklit etmektedir. Bezemelerde ahşap, boya, metal az miktarda da taş ve alçı malzeme kullanılmıştır. Bezemeyi oluşturan motifler geometrik ve stilize bitkisel motifler olup figürlü bezeme görülmemektedir.

Depremler ve yerel yönetimlerin yanlış uygulamaları ile koruma konusunda yeterli çabaların gösterilmemesi yüzünden çok azı günümüze ulaşabilmiş bu evlere ait bezemeler yanlış kullanım, hatalı restorasyonlar ve ilgisizlikten dolayı gittikçe yok olmaktadır. Bu evlerin topyekûn korunması ve gelecek nesillere ulaştırılması bölge için olduğu kadar geleneksel Türk konut mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AREL, Ayda (1975). *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ARIK, Rüçhan (1976). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ARSEVEN, C. Esad (1983). "Kapı Tokmakları", *Sanat Ansiklopedisi*, C.2., İstanbul, s. 951.
- BATUR, Afife (1998). "Art Nouveau", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.I., İstanbul, s. 327-331.
- BEKTAŞ, Cengiz (1996). *Türk Evi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BEKTAŞ, Cengiz (2001). *Halk Yapı Sanatı*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- CANSEVER, Turgut (2002). "Türk Evinin Mimarisi", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 200-203.
- ÇAL, Halit (1999). "Niğde Kapı Tokmakları", *Art-Dekor*, S.77, İstanbul, s.122-125.
- ÇAL, Halit (1999). "Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.II, Ankara, s. 275- 284.
- ÇETİN, Yusuf (2006). *Sakarya ve İlçelerinde Türk Dönemi Sivil Mimari Eserler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- ÇETİN, Yusuf (2008). *Sakarya'da Türk Mimari Eserleri*, Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- ELDEM, S. Hakkı (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ELDEM, S. Hakkı (1984). *Türk Evi Osmanlı Dönemi/ Turkish Houses Ottoman Period, C. I*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları.
- ESER, Lami (1955). *Kütahya Evleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Reha (1989). *Geleneksel Safranbolu Evlerinin Oluşumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İREZ, Feryal (1989). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÖNGE, Yılmaz (1991). "Konya Evinin Tezyinatı", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 140-143.
- ÖZKÖSE, Aynur (2001). *Ahşap Kültürü: Anadolu'nun Ahşap Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARPUZ, Haşim (1993). *Türk-İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÖMÜRCÜOĞLU, Eyüp (1950), *Ankara Evleri*, İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- KÜÇÜKERMEN, Önder (1996). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- RENDA, Günseli (1983). "19.yy.da Kalem İşi Nakış-Duvar Resmi", *Tazimat-tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI., İstanbul, s. 1532.
- RENDA, Günseli (1997). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. SAYAN, Yüksel (1997). *Uşak Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÖZEN, Metin (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ŞAPOLYO, E. Behnan (1970). "Kapı Tokmakları" *Önasya*, S.56, Ankara, s.13-14.
- TANSUĞ, Sezer (1983), *Karşıtı Aramak*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TANSUĞ, Sezer (1996). *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- ÜÇER, Kaya (1988). *Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalem İşi Üslupları*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

EKLER

Fotoğraf: 1, Hendek Molalar Evi cephede ahşap bezemeler

Fotoğraf: 2 a, Taraklı Mürvet Tanyel Evi güneş motifi, b. Sapanca Hasan Fehmi Paşa Camii giriş kapısında güneş motifi

Fotoğraf: 3, Çatı furuş ve saçakları

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

Fotoğraf: 4, a. Taraklı Çakıroğlu Evi, b. Ahşap çatı saçağı

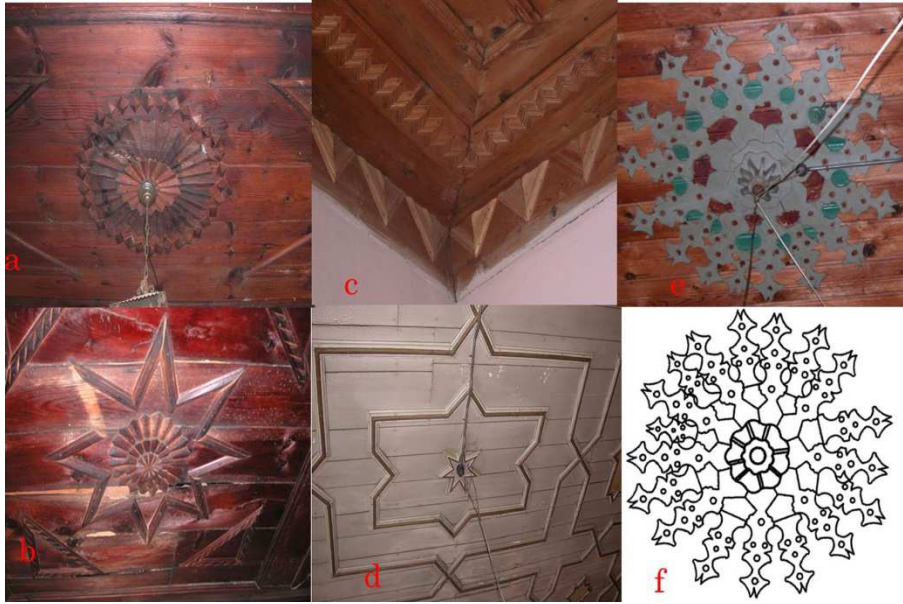
Fotoğraf: 5, Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi

Fotoğraf: 6, Pamukova Suat Yavuz Evi

Fotoğraf: 7, Sakarya evlerinde ahşap kapılar

Fotoğraf: 8, Sakarya evlerinde çitâkari ve ajur ahşap tavan bezemeleri

Fotoğraf: 9, Merkez Alicanlar Evi tekne tavan ve tavan bezemesi

Fotoğraf:10, Taraklı Selahattin Kozcağız Evi ahşap tavan bezemesi

Fotoğraf:11, Taraklı Selahattin Kozcağız Evi tavan göbeği

Fotoğraf: 12, Taraklı Çakırlar Evi ahşap muşabak

Fotoğraf: 13, Sapanca-Yanık Ertekinler Evi varaklı aynalı konsol

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

Fotoğraf: 14, Geyve Antakyalı Aki Efendi Evi'nde kalemîşi bezemeler

Fotoğraf: 15, Taraklı Çakıroğlu Evi'nde kalemîşi duvar bezemeleri

Fotoğraf: 16, Tarklı Çakıroğlu Evi'nde kalemîşi tavan bezemeleri

Fotoğraf: 17, Merkez Alicanlar Evi duvarlarında alçı bezeme

Fotoğraf: 18, Merkez Eski Halkevi Binası

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

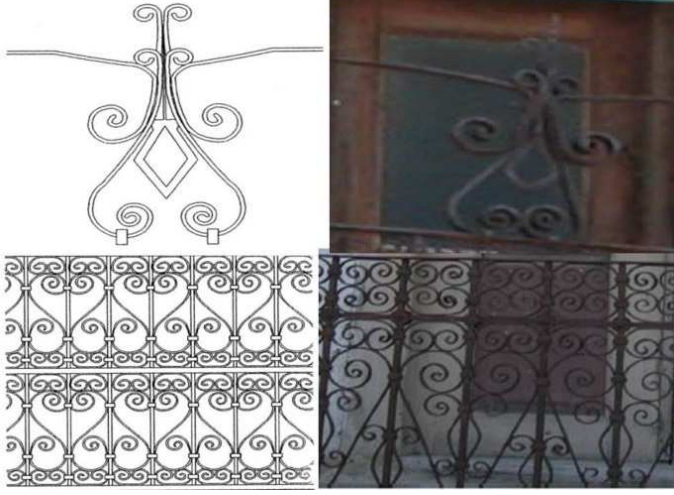
Fotoğraf: 19, Sakarya evlerinde kapı tokmakları

Fotoğraf: 20, Sakarya evlerinde kapı kolları

Fotoğraf: 21, Sakarya evlerinde kapı kilitleri

Fotoğraf: 22, Sakarya evlerinde demir korkuluklar

A STUDY ON THE VIOLATIONS OF VOWEL HARMONY (DISHARMONY) IN THE DIALECTS OF AZERBAIJAN TURKISH IN IRAN

Amir KHALILZADEH*

ABSTRACT

The purpose of this paper is to study the violations of vowel harmony (disharmony) in the dialects of Azerbaijan Turkish in Iran. In fact, the researcher has made an attempt to find a reliable answer to the question "Are there any violations in regard with vowel harmony in the speech of the Azerbaijan Turks in Iran?" Using the necessary linguistic data, the author of the paper has attempted to find and show the violations of vowel harmony and the related causes in the above-mentioned dialects of Azerbaijan Turkish (a synchronic study). The results of the study showed that the violations are mostly observed in the loanwords, though we observe some violations caused by other languages and internal changes in some native words, too. The writer comes to the conclusion that to minimize the degree of the violations, the use of loanwords should be avoided, especially in the cases where there are equivalent native words.

Keywords: vowel harmony, disharmony, Dialects of Azerbaijan Turkish, loanwords, Phonology

ÖZET

Bu çalışmanın esas amacı İranda kullanılan Azerbaycan Türkçesinin Ağızlarındaki ünlü uyumsuzluklarını incelemektir. Bildirinin yazarı acaba İranda yaşayan Azerbaycanlıların konuşmalarında uyumsuzluk varmı sorusuna cevap bulmağa çalışmıştır. Yazar, dilbilimsel verilere dayanarak, şu ağızlarda kullanılan uyumsuzlukları ortaya çıkarıp nedenlerini açıklamıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, bahsedilen uyumsuzluklar çoğunlukla başka dillerden alınan sözcüklerde gözüküyor, gerçi bazı yerli sözcüklerde de başka dillerin etkisi altında ya da iç değişimlere göre az olsa bile uyumsuzluk gözüküyor. Yazara göre, yabancı sözcüklerinin az kullanılması ya da mutlaka kullanılmaması uyumsuzluk derecesini azaltabilir.

Anahtar Kelimeler: Ünlü Uyumu, Uyumsuzluk, Azerbaycan Türkçesinin Ağızları, Alıntı sözcükler, Fonoloji

* Assist Prof Dr, English Department, Islamic Azad University, Salmas Branch, Salmas, IRAN, amirkhl42@gmail.com

Introduction

This article deals with the violations of vowel harmony in the dialects of Azerbaijan Turkish in Iran. Vowel Harmony (VH) is one of the distinctive characteristics of Azerbaijan Turkish, a member of Turkic languages. It plays a very important role in the speech of the dialects under discussion. VH is a phonological rule which is mainly related with the vowels, though some degrees of harmony exist between vowels and consonants and also between some consonants in these dialects. According to Zehtabi (2002, pp. 37-38) VH is divided into three types:

1. The harmony between vowels
2. The harmony between vowels and consonants
3. The harmony between consonants

Dəmirçizadə (2007, pp.104-5) suggests: *"In agglutinating languages, especially in Turkish languages such as Azerbaijan Turkish, there is a phonological rule named vowel harmony according to which the phonemes of a word, especially the vowels, assimilate with each other."*

Lass (1984) asserts: *"It is the last vowel of the root in Azerbaijan Turkish which determines the kind of the vowel of the suffix added to it. In other words, it is the vowel of the suffix which assimilates with that of the root."* For example:

əl (hand) + -Im (possessive suffix) → [əlim] (my hand),

qulax (ear) + -lAr (plural suffix) → [qulaxlar] (ears)

Carr (1993, p.248) quotes some of the characteristics of VH as follows:

1. VH may occur in the roots.
2. VH may affect the suffixes.

According to Falk (1978): *"When the vowel of the suffix assimilates with that of the root, whatever occurs is called vowel harmony. Falk names Hungarian and Turkish languages as examples of vowel harmony."*

Goldsmith (1990) asserts: *"According to vowel harmony, the vowels of a word should be of the same kind."* Lyons (1981) believes *"Vowel harmony in Turkish languages is realized on the basis of [back] and [round] features."*

Gökdağ (2006, p.79) has done a study on the dialects of Azerbaijan Turkish in Iran. He says: *"In Salmas dialect, VH is highly realized on the basis of [back] feature in the roots of the words, though some degree of violation occurs in different forms of the verbs."*

Yorgancı (2000, p.131): *"VH in Turkic languages is based on both [back] and [round] features."* The same is true in Azerbaijan Turkish. It should be mentioned, however, that in Turkey Turkish and Azerbaijan Turkish the realization of the harmony on the basis of [round] feature is rather limited. In other words, this kind of harmony is realized in these languages only when the vowels of the word belong to [back] vowels.

According to Zehtabi (2002, p.43): *"In Azerbaijan Turkish, if the vowel of the first syllable is an unround vowel (e- i- ı- a- ə) (back and front), no round vowel will be observed in the next syllable(s)." For example: a-na-mı-*

zin (our mother's), sa-tı-cı (seller), ev-lər-im-iz (our houses), əl-lər-im (my hands)

The main question of the study is "Are there any violations in regard with vowel harmony in the speech of the Azerbaijan Turks in Iran?" Clearly, we are going to know, using the collected data from the informants, if there are some violations (disharmony) in the speech of Azerbaijan Turks in Iran. We have limited the study to three Azerbaijani-inhabited states of Iran, i.e. West Azerbaijan, East Azerbaijan and Ardabil. The linguistic data have been collected from different cities, towns and villages of these states through free conversation method and the informants have been selected from among the old, male, illiterate and possibly villagers or those who have spent most of their lives in the village. The study is based on the spoken form of these dialects.

We will discuss the disharmony in three main categories:

1. The disharmony between the vowels
2. The disharmony between the vowels and consonants
3. The disharmony between the consonants

1. The disharmony between the vowels

It is clear that the dialects of a language may be different in some cases. This is true in regard with the realization of vowel harmony and disharmony. In some of the dialects under discussion, we observe some changes under the influence of other neighboring languages. The changes have been happened in different subfields of language such as phonology of which we may name the changes happened regarding vowel harmony.

Another matter related to phonetics and observed in most of the dialects under discussion is the tendency of the vowels /u/, /ü/ and /ı/ to sound like the vowel /i/ when occurring word-finally and used both as accusative case endings and/or a phoneme of the root. (The three vowels /u/, /ü/ and /ı/ share a distinctive feature, i.e. [+high]) As a result, the vowels /u/, /ü/ and /ı/ are pronounced as /i/, something between /i/ and /ı/. For example:

qız + -/ı/ → [qızı] (the girl) , gül + -/ü/ → [güli] (the flower).

pul + /u/ → [pulı] (the money) (Here, /u/, /ü/ and /ı/ are used as accusative case endings).

oğru → [oğrı] (thief), ölü → [öli] (dead body), sarı → [sarı] (yellow) (Here, /u/, /ü/ and /ı/ are part of the root).

As it is observed, the strong phonological rule of vowel harmony in Azerbaijan Turkish is not realized in these words and as a result, we see disharmony in them. Regarding the reason of sounding like /i/, Ergin (1971) believes that it may occur as a result of either of the following factors:

- a. Being the final phoneme of the word
- b. Being affected by the written language

Gökdağ (2006), in his study on the dialects of Aerbaijan Turkish in Iran, says: “*In Salmas Dialect vowel harmony is realized in a high level in roots, but in different forms of the verbs we observe some violations.*” First, we are going to discuss the disharmony in verbs:

1.1. In verbs: It is clear that VH is very strong and stable between the roots and the Suffixes. However, in some dialects this rule is violated. Here, we will explain the disharmony in different forms of the verbs with a few examples.

1.1. a. Present tense (real present): The suffixes of this tense in Aerbaijan Turkish are -ir, -ır, -ur and -ür. For example:

gəlirəm (I’m coming), alırım (I’m buying), vururam (I’m hitting), gülürəm (I’m laughing).

When we add the first suffix (-ir) to the verbs with low vowels, VH is violated in the first plural person in some dialects such as Urmiya, Gulunji, Kohne Shahr, Miyandab, Ardabil, Khoy, Tabriz and Salmas:

gedirix, ge:rux, gedyux, gedirux, gederix (We are going).

In Ardabil dialect, VH is violated in different forms of the verbs (present tense) with high vowels in the second and third singular and plural person:

Second singular person: aleysan (You’re buying), yateysan (You’re sleeping).

Second plural person: aleysuz (You’re buying), yateysuz (You’re sleeping).

Third singular person: aley (S/he is buying), yatey (S/he is sleeping).

Third plural person: aleylar (They are buying), yateylar (They are sleeping).

In this dialect, if the final phoneme of the verb (present tense) is /r/, it changes into /y/ except in the first plural person:

aliyam, aleysan, aley, alirix, aleysuz, aleylar (buying)

yatiyam, yateysan, yatey, yatirix, yateysuz, yateylar (sleeping)

In the first plural person of the verbs with low vowels in this dialect, VH is vilated:

gediyox (We’re going), veriyox (We’re giving).

1.1. b. Future tense (more probable): The suffies of this tense in Aerbaijan Turkish are -əcək and -acaq, e.g. gələcək (S/he will come.), alacaq (S/he will buy).

If we add the first suffix (-əcək) to the verbs with low vowels, VH is violated in the first and the third singular and plural person in some dialects such as Tabriz, Ahar, Miyandab, Salmas, Gulunji, Khoy and Ardabil:

First singular person: gedəcağam, gedəca: m, gedəcam (I will go).

First plural person: gedəcəyix, gedəcəğix, gedəcəyix, gedəcəyux (We will go).

Third singular person: gedəcəx (S/he will go), yiyəcəx (S/he will eat).

Third plural person: gedəcəxlar (They will go), yiyəcəxlar (They will eat).

1.1. c. Future tense (less probable): The suffixes of this tense in Azerbaijan Turkish are -ar and -ər, e.g. gedərəm (I may go), yazaram (I may write) Regarding VH, we observe some violations in the first plural person of this tense in some dialects such as Khoy, Salmas, Urmiya, Kohne Shahr, Tabriz, Gulunji, Maku, Ardabil, Miyandab:

gələrix, gələrix (we may come.), gedərix, gedərix (we may go.), verərix, verərix (we may give).

1.1. d. Future in past tense: The suffixes of this tense in Azerbaijan Turkish are -əcəkdı and -əcəqdı. When the first suffix is added to low-vowel verbs, Vh is violated in the first and second singular person and also in the first plural person in some dialects such as Ardabil, Salmas, Miyandab, Tabriz, Maku, Gulunji:

I singular person: gedəcəğdım, gedəcəğdım, gələəcəğdım (I would go).

I plural person şəxs cəm: gedəcəydıx, gedəcəydıx, gedəcəydıx (we would go).

II singular person: gedəcəğdın, gedəcəğdın (you would go).

1.1. e. Simple past tense: The suffixes of this tense in Azerbaijan Turkish are -dı, -dı, -du and -dü. When the suffixes -dı, -du and -dü are added to the verbs with high and round vowels, we observe disharmony in third singular person in Salmas, Marand, Gulunci, Urmiya, Maku, Kohne Shahr, Tabriz and Ardabil dialects: aldı (S/he bought), soruşdı (S/he asked), öpdı (S/he kissed).

VH is also violated when we add the first plural person suffix to the verbs with low vowels: gəldıx, (we came), geddıx (we went).

The speakers of Tabriz and Ardabil dialects add the suffix -du to both low-vowel and high-vowel verbs in the first plural person: Gördux (we saw), girdux (we went into), yedux (we ate).

In Tabriz dialect, when this suffix is added, the VH based on [round] feature is violated, e.g. aldıx (we bought), yatdıx (we slept).

In Kohne Shahr dialect, VH is violated in the third plural person, e.g. yedılar (they ate), getdılar (they went), içdılar (they drank).

1.1. f. Narrative past tense: The suffixes of this tense in Azerbaijan Turkish are -miş, -miş, -muş, and -müş. In the II and III singular and plural person the suffixes -ıb, ıb, -ub and -üb are used, too, e.g.

I singular and plural person: gəlmişəm (I have come), gəlmişik (we have come).

II singular and plural person: gəlmi (ş) sən, gəlibsən (you have come, one person), gəlmi (ş) siz, gəlibsiz (you have come, more than one person)

III singular and plural person: gəlibdi (S/he has come), gəlib (di) lər (they have come).

In the I plural person of this tense in low-vowel verbs, VH is violated in some dialects such as Urmiya, Salmas, Gulunji, Marand, Tabriz, Köhne Şahr, Maku, Ardabil, Miyandab, e.g. yemişix, yemişux (we have eaten), dözmüşux (we have tolerated).

1.1. g. Durative past tense: The suffixes of this tense in Azerbaijan Turkish are -irdi, -ırdı, -urdu, -ürdü. In the I plural person of this tense in low-vowel verbs, VH is violated in some dialects such as Ardabil, Maku, Miyandab, Urmiya, Ahar, Khoy, Gulunji, Köhne Şahr, Tabriz, e.g.

yeyirdix, yiyirdix, yiyirdux, yiyərdux, iyerdix (we were eating).

görürdux, göreydux, görərdux (we were seeing).

eşidirdix, eşidərdix (we were hearing), gəlirdix, gələydux (we were coming).

In Ardabil dialect, VH is violated in I, II and III plural person in high-vowel verbs:

aleydux (we were buying), aleyduz (you were buying), aleydılar (they were buying).

1.1. h. Past perfect tense: The suffixes of this tense in Azerbaijan Turkish are -mişdi, -mişdi, -muşdu and -müşdü. In the I plural person of this tense in low-vowel verbs, VH is violated in some dialects such as Ardabil, Maku, Miyandab, Urmiya, Ahar, Khoy, Gulunji, Köhne Şahr, Tabriz, Salmas, e.g. görmüşdux (we had seen), yemişdix, yemişdux (we had eaten).

1.1. i. Imperative form of the verb: There is not a special suffix to make the imperative form of the verb in Azerbaijan Turkish. This form is made by adding person suffixes to the root of the verb (except in II singular person).

I şəxs tək: -ım, -im (alım, gəlim) cəm: -aq, -ək (alaq, gələk)

II şəxs tək: _____ cəm: -ın, in (alın, gəlin)

III şəxs tək: -sın, -sin (alsın, gəlsin) cəm: -sınlar, sinlər (alsınlar, gəlsinlər)

VH is violated in I plural person of low-vowel verbs in some dialects such as Salmas, Köhnə Şəhər, Təbriz, Urmiyə, Miyandab, e.g. get + -ək → gedax (let's go), gül + -aq → gülax (let's laugh).

1.1. j. Certain form of the verb: The suffixes of this form in Azerbaijan Turkish are -malı and -məli. This form shows the necessity of an action which will be done in future, e.g. getməliyəm (I have to go). VH is violated in

I plural person of this form in low-vowel verbs in some dialects such as Salmas, Kohne Shahr, Tabriz, Urmiya, Miyandab, Maku, Gulunji, and Ardabil, e.g. *getməliyix*, *getməliyux*, *getməliyox* (we have to go).

1.1. k. Conditional form of the verb: The suffixes of this form in Azerbaijan Turkish are *-sa* and *-sə*. This form shows the hapenning of an action in future due to some specific conditions, e.g. *yesəm* (if I eat). In the first plural person of this form in low-vowel verbs, VH is violated in some dialects such as Salmas, Khoy, Tabriz, Miyandab and Ardabil, e.g. *yesax* (if we eat), *getsax*, *getsox* (if we go).

In Tabriz dialect, this form is sometimes made by adding the suffix *-su* to the verb. In this case, we see disharmony in II singular and plural person in low-vowel verbs in this dialect, e.g. *getsun* (if you go, one person), *getsuz* (if you go, more than one person).

1.2. In Nouns: We observe some violation in the nouns in some of the dialects under discussion. Some of these nouns are native and some others are borrowed nouns, e.g.

Native nouns: *piçax*, *əyran*, *əyax*, *bizov*, *qəzmax*, *qəynana*, *qəynata*

Borrowed nouns: *ziyarət*, *radiyo*, *əzan*, *kitab*, *alim*, *İslam*, *zalim*

As we know, language change is a natural process which happens in the languages. Regarding the native nouns, we may name the internal phonetic changes as one of the reasons of change occurring as a result of different factors during time. (Internally-motivated chnges) Another reason may be the influence of other languages. It is clear that languages, especially neighboring ones, affect each other and as a result some changes occur (Externally-motivated changes) and the direction of this process is normally from more-prestigious to less-prestigious languages. It is necessary to mention that the above-mentioned native nouns are pronounced in some other dialects (especially in the villages) according to VH rules: *puçax*, *piçax*, *ayran*, *ayax*, *buzov*, *qazmax*, *qaynana* və *qaynata*. The reason may be the lack of social relationship and geographical distance between the speakers of the dialects (V. Fromkin, R. Rodman və N. Hyams).

Regarding the borrowed nouns, we may classify them in three groups:

a. The nouns which have been harmonized completely with VH rules,

e.g.

hormət → [hörmət]

nəma:z → [namaz]

qa:ede → [qayda]

qa:sem → [qasım]

ta:yefe → [tayfa]

Ka:zem → [kazım]

a:dəm → [adam]

Cəva:d → [Cavat]

Cəbba:r → [Cabbar]

sa:ət → [sahat]

moəllem → [məllim]

ğəffa:r → [qafar]

Omər → [Ömər]

Ba:qer → [bağır]

All of the preceding loanwords on the left of the arrow belong to Arabic. As we see, they are pronounced according to VH rules in Azerbaijan Turkish.

b. The nouns which have been harmonized partially with VH rules, e.g.

ketâb → [kitab]	zندان → [zindan]
Sohrâb → [Söhrab]	Hâfez → [Hâfiz]
zâlem → [zâlim]	Eslâm → [İslam]

c. The nouns which are accidentally harmonized with the rules of VH, e.g.

Heydər (Heydar), məsdər (masdar), səfir (safir), vəkil (vakil), həsrət (hasrat)

1.3. In Adjectives and Adverbs: As mentioned before, most of the violations in regard with VH are observed in some verb forms (tenses) and some native and borrowed nouns. Generally speaking, disharmony is not observed in adjectives and adverbs and if we see disharmony in some adjectives and adverbs, they mostly belong to loanwords, e.g. bevac (changed form of Farsi [bi: vagt]), beçara (changed form of Farsi [bi: çare]), nəvac (changed form of Farsi [çe vəgt]).

2. The disharmony between the vowels and consonants

As we mentioned earlier, in addition to the harmony between vowels, we observe some degree of harmony between the vowels and the consonants, too, which is not applied widely in these dialects. In this part, we will try to show these violations along with the related causes. (Some of the given data are native and some are loan words.) Examples (group A):

qərqə	qərdəş	qərqiş	qəyin
nəği	nəğil	əğil	təği
xəmir	şəxdə	pəxil	təxdə
kal	kor	kəfdar	kamal

According to the examples, there is no harmony between the consonants /k/, /ğ/, /x/ and /q/ and the following/preceding vowels. The disharmony observed in these words is the result of vowel change. It should be mentioned that some of the above-mentioned words are pronounced based on VH rules in some dialects, e.g. qarqa, qardaş, nəğil, şəxda and taxda. Examples (group B):

yeməx	işməx	gedəx	əkəx
verəx	yiyəx	içəx	görəx

The words in group B all end to the consonant /x/ and are either the imperative form of the verb, e.g. verəx (I plural person), or the infinitive form of the verb, e.g. yeməx. Here, we observe disharmony between /x/ and the preceding vowel /ə/. As it is clear, the cause of disharmony in these words is the change from /k/ to /x/. Təkin and Ölməz (1999): "In some dialects of Azerbaijan Turkish, the consonant /k/ changes into /x/ when it is

followed by a low vowel." In fact, a mid consonant changes into a back one. In some dialects, the vowel before /x/, i.e. /ə/ has changed into /a/, e.g. yemax, verax, etc and in this case the harmony between the vowels is violated.

3. The disharmony between the consonants

The assimilation between the consonants is not widely applied in these dialects. So, in most of the words in these dialects, no harmony is observed between the consonants. Here, we present some words which show disharmony between the consonants based on [voice] feature:

arpa	fır <u>ç</u> a	pa <u>l</u> çix	ə <u>l</u> çə
yar <u>p</u> ax	da <u>ş</u> qa	kə <u>s</u> mə	pa <u>l</u> çix

As we see, the adjacent consonants (underlined) in the presented words are not assimilated on the basis of [voice] feature, i.e. one is voiceless and the other is voiced, e.g. in arpa, /r/ is voiced and /p/ is voiceless.

Results and discussion

The pronunciation of the words in these dialects is mainly based on vowel harmony and if it is removed, it will certainly be very difficult and even impossible to speak these dialects, e.g. pronouncing the word dəvə (camel) as either dəva or davə is both unnatural and difficult. In addition to the harmony between the vowels of these dialects, we observe some degree of harmony between vowels and some consonants and also between the consonants.

However, some degree of disharmony (between the vowels, between vowels and consonants and finally between the consonants) is observed in some of the dialects of Azerbaijan Turkish in Iran. As mentioned earlier, most of the disharmony between the vowels is observed among different forms (tenses) of the verbs and in the nouns (native and loanwords).

Regarding the loanwords, the degree of the influence of VH differs in different words, so in some of them where VH is applied partially, some degree of disharmony is observed.

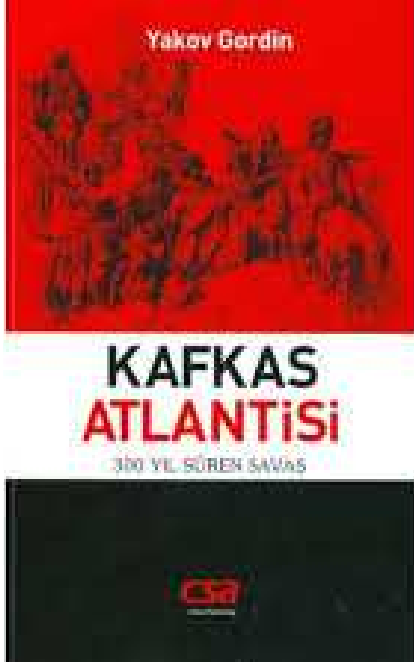
In regard with the causes of disharmony in these dialects observed mainly in some verb forms and some native nouns, we may site two causes: internally-motivated and externally-motivated changes. The first type of change is a natural process which happens in the languages as a result of different factors during time. The second type of change may happen under the influence of other languages especially neighboring and/or prestigious languages. It is clear that languages, affect each other and as a result some changes occur in them.

REFERENCES

- Dəmirçizadə, Ə. (2007). *Müasir Azərbaycan Dili. I hissə. Fonetika, Orfoepiya, Orfoqrafiya*. Bakı: "Şərq-Qərb".
- Falk, J. S. (1978). *Linguistics and Language*. USA: Michigan State University.
- Goldsmith, J. A. (1990). *Autosegmental and Metrical Phonology*. Oxford: BlackWell Publishers.
- Gökdağ, B. A. (2006). *Salmas Ağzı*. Ankara: Karam Yayınları.
- Lass, R. (1984). *Phonology: An Introduction to Basic Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics*. USA: Cambridge University Press.
- Təkin T., Ölməz M. (1999). *Türk Dilləri*. Simurg, İstanbul.
- Yorgancı, N. (2000). *Contrastive Analysis of Turkish and English Phonemes*. Ankara: Gündüz Eğitim və Yayıncılık.
- Zehtabi, M. T. (2002). *İnci Dilim: Ədəbi Azərbaycan Dilinin Qaydaları*. Tabriz: Əxtər Nəşriyyatı.

Yakov Gordin, **Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş**, çev. Uğur Yağanoğlu, CSA Yayınevi, İstanbul, 2014.

Didem ÇATALKILIÇ*

Eserin yazarı Yakov Gordin Rusya'da Kafkasya hakkındaki çalışmaları ile tanınmış ünlü bir Kafkasologtur. Yazarın bölgeyle ilgili pek çok çalışması bulunmaktadır.

İncelemesini yaptığımız bu eser "Önsöz", "13 başlık", "1 harita" ve "42 resim"den oluşmaktadır.

Eserin ilk başlığı "*Seçtiğimiz Yollar*" (s.11-18) dir. Gordin bu başlık altında İslam dünyasının Batı'ya karşı olan duruşu ve 18. yy da dengelerin değişmesi ile beraber sınırların aleyhte gelişmesi özetlenmiştir. 19. yy'ın ilk çeyreğine gelindiğinde ise tüm bu manzara karşısında istisnai olarak Kuzey Kafkasya'da direniş ortaya çıkmıştır. Yazar burada olayları okuma yoluna gitmiş, ortaya çıkan bu direniş dünya tarihi açısından konumlandırılmaya çalışmıştır. Bölgede görev yapan

Rus askeri yetkililerin duruma bakış açısını ise yazar "*emperyal fikirlerinin devletin gerçek imkânlarını geride bıraktığına*" dikkat çekmiştir. Yazar 19. yüzyıl boyunca var olan Rus yayılcılığını 20. yüzyıl ve günümüz açısından da değerlendirmiş ve Rusların gitgide artan bir şekilde güç kullanarak kolay yolu seçtiklerini, bölgede bin yıllardır var olan dinamikleri görmezden gelerek nihai bir başarısızlığa doğru yol aldıklarını söylemiştir.

"*Rusya'yı Kafkasya'ya Çeken Ne İdi? Kafkas Savaşı'nın ideolojisine dair bazı notlar*" (s.19-52): Yazar bu bölümde sorunun cevabını Kafkasya'nın işgali esnasında bölgede görev yapan N. F. Dubrovin, V. A. Potto, R. Fadeyev ve A. Zisserman gibi ünlü Rus generallerin söz konusu dönemde kaleme aldıkları kroniklerde aramaktadır. Yazar fethin nedenini Kırım ve Volga boyundan farklı olarak Pavel Pestel'in Russkaya Pravda'daki yazısından yaptığı alıntı ile "devletin güvenliğinin sağlam şekilde tesis edilmesi" olarak açıklamaktadır. Dekabrist hareketin fikir adamlarından Mihail Sergeyeviç Lu-

*Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Tarihi Anabilim Dalı.

nin, Kafkas savaşının yapılaş şekli ve Rusya üzerindeki sonuçları nedeniyle bu savaşa karşı çıkmıştır. Fethedilen yerleri organize edemeyen yetkilileri görmüştür. Buna rağmen Lunin Kafkas Savaşının durdurulamayacağını, kaçınılmaz ve gerekli olduğunu söylemektedir. A. Y. Rozen ise başarısızlığı aşılmaz Kafkas dağlarına bağlamaktadır. Ancak hem Lunin hem de Rozen Kafkasya'da şu veya bu şekilde sonuca ulaşacaklarına inanmaktadırlar. Puşkin ise Erzurum Yolculuğu adlı eserinde konuyla ilgili umutsuzluğunu ifade etmektedir.

"Kafkas Savaşının Mukaddimesi" (s.53-68): Bu başlık altında Rusya'nın 1594 yılında Hovorostin seferi ile başlayan seferleri nedenleri, yapılaş şekilleri, sonuçları karşılaştırılmıştır. Yazar burada 1722 İran seferinin nedenleri, amaçları, yöntemi üzerine ayrı bir parantez açmıştır. Ancak pek çok seferde başarısız olunmasının nedenini bölgenin milli-psikolojik geleneklerinin hesaba katılmaması olarak açıklamıştır. Ardından yazar 18. yy'ın ikinci yarısından başlayarak Gürcistan'ı Rus tarihinde konumlandırmış; gerekliliğini ve ilhak sürecini açıklamıştır.

"Tsitsianov" (s.69-108): Yermolov'un hocası olarak bilinen Prens Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov Kafkasya'daki Rus hâkimiyetinin temelini atmıştır. Tsitsianov'un portresi N. F. Dubrovin tarafından "idari talimatlarında Asyalı hükümdarlar gibi davranıyordu. Karakter olarak hain ve kalles olan çeşitli hanlarla ilişkiye girerken, onlara seleflerinin davrandığından çok farklı şekilde davranmaya karar verdi. Çoğu temelsiz çeşitli şikâyetlerde taviz ve güler yüz yerine, yeni başkumandan sağlam durmaya, verdiği söze sadık kalmaya ve hatalı olsa bile mükâfat veya cezalandırma ile alakalı vaadini mutlaka yerine getirmeye karar verdi" şeklinde çizilmiştir. Ayrıca Tsitsianov, Kafkas dağlılarının Çarlık'a karşı duruşunu önceden görmüştür. Durum karşısında kendince önlemler almış, Kabardey bölgesinin idari sisteminde değişiklik yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Kabardey bölgesinin zaptının Çeçenistan ve Dağıstan'ı Batı Kafkas kabilelerinden ayırmak anlamına geldiğini fark etmiştir. Bu başlık altında Tsitsianov'un politikası karşılaştırmalarla ele alınmış; Yermolov'un, hatalı stratejileri dâhil olmak üzere Tsitsianov'a olan sorgusuz sualsiz bağlılığı incelenmiştir.

"Yermolov" (s.109-144): Napolyon hayranı olan Aleksey Petroviç Yermolov'un hayatı bu bölümde dönemin aktörlerinin şahitliğinde karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Rus-Kafkas savaşlarının öne çıkan karakterlerinden biri olan Yermolov'un bölgeye bakış açısı, bölge hakkındaki planları ve uygulamaları anlatılmıştır.

"Kafkasya ve Çar. Petersburg ütopyası" (s.145-217): Yazar burada İmparator Nikolay Pavloviç'in Kafkasya seyahatini Kafkas Savaşlarının başlangıç noktası olarak düşünerek konuyu ele almıştır. Bu seyahatten başlayarak Rus askeri yetkililerin dağlılara karşı girdiği savaşlar ve bu savaşların Rus subaylarının bilincindeki etkisi anlatılmıştır. Bu başlığın diğer bir önemli maddesi ise tüm bu savaşın finansal ve psikolojik olarak Rusya'ya maliyeti- dir.

"1843 Yılı-Şüphenin Bedeli" (s. 218-237): Bu başlık altında Rus-Kafkas savaşlarının kırılma noktası olan 1840'lı yıllar ele alınmıştır. Bu dönemde yaşananlar arşiv belgeleri örnekleminde incelenmiştir.

"Sefil Vahşiler Sürüsü'nden Kuşatma Altındaki Kale Garnizonu'na" (s. 238-292): Bu başlık altında Kafkasya'nın Çarlık sınırları içine dâhil edilirken, Petersburg ve bölgede görev yapan Rus yetkililerin duruma bakış açısı arşiv belgeleri kullanılarak açıklanmıştır. Bu kısma bu başlığın verilmesinin nedeni ise 1845 yılında General Vorontsov'un, Şamil'in Dargo köyüne yaptığı seferidir. Rus Amiral Serebryakov seferden 4 yıl önce "sefil vahşiler ordusu" olarak tanımladığı dağlıları bu kez "kuşatma altındaki garnizon" olarak tanımlamıştır. Başlık altında incelenen diğer konular ise Rusların Terek civarına ilk yerleşimleri ve "Kafkas Hattı"dır. "Terek Hattı", "Kuban Hattı" ve "Karadeniz Kordon Hattı"nın kuruluşu, etkileri ve sonuçları tartışılmıştır.

"Kafkasya: Toprak ve Kan" (s.293-313): Bu başlık altında işgal diğer bölümlerden farklı olarak sosyal ve ekonomik olarak incelenmiştir.

"Reformcu ve Kafkasya" (s.314-323): Bu başlıkta Çar II. Aleksandr dönemiyle beraber, 19. yy'ın ikinci yarısında reformcu özellikleriyle rol oynamış Loris-Melikov ve Dmitriy Alekseyeviç Milyutin'in icraatları ele alınmıştır. Milyutin'in Kafkasya ile ilgili barışçıl raporları kronikleşmiş problemlere çözüm önerilerine ise bu bölümde genişçe yer verilmiştir.

"Çerkesya- Kafkas Atlantisi" (s.324-360): Yazar bu kısımda, Dağlılar ile beraber kaybolan halk bilgeliği, ölen kültür, sosyal ve ekonomik hayat incelenmiş ve durumun ahlaki borucunun dönemin yetkilileri tarafından üstlenildiğini aktarmıştır. Bu başlık altındaki diğer bir konu ise Yevdokimov'un faaliyetleri ve sürgün trajedisidir.

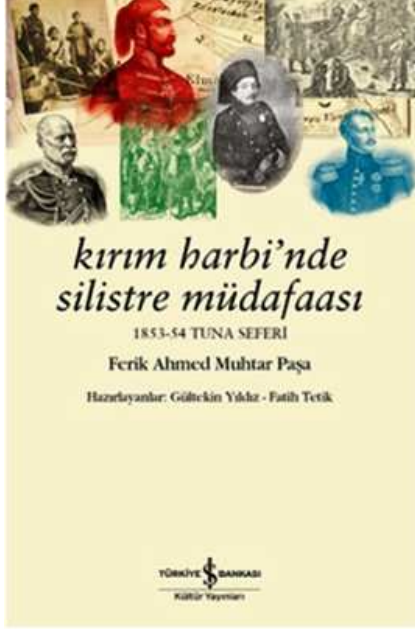
"Ek- 1861-1863 Yılları Arasında Batı Kafkasya'daki Askeri Harekâtlar" (s.361-383): Bu kısımda M. Y. Olşevskiy'nin Batı Kafkasya halklarının göçten önceki son durumuna dair raporu verilmiştir.

"Kafkasya'nın Kaybı Düşüncesini Telaffuz Etmek Korkunç ve Üzücü" (s. 384-400): Bu kısımda Kafkasya'nın fethi ile ilgili farklı düşünceler dile getirilmiş, Kafkasya'nın Çarlık stratejilerindeki yeri tartışılmıştır.

Yazar bu kitapta Büyük Petro'nun 1722 İran seferinden başlayarak Rus-Kafkas ilişkilerinin reel bir çerçevesini çizmiştir. Fethin ideolojisini kurmaya çalışmıştır. Rusya'nın fetih bilincinin yekvücut bir sisteme sıkıca dâhil edilmek üzerine kurduğunu bunun da sürecin doğal yapısına ters düştüğünü belirtmektedir. Kafkasya'nın şartları ve tarihsel gerçeklik yazara göre göz ardı edilmiştir. Dağlıların hayatı ve psikolojisinin Çarlık yetkilileri tarafından çözümlenememesine dikkat çekilmiştir. Rusya'nın aslan pençesi misali Kafkasya'ya attığı üç çizik olan "Karadeniz Kordon Hattı", "Kuban Hattı" ve "Mozdok Hattı" bölgeyi her anlamda tırpanlamıştır. Yazar, Petersburg ve Kafkasya arasındaki bu psikolojik savaşı Rus arşiv belgeleri eşliğinde okumuştur. Rusya'nın, Kafkasya'da maddi ve manevi olarak dipsiz bir kuyuya döndüğü ise bir gerçektir. İndeksin ve kaynakçanın olmaması ise eserin bir eksikliğidir.

Ferik Ahmed Muhtar Paşa, **Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası 1853-54 Tuna Seferi**, Haz. Gültekin Yıldız ve Fatih Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ISBN: 978-605-332-222-1, İstanbul, 2014, 280 sayfa.*

Hasip SAYGILI**

Ferik Ahmed Paşa'nın (1861-1926) ilk defa 1922 yılında "*Kırım Sefer-i Meşhuru Evailindeki 1270 'Osmanlı-Rus' Tuna Seferi ve Bunun Nihayetindeki Silistre Müdafaası-i Kahramanânesi*" adıyla basılmış olan eseri, iki tarihçi akademisyen tarafından yeniden yayına hazırlanmıştır.¹ Askerî tarihle ilgilenen dar bir akademisyen zümre dışında maalesef pek fazla tanınmayan ve çoğunlukla 93 Harbi Şark Cephesi kahramanı Gazi Müşir Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) ile karıştırılan Ferik Ahmed Muhtar Paşa bu eserinde, Kırım Harbi'nin ilk safhasında (1853 sonbaharı-1854 yazı) Tuna Cephesi'ndeki askerî harekât hakkında çoğunlukla mukayeseli birinci el kaynaklara dayalı bilgi ve değerlendirmeler sunmaktadır.

Eserde ana konu Tuna'nın güney kıyısında Rusların Balkanlara geçmesinin önündeki stratejik düğüm olan Silistre kalesinin başarılı savunmasıdır. Kale başlangıçta Türk, Arnavut, Arap birliklerinden meydana gelen 8 bin kişilik bir kuvvetle savunulurken, 1854 yılı Mayısında 90 binin üzerinde Rus kuvveti tarafından muhasara edilmiştir. Kaledeki birlik mevcutları güneyden alınan takviyelerle 15 bine yaklaşırken, Haziran ayında Rus kuvvetlerine karşı başarılı huruç harekâtı kuşatma kuvvetinin çözülmesi ve çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Ve savaşın ağırlık merkezi Kırım'a kaymıştır.

Eserin başlarında müellif, Namık Kemal'in *Vatan yahud Silistre* adlı tiyatrosunun Silistre savunmasını konu alan değerli bir edebî bir eseri olma-

* Bir önceki sayımızda aynı kitabın değerlendirmesi yerine hata ile başka bir metin yayınlanmıştır. Okuyucularımızdan ve yazarımızdan özür ile, düzeltilmiş metni yayınlıyoruz.

** Doç. Dr., FSMÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, hsaygili@fsm.edu.tr

¹ Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası 1853-54 Tuna Seferi*, Haz. Gültekin Yıldız ve Fatih Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ISBN: 978-605-332-222-1, İstanbul, 2014, 280 sayfa.

sına rağmen kendisinin mukayeseli kaynaklara dayalı olarak harp tarihimizin önemli bir safhasını daha derinliğine ele aldığını söylemektedir. Osmanlı tarih yazıcılığına ilişkin ciddi eleştiriler getiren Ahmed Muhtar Paşa yerli kaynaklar dışında İngiliz, Fransız ve Rus kaynaklarını da karşılaştırmalı olarak analiz ederek eleştiriler yapmıştır. Eserine bu kaynaklardan bölümler alan müellif yabancı yazarların Osmanlılara karşı önyargılardan kaynaklanan tutarsızlık ve çelişkilerine işaret etmiştir. Yer yer apolojist sayılabilecek bir tavır takınan² Muhtar Paşa, kimi zaman ağır bir şekilde eleştirdiği yabancıların hizmet ve emeklerini takdir etmeyi de bilmiştir (s. 156,161-163).

Bir tarihçi olarak vakalara olabildiğince farklı yönlerden bakmaya çalışan müellif bazen reelpolitik odaklı ifadeler kullanmayı da tercih etmiştir. Sardunya Krallığı'nın Kırım Harbi'ne hangi saiklerle girdiğini bilmeme ihtimali olmayan askerî tarihçi, Milli Mücadele liderliğinin İtalyanlarla iyi ilişkiler politikasına aykırı düşmeyecek tarzda "*asil İtalyan milleti[nin] haksız bir şekilde Türklere vukûa gelen, külliye insaniyete ve adaletle mugayir bulunan saldırı ve tasalluta tahammül edemediğinden*" Kırım Seferine katıldığını beyan etmiştir (s. 34). Yine eserde yer yer İngiltere ve Fransa'nın Kırım Harbi'ne iştiraklerinin insani gerekçelerden kaynaklandığını ileri sürülmesi de müellifin uluslararası ilişkilerin tabiatına yabancılığın değil de kanaatimizce Milli Mücadele liderliğinin İngiltere ve Fransa politikalarına uygun konuşma mecburiyetinden kaynaklanmış olmalıdır.

Muhtar Paşa'nın bu eserinde dikkat çeken bir diğer husus da, Silistre savunmasında yer alan Arnavut gönüllüleri ile Mısır ve Tunus askerleri için eser boyunca yoğun övgü dolu ifadelerden kaçınmaması gösterilebilir.³ Eserin yazıldığı 1922 yılında Türkiye'de Balkan Harbi'ndeki tutumları yüzünden Arnavutlara, Harbi-i Umumi'deki isyanından dolayı ise Araplara karşı olumsuz hatıra ve duygular mevcut olsa da eserin tavrı hakşinasçadır. Ancak yazarın öğrencileri olan generallerin liderliğindeki milli hareketin de en azından büyük zafere kadar benzeri bir retoriği akıllıca seslendirdiği unutulmamalıdır.

Ferik Ahmed Muhtar Paşa, eserinde Kırım Seferi dolayısıyla İstanbul'a gelen müttefik askerlerine Kuleli, Selimiye, Taksim gibi kışlalar ile tahliye edilen Pangaltı Harbiye Mektebi binasının tahsis edildiğini ve Fransızlara tahsis edilen Harbiye binasının Mart 1855'te çıkan yangınla büyük kısmının tahrip olduğunu yazmaktadır (s. 69). İngilizlere tahsis edilmiş olan Selimiye Kışlası ile üç alay kadar birliği barındıran Kuleli Kışlasının da İngilizler tarafından tahliyelerinden bir hafta önce yakıldığı⁴ göz önüne alınırsa, müellifin

² İngiliz bir yazarın Silistre müdafaası sırasında bazı Osmanlı subaylarının askerliğe yakışmayacak düşük ruh hali sergilediklerine ilişkin iddialarını kategorik olarak biz de böyle şeyler olmaz gerekçesi ile reddi için bkz. s. 143.

³ "Silistre Müdafaasını meydana getiren, hiçbir ecnebi şahıs değil, orada pek bol ve fedakârca akıtılmış Türk, Arnavut, Arap kanı..." s. 96.

⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, cilt 2, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s. 207.

eserinde somut örneklerini verdiği Batı dünyasının Türklere olan geleneksel önyargılarının abartma olamayacağı kanaati pekişmektedir.

Eserde, müellifin Avrupa ordularında hücum narası olan "hurra!"nın Osmanlı akıncılarının "vur ha!" narasından kaynaklandığı (s. 109) iddiası yanında, Kırım Harbi'nde İngiltere'nin Osmanlı topraklarından İngiliz subaylarının sevk ve idaresinde paralı asker topladığı (s. 32), Fransa'nın Cezayir'den *Zuhaf* birlikleri getirdikleri gibi ilginç birçok bilgiler mevcuttur.

Eseri yayına hazırlayan her iki akademisyenin ciddi ve titiz bir çalışma yaptıkları anlaşılmaktadır. Kullandıkları lisan ortalama okuyucunun kavrayabileceği, diğer taraftan söz konusu dönemin tabir ve üslubunu da bazen yansıtabilecek şekilde dengelidir. Ancak diğer taraftan halihazırda ülkemizde sivil akademisyenler ile askerler arasında kurumsal bir müşterek çalışma iklimi olmayışından kaynaklanan bazı problemlere de işaret etmek gerekir. Aşağıda zikrettiğimiz kimi tespitler bu kabildendir.

19. yüzyılın tanınmış Rus devlet adamı, 1822-1856 dönemi Hariciye Nazırı Kont Nesselrode'un (1780-1862) *chancellor* ünvanı muhtemelen birçok kayda değer kaynakta olduğu gibi, Almanca'daki anlamıyla karıştırılarak bu eserde de hatalı olarak başvekil olarak zikredilmiştir (s. 33). Oysa Ruslar'ın kançler [Канцлер] dedikleri bu unvan en yüksek mülki rütbedir.⁵ Askerî rütbelerden mareşal rütbesinin muadilidir. Yine kitapta geçen *peşrev endahı*'nın metin içinde parantez içinde ok atışı olarak açıklanması (s. 118) da bir başka isabetsiz tercih olmuştur. Bu tabirin günümüzdeki karşılığının topçu hazırlık ateşi olarak verilmesi daha uygun olabilirdi. Nitekim iki sayfa sonraki "*toplarımız peşrev endahı icra ederek*" ifadesi de kitapta verilen karşılığın yerinde olmadığını göstermektedir. Bir de *ümera* tabirine generaller karşılığı (s. 56) yerine üst subaylar [binbaşı, yarbay ve albay] açıklanması verilmesi gerekirdi. Bu çerçevede kitapta sıkça geçen *erkân* tabirine de günümüz ortalama okuyucusu için generaller karşılığı verilmesi düşünülebilirdi. *Hatt-ı muvasala* tabirine de birleşme yolu (s. 47) yerine buluşma hattı denilseydi halen mevcut askerî terminolojide geçerli bir terim kullanılmış olurdu.

Silistre'nin dirayetli ve muktedir kumandanı Musa Paşa'nın 2 Haziran 1854 günü şehadeti üzerine yerine tayin edilen Mehmed Sadık Paşa'nın bu göreve harekât sahasında bulunan Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa tarafından *zorla* atandırıldığı (s. 146) ifadesinin orijinal metindeki muhtemel cebri tayin'in isabetsiz bir aktarımı olduğunu düşünüyoruz. Fikrimizce askerî terminolojideki *cebri keşif*, *cebri yürüyüş* gibi tabirlerdeki *cebri* sıfatı işin zorla yaptırılmasını değil, zaman kaybetmeksizin muhakkak yapılması gereken bir faaliyet olduğunu ifade ettiğinden belki acilen tayin edildi denilmesi daha muvafık olabilirdi.

⁵ *The Cambridge History of Russia, Vol. II, Imperial Russia, 1689-1917*, Ed. D. Lieven, Cambridge University Press, 2006, s. 573.

Eserin ana metninde mülazım Butler'den birçok kez bahsedilmektedir. Müellifin eserinin sonuna koyduğu en son cetvelde mülazım Butler'in miralaylığa nasbindan (s. 236) bahsedilirken başka bir yerde Butler'in binbaşı rütbesindeyken 14 gün sonra vefat ettiği (s. 237) kaydedilmiştir. Bu uyumsuzluğun adı geçene İngiltere tarafından verilen rütbe ile Osmanlı Devleti tarafından tevcih edilen rütbenin farklı olmasından kaynaklandığı eser metninden anlaşılıyorsa da eseri hazırlayanların cetvelde çelişki gibi görünen farklı ifadeleri tasrih etmeleri uygun olurdu.

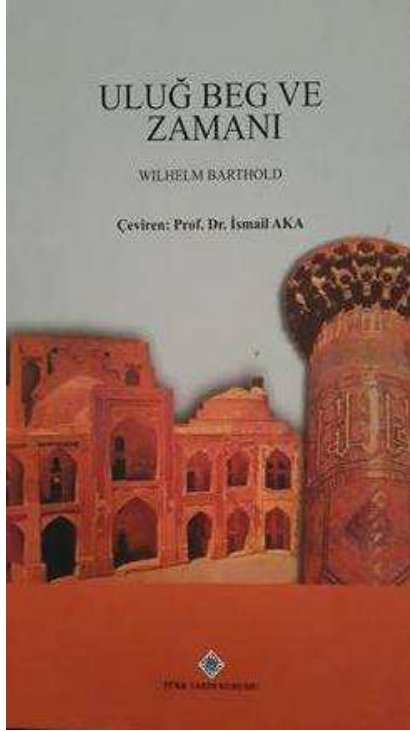
Dönemin Çarlık Ordusu general rütbelerinden general adjutant için s. 190'da korgeneral denilirken, s. 222'de orgeneral denilmiştir. Dizgi hatası çerçevesinde de korku yerine koku (s. 148), Silistre kahramanı Abdullah çavuşun resmi altında 68 yerine 72 (s. 77) yazılmıştır.

İncelediğimiz eserin başında müellifin Türk askeri tarihçiliğindeki yeri ve eserleri hakkında eseri yayına hazırlayanlar özlü bir değerlendirme sunmuşlardır. Buna göre Ahmed Muhtar Paşa yayınlanmış onlarca eserin müellifidir. Ayrıca bugün nerede olduğu bilinmeyen basılmamış eserleri olduğu da kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yayınlanmayanlar arasında Namık Kemal'in *Vatan yahud Silistre*'sinin gerçek olaylara göre düzenlenmiş şekli de mevcuttur. Yeni harflerle neşrettikleri *Silistre Müdafaası* vesilesiyle kitabı yayına hazırlayan akademisyenler kendi yayınları ve benzerleri ile "*Ahmed Muhtar Paşa ve Mehmed Nihad Bey gibi askerî tarihçilik geleneğimizin fedakâr ve hamiyetperver kurucuları hak ettikleri hatıra kürsüsüne çıkarılır ve günümüzde üzerine ölü toprağı serilmiş görüntüsü veren resmî-askerî harp tarihi birimleri tarafından değilse de sivil akademisyenler ve gönüllüler tarafından Osmanlı/Türk askeri tarihçileri tarafından*" aydınlatılır beklentisini de dile getirmişlerdir (s. XXVII-XXVIII). Resmî-askerî harp tarihi birimlerinin profesyonel ve fonksiyonel olmaktan uzak olduklarına ilişkin Doç. Dr. Gültekin Yıldız'ın akademik eleştirilerini daha önce de çeşitli makale ve sempozyumlarda dile getirdiği bilinmektedir.

Bu kıymetli eserin yeniden yayınının günümüz Türk askerî tarihçiliğinde alandan neredeyse tamamen çekilmiş görünen muvazzaf ve emekli subayların katkılarının değerlendirilmesini de gündeme getirmesini temenni ediyoruz.

Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg ve Zamani**, Çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 230 sayfa, ISBN: 978-975-16-3044-5.

Serkan ACAR*

Kısa süren devr-i saltanatından ziyade ilmî faaliyetleri ile temayüz eden Timurlu Devleti'nin meşhur hükümdarı Uluğ Beg, kadim İran müelliflerinin tabiriyle: "Şahsında Eflâtun'un bilgisi ile Feridun'un haşmetini toplamıştı"¹. Araplarca "âlimü'l-felek", Farslar tarafından "sitâreşinâs" tesmiye olunan bu büyük gökbilimcinin kendine özgü hayatı gerek akademik çevrelerde gerekse edebî muhitlerde, çok kesif olmakla birlikte ilgi çekmeyi başarmıştır. Özbek romancı Adil Yakubov'un "Uluğ Beg'in Hazinesi" (1974) isimli romanından başka, Fransız yazar Jean-Pierre Luminet tarafından telif edilip "Ulugh Beg L'astronome de Samarcande" (Uluğ Beg Semerkand'ın Gökbilimcisi) adıyla 2015 yılı Nisan ayında Paris'te yayımlanan tarihî roman da zikrettiğimiz küresel alâkanın hâlihazırda hâlâ canlı olduğuna şahadet etmektedir.

Uluğ Beg hakkında kaleme alınan geniş kapsamlı ilk tetkik eser ise Rus oryantalizminin kutbu addedilen büyük tarihçi Vasiliy Vladimiroviç Bartold'a aittir. 1869-1930 yılları arasında Çarlık Rusya'sının payitahtı ve hakiki bir irfan merkezi olan St. Petersburg şehrinde yaşayan ünlü tarihçi, Batılı akademik çevrelerde Wilhelm Barthold adıyla anılmıştır. Türkistan tarihiyle ilgili onlarca kitabının yanı sıra yüzlerce makale, ansiklopedi maddesi ve tenkit yazısı kaleme alan Bartold'un bütün eserleri Sovyetler Birliği zamanında teşkil edilen ilmî bir heyet tarafından toplu halde neşredilmiştir.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ W. W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamani*, Çev. Tahiroğlu Akdes Nimet, İstanbul, 1930, s. 1.

1963-1977 yılları arasında Moskova'da dokuz cilt, on kitap halinde (ikinci cilt iki kitaptır) derlenen külliyatının tamamı 7.557 sayfadır².

Bartold'un en mühim kitaplarından biri olan "Улугбекъ и Его Время" (Uluğ Beg ve Zamani) kendi alanındaki temel eser olma özelliğini hâlâ muhafaza etmektedir. Günümüzden tam bir asır önce, 1915 yılında, Rusça yazılan fakat 1918 yılında neşredilen³ bu abidevî eser gerçekten hak ettiği itibarı görmüş ve oldukça şöhretli tarihçiler tarafından sırasıyla Türkçe, Almanca, Farsça ve İngilizce gibi pek çok dile çevrilmiştir. Söz konusu kitabın dünyadaki ilk tercümesi 1930 yılında Akdes Nimet Kurat tarafından Türkçeye yapılmıştır ve bu eser gerçek bir tarih tutkunu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da okunmuştur⁴. Bartold'un eserinin Rusçadan yabancı dillere yapılan tercümelerinin kronolojik listesi şöyledir:

1- W. W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamani*, Rusçadan Türkçeye Çeviren: Tahiroğlu Akdes Nimet, İstanbul, 1930.

2- V. V. Bartold, *Uluğ Beg und seine Zeit*, Deutsche Bearbeitung von Walter Hinz, Leipzig, 1935.

3- Vasili Bartold, *Uluğ Big ve Zemân-ı Vey: İmperator-i Moğol ve Devlet-i Çağatayî*, Mütercim, Hüseyin Ahmedî Pûr, Tebriz, 1336. (1957)

4- V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia*, Translated from the Russian by V. and T. Minorsky, Volume II, *Ulugh-Beg*, Leiden, 1958.

Yedi bölümden oluşan eserin ilk kısmı girizgâh niteliğindedir ve burada Cengiz Han'ın şahsında yükselen Moğol İmparatorluğu ile bu muazzam siyasî teşekkülün ardıllarından biri olan Çağatay Devleti hakkında bilgiler sunulmuştur. Sonraki bölümlerde ise; Timur'un yükselişi, Uluğ Beg'in çocukluğu, gençlik yılları, saltanati, ilmî faaliyetleri ve son yılları ustalıkla işlenmiştir.

Akdes Nimet Kurat'ın Rusça orijinalini esas alarak dilimize tercüme ettiği eser bize göre mükemmel yakındır. Ancak öyle anlaşılıyor ki, bir dönem merhum Kurat'ın asistanlığını da yapan öğrencisi İsmail Aka zikredilen çeviriyi beğenmemiş ve hocasının ölümünden tam 26 yıl sonra (1997 yılında) aynı kitabı güya Walter Hinz tarafından yapılan Almanca tercümesinden dilimize aktarmıştır.

Her şeyden önce şunu sormak gerekir: Orijinali Rusça olan ve daha önce kusursuz bir surette Türkçeye tercüme edilen bir eseri Almanca çevirisinden dilimize aktarmaya yeltenmek ne tür bir ilmî metodun ve akademik hassasiyetin mahsulüdür? Kimse kusura bakmasın lakin tercüme eserlerde, imkânlar nispetinde özgün metinlerin esas alınması gerektiği hakikatini

² V. V. Bartold, *Soçineniya*, Moskova, 1963-1977. C. I, 761 s.; C. II/1, 1024 s.; C. II/2, 659 s.; C. III, 713 s.; C. IV, 497 s.; C. V, 759 s.; C. VI, 785, s.; C. VII, 665 s.; C. VIII, 725 s.; C. IX, 969 s. *Uluğ Beg ve Zamani*'nin Rusça orijinali için bkz. C. II/2, s. 23-196.

³ Kitabın neşir süreci için bkz. B. V. Lunin, *V. V. Bartold ve Rus Oryantaliziminde Orta Asya*, Çev. Cengiz Buyar, Ankara, 2015, s. 157, dipnot 525.

⁴ Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu (*Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri*), Ankara, 1973, s. 593. Katalog No. 3826.

lisans öğrencileri dahi bilirken, Aka tarafından girilen bu neviden bir teşebbüsün kimlere münhasır bir cesaret numunesi olduğu açıktır.

Yine Aka'nın muhayyel tercümesinin önsözünde şu garip ifadelere de yer verilmiştir: "Biz Almanca tercümeyle esas aldık. Ayrıca tercümeyle yaparken Almanca, Türkçe ve İngilizce tercümelemleri de karşılaştırdık"⁵. Eserin orijinalini bir yana iterek Almanca, Türkçe ve İngilizce tercümelemlerini karşılaştırmak ne demek? Bu nasıl bir akıl tutulması? Ne tür bir amatörlük? Bilemiyoruz. Bununla birlikte, ilim ve irfanın iffetinin bir kez daha ayaklar altına alındığını ve bu rezaletin, şahsiyetini kiraya veren uşak ruhlu dalkavuk zevat tarafından da takdis edildiğini üzümlere müşahede ediyoruz.

Ayrıca, kitap gerçekten Almanca tercümesinden, yani tavşanın suyunun suyundan, çevrildi ise Kurat tarafından yapılan o muhkem ve kıymetli tercümenin noksanlıkları neden ortaya konulmadı? Yeniden çeviri maskesi altında yapılan tercüme intihallerinin hız kazandığı son dönemlerde herhangi bir şaibeye mahal vermemek için en azından yapılan Rusça tercümenin kusurları ifade edilmeli idi. Kaldı ki, edebî ve tarihî metin tercümesi ile biraz uğraşan herkes yapılan tercümelemlerin esasen parmak izi gibi bir şey olduğunu gayet iyi bilirler.

Mevzuunun vahametinin idraki için Bartold'un eserindeki özgün Rusça cümleler ile Kurat'ın yaptığı tercümeyle ve Aka tarafından devşirilen ifadelerle bir göz atalım. Üstün bir vefa örneği göstererek hocası Kurat'ın terekesini adeta iğfal eden Aka'nın sahiplendiği kitap, başından sonuna kadar Kurat tercümesinin ucuz biçimde sadeleştirilmesinden ibarettir. Hâl böyle iken biz sadece yirmi adet örnek cümleyi okuyucunun dikkatine sunmakla iktifa edeceğiz⁶.

1

Личность и царствование Улугбека еще не были предметом монографии со стороны историка-ориенталиста. (VVB, s. 25)

Uluğ beyin şahsiyeti ve saltanatı hiç bir **müverrih müsteşrik** tarafından **daha** kaleme alınmamıştır. (TAN, s. 1)

Uluğ Bey'in şahsiyeti ve saltanatı **henüz** hiçbir **tarihçi şarkiyatçı** tarafından kaleme alınmamıştır. (İA, s. 1)

2

Государство, созданное Тимуром, представляет своеобразное сочетание элементов турецко-монгольской государственности и турецко-монгольского военного строя с элементами мусульманской, главным образом персидской культуры. (VVB, s. 27)

⁵ Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, Çev. İsmail Aka, Ankara, 1997, s. IX; İkinci baskı: Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, Çev. İsmail Aka, Ankara, 2015, s. IX.

⁶ Kısaltmalar: VVB: Vasiliy Vladimiroviç Bartold; TAN: Tahiroğlu Akdes Nimet [Kurat]; İA: İsmail Aka. Örnek cümlelerde, iktibas yaptığımız eserlerdeki imla hatalarını düzeltmeyip olduğu gibi aktardık.

Timurun kurduğu devlet, Türk-Moğol devlet esasları ve Türk-Moğol askerî teşkilat unsurları ile islâm, **bilhassa** İran medeniyeti unsurlarının kendine **mahsus** bir **terkibini** gösterir. (TAN, s. 3)

Timur'un kurduğu devlet, Türk-Moğol devlet esasları ve Türk-Moğol askerî teşkilat unsurları ile İslâm, **özellikle** İran medeniyeti unsurlarının kendine **has** bir **sentezini** gösterir. (İA, s. 3)

3

Совсем иная жизнь установилась под властью монголов в Средней Азии. (VVB, s. 30)

Orta Asyada ise moğolların idaresinde tamamen **başka** bir hayat tarzı **teessüs etti**. (TAN, s. 6)

Orta-Asya'da ise Moğollar'ın idaresinde tamâmen **değişik başka** bir hayat tarzı **ortaya çıktı**. (İA, s. 7)

4

Постепенно мусульманская культура и в Средней Азии, как в Персии, должна была подчинить себе кочевников, особенно их ханов. (VVB, s. 32)

İslâm medeniyetinin İranda olduğu gibi Orta Asyada da **tedricen** göçebelere ve **bilhassa** hanları tesiri altına alması **icap edecekti**. (TAN, s. 8)

İslâm medeniyetinin İran'da olduğu gibi Orta-Asya'da da **gitgide** göçebelere ve **herşeyden önce** Hânları tesiri altına alması **gerekecekti**. (İA, s. 9)

5

Очень вероятно, что к периоду 1318-1334 гг., когда чагатайские ханы непосредственно взяли в свои руки управление Мавераннахром, относится введение нового административного деления... (VVB, s. 33)

Maveraünnehrin yeni idarî **mıntıkalara taksimi**, bu ülkenin doğrudan doğruya çağatay hanlarının eline geçtiği bir zamanda, yani 1318-1334 seneleri **arasında** olması pek muhtemeldir. (TAN, s. 9)

Mâverâünnehr'in yeni idarî **bölgelere ayrılması**, bu ülkenin doğrudan doğruya Çağatay hânlarının eline geçtiği biz zamanda, yâni 1318-1334 yılları olması pek muhtemeldir. (İA, s. 10)

6

Таким образом, прошло всего десять лет от первого выступления Тимура до подчинения ему всего Мавераннахра. (VVB, s. 38)

İşte bu suretle Timur'un ilk defa meydana çıkmasıyla bütün Maveraünnehri hakimiyeti altına alması için on sene **kâfi gelmişti**. (TAN, s. 12)

Böylelikle Timur'un ilk defa ortaya çıkması ile bütün Mâverâünnehr'i hâkimiyeti altına alması için on yıl **yetmişti**. (İA, s. 16)

7

Между 1360 и 1370 гг. нет никаких известий о сношениях Тимура с шейхами и другими представителями ислама. (VVB, s. 40)

Timurun; 1360 ile 1370 seneleri arasında şeyhler ve **ülema** ile münasebetine **dair hiç malûmat mevcut değildir.** (TAN, s. 15)

Timur'un 1360 ile 1370 yılları arasında şeyhler ve **İslâm dininin temsilcileri** ile münâsebeti **hakkında hiçbir bilgi yoktur.** (İA, s. 19)

8

Немногим больше известно об отношении Тимура к другим представителям духовнства. (VVB, s. 43)

Timurun diğer **ruhanilerle** olan münasebeti hakkında fazla **malûmat mevcut değildir.** (TAN, s. 17)

Timur'un diğer **dinî ileri gelenlerle** münasebeti hakkında fazla **bilgi yoktur.** (İA, s. 22)

9

Преданность боевых сподвижников была для Тимура, конечно, важнее, чем преданность улемов. (VVB, s. 47)

Timur için, ülemanın **sadakatinden ziyade** şüphesizdir ki silâh arkadaşlarının **sadakati** daha **mühimdi.** (TAN, s. 21)

Timur için ulemanın **bağlılığından** çok şüphesizdir ki silâh arkadaşlarının **bağlılığı** daha **önemli idi.** (İA, s. 27)

10

Военный строй был, в общем, тот же, как в других турецких и монгольских войсках. (VVB, s. 50).

Askerî teşkilât **umumiyetle** bütün Türk ve Moğol ordusunda olduğu gibiydi. (TAN, s. 24)

Askerî teşkilat **aşağı yukarı** bütün Türk ve Moğol ordularında olduğu gibi idi. (İA, s. 30)

11

Своим потомкам Тимур посвящал много внимания; их воспитание было государственным делом, совершенно изъятым из ведения их собственных родителей. (VVB, s. 54)

Timur kendi haleflerine çok **ehemmiyet atfederdi; prenslerin terbiyesine** anne ve babası hiç karışmaz ve bu bir devlet **meselesi telâkki edilirdi.** (TAN, s. 28)

Timur kendi haleflerine çok **önem verirdi. Mirzâların eğitilmesine** anne ve babası hiç karışmaz ve bu bir devlet **işi olarak ele alınırdı.** (İA, s. 35)

12

Пребывание в Карабаге и других западных областях осталось для Улугбека воспоминанием раннего детства. (VVB, s. 65)

Karabağ ve **diğer garp** ülkelerine ait **hatırat** Uluğ beyin ilk çocukluk hatıraları olarak kalmıştır. (TAN, s. 40)

Karabağ ve **öteki batı** ülkelerinde **geçirdiği günler** Uluğ Beg için çocukluk hatıraları olarak kalmıştır. (İA, s. 50)

13

Зима 1404/05 г. была одна из самых холодных, какие вообще бывают в Туркестане. (VVB, s. 71)

1404-1405 **senesi** kışı, Türkistanda **umumiyetle** soğuk **olan** kışların en soğuklarından **biri** idi. (TAN, s. 46)

1404-1405 **yılı** kışı, Türkistan'da **çoğunlukla** soğuk **geçen** kışların en soğuklarından idi. (İA, s. 57)

14

Переданные Халиль-Султану на берегу Зеравшана ключи сокровищниц Тимура имели для него еще больше значения, чем ключи города. (VVB, s. 77)

Halil-Sultana Zerefşan boyunda teslim edilen anahtarlar arasında şehrin anahtarlarından **ziyade** hazinenin anahtarları **mühimdi**. (TAN, s. 51-52)

Halil Sultan'a Zerefşan boyunda teslim edilen anahtarlar arasında, şehrin anahtarlarından **çok** hazinenin anahtarları **gerekli idi**. (İA, s. 64)

15

Шейх Нур ад-дин, отделившись от моголов, проник в Сауран всего с 500 всадниками. (VVB, s. 93)

Şeyh-Nûr ed-dîn Moğollardan ayrılarak yanında ancak 500 **süvari** asker olduğu halde Savrana **kadar** gelmişti. (TAN, s. 69)

Şeyh Nureddin Moğollar'dan ayrılarak yanında ancak 500 **atlı** olduğu halde Savran'a **dek** gelmişti. (İA, s. 85)

16

Сам Улугбек, подобно Тимуру, по родству с Чингизидами называл себя *гурганом*. (VVB, s. 99)

Uluğ bey, tıpkı Timur gibi, Çingizlilerle olan **sihriyeti** dolayısıyla "gürgân" **lâkabını** almıştı. (TAN, s. 74)

Uluğ Beg, tıpkı Timur gibi, Cengizlilerle olan **akrabalığından** dolayı "Gürkân" **unvanını** almıştı. (İA, s. 90)

17

Еще меньше известно об отношениях между Улугбеком и узбекскими ханами после 1427 г. (VVB, s. 116)

1427 senesinden sonra Uluğ bey ile Özbek hanları arasındaki münasebete **dair malûmatımız** daha **eksiktir**. (TAN, s. 92)

1427 yılından sonra Uluğ Beg ile Özbek hânları arasındaki münâsebet **hakkında bilgimiz** daha **azdır**. (İA, s. 111)

18

Медресе, построенные Улугбеком в Бухаре и Самарканде, оказались самыми долговечными... (VVB, s. 125)

Uluğ beyin **inşaatı** arasında en dayanıklısı Buhara ve Semerkandda yaptırdığı medresedir. (TAN, s. 101)

Uluğ Beg'in **yaptırdığı binalar** arasında en dayanıklıları Buhara ve Semerkand'da yaptırdığı medreselerdir. (İA, s. 123)

19

В мусульманском мире до Улугбека не было ученых на престоле. (VVB, s. 134)

Uluğ beye **kadar** islâm dünyasından bir **âlimim** tahtı **işgal ettiği** görülmemiştir. (TAN, s. 109)

Uluğ Beg'e **gelinceye dek** İslâm dünyasında bir **bilginin** tahta **oturduğu** görülmemiştir. (İA, s. 133)

20

Полного прекращения умственной жизни не было и в Самарканде. (VVB, s. 174)

Bununla **beraber**, Semerkandda da fikir hayatı tamamen durmamıştır. (TAN, s. 148)

Bununla **birlikte** Semerkand'da da fikir hayatı tamâmen durmamıştır. (İA, s. 180)

Görüldüğü üzere, Kurat'ın cümleleri, virgüllerine varıncaya kadar, Aka tarafından tekrar edilmiş ve söz konusu tercüme 1930 gibi erken bir tarihte yapıldığı için sadece bazı Osmanlıca kelimeler güncellenmiştir. Takdir elbette avarelikten uzak, entelektüel birikime sahip okuyucunundur. İşin başka bir ilginç tarafı da Türk Tarih Kurumu gibi son derece titiz çalışıp genellikle akademik ciddiyetten ödün vermeyen bir müessesenin böylesine şaibeli bir eseri yeniden neşretmesidir. Olağan koşullarda bir kitabın yayımlanabilmesi için tek raportörle dahi yetinmeyip haklı olarak tarihçiliğin onurundan ödün vermeyen Türk Tarih Kurumu'nun bu esere neden raportör tayin etmediğini de anlayabilmiş değiliz.

Velhâsıl-ı kelâm, Aka tarafından yapılan sözde tercüme alenî bir intihaldir. Kendisi de mütercim değil müntehildir. Müntehil kimdir? Lügatlere

kulak verelim: “Bir başkasının âsâr-ı edebîyesine sahip çıkan, eser çalan kimse”⁷. Ya da: “Who claims as his own what belongs to another”⁸ (Başkasına ait bir şeyin kendine ait olduğunu iddia eden kimse). Yurdumuzda işlenen akademik suçların maalesef cezasız kaldığı herkesin malûmudur. Bunun dışında, varoluşlarının küçüklükleri nedeniyle müntehilleri suçlamanın mânâsız bir şey olduğu da iddia olunabilir. Ancak gizlenen bütün hakikatlerin gün geçtikçe daha zehirli olduğu şeniyetini de unutmamak gerekir. Stefan Zweig’in de veciz bir şekilde ifade ettiği gibi: “Vicdan baki kaldıkça hiçbir günah affedilmiş sayılmaz”. Dolayısıyla, hakikat yerini bulacak ise bırakalım gök kubbe yıkılsın...

⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara, 2010, s. 863.

⁸ James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, 2011, s. 1989.